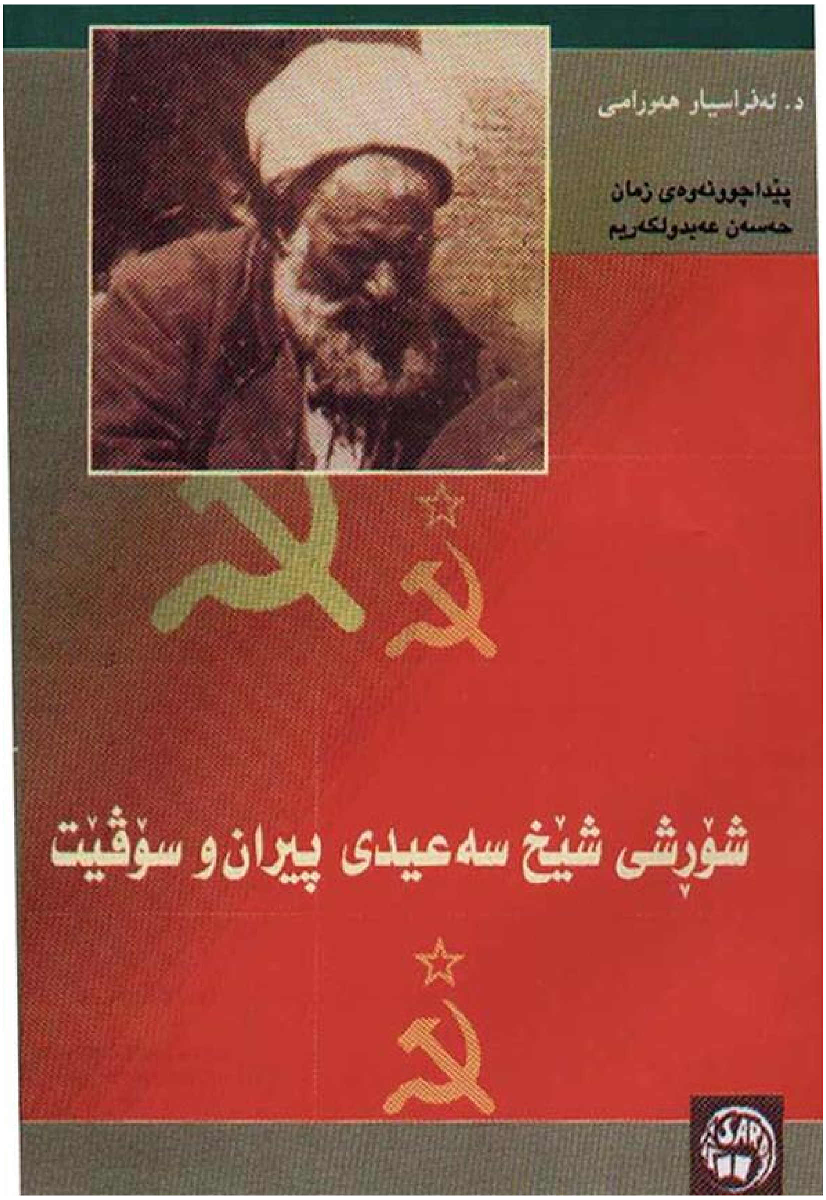

د. ئەفراسیاو هەورامی
پێداچوونەوەی زمان
حەسەن عەبدولکەریم
شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سۆڤێت

د. ئەفراسیاو هەورامی

شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سۆڤێت
لە بەڵگەنامە و چاپەمەنییەکانی سۆڤێت دا

پێداچوونەوەی زمان

حەسەن عەبدولکەریم

شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سۆڤێت
لە بەڵگەنامە و چاپەمەنییەکانی سۆڤێت دا

سلێمانی ـــــــــــــــــــــــــــــــ 2002

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

کتێبی سەردەم ژمارە *(217)*

سەرنووسەر

ئازاد بەرزنجی

www.sardam.net

د. ئەفراسیاو هەورامی

شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سۆڤێت
لە بەڵگەنامە و چاپەمەنییەکانی سۆڤێت دا

پێداچوونەوەی زمان
حەسەن عەبدولکەریم

❖ ناوی کتێب: شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران
❖ بابەت: لێکۆڵینەوەی مێژویی
❖ نوسینی: د. ئەفراسیاو هەورامی
❖ پێداچوونەوەی زمان: حەسەن عەبدولکەریم
❖ مۆنتاژی کۆمپیوتەری: تاڤگە فائق
❖ تیراژ: 500 دانە
❖ ژمارەی سپاردن: 398 ی 2002
❖ کۆمپیوتەر و ئۆفسێتی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

بەشی یەکەم

بـە پێچەوانــەی بۆچوونــی بەلشــەویکەکانەوە، وەك لــە ڕاپۆرتــەکانی نوێنــەرانی سۆڤیت لە تورکیاوە دەرئەکەوێت، سەرکردەکانی ڕاپەڕینەکەی شێخ سەعید لـە مێـژەوە خـەریکی ئامـادەکردن و ڕێکخسـتنی بـوون، واتـە پـاش پـەیمانی لـۆزان و جـێ بـەجێ نەکردنی پەیمانی سـیڤەر بـوو، کـە هیـچ داخوازییـەکی گـەلی کـورد نەهاتـە دی. کـەچی بەلشەویکەکان لە چاپە مەنییەکانیاندا دەنووسن کە ئەو ڕاپەڕینە بە ئاژاوەی ئینگلیس بوو و پەیوەندی هەبوو بە کێشەی موسڵەوە، یا بۆ گەڕانەوەی سیستمی خەلافەت بوو.

ئەوەی کە ئاگاداری ڕەوتی ڕووداوەکانی ئەو سـەردەمەی تورکیـا و ناوچەکـە بێـت، دەزانێـت کـە کـاتێك کوردەکـان خـەریکی ڕێکخسـتنی ڕاپەڕینەکـە بـوون ئینگلیـس و هاوپەیمانەکانی لە پـەیمانی لـۆزان بەرامبـەر بـە تورکیـا پاشەکشـەیان کـرد و تورکیـاش گفت و بەڵێنی پێدان کە چیتر باسی موسڵ و ئەو ناوچانەی کەوتبوونە ژێـر دەسـەڵاتی فەرەنسییەکانەوە (سوریای ئەمڕۆ) نەکات و هەروەها پابەندی ئـەو مەرجانـە بێـت کـە بۆیان داناوە، هاوپەیمانانیش دیارە چیتر باسی پەیمانی سیڤەر ناکەن، واتـا هاوپـەیمانان و تورکیا ڕێککەوتبوون و پاش کونفەرانسی لۆزانیش وتووێژی نێوانیـان هـەر بـەردەوام بوو، ئیتر چۆن ئینگلیس دێت و لە لایەکی ترەوە ئاژاوە دەنێتەوە. لە لایەکی ترەوە ئەو کاتەی کە سـەرکردەکانی کـورد خـەریکی خۆڕێکخسـتن و کۆکردنـەوەی چـەك و تفـاق و هـێز بـوون هێشـتا دارودەسـتەی خەلافــەت مــابوون. واتــە هــەم ســوڵتان و هــەم حکومەتەکەیشی مابوو، ئەو دەمە دوو حکومەت لە تورکیادا هەبوون، هی سوڵتان و هی کەمالییەکان و دارو دەستەی سوڵتان لە کۆتایی ساڵی *1924* دا تورکیایـان بـە جێهێشـت، ئیتر چۆن ئەو ڕاپەڕینە لە ماوەی دوو مانگدا ڕێك دەخرێت؟.

هـەروەها لـە ڕاپۆرتـەکاندا هـاتووە کـە شـێخ سـەعید و سـەرکردەکانی تـری ئـەو بزووتنەوەیـە لـە لایـەن تورکـە گـەنج و کەمالییەکانــەوە ڕێزیـان لێگـیراوە، هـەر ئـەو کەمالییانە تا ئیشیان بە کوردەکان هەبوو دەچوونە کوردستان و لەبـەریان دەپاڕانـەوەو داوای پشتگیریی و یارمـەتییان لێدەکـردن، بـەڵێنی چارەسـەر کردنـی کێشـەی کوردیـان پێدەدان و باسی برایەتی و یەکسانی کورد و تورکیان دەکرد. بەڵام پاش ئەوەی کە هیچ بەڵێن و داخوازییەکی کوردیان بەجێ نەهێنا و سەرکردەکانی کورد سوور بـوون لەسـەر

بەدیهێنانی مافی گەلەکەیان کردیانن بە دار دەستی ئیمپریالیزم و موجاهیدی خەلیفـە و سوڵتان و دژی شۆڕش و... لێرەدا دەمەوێ ئاماژە بە دوو شـتی دژ بەیـەکی ئـەو درۆو دەلەسانەی بەلشەویکەکان بدەم و بڵێم رژێم یـا ئیمپراتورییـەتی سـوڵتان یـا خەلیفـەی عوسمانی بە دەستی ئەو ئیمپریالیسـتانە روخـا و لـە نـاوچوو، ئیـتر چـۆن ئیمپریـالیزم یارمەتی ئەو لایەنە دەدات کە دەیەوێ دووبارە خەلیفە بگەڕێنێتەوە؟

هـەروەها لـە ڕاپۆرتـەکاندا هـاتووە کـە شـێخ سـەعید لــە بنەماڵەیـەکی ناسـراو و نیشـتمان پــەروەر و شۆڕشـگێڕ و تەنانــەت ڕۆشنبیریشــە، بــاوك و باپــیری لــە لایــەن سوڵتانەوە لەسەر کێشـەی گەلەکـەیان شـەهید کـراون و خۆیـو بنەماڵەکـەی ئـاوارەیی و زیندان و زیانی زۆریان پێگەیشتووە، ئیتر چۆن ئەو کابرایە ئەمڕۆ دەیەوێ خەلافەت و سوڵتان بگەڕێنێتەوە، لە لایەکی ترەوە دەبێ بەلشەو یکەکان باوەڕ بە ڕاپۆرتی دیپلۆمات و نوێنەر و پیاوەکانی خۆیان لە تورکیادا بکەن نەك بە درۆ و دەلەسەی پان تورکیسـتە خوێن مژورەگەز پەرستەکان.

بەلشەویکەکان زانیارییەکی تەواویان هـەبوو لەسـەر سـەرکردەکانی بزووتنەوەکـە، پێش ئەوەی شێخ سەعید ببێتە سـەرکردەی ڕاپەڕینەکـە و نـاوی بڵاوببێتـەوە، هـەندێ کۆمیتەی شۆڕشگێڕ لە کوردستانی باکوور (تورکیا) لە کاتی خۆی دروسـت بـوو بـوون و ئەم کۆمیتانە پەیوەندییـەکی بـاش و دۆسـتانەیان لەگـەڵ سـۆڤێتدا هـەبوە و بگـرە زۆر جار بە گۆڕینەوەی نامە و هەروەها نوێنەرانی هەر دوو لا هاتوچۆی یەکتریان کـردووە، لـەم بـارەوە هـەندێ بەڵگــەی تریــش هــەن کــە هیــوادارم بڵاوبکرێتــەوە، بــۆ نموونــە سەرهەنگ خالید جەبرانلی، یوسف زیا، دوکتور فوئاد، شێخ عـەبدولقادری کـوڕی شـێخ عوبەیدوڵلا، سەرهەنگ نەورەس و دەیان ناودار و ڕووناکبیر کە لە ناویـاندا یاسـاناس و ڕۆژنامە نووس و نوێنەری مەجلیس و ئەفسەر و...، دەبینـرا و نــاوی ژمارەیـەك لەوانـە لە بەڵگەنامەکاندا هاتووە و تەنانەت هەندێ لەوانە کە لە ڕاپۆرتـەکاندا ناویـان هـاتووە بـە ڕووناکبـیر و زانـا و مرۆڤـی سیاسـی و شۆڕشـگێڕ دانـراون و زۆربــەیان لەســەردەمی سـوڵتان و خەلیفـە دا خراونەتـە زینـدان و تووشـی ئـاوارەیی و دەربـەدەری بـوون، ئیـتر چۆن دەبێ بە پیاوی ئیمپریالیزم و سوڵتان دابنرێن. کۆمیتـەکانی کـورد کـە لـە مـانگی

مـای سـاڵی *1923*دا یـەکدەگرن و بـە نـاوی کۆمیتـەی ئـازادی یـا سـەربەخۆیی کوردسـتان دەست بە چالاکی دەکەن، خالید جەبرانلی دەبێتە سەرۆکی ئەم کۆمیتەیە و یوسف زیـا (ضیـاء)ش کـە یـەکێك بـوو لـە ڕابـەرانی ئـەو کۆمیتـە یـەکگرتووەو نوێنـەری پێشـووی بـەتلیس بـوو لـە مەجلیسی تورکیـا، سـاڵی *1923* ئـەرکی پـەیوەندی کـردن بـە شـێخ سەعیدەوەی پێ دەسپێردرێت، کاتێك شێخ سەعید بەڵێنی بەشداری و خۆ بەختکردنی پێـدەدا لـە پێنـاوی سـەربەخۆیی گەلەکـەیدا، ڕابـەرانی بزووتنەوەکـە یـا وردتـر بڵێـین کۆمیتـەی ئـازادی کوردسـتان بـۆ بـە دەست خسـتنی چـەك و تەقەمـەنی بڕیـار دەدات پـەیوەندی بکـەن بـە شـێخ مـەحمود و سمکۆ وە. لـەم بـارەوە بەڵگـەی پێویسـت لەبـەر دەستدا نییە، ئەگەر هەشبێت من ئاگام لێی نییە، هـەروەها دەربـارەی هەڵوێستی شـێخ مـەحمود و سمکـۆ لـەو بارەیـەوە زانیـاریم نییـە، بـەڵام کـوردی باشـووری کورسـتان کــە هێشتا دەوڵەتی عێراق دروست نەکرابوو، هەروەها کوردی سوریا کـە ئـەو کاتـە لـە ژێـر دەسەڵاتی فەرەنسـادا بـوو لەگـەڵ ژمارەیـەك لـە کوردەکـانی کوردسـتانی ژێـر دەسـەڵاتی ئـێران کـە لـەو سـەردەمەدا هێشـتا سـنووری نێـوان تورکیـا و ئــێران دانــەخرابوو، لــەو ڕاپەڕینەدا بەشدارییان کردووە وەك عەلی ڕەزا کە ئەندامێکی چالاکی کۆمیتە بووە.

پاش تێکشکانی شۆڕش شێخ سـەعید دەچێتـە عـێراق و لـەوێوە دەچێتـە سـوریا و بەشداری دەکا لە پارتی خۆیبوون دا.

کۆمیتـەی ئــازادی کوردسـتان هــەروەها دەکەوێتــە چـالاکی دیپلۆماسـییەوە وەك پـەیوەندی کـردن بـە کۆمەڵـەی نەتـەوەکان و هاوپەیمانـەکان. لــە کوردسـتانی باشـوور پـەیوەندی دەکـات بـە ئینگلیسـەکانەوەو لـە کوردسـتانی سوریاشـدا پـەیوەندی دەکا بـــە فەرەنسییەکانەوە بــە مەبەسـتی بـە دەسـتهێنانی پشـتگیریی ئـەو وڵاتانـە بـۆ مەسـەلەی کورد، بەڵام بە داخەوە فەرەنسا و ئیتاليا بە هۆی ئەو کێشـەو گرفتانـەی کـە هـەیانبوو لەگـەڵ بریتانیـادا لەسـەر دابەشـکردنی ئـەو وڵاتانـەی پـاش ڕوخـانی ئیمپراتۆرییــەتی عوسمـانی بەردەسـتیان کـەوتبوو، نـەك تــەنیا هەڵوێسـتی بێلایـەنییان نــەبوو، بــەڵکو کەوتنە وتووێـژ و پێکهاتن لەگـەڵ تورکیـا بـۆ ئـەوەی ڕێگـە لـە کەڵـەگایی ئینگلیزەکان بگرن و ئینگلیزەکانیش وەك باسکرا لەبەر نزیك بوونەوەی تورکیاو فەرەنساو ئیتالیـاو

هەروەها سۆڤێت دەکەونە مامەڵەو وتووێژی بەردەوام لەگەڵ تورکیا. بۆیە ئەو هەڵوێستانە هەموویان بە زیانی کورد تەواو بوون.

بە پێی زۆر سەرچاوە لە شۆڕشی شێخ سەعیددا ئەرمەن و ئاسوری چەر کەس و گەلانی تری ناتورك بەشداری دەکەنو پشتیوانیوهاوهەستیبەرامبەر بە شۆڕشەکە دەر دەبڕنو ژمارەیەکی زۆریشیان لێ شەهید دەکرێتو ژمارەیەکی یەکجار زۆریشیان لێدەگیرێتو لە لایەن دادگاکانی تورکیاوە بە مەرگ مەحکوم دەکرێن، بەڵگەی حاشا هەڵنەگری ئەم ڕاستییەش ڕاکردنی ژمارەیەکی زۆری ئاسوریو ئەرمەنە بۆ کوردستانی باشوورو سوریاو ئێران.

لە لایەکی ترەوە بەشداریکردنی ئەم گەلانەی بە ئایین مەسیحی دژی ئەو بۆچوونەی پان تورکیست بەلشەویکەکانە کە شۆڕشەکەیان بەوە تاوانبار دەکرد کە گوایا بۆ گەڕاندنەوەی سیستمی خەلافەتو جێبەجێکردنی شەریعەتو یاسای ئیسلامە. هەروەها لە بەڵگەکاندا هاتووە لەکاتی هێرشکردنە سەر شاری دیار بەکر، شۆڕشگێڕانی کورد بە دروشمی"بژی کورد" "بژی کوردستان" " بژی کوردستانێکی سەربەخۆ" دەچوونە پێشەوە. لە کاتی دادگایی کردنی شۆڕشگێڕە کوردەکاندا تاوانی هەرە گەورە کە لە لایەن دادگاکانەوە دراوەتە پاڵیان،"خەبات بۆ سەربەخۆیی کوردستان" و"جیابوونەوەو پارچەپارچەکردنی تورکیا" بووە، ئیتر بۆ دەبێ چاپەمەنی بەلشەویکەکان ڕاستییەکان بە پێچەوانە بخەنە ڕوو. سەرۆکی دادگای تورك کە حوکمی شێخ سەعیدو هاوڕێکانی دەدات پێیان دەڵێ: هەندێك لە ئێوە کەمو کووڕیو کردەوەی خراپی دەوڵەتی تورکیاو هەروەها پشتیوانی و بەرگریتان لە خەلافەت کردە بیانوو بۆ ئەم ڕاپەڕینە، بەڵام هەمووتان لەسەر دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ یەکدەنگبوون".

چاپەمەنی کەمالیستو بەلشەویکەکان لە هەموو ڕووداو و شتێك بۆ بەدناوکردنی شۆڕشەکە کەڵکیان وەرگرتووە، بۆ نمونە دەنوسن کە شۆڕش (ئەوان بە ڕاپەڕینی دژی شۆڕش یا ڕاپەڕینی فەناتیکەکان ناوی دەبەن) کاتێك دەستی پێکرد کە کۆمسیۆنی کۆمەڵەی نەتەوەکان سەبارەت بە کێشەی مووسڵ لە شاری مووسڵدا بوون. پێویستە

بگوترێت کە مووسڵ یـا کـەرکوك بـە گشـتی عـیراقی ئـەمڕۆ هـەر لـە سـاڵی *1919* وە لـە لایەن ئینگلیزەکانەوە دەستی بەسەردا گیراو گـێرەو کێشـە لـە نێـوان تورکیـاو ئینگلـیز پـەیدا بـوو. ئیـتر باسـی ئـەو وڵاتانـە نـاکرێت کـە بـە سـەرۆکایەتی ئینگلیـس لـە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی جیایان کردەوەو دەوڵـەتیان بـۆ دروسـتکرا. *29*ی ئۆکتۆبـەری ساڵی *924* سـنووری نێـوان عـیراق و ئـێران دانـرا کـە پاشـتر بـەناوی (هێڵـی برۆکسـل) نـاونراو لـە لایـەن کۆمەڵـەی نەتەوەکانـەوە دیـاری کـراو بـۆ چارەسـەرکردنی تـەواوی کۆمیسیۆنێك پێکهێنرا. لە کۆتایی مانگی کانونی دووهەمی ساڵی*1925*دا ئەو کۆمیسیۆنە دێتە موسڵ بۆ کۆکردنەوەی زانیاریو شارەزابوون لە هەڵوێستی دانیشتوانو بـە گشـتی بۆ لێکۆڵینەوە. کەواتە کۆمیسیۆنەکە یـا بـە گشـتی کێشـەکە پێـش ڕاپەڕینەکـە بـووەو جاری یەکەم نەبوە کە کۆمیسیۆن دێتـە ناوچەکـەو بگـرە لـە سـێی سـێپتەمبەری سـاڵی *1925*دا واتـە پـاش دامرکاندنـەوەی شۆڕشـەکەی شـێخ سـەعید کۆمیسـیۆنەکە ڕاپۆرتـی گەشتەکەی خۆی ئاراستەی کۆمەڵەی نەتەوەکان دەکـات، واتـە لـە بـەرژەوەندی فـانداتی ڕێکخـراوی نەتـەوە یـەکگرتووەکان بەسـەر ناوچەکـەدا بـەماوەی *25*سـاڵ، بـەپێی ئـەو بڕیارەش دەبێت کوردەکان خۆیان بەڕێوەببەن، دادگاکـان، فێرگـەکان بـە زمـانی کـوردی بێتو زمانی کوردی زمانی ڕەسمی ناوچەکە بێتو تەنیا لە*15*ی دیسـەمبەری سـاڵی*1925* واتـە چـەند مـانگ پـاش سـەرکوتکردنی شۆڕشـەکەی شـێخ سـەعید پێشـنیاری ئـەو کۆمیسـیۆنە لـە لایـەن کۆمەڵـەی نەتەوەکانـەوە پەسـەند دەکرێـتو تەنانـەت سـەرۆك وەزیرانی ئەو سەردەمەی عێراقیش لە پارلـەمانی عـێراقدا دان بـە هـەموو بڕیارەکـاندا دەنێتئەویش بە دیکتەکردنی ئینگلیز.

لە لایەکی ترەوە لە پەیمانی لۆزاندا تورکیا و ئینگلیزو نەیارەکانی ڕێك کەوتبوون لەسەر لابردنی پەیمانی سیڤەرو بەستنی پەیمانی لۆزان، ئیتر دەسـتی تـورك والا بـوو و مەترسی ئەوەی نەما چیتر لەگەڵ هـاو پەیمانـەکان تووشـی گـێرەو کێشـەیەکی جیـددی ببێت، واتا کێشەی مووسڵو گرژی نێوان تورکیاو ئینگلیز چارەسـەر کـراوەو ئەگـەر بـە تـەواویش نـەبێ مەترسـی دروسـت بوونـەوەی شـەڕ لـەنێوانیاندا نـەدەکرا. تورکیـا ئـەو توانایـەی نـەبوو لـەباری سیاسـی، ئـابووری، سـەربازیەوە، بـەڵکو خواخـوای بـوو وازی

لێبێنن و لە پاشماوەی ئیمپراتۆرییەتە هەڵوەشاوەو دۆڕاوەکەیدا دەوڵەتێکی تورکی دابمەزرێنێت و ئەویشیان لە دەست نەچێت. ئینگلیزەکانیش بە هۆی ئەو پەیمانی دۆستانەی کە تورکیا لەگەڵ سۆڤیت و فەرەنسە و ئیتالیادا بەستبووی تەنیا مابوویەوە ونەیدەوێرا چیتر دەستدرێژی بکاتە سەر ناوچەکەو ئەگەر بیشی کردبایە لە بەرژەوەندی ئەو دا نەبوو، چونکە ئەو سێ دەوڵەتە بە تایبەتی سۆڤیت کە پشت یوانییەکی هەمەلایەنەی تورکیای دەکرد، بەهێز بوون و تورکیاش بۆ ئەو بیانووە دەگەڕا کە زیاتر خۆی لە سۆڤێت نزیك بکاتەوەو دووریش نەبوو تورکیا بە پاڵپشتی سوڤێت دووبارە هێرش بکاتەوە سەر مووسڵ.

لە لایەکی ترەوە ئینگلیز ئەوەی مەبەستی بوو واتە نەوتی مووسڵ دەستی بەسەردا گرت و مسۆگەری کردبوو، مەترسی بەلشەویزمیش بۆ ئینگلیزەکان و بڵاو بوونەوەی لە ناوچەکەدا و ئاژاوە نانەوەی سۆڤیت بۆ ئینگلیزەکان دەکرا. ئینگلیزەکان باش دەیانزانی کە تورك و رووس دوو دوژمنی گەورەی یەکترن و چەند سەدەیە دوژمنایەتی یەکتریان کردووە و دەیان شەڕی خوێناوی و کاولکەر لە نێوانیاندا ڕوویداوە و ئاشت بوونەوەیان نییە و ئەگەر هەشبێت کاتییە و دۆستایەتی ئەمڕۆیان لە ڕووی ناچاری و لەبەر ئەو بارودۆخەی نێو دەوڵەتی و ناوچەکەیە و دژایەتی و ناکۆکی کەمالییەکان و بەلشەویکەکان بەرامبەر بە ئانتانتەکان و ئیمپریالیزم بە تایبەتی ئینگلیزە. ئینگلیزی کۆنەکار و خاوەن ئەزموونێکی زۆر نەیدەویست تورکیا بخاتە باوەشی سۆڤیت و لە لایەکی ترەوە لە فەرەنسا نزیك ببێتەوە، بەڵکو وردە وردە لەگەڵ تورکیادا هەوڵی ئەوەی دەدا کەلێی نزیك ببێتەوەو لە سۆڤیتەکان دووری بخاتەوە، ئەنجامەکەش بە مەرامی ئەوان دەرچوو، ئەوەبوو پاشتر تورکیا نزیك بوویەوە لە ڕۆژئاواییەکان و بوو بە ئەندامی ناتۆیش. ئیتر هەر بە جارێ نەك هەر باسی کوردیان نەکرد و نەما بەڵکو لەو هەموو تاوانانەی کە تورکیا بەرامبەر بە کورد کردی بێدەنگ بوون و تەنانەت یارمەتی ئابووری، سەربازی، سیاسی ئەوانیش بوو کە تورکیا تا ئەمڕۆ توانیویەتی شۆڕشەکانی کورد یەك لە دوای یەك سەرکوت بکات.

ڕۆژ ئاواییەکان باش دەیانزانی کە تورکیا بەرەو ڕووی سێ مەترسی گەورە بووەتەوە، کێشەی کورد، ئابووری لاواز، مەترسی لە سۆڤیەتی دراوسێی کە هێرش بکاتە سەری یاشۆڕشێکی سۆسیالیستی لەوێ بەرپا بکات (تورکیا مەترسی یۆنان و ولاتانی عەرەبی و ئێرانیشی لێدەکرا) کەواتە بۆ ئەوەی دەولەتەکەی خۆیان بپارێزن و کوردستانیشیان لە دەست دەرنەچێت ملکەچی هەموو مەرج و ئامۆژگاری ولاتانی ڕۆژئاوا بوون و بەم چەشنە مانەوەی خۆیان مسۆگەر کرد و ئەوە بوو کە تورکیا بوو بە هاوپەیمان و دۆستی ولاتانی ڕۆژئاوا. ڕۆژئاواییەکانیش، بە تایبەتی پاش مردنی ئەتاتورك و دواتر کە تورکیا دەبێتە ئەندامی ناتۆ و لەگەڵ کۆمەلگەی ولاتە ئەوروپییەکاندا تێکەڵ دەبێت ئیتر باسی تاوانەکانی بەرامبەر بە گەلی کورد ناکەن و یارمەتی هەمە چەشنەی دەدەن و دەبێتە پێگەیەکی ستراتیژی بۆیان و دەورێکی بالای پێ دەبینن لە سیاسەتی دژایەتی کردنی سۆڤێتدا، هەروەها ڕێگای لەتبوونێکی تری ولاتەکەیان گرت و ڕۆژئاواییەکانیش کە دەستی هەرە گرنگ و بەرزیان لە دارشتنی سیاسەت و ئابوور ی و سەربازی لە ئاستی جیهاندا هەیە و بەبێ ڕەزامەندی ئەوان هیچ کێشەیەکی جیهانی چارەسەر ناکرێت، تورکیا ئەمڕۆ و دوێنێ خۆی لە باوەشیاندا پاراستووە، بە تایبەتی ڕێکخراوە نێو نەتەوەییەکان. وەك کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبة الامم) و پاشتر ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان کە هەمیشە لە دەستی ئەواندا بووە.

سەرکردایەتی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردیش هەر لە سەرەتاوە تا دوێنێ بەهۆی نزیکبوونەوەی تورکیا و ولاتانی ڕۆژئاوا لە یەکتر کەوتنە دوور کەوتنەوەو دژایەتیکردنیان و ئەمەش لە بەرژەوەندی تورکیادا بوو، بووە بیانوو و فاکتێکی زیاتر بە دەستی تورکیا و ڕۆژئاواییەکانەوە بۆ ئەوەی ئەو بزووتنەوەیە بەلایەنگری سۆڤێت و چەپ و ئانتی ڕۆژئاوا دابنێن کە ئەمە خواستێکی لە مێژینە و ئاواتی تورکەکان بوو هاتە دی.

ئەوەی کە مەبەستمان بوو و لێی دوور کەوتینەوە شۆڕشی شێخ سەعید بوو، باسەکەمان لەسەر ئەوە بوو کە کەمالییەکان و بەلشەویکەکان سەرهەڵدانی کوردەکانیان بەستووەتەوە بە هاتنی کومیسیونی کۆمەڵەی نەتەوەکان بۆ مووسڵ، واتە

کێشەی مووسڵ و شۆڕشی شێخ سەعید دوو ئاڵقەی یەك زنجیرە بوون و لەسەر خواستی ئینگلیز ئەو شۆڕشە هەڵگیرساوە بۆ ئەوەی تورکیا ناچار بێت دەست لە مووسڵ بکێشێتەوە و چۆك بە تورکیادا بدەن و خەریکی شەڕ بێت لەگەڵ کوردەکان و دەرفەتی ئەوەی نەبێت ئاوڕ لە مووسڵ بداتەوە.

ئێمە پێشتر ئاماژەمان بەوە کرد کە ئەو ڕاپەڕینە پاش پەیمانی لۆزان دەس بە ڕێکخستنی کرا، واتە هەر لە ساڵی *1923* کێشەی مووسڵ چارەسەر کرا بوو، بە پێی هاتوچۆی کومیسیونی نەتەوەکان چ پێش و چ پاش شۆڕشەکە، بەڵام هەر ئەوەی ما بوو کە پەیمانەکە مۆر بکرێت و ئەویش کاتێك مۆرکرا کە شۆڕشی شێخ سەعید سەرکوت کرا بوو. ئیتر ناچێتە عەقڵەوە کە ئەم بۆ چوونە تەنانەت گومان و شکی لێ بکرێت، چونکە تورکیا بە ڕواڵەت لە کێشەی لەناوبردنی شۆڕشی کورد سەرکەوتنی بە دەست هێنا بوو، جێ پێی خۆی قایم کرد بوو. بە پێی ئەو بۆچوونە بێت دەبوا مووسڵی بە ئینگلیز نەدابا و شەڕی لەگەڵدا بکردایە، یا ئەو پرسیارە دێتە ئاراوە، ئەگەر شۆڕشی کورد پەیوەندی بە کێشەی مووسڵەوە هەبوە بۆ لە کاتی شۆڕشەکەدا پەیمانەکە مۆر نەکرا، خۆ تورکیا وەك جاران ملکەچی هەموو مەرج و داخوازییەکانی هاوپەیمانان بوو؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەو بۆچوونانەی کە گوایا شۆڕشی شێخ سەعید پەیوەندی بە کێشەی مووسڵەوە هەبوە، ئەم پرسیارانە دێنە پێش، بۆچی ئەو ڕاپەڕینە پێشتر بە دەستی ئینگلیزەکان هەڵنەگیرسا؟ بۆچی ئینگلیز پشتیوانی سەربازی، دراوی، دیپلۆماسی لە شۆڕشەکە نەکرد؟ بۆچی ڕاپەڕینەکە لە شوێنە نزیکەکانی سەر سنووری کوردستانی ژێر دەستی ئینگلیز، واتە کوردستانی باشوور یا عێراقی ئەمڕۆ دەستی پێ نەکرا تا چەك و تەقەمەنی و یارمەتی ئینگلیز بگاتە دەستیان و کوردەکانی ئەویش بتوانن یارمەتی کوردەکانی کوردستانی تورکیای برایان بدەن و ئینگلیز ئەوانە بنێرێتە یارمەتییان، یاخود ئەگەر هات و شۆڕشەکە تووشی شکست بوو بەرەو کوردستانی ژێر دەستی ئینگلیز پاشەکشە بکەن؟ ئەگەر شۆڕشەکە لە ناوچەکانی نزیك بە ئینگلیز دەستی پێ کرابا کوردی سوریاش بە ئاسانی دەیانتوانی بەشداری تێدا بکەن و هەم لە

بەرژەوەندی ئینگلیزیشدا بوو کە ئەوانیش لە ژێر دەستی نەیارێکی خۆی (واتە فەرەنسە) بێنەدەر یاخود سەرکردەیەکی وەك شێخ مەحمود یا سمایل خانی سمکۆ دەیانتوانی یارمەتی براکانیان بدەن لە کوردستانی باکوور واتە کوردستانی ژێر دەستی تورکیا.

دەبینین ناوچەی ڕاپەڕینەکە زۆر دوور بووە لە ناوچەکانی سەر سنووری کوردستانی ژێر دەستی ئینگلیز. ڕاستییەك کە لێرەدا خۆی دەنوێنێت ئەوەیە کە شۆڕشگێڕەکانی کورد لە باری چەك و تەقەمەنییەوە زۆر دەست کورت و هەژار بوون، بە پێی بەڵگە و نووسراوەی زۆر لەم بارەوە چەکی شۆڕشگێڕەکان جگە لە ژمارەیەکی کەم کە کوردەکان لەسەرەتای ڕاپەڕینەوە بە هۆی دەست بەسەرا گرتنی چەند شار و پێگەی بچووکی ژاندرمەکانەوە بە دەستیان هێنا. ئەوانیتر زۆربەیان چەکی کۆن و چەکی ڕاو و تفەنگی ماوزەر و گۆپاڵ و خەنجەر بووە کە لە ئاستی سوپایەکی پڕ چەکی تورکیا نەیانتوانیوە کاریگەربن. ڕاستە ڕاپەڕینەکە چوارده ویلایەتی گرتەوەو بە تەواوی مانا ڕاپەڕینێکی جەماوەری بووە، بەڵام لەبەر نەبوونی چەك ئەنجامەکە وا بوو کە بینیمان، ئەمە جگە لەوەی ژمارەیەکی زۆر لە خێڵ و هۆزە کوردەکان کە دژی ڕاپەڕینەکە بوون پاڵیان دابوو بە ڕژێمی داگیرکەری تورکەوەو پڕچەك کرابوون، ئەمانە گەورەترین زیانیان لە بزووتنەوەکە داو هەر ئەوانیش بوون ڕابەرانی بزووتنەوەکەیان گرت و دایانە دەست سوپای تورك، کە شێخ سەعید لە پێش هەموویانەوە بوو.

ئینگلیزەکان ئەگەر یارمەتی ئەو شۆڕشەیان دابایە نەك بە چەك و تەقەمەنی، یاخود دیفاعی لێکردبانایە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ، یا لە ڕێگای کۆمەڵی نەتەوەکانەوە دژی ڕژێمی کەمالییەکا ن ڕاوەستاباو گوشاری خستبایەتە سەر تورکیا، لای کەم دەیتوانی بڕیارەکانی پەیمانی سێڤەر بگرە لۆزانیشی هێنابایەتە کایەوەو داوای لە تورکیا کردبا کە جێ بە جێیان بکات، بەڵام دەبینین هیچ کام لەم یارمەتییانە، یا بە وتەی کەمالیست و بەلشەویکەکان ئاژاوەی ئینگلیزەکان دیار نییە و بەڵگەیەکیش لەم بارەوە ناخەنە بەر دەست.

با لــە لایــەکی تــرەوە بڕوانینــە ڕاســتی ڕووداوەکــان، گــەلی کــورد کــە لەلایــەن کەمالییــەکان و ئینگلیزەکانــەوە درۆی لەگــەڵدا کــرا بــوو - کەمالییــەکان بــە بــەڵێنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردســتان و ئینگلیزەکانیش بــە پووچــەڵ کردنــەوەی پــەیمانی ســیڤەر و تەنانەت جێ بەجێنەکردنی پەیمانی لۆزانیش - ئەویش لە کاتێکدا تەواوی گەلانی ژێر دەستی ئیمپراتورییەتەکەی عوسمانی دەوڵەتی ناسیونالی خۆیـان بـۆ دروسـتکرابوو وەك وڵاتانی عێراق و سوریا و ئوردون و لوبنان و.... تورکیش بۆ خـۆی دەوڵـەتی دامـەزراند بوو لە جێی ئیمپراتورییەتی عوسمانی و هەر کورد مابوویەوە کە خاوەنی کیـانی خـۆی نەبێت، بۆیە ئـەوانیش کەوتنـە چـالاکی و ڕاپـەڕین بـۆ گەیشـتن بـەو مەبەسـتە بـەپێی مـەنتیقی بەلشـەویکەکان -ئیـتر باســی ئـەو پـان تورکیسـتانە ناکـەم چونکـە ئەوانــە داگیرکــەر و دوژمنــن- ئــەو ڕاپەڕینــە دژی شــۆڕش و دژی پێشــکەوتن و نــاوەڕۆکی کۆنەپەرستانەی هەیە و لـە خزمـەتی ئیمپریـالیزم و دژی سـەروەری کۆمـاری تورکیـای سەربەخۆیە، چونکە کەمالییـەکان هاوپـەیمانیانن و دەوڵـەتی کوردیـش ئەگـەر دروست ببێت لە سەدا سەد دوژمنی سۆڤیت دەبێت و دەبێتە پێگەیەکی ئیمپریالیزم بۆ هـێرش بردنە سەر قەوقاز و سۆڤێت بە گشتی. کەوا بێت دەبێ کوردەکان دەست لە سەر دەست دانێـن و چـاوەڕێی قـەزاو قــەدەر یــا بــەزەیی کەمالیســتەکان بــن یــا ڕاوەســتن بــەڵکو سوڤیتییەکان لە نێوان کورد و کەمالییەکان ناوبژی بکەن بەڵکو شتێك بدرێت بە کـورد و ئامۆژگاری بەڵشەویکەکانیش بۆ کورد هەر ئەوە بوو کە ڕژێمـی کـەمال پێشکەوتوو و ئێســتا خــەبات دژی ئیمپریــالیزم دەکــات و لــە بــەرژەوەندی گــەلی کــورد و شۆڕشـــی سوشیالیســتی (واتــە یەکیــەتی ســۆڤیت) و بزووتنــەوەی کرێکــاری و زەحمەتکێشــانی جیهاندا نییە و هەر چۆنێك بێت -وەك لە یەکێك لە بەڵگەکاندا هاتووە- کـورد ئەگـەر بکەوێتە ژێر دەستی ئیمپریالیستەکان ڕزگـار بوونـی زۆر زەحمـەتتر دەبێـت تـا لـە ژێـر دەسەڵاتی تورکیادا بن. لە لایەك هەر ئەو ئیمپریالیسـتانە قـەوارە و کیـان و دەوڵـەتیان بۆ گەلانی ژێر دەستی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی دروست کرد و لە کوشت و بڕو تالان و تەتریك ڕزگاریان کردن، کەچی ئەم یاسایە کورد ناگرێتەوە. مـن لـێرەدا نامـەوێ باسـی گـەلانی بالکـان و وڵاتـانی تـری ئاسـیا و ئـەوروپا و ئـەفریقایی بکــەم، لــە ڕوانگــەی یــا

فەلسەفەی -باشترە بڵێین ئامۆژگاری- سۆڤێتییەکانەوە چارەسەر کردنی کێشەی کورد لە چوار چێوەی دەوڵەتێکی سۆسیالیستیدا دەکرێت واتە بە هاتنە سەر حوکمی پرۆلیتاریای تورك لە تورکیادا کە ئەو دەمە ئامادە دەبێت مافی چارەی خۆ نووسین مسۆگەر بکات. لە لایەکی ترەوە تەنیا ئەو مافە بە کورد نادات کە داوای ئۆتۆنۆمیش لە ڕژێمی ئەتاتورك بکات، بەڵکو وەرگرتنی مافی کولتوریش بۆ کورد تەنیا پاش لێدان و لەناوبردنی سەرهەڵدانی دژی شۆڕشی فەناتیکەکانی کورد و شێخ و دەرەبەگ و ڕووناکبیرەکانی کورد دەزانێت واتە بە لەناوبردنی ئەرستۆکراتییەتی کورد. ئەرستۆکراتییەتی هەموو گەلێك دەوری سەرەکی و سەرکردایەتی سەربەخۆیی نەتەوەیی خۆیان لەتەواوی جیهان دا بینیوە؛ ئەو ئەرستۆکراتییەتەی کورد واتە سەرکردەکانی شۆرش بەپێی هەموو بەڵگەو نوسراوەیەك لەباشترین و روناکبیرترین و شۆرشگێڕترین پیاوی کوردستان بوون و هەروەها ڕێکخراوە سیاسییەکانی کورد، وەك کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان بەسەرۆکایەتی خالید بەگی جەبرانلی پێکهاتبوو، ئەمانە بەشدارییان کردبوو لەو شۆڕشە جوانە مەرگەدا . بەلام بەڕێنمایی یان چەپڵەلێدانی بەلشەویکەکان ئەوئەرستۆکراتییانەی کورد لەناوچوون و خرانە زیندان یا کوژران یان لە وڵات وەدەرنران، کەچی پاش ئەوان نە کورد شتێکی پێدراو نەهیچ، بەڵکو سەدان شارو گوندی کوردستان کاولکران و کوردەکان لەوڵاتی خۆیان دوور خرانەوەو تورکیان هێنایە جێیان.

بەلام ئەو گەلانەی کە لە ژێر دەستی ئیمپراتورییەتە رزیوەکەی عوسمانیدا بوون و رزگاریان بوو نە داوای ئەتۆنۆمی یان بۆ کراو نەمافی کولتوری و گەیشتنە کیانی خۆیان و چاوەڕێی هەلومەرجی شۆڕشی سوشیالیستی یا بەزەیی پێدا هاتنەوەی داگیرکەرانیان نەکرد و هەر بە یارمەتی ئەو ئیمپریالیستانە دەوڵەتی خۆیان دروست کرد، ئەو ئیمپریالیستە یان لە سوڵتان و کەمالییە ڕەگەز پەرستەکانی تورك پێ باشتر بوو و پێشکەوتوو تر بوون و هیچ نەبێ ڕێگای خوێندن و نووسین بە زمانەکەی خۆیان لێناگیرێت و وڵاتەکەیان کەمتر تالان ئەکرێت و زیاتر لە سایەی سەری ئەوانەوە پێشدەکەون، هەر ئەو ئیمپریالیستانە دەبنە گەرەنتی ئەوەی کە چیتر تورك

دەستدرێژی نەکاتە سەریان و ئەوانیش وەك تورك ئالا، دەوڵەت، پەرلەمان... یان هەبێت نەك هەر بە ژێر چەپۆکەیی تورك بمێننەوە کە بە درێژایی چەند سەدە دەیچەوساندنەوەو ڕاو ڕووتی دەکردن، ئەوانە چیتر باوەڕیان بە برایەتی موسوڵمان و فەرموودەکان و بەڵێنەکانی سوڵتان و خەلیفە و کەمال نەماوە.

بەڵگە و دیکۆمێنتی یەکجار زۆریش بە دەستەوەن کە سوڤێت ڕۆڵێکی گرنگی هەبوە لە پووچەڵ کردنەوەو سەر نەگرتنی پەیمانی سیڤەردا، ئەو پەیمانەی کە ئوتۆنومی بۆ کوردستان دانابوو پاشانیش دەبوو بە سەربەخۆیی -هیوادارم لە هەلومەرجێکی تردا بتوانم بلاویان بکەمەوە-. من نامەوێ ئەو سەرنەگرتنەی پەیمانی سیڤەر بخەمە ئەستۆی سۆڤێتەوە، بەڵکو لەو بڕوایەدام ئەگەر هاوپەیمانان بە سەرۆکایەتی ئینگلیز بیانویستبایە ئەو پەیمانە جێبەجێ بکرێت کەس نەبوو بتوانێ ڕێگای لێ بگرێت، بەڵام دەمەوێ بڵێم لە پەیمانی سیڤەردا خراپ یا چاك کەم یا زۆر دان بە بوو نی کیان و قەوارەیەکدا نراوە بۆ کورد و ئیمپریالیستەکان دەست پێشخەری ئەم دەستکەوتە بوون، بەڵام ئایا کەمال و بەلشەویکەکان بەرامبەر بە پەیمانی سیڤەر ئامادەبوون یا گەلاڵەی پرۆژەیەکیان هەبوو بۆ چارەسەری کێشەی کورد یان کردیان؟

لەبەر ئەوە راپەڕینی کوردەکان لەو سەردەمەدا سەرەڕای کەموکوڕی و شکستی ئەو شۆڕشە، سوور بوونی گەلی کورد دەردەخات لەسەر گەیشتن بە سەربەخۆیی خۆی وەك گەلانی تر و چیتر نەیویستووە لە چوار چێوەی تورکیادا بمێنێتەوە، هەروەها پەرچدانەوەی بۆ چوونی بەلشەویکەکان بوو کە تاقمێکیان لە ڕووناکبیر و ئەرستۆکراتییەکانی کورد ڕاگرتبوو نەك تەنیا بەشداری شۆڕشەکەیان نەکردو بێ لایەن نەبوون بەڵکو پشتی لەشکرە سەرکوتکەرەکەی تورکیایان گرت و کوشندەترین زیانیان لە شۆڕشەکەدا و تەنانەت داوای لکاندنەوەی ویلایەتی مووسڵیشیان بە تورکیاوە دەکرد و لە ڕێگای هەندێ نوێنەری دەستەمۆکراوی کورد لە مەجلیسی تورکیاوە بە ناوی گەلی کوردەوە دژی دابڕینی ویلایەتی مووسڵ لە تورکیا بوون، نامەیەکیش هەر لەم بارەوە بە ناوی نوێنەرانی گەلی کوردەوە ئاراستەی کونفرانسی

لۆزان دەكەن و تێیدا باسی یەكسانی گەلی كورد و تورك لە توركیای نوێدا دەكەن، بـەلام ئەوانیش هیچیان پێ ناكرێت جگە لە خزمەت كردن بە ئەتاتورك.

مەبەستێكی ترم لە ڕوونكردنەوەی هـەندێ بۆچوونـی نازانسـتییانەی كـورد ناسـی سۆڤیەتی و ولاتانی تر كە پاشان هەندێ نووسەری كوردیش كاوێژیان دەكردەوە، ئەوەیـە كـە گوایـا ڕاپەڕینەكـەی كـورد هاوكـات یــا پــەیوەندی هــەبوە بــە هـاتنی كومیسـیونی كۆمەڵەی نەتەوەكان بۆ مووسڵ. پێشتر ڕوونكردنەوەیەكم لەم بارەوە خستە ڕوو، بـەلام ئەی بۆ وای دانەنێین كە رابەرانی كورد سوودیان لەو گێرەو كێشـەیەی نێـوان توركیـا و ئینگلیز. وەرگرتووەو ویستوویانە ئەو هەلەش بقۆزنەوە كە شتێكی ڕەوا بووە، بەلام كە كورد شۆڕشەكەی سەرنەكەوتووەو سەركەوتن بـۆ ئینگلیزەكـان ماوەتـەوە ئـەوە شـتێكی ترە. خۆ دووریش نەبوو هەر دوو لا واتە كورد و ئینگلیز سەركەوتبان، ئەنجا ئەو كاتـە دەنووسرا ڕێبەرانی كورد كەڵكیان لەو هەلـە مێژووییـە وەرگـرت. ڕەنگـە بـە بۆچوونـی ئەوا ن كەمالییەكان هەڵوێستیان باش بووە بەرامبەر بە كـورد و شـتی باشـیان بـۆ كـورد كردووە، ئەوە كورد بووە كە خیانەتی لەوان كردووە، یاخود كەمالییە ڕەگەزپەرستەكان لـە داخـی كـردەوەی كوردەكـان كوردسـتانیان خـاپوور كـرد و ڕۆڵــەكانی گــەلی كوردیــان لـەناوبرد و هیچیـان بـۆ كـورد نـەكرد، ئـەم بۆچوونـە بـێ سـەروبەرانە ناچێتـە عـەقڵی كەســەوە، گریمــان ڕاســت بێــت ســەرهەڵدانەكە هاوكـات بـــوو بێــت لەگـــەڵ هــاتنی كومیسیونەكە بۆ مووسڵ، بەلام ئایا بۆ لاواز كردنی دوژمن و داگیركەری ولاتەكـەت كـە لـەولاوە هەڕەشــەی لێدەكرێـت و بــەهۆی كێشــەی مووســڵەوە شــڵەژاوە، بـۆ ڕەوانییــە كوردیـش بێتـە مەیدانـەوەو داوای مـافی خـۆی بكـات و دووریــش نــەبوو كـورد زیـاتر سەرنجی ئینگلیز بەلای خۆیدا ڕابكێشێت و لە مەسەلەكەوە بگلێنێـت و دژایـەتی نێـوان توركەكان تیژ تـر بكـات و تەنانـەت بگاتـە ئاسـتی شـەڕ و پێكدادانـی هـەردوولا، ئەوسـا ئینگلیز هانای بۆ كورد ئەبرد و ناچار ئەبوو یارمەتی كورد بدات بە چەك و پارە و لـە باری سیاسی و دیپلوماسـی و لـە ڕێگـای كۆمەڵـەی نەتەوەكانـەوەو كوردیـش زیـاتر هـان ئەدرا داوای جیابوونەوەو سەربەخۆیی خۆی بكات و ئینگلـیزیش جـارێكی تـر توركیـای تەمبێ ئەكرد و دوور نەبوو كوردستانیش وەك نەتەوەكانی تر لە توركیا دا بڕایە، خـۆ

ئەگەر هەڵگەڕانەوەی شێخ مەحمود لە ئینگلیس و نامە نووسینی بۆ سوڤیەتەکان و بەستنی پەیمانی دۆستایەتی لەگەڵ تورکیای کەمالیدا نەبوایە، دوور نەبوو ڕەوتی ڕووداوەکان و چارەنووسی گەلی کوردیش ئەمڕۆ بە جۆرێکی تر بوایە، بۆیە سیاسەتی یەکنەگرتووی کورد لەو سەردەمەدا زیانێکی گەورەی بۆ گەلی کورد هەبوو کە قەرە بوو ناکرێتەوەو زیاتر ئینگلیسەکانی خستە شکو گومانەوەو نەیاندەویست شێخ مەحمودێکی تر لە باکووری کوردستان ببینن و گەرەنتی ئەوەشیان نەبوو و کوردی باکوریش ئەگەر هانایان بۆ ئینگلیزەکان بردبێت هیچ بەڵگەیەك بە دەستەوە نییە کە ئینگلیزەکان پۆزەتیفانە وەڵامی دابێتنەوە، خۆ کوردی باکووریش دەیتوانی داوای خۆ لکاندن بە کوردستانی ژێر دەستی ئینگلیسەوە بکات و ئەو کاتە کورد لەوێ نیوچە مافێکی پێدرابوو لە کاتێکدا لە تورکیا هیچ مافێکی نەبوو، ئەگەر کورد بە خاك و دانیشتووانیەوە سەر بە کوردستانی باشوور بوایە، هەلی سەرکەوتنی زیاتر دەبوو کەشتێك بە شتێك بکات و بەربەرەکانێ لەگەڵ دەوڵەتی عەرەبی عێراق زیاتر و کاریگەرتر دەبوو و هەم ئینگلیزیش زیاتر دەچوو بە دەم چارەسەرکردنی کێشەی کوردەوە و کوردستانی باشوور ئەگەر بە فیدرالییەت یا سەربەخۆیی گەیشتبا ئەوە پاڵپشتێکی گەورە دەبوو بۆ بەشەکانی تری کوردستان.

باوا دابنێین ئینگلیز یارمەتی یا هانی کوردەکانی دابێت بۆ راپەڕین دژی تورکە کەمالییەکان، کە ئاشکرایە ئەم یارمەتیدانە لە بەرژەوەندی خۆیدا بووە نەك کورد، باشە، ئایا دەکرا کوردەکان ئەو یارمەتیدانە ڕەت بکەنەوە؟ ئەویش لە کاتێکدا کە هێشتا ڕژێمی نوێ لە تورکیا جێ پێی خۆی پتەو نەکردبوو، لە لایەکی ترەوە ئینگلیز لە دروست کردنی دەوڵەتێکی نوێ و سەربەخۆ بۆ کورد هیچ جۆرە زیانێکی لێنەدەکەوت بەڵکوو سوودمەند دەبوو لێی. هاوپەیمانان بە تایبەتی ئینگلیز دەیانزانی کە تاوانێکی گەورەیان بەرامبەر بە گەلی کورد کردووە و دەیکەن چونکە زۆر دەوڵەتیان لەسەر خاکی ئیمپراتورییەتە ڕوخاوەکەی عوسمانی دروست کرد و هەر تەنها کورد مایەوە، ئەو کوردەی کە هەمیشە لە راپەڕین و خەبات و قوربانیداندا بووە و بە کردەوە زۆربەی راپەڕینەکانی بەرژەوەندی ئەوانی تێدا بووە بە تایبەتی پاش شەڕی

جیهانی یەکەم. کورد بە پێچەوانەی زوربەی ئەو گەلانەی کە بوونە خاوەن کیان و قەوارەی خۆیان ئامادەی خەبات بووەو لە باری ژمارەی دانیشتوان و پان و بەرینی ولاتەکەیەوە گەورەتر و زیاتر بووە لە هەندێکیان، ئیتر باسی باری جیۆپۆلەتیکی و ئابووری کوردستان ناکەین کە جێگای تایبەتی و گرینگایەتی بووە و هەیە.

لێرەدا نابێ ئەوەش لە یاد بکەین کە روسیای قەیسەری هاوپەیمانی ئینگلیز لە گۆڕەپانەکەدا نەماو نەیار و دوژمنێکی سەرسەخت (واتە سوڤیت) جێگای گرتەوە و خەریکی پەلهاویشتن و دەستدرێژی بوو بۆ سەر ناوچەکە و بوو بوو بە هاوپەیمانێکی ستراتیژی تورکیا ولاتانی وەك فەرەنسا و ئیتالیاش کە هاوپەیمانی دوێنێی ئینگلیز بوون لەسەر دابەشکردنی ئەو خێر و بەرەکەتەی پاش روخانی ئیمپراتورییەکەی عوسمانی دەستیان کەوتبوو، کەوتبوونە دژایەتی یەکتر بە تایبەتی بەرامبەر بە ئینگلیز کە تا ئەو سەردەمە وەك یەکەم زلهێزی جیهان خۆی پاراستبوو، لە لایەکی ترەوە ئەمریکاش کە تازە هاتبوە گۆڕەپانەکەوەو خۆی دەنواند تەنگی بە ئینگلیز هەڵچنیبوو، واتە نەیارەکانی زۆرتر و بەهێز تر بوون و بەرە بەرە جێ پێیان لەق کردبوو و ناچار لە زۆر کێشەی جیهانیدا وازی لە کەڵەگایی و پەلهاوێشتن هێنا و وردە وردە کەوتە پاشە کشە و تەنانەت سازش کردنەوە بە تایبەتی بەرامبەر بە تورکیا، کە ئەمانە هەموویان لە بەرژەوەندی کورد و کێشەکەیدا نەبوو، واتە هاوپەیمانەکان وەك سەردەمی شەڕ یەکگرتوو نەبوون و چیتر لەسەر کێشە نێو نەتەوەییەکان یەك دەنگ نەبوون و هەریەکە بەلای خۆیدا ڕایدەکێشا، بۆیە هەر کام لەوانە لەو ولاتانەدا کە جێگیر بوو بوون هەوڵی سەقامگیربوونی خۆی دەدا و ئامادە نەبوو ئەوەی کە دەستی کەوتبوو لە دەستی بدات، بۆ وێنە بەشێکی کوردستان کە کەوتبوە ژێر دەستی فەرەنسا (واتە کوردستانی سوریا) و بەشێکی تریش واتە کوردستانی باشوور (ویلایەتی مووسڵ) کەوتبوە دەستی ئینگلیس. ئەوەشی کە لە ژێر دەستی ئیمپراتورییەتە نەخۆشەکەی عوسمانی یا تورکیای نوێدا مابووەوە، تورکەکان هەوڵیان دەدا بە هەر شێوەیەك بووە لە دەستی نەدەن و هەرچی قین و توڕەیی تورکە ڕەگەزپەرستەکان بوو کە بە ئیمپراتورییەتەکەیان لە دەست دابوو رژا بەسەر گەلی کورددا و خراپتر لە هەمووی لە

کوردستانی باکوور واتە کوردستانی تورکیا جگە لە ویلایەتی مووسڵ و کوردستانی ژێـر دەستی فەرەنسا (واتە کوردستانی سوریا) هیچ هـێزێکی هاوپـەیمانانی تیا نـەبوو، هـەر چـەندە لـە کـاتی شـەڕدا بەشـێکی زۆری لـە لایـەن هێزەکـانی روسـیای قەیسـەرییەوە داگیرکرابوو، بەڵام لەبەر ڕوودانی شۆڕشی ئۆکتۆبەری سالی *1917* ئەو لەشکرە کشایەوەو دوور نـەبوو ئەگـەر دەوڵـەتێکی کوردیـش لـەو کاتـەدا دروسـت نـەبوایا رووسـیاش وەك ئەندامێکی بەرەی هاوپـەیمانان ئـەویش وەك ئینگلیـز و فەرەنسـا بەشـێکی کوردسـتانی دەخستە ژێر دەستی خۆی، خۆنەدەکرا ئەو لەو خێر و بەرەکەتەی شەڕ بێ بـەش بێـت و کوردەکانیش بۆ خۆیان ئامادە بوون کـە کوردسـتان بکەوێتـە ژێـر چـاودێری روسـیای تزارییەوە، یا لای کەم بکەوێتە چوار چێوەی ئیمپراتورییەکەی رووسیاوە، لەوەی باشـتر بوو کە لە چوار چێوەی تورکیادا بمێنێتەوە.

ئەوەش نابێت لە یاد بکرێت کە هەڵگەڕانەوەی شێخ مـەحموود لـە ئینگلیزەکـان و پەیوەندی نزیکی بە کەمالییەکانەوە، هەروەها پەیوەندی کردنی بە سۆڤێتەوە فاکتەری وا نـەبوون کـە لـە چارەنووسـی گـەلی کـورد و گۆڕینـی هەڵوێسـتی ئینگلیزەکـاندا ڕۆڵـی خۆیان نەبینن، واتە کـوردی باشـوور و کـوردی بـاکوور لەگـەڵ سمکۆ و کوردەکـانی ژێـر دەسـەڵاتی فەرەنساشـدا هـەر یـەك بـە لایـەکدا لێیـان دەخـوڕی و بـەکردەوە کەوتبوونـە بەربەرەکانێی یەکترەوە، گەرچی ئەم پێشهاتە پاکانە ناکات بـۆ هیـچ کـام لـەو زلهێزانـە، نە ئینگلیز لە باشووری کوردستان ئۆتۆنۆمی سەقامگیر کرد و ستاتوسێکی رەسمی پێدا، ئیتر لەبەر بەرژەوەندی خۆی یا لەبەر نەتوانینی پشتی کوردەکـانی باکوریشـی نـەگرت و پشتی سەیید تەها و سمکۆشی بەردا و نەفەرەنسایش لە کوردستانی ژێر دەستی خۆی مـافێکی بـۆ کـورد دابـین کـرد، سـۆڤێتیش بـە پشـتیوانی کردنـی کەمالییـەکان لەسـەرکوتکردنی چەند بزووتنـەوەی کـورد لەوانـە بزووتنـەوەی شـێخ سـەعید کـە راسـتەوخۆ دەسـتی هـەبوو، نـەتوانی بـەهۆی ئـەو پەیوەندییانـەوە کـە لەگـەڵ ڕژێمـی تورکیای نوێ و هـەندێ لایـەنی کورد کـەڵك وەرگرێـت و هـەندێ داخـوازی گـەلی کـورد دابین بکات، بەڵکو نەیتوانی ڕێگا لەو کارەساتە بگرێت کە بەسەر گەلی کوردماندا هێنرا تەنانەت پاش سەرکوتکردنی راپەڕینەکەی شێخ سەعید.

خاڵێکی تر کە لەو سەردەمەدا هێنرا بوویە کایەوە کێشەی ئاسوری و ئەرمەن بوو، ئەوانیش داوای کیانی خۆیان دەکرد و سەرنجی وڵاتانی ئانتانت بە تایبەت ئینگلیز و فەرنسا و هەروەها کۆمەڵەی نەتەوەکان، لەم لایشەوە یەکیەتی سۆڤیت و ئەمریکای راکێشا بوو، ئەم کێشانەش پەیوەندی بە کورد و کوردستانەوە هەبوو، بگرە ئەرمەنەکانیش داوای بەشی هەرە زۆری کوردستانیان دەکرد و بەهۆی مەسیحی بوونی ئەو دوو گەلەوە هاوسۆزییەکی هەمە لایەنە لە لایەن دەوڵەتانی ناو بەراوەوە بەرامبەریان هەبوو، بە گشتی ئەمەش کۆسپێك بوو لەسەر ڕێگای گەلی کوردا، بەڵام خۆ هەر دەکرا بە چارەسەر کردنی کێشەی کورد کێشەی ئەوانیش لە چوار چێوەی کوردستاندا -چونکە هەردوو گەل لەسەر خاکی کوردستان دەژین- چارەسەر کرابا باشتر و زووتریش زەمینەی بۆ ئامادە دەکرا، بە کورتی نەدەکرا پشت گوێ بخرێت و چاوپۆشی لێ بکرێت و لەسەر هەڵوێست و سیاسەتی زلهێزەکان بێ کاریگەری نەبووە.

دەسەڵاتدارانی تورك باش دەیانزانی کە پاش کونفرانسی لۆزانی ساڵی *1923* کوردەکان ئارام ناگرن و بە هەموو شێوەیەك خەریکن دیسانەوە کۆمەڵگای جیهانی ئاگادار بکەنەوەو هاوکاتیش خەریکی خۆ ئامادە کردنن بۆ ڕاپەڕینێکی تر، کەمالییەکان پاش ئەوەی بنەماڵەی سوڵتان خاکی تورکیایان بەجێهێشت کێشەی دارو دەستەی سوڵتانیان لە کۆڵ بوویەوەو لەگەڵ فەرەنسا و ئیتالیاش ڕێك کەوتبوون و پەیمانیان بەستبوو و وتووێژیان لەگەڵ ئینگلیز هەر بەردەوام بوو و سۆڤێتیش هەر بەردەوام بو لە پشتیوانی کردنی تورکیا و ڕۆژ بە ڕۆژ پەرەی پێدەدا و لەگەڵ ئێرانی دراوسێش لەسەر سەرکوتکردنی بزووتنەوەی کورد هاودەنگ و هاوکار بوون. دەسەڵاتدارانی تورك باش دەیانزانی کە کوردستانی باشووریان لە دەست چووە و باسی گەڕاندنەوەی مووسڵیش هەر بۆ ئەوە بوو ئینگلیز وازیان لێ بهێنێ و لەگەڵیان بکەوێتە مامەڵەوەو چیتر تورکیا پارچە پارچە نەکرێت، ئەگینا دەبوا تورکیا کە خۆی بە میراتگری ئیمپراتورییەتە روخاوەکەی عوسمانی دەزانی داوای گەڕانەوەی ئەو وڵاتانەی کە لە ئاسیا و ئەفریقا و ئەوروپا لە دەستی چوو بوون بکات. خۆ ئەگەر

مرۆڤ بێته سەر راستی چ جیاوازییەك هەبوو لە نێوان کوردستانی ژێر دەستی تورکیا و لوبنان و ئوردن و سوریاداو...،

چەك و تەقەمەنی سۆڤێت، ڕێگادانی فەرنسا بە لەشکری تورك کە بە ناوچەی ژێر کۆنترۆڵی ئەودا تێپەڕێت و بڕواتە ناوچەی ڕاپەڕینەکەو واز هێنانی ئینگلیز لە گوشار خستنە سەر تورکیا و تەنانەت بێ لایەن کردنیشی هەر لە پەیمانی لۆزانەوە. تورکیا ئەگەر هێزی هەبوایە یابیتوانیایە بە بێ یارمەتی سۆڤێت و فەرەنسا بەو کارە هەڵدەستا، واتە پاش ئەوەی کە خالید جەبرانلی و یوسف زیا و چەند ئەندامی تری سەرکردایەتی بزووتنەوەکە گیران لە زستانی ساڵی *1924*دا، تەنانەت پێش ئەوەش هێرشی دەهێنا بۆ کوردستان و پێشی بزووتنەوەکەی دەگرت. کەوابوو تورکیا هەر لە سەرەتاوە ئاگای لە ڕێکخستنی بزووتنەوەکە بوو، بۆیە تا ئەو رادەیەی کە پێی کرا زۆربەی ڕێبەرانی بزووتنەوەکەی گرت و لە ناوی بردن، بەڵام بۆ هێرش و ناردنی لەشکر بۆ کوردستان، بەبێ یارمەتی فەرەنسا و سۆڤیت و هەروەها رازیکردنی ئینگلیزو وپاشەکشە کردنی بەرامبەر بەو سەرکەوتوو نەدەبوو. پاش گیرانی سەرکردە چالاکەکانی کورد کە شێخ سەعید وەك سەرکردەی بزووتنەوە کە دادەنرێت لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە هەوڵی گرتن یا لەناوبردنی ئەویش دەدرێت، بەڵام بە بیانوویەکی ترەوە، ئەوە بوو کە *15* پولیس دەچنە سەر ماڵی شێخ سەعید و داوای لێدەکەن کە چەند کوردی تاوانبار کە گوایا لە ماڵی شێخ سەعید خۆیان شاردووەتەوە، یاخود پەنایان بۆ بردووە بیاندانە دەستیان. بەڵام کە شێخ ئامادە نابێت و داوایان لێدەکات کەلەبەر خاتری ئەو ئەوانە نەگرن، لەوەڵامدا ئەفسەرە تورکەکە دەڵێ ئێمە خاترو ڕێزی هیچ کەس ناگرین جگە لە یاساو قانون، قانونی ئەویش ئەو دەستورو فەرمانە بوو کە کەمالییەکان دابوویان بۆ گرتنی ئەو کەسانە، بەڵام هەر مەبەستی سەرەکییان گرتن یا کوشتنی شێخ دەبێت، شێخ کە دەبینێت ئەو پۆلیسە ملهوڕانە دەست بەرداری نابن، کار دەگاتە شەڕ و پێکدادان و چەند سەربازێك دەکوژرێن و ئەوانی دی لەگەڵ ئەفسەرەکەدا لەسەر ئەمری شێخ بەدیل دەگیرێن. ئەم رووداوە

دەبێتە سەرەتای راپەڕینەکە، ئەو راپەڕینەی کە بڕیار بوو لە رۆژی نەورۆزدا دەستی پێ بکرێت واتە *15* رۆژ پێش ئەو رووداوە.

دیارە تێکدانی بەرنامە و پلانی راپەڕینێکی چەکدارانە کە دوژمن ئاگادار بووبێ لێی زیانێکی گەورەی لە چارەنووسی ئەو شۆڕشەو بە تایبەتی رێبەرەکانیدا، لە باری سەربازییەو ە ئەنجامەکەی ئەوە دەبێت کە دوژمن پێش هێرشێکی چەکدار و هاوکات لەناوچە جیاجیاکانی کوردستان بە تایبەتی کە بڕیار دەدرێت دیاربەکر ئازاد بکرێت و چەك و تەقەمەنی سوپای تورك بکەوێتە دەستی شۆڕشگێڕەکان و ئەوێ بکەنە پایتەختی کوردستان. تێکدانی پلانی شۆڕشەکە لەلایەك و لەلایەکی ترەوە هێزەکانی دوژمن ئامادەی بەرەنگاریی بوون، ناوچەکانی تریش کە بڕیار دەبێت هاوکات راپەڕن و شارو گوندی تر ئازاد بکەن و سەر لە دوژمن بشێوێنن و هێزی دوژمن هەر لە گەنجە و ناوچەی دیاربەکر بەرەو رووی راپەرینەکە نەبێتەوە، هەروەها سەرنەکەوتنی شۆڕشگێڕەکان لە کاتی هێرشیان بۆ سەر دیاربەکر کە کارێکی یەکجار خراپی کردە سەر ورەی خەڵك و ناوچەکانی ترو دوای گیرانی شێخ سەعید و هاوڕێکانی کە دوژمنی زیاتر هار کرد و چەند هۆیەکی تر وەك خیانەتی هەندێ لە سەرۆك خێڵە کوردەکان، ئەمانە هەمووی شۆڕشەکەی بەرەو هەڵدێرو شکست برد. تاوانی ئەو سەرۆك عەشیرەتانەی کورد هەر لەوەدا نەبوو کە شان بەشانی تورك کوردستانیان وێران و کاول کرد و دەیان هەزار رۆڵەی کوردیان لەناو برد و هەندێکیشیان بە ناردنی بروسکە و نامە پشتیوانییان لە کەمال کردو راپەرینەکەیان مەحکوم کرد، بەڵکو شێخ سەعید و هاوڕێکانی لەلایەن ئەوانەوە گیرا لەسەر پردی رووباری موراد و تەسلیم بە هێزە سەرکوتکەرەکەی تورك کرا. یەکێك لە هەڵەکانی شێخ سەعیدیش ئەوە بوو کە خۆی لە گۆڕەپانی شەرەکەدا بوو و بۆ بەرزکردنەوەی ورەی خەڵك لە هاتو چۆدا بوو، ئەگەر نا زۆر زەحمەت بوو بەو چەشنە بە دیلی بکەوێتە دەستی دوژمن _تەنانەت ئەگەر شۆرشیش سەر نەکەوتبا_. بزووتنەوەکە بە گیرانی شێخ و هاوڕێکانی بەبێ رابەر مایەوە و بوو بەهۆی ورە بەردانی خەڵك بەتایبەت شۆڕشگێڕەکان و جاری یەکەم نەبوو کە کورد بۆ خۆی بە کوشتن یا بەدیل گیرانی رابەرەکەی کۆتایی

بە شۆڕشەکەی هێناوە، ئەمە هەر تایبەت نییە بە کوردەوە و لەناو زۆر گەلی تریشدا روویداوە.

هەڵەیەکی تری شێخ سەعید و ڕێبەرایەتی بزووتنەوەکە ئەوە بوو کە شەڕی بەرەیی کراوە، مادام کاتی راپەڕینەکە لای دوژمن ئاشکرا بووە و خۆی بۆ بەرەنگاری یا لەناو بردنی ئامادە کردووە، دەتوانێت ئەگەر سەرکوتیشی نەکات بەرامبەری راوەستێت و پێگەکانی دوژمن دەتوانن پارێزگاری لە خۆیان بکەن و بەرپەرچی هەر هێرشێك بدەنەوە و چەك و تەقەمەنی باشیش بۆ ئەم مەبەستە هەیە و هەروا هێزی یارمەتیدەریش هەیە، شۆڕشگێڕانی کوردیش کە لە باری چەك و تەقەمەنییەوە بەرامبەر بە دوژمن زۆر لاوازتر بوون لەوەی کە لە هێرشکردندا سەرکەوتن بە دەست بهێنن و پێویست بوو ئەوان حاڵەتی دیفاع و پارێزگاری لە خۆ بگرنە بەرو بە دانانی کەمین و شەڕی پارتیزانی زیانی زۆر تر بە دوژمن بگەیەنن، نەبوونی ڕێگاو بان و نەبوونی هۆی گواستنەوەی هێزو چەك و تەقەمەنی و نەبوونی شارەزایی لای هێزی داگیرکەر لە ناوچەکەدا، هەروەها ماندوو بوونی لەشکری تورك کە ژمارەیەکی زۆری لەشکری سوڵتانی راکردوو بوون و بە دڵ و بە گیان شەڕیان نە دەکرد و ژمارەیەکی تریشی کە بە کەمال وەفاداربوون بێ ئەزموون بوون، شاخاوی بوونی ناوچەکە و گەلێك هۆی تر لە بەرژەوەندی شۆڕشگێڕانی کورد بوو کە دەیانتوانی بۆ ماوەیەکی زۆر درێژە بە خەباتی خۆیان بدەن و دوور نەبوو ڕەوتی رووداوەکان بە شێوەیەکی تر کۆتاییان پێ بهاتایە.

زۆر زەحمەتە باوەڕیش بکرێت کە تورکیای نوێ کە لەسەر کەلاوەی ئیمپراتورییەتە ڕوخاوەکەی عوسمانی دروست بوو بوو لە باری ئابوری و سەربازی و سیاسییەوە کە چەند مانگ پێش راپەڕینەکە لە دوو دەسەلاتیی (واتە دەسەلاتی سوڵتان و دەسەلاتی کەمالییەکان) ڕزگاری بوو بوو و هێشتا لە لایەن کۆمەڵگای نێو دەوڵەتی و زۆر دەوڵەتەوە بە ڕەسمی نەناسرابوو گێرە و کێشەی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ بە تەواوی چارەسەر نەکرابوو، شەڕی تورکیاش لەگەڵ یۆنان کە بەسەرکەوتنی تورکیا کۆتایی پێ هات وەك کێشەی کورد نەبوو کە وا بە ئاسانی ڕژێم بتوانێ کۆتایی پێ

بێنێت، چونکە کورد وەك هێزێکی دەرەکی نەبوو، لە لایەکی ترەوە وەك شەڕ لەگەڵ یۆنان، کورد و تورك بە ناوی برایەتی و ئیسلامییەتەوە هانبدات.

شۆڕشی شێخ سەعید هەر وەك باسکرا گوشارێکی گەورەی خستە سەر ڕژێمی کەمالییەکان بۆ چۆکدادان و پاشەکشەی زیاتری ئەو ڕژێمە نوێیە بەرامبەر بە فەرەنسا و ئیتالیا و هەروەها ئینگلیز، پێکهاتنی کەمالییەکان لەگەڵ ئەو دوو دەوڵەتەدا لە لایەکی ترەوە بووە هۆی نزیکبوونەوەی زیاتری دوو ڕژێمی ئێران و تورکیا، هەروەها تورکیا وازی هێنا لەو داواکارییانەی کە هەیبوو بەرامبەر بە دەوڵەتانی دراوسێی بە تایبەتی سوریا و عێراق لەسەر هەندێ ناوچەی سنووریی.

یەکێك لە کوردناسە سۆڤێتییەکان بە ناوی (کوزینتسوف. ئا. ئا) کە پێشتر کونسوڵی سۆڤێت بووە لە تەورێز، لە ساڵی *1966*دا بیلوتێنێکی بە ناوی (کێشەی کورد لە قۆناغی یەکەمی قەیرانی کاپیتالیزم)دا، لەم بارەیەوە نووسیووەو زۆر شتی ئاشکراو و ڕوون کردووەتەوە، بە تایبەتی هەڵوێستی دەوڵەتی سۆڤێتی بەرامبەر بە کێشەی کورد و پەیوەندی سەرکردەو ڕێکخراوە کوردییەکان، بەرێبەرانی سۆڤێتەوە، ناوبراو لەبەر ئەوەی کە خۆی لە سەردەمی شەڕی جیهانی دووهەمدا بۆ ماوەیەك کونسوڵی سۆڤیت بووە لە تەورێز و هەروەها دەستیشی گەیشتووەتە هەندێ ئارشیفی سۆڤێتی شتی زۆری بڵاو کردووەتەوە، بەڵام ئەم بلوتینە کە وەك کتێبێکە ناکەوێتە بەر دەست خوێنەران و مۆڵەتی بڵاو کردنەوەی پێنادرێت و لە لایەن کاربەدەستانی ئاسایشی سۆڤێتەوە (کەی. جی. بی) دەست بەسەر ئەو نووسینەدا دەگیردرێت. لەسەر شۆڕشی شێخ سەعید هەندێ بۆ چوونی خۆی و بۆچوونی لایەنەکانی تر دەگێڕێتەوە کە پێویستە ئاماژە بە هەندێ لە نوسین و بەڵگەو دیکومێنتەکانی بدرێت.

1-ڕاپەڕینەکەی شێخ سەعید لە باری بەربڵاوی و ڕێکخراوەییەوە لە مێژووی کورددا بێ وێنە بووە و لە ژێر دروشمی خەبات بۆسەربەخۆیی کوردستان گەشەی کرد. ل/*252*

2-ڕاپەڕینەکە *3/1* ی خاکی تورکیای گرتبوەوە و دانیشتوانی ئەو ناوچانە بە هەزاران خەباتگێڕی چەکداریان ئاڕاستەی ئەو ڕاپەڕینە کرد. ل/*202*

سەبارەت بەو بۆچوونانە کە هەندێ کەس دەڵێن بۆ گەڕانەوەی خەلیفە و شەریعەتە دەڵێ:

3-زۆر زەحمەتە ڕاپەڕیوەکان بۆ مەبەستێکی وا ئەوەندە بە بیروباوەڕو ئیمانەوە شەڕبکەن، بە تایبەتی کە ئەوانە زۆر لە ئیسلامی ئوسولییەوە دوورن. نابێ ئەوەشمان لە یاد بچێت کە لەو ڕاپەڕینەدا ئەو هۆز و تیرە و عەشیرەتانەی بەشدارییان کردووە تیایدا، سەر بە قزلباش و یەزیدی و زازاو... هتد بوون و ئەم ڕێبازە ئایینییانەش لە بارەی ئایدیۆلۆژییەوە زیاتر مۆرکی مەسیحییەتیان پێوەیە تا موسوڵمانیەتی و دژی موسوڵمانیەتین. تەواوی مێژووی بزووتنەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد نیشاندەری ئەوەیە کە کوردەکان هەمیشە دژی سوڵتان و کاربەدەستانی خەباتیان کردووەو چەند سەدە ئەو کاربەدەستانەی سوڵتان، سەرکردەکانی کوردیان کوشتووەو گرتووە یاخود دووریان خستوونەتەوە. مێژووی گەلی کورد و ئیدەئالی نەتەوایەتی ئەو گەلە بۆ داهاتوو سەربەخۆیی کوردستان بووە، ئەوەش پێچەوانەی ئەو بۆچوونانەیە کە گوایا کوردەکان ویستوویانە خەلافەت بگەڕێننەوە ل/*203*

4-چەوساندنەوەی نەتەوایەتی لە لایەن تورکە شۆڤینیستەکانەوە کە گەلی چەند ملیونی کوردیان لە زمانی خۆیان بێبەش کردووە، بووەتە کارەساتێکی گەورە بۆ ئەو گەلە و جێی تەحەممول نییە.

چەوساندنەوەی ئابووری کوردەکان، لە لایەن ژاندارم و مووچەخۆر و فەرمانبەرانی تری تورکەوە کە نەك تەنیا کردوویانەتە یاسایەکی دەوڵەتی وەك باج و لێیان وەردەگرن بەڵکو بووەتە سەرچاوەی ژیان و دەوڵەمەند بوونیان. تەواوی لێکۆڵەرەوەکان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە ئابووری ناوچە کوردنشینەکان ئەو کاتانە گەشە و پێشکەوتنیان هەبوو کە لەگەڵ بازارەکانی ڕۆژئاوا، قەوقاز و چەند ناوچەی تری ڕوسیا – پەیوەندی ئابوورییان هەبوو، ئێستا ئەم پەیوەندییانە نەماون و لە ئەنجامدا بەرهەمی ژیانیان بە خەسارچوو و بوو بە هۆی هەژاری و ژیانی کولەمەرگی ئەو خەڵکە کە هۆیەکی تری ڕاپەڕینەکە بوو. ل *205* و *206*

5 -فاكتەری دووهەمی ئابووری ماڵیات و باج و بەرتیلی جۆراوجۆر بوو كە لە لایەن كاربەدەستانی توركیاوە لەو خەڵكە وەردەگیرا، بۆ وێنــە دەوڵـەتی توركیـا بـۆ ڕاگرتـن یـا پارسـەنگی بودجـەی دەوڵـەت لـە سـاڵی *1924* دا بـۆ نـان و نـەوت و شـەكر و سـابوون و پێداویستییە سەرەتاییەكانی تر باجی دووسی قات كـرد، بـۆ قوماشـی لۆكـە كـە تـەواوی كوردەكان لەبەری دەكەن ماڵیاتیان دووقات كرد.

زەریبەی ساڵانە بۆ هەر بنەماڵەیەك (*45*) لیرەیە، ئەوەش لە كاتێكدایە كە داهـاتی ساڵانەی هەر بنەماڵەیەك *120-130* لیرەیە، واتە دەبێ یەك بەش لە سێ بەشـی داهـاتی خۆیان وەك زەریبە بدەن بە دەوڵەت، وەك لە بەڵگەكانەوە دەردەكەوێ ڕێژەی زەریبـەی كەمالییەكان زۆر لەهی سەردەمی سوڵتان زیاترە. ل/*207*

6-كاربەدەسـتانی تـورك ڕێگـای گـەرمیان و كوێسـتانی لـە ئـاژەڵداره كوردەكــان گرتووەو بە زۆر نیشتەجێی كردوون و لە ئەنجامی ئەمەشدا مەڕو ماڵاتی كوردەكـان لـە ناوچوون و بوو بە هۆی برسیەتی و هەژاری بۆیان. هەروەها گواستنەوەی كوردەكان بـۆ ناوچەكانی ڕۆژهەڵاتی توركیا و هێنانی تورك بۆ كوردستان هۆیـەكی تـری ڕاپەڕینەكـە بوو. ل/*208*

7 -دوای شەڕێكی دوور و درێژ و خوێناوی و بە هۆی ئەو یارمەتیـەی كـە لـە دەرەوە بە توركیا كرا، شۆڕشـەكە سـەركوت كـرا، پاشـان دانیشـتوانی بـێ تـاوانی كـورد بـە ژن و منداڵ و پیر و گەنجەوە بێ بەزەییانە لە ناو دەبران، ئەم تۆڵە سـەندنەوە خوێناوییـەی توركەكان بۆ ئەو مەبەستە بوو كە جارێكی تر ئەو كوردانە بیر لە ڕاپـەڕین نەكەنـەوە، پاشان دەستیان كرد بە گواستنەوەی خەڵك بۆ ڕۆژئاوای ئەناتولی و بارودۆخی نا ئاسایی و تایبەتی بۆ ناوچە كورد نشینەكان ڕاگەیـەنرا و كاربەدەسـتی سـوپاییان بـۆ دانـان كـە خاوەنی هەموو دەسەڵاتێك بوون. ل *222-223*

8-وەحشـیگەری و تــاوانی دەســەڵاتدارانی توركیــا بەرامبــەر بەخــەڵكی بێتــاوانی كوردستان دوای سەركوتكردنی راپەڕینەكە. بە راستی تۆقێنەرو سامناك بوو.

لـەم خشـتەیەی خــوارەوەدا هەرچــەند زۆر كــەمترە لــەو شــتانە كــە ڕووی داوەو هەموو ناوچەكان ناگرێتەوەو تەنانەت هی ئـەو شـوێنانەش تـەواو نییـە – قوربانییـانی

تــیرۆری تــورك دەخەینــە روو كــە وێنەیــەكی ناتــەواوی ئـــەو تاوانانـــەمان دەخاتــە بەردەست. ل/*224*

ناوچە	ژمارەی ئەو گوندانەی وێرانكراون	خانووی سوتێنراو	كوژراوان
جەبەكوار	*22*	*1065*	*2077*
میدیات	*16*	*1450*	*977*
دارخینی	*54*	*2650*	*2320*
كەنج	*16*	*543*	*1120*
حەباب	*21*	*925*	*912*
نەسیبین	*10*	*420*	*574*
دیاربەكر	*14*	*838*	*672*
گیرپوران	*4*	*72*	*176*
باجارین	*15*	*536*	*1015*
ئەفنات	*13*	*590*	*864*

بەشی دووەم

- بەڵگەنامەکان -

باڵیوزخانەی یەکیەتی سوڤێت لە تورکیا سەرکردەی ڕا پەرینی دژی شۆرش لە تورکیا کێیە؟

شێخ سەعید ناسراو بە کـوردە، مرۆڤێکـی زۆر تێگەیشـتوو ڕووناکبـیرە و تەنانـەت نووسەریشە، تا هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی یەکەم و لە کاتی جەنگەکەشدا، کـاتێك کـە تورکە لاوەکان لەسەر دەسەڵات بـوون، سـیمپاتێکی (لایەنگرییـەکی) زۆریـان لێدەکـرد و ڕێزیان دەگرت و بە هەموو جۆرێك دەچوون بە پیریەوە.

شێخ سەعید لـە ڕاپـەڕینی مـارتی *1914*ەی کوردەکـان هیـچ بەشـدارییەکی نـەکرد. جێی گومان بوو کە ناوبراو لەو بزوتنەوەیەدا هیچ بەشدارییەکی کردبێت، ئەگەر نا لە لایـەن دەوڵـەتی ئـەو سـەردەمەی تورکیـاوە بـاوەڕی پـێ نـەدەکرا. لـەم وەختـەدا چاپەمەنییەکانی دەرەوە بڵاویان کردووەتەوە کە شـێخ سـەعید خـۆی شـاردووەتەوە لـە کونسوڵی روسیای تزاری (قەیسەری). ئەم هەواڵە هیـچ ڕاسـتییەکی تێـدا نییـە، تـەواوی بەشـداربووانی ڕاپەڕینەکـەی *1914* کـە توانیبوویـان خۆیـان لـە کونسـوڵی بیتلیـس بشارنەوە لە لایەن دەسـەڵاتدارانی تورکیـاوە گـیران و دەسـبەجێ هەڵواسـران، لـە مـارتی *1916*دا کـاتێك کـە بیتلیـس لـە لایـەن رووسـەکانەوە داگـیر کـرا شـێخ سـەعیدی کـوردی فریـای هەڵهاتن نەکـەوت و لـە لایـەن ئێمـەوە دەسـگیر کـرا، شـێخ سـەعید پێشـنیاری خزمەت و هاوکاری خۆی بەسەرکردەی گشتی سوپای روسـیا ڕاگـەیاند کـە ڕەتکرانـەوەو وەرنەگیران، ئەویش بەهۆی ئەو پەیوەندییە نزیکەی کە بە تورکە لاوەکانـەوە هـەیبوو، سـەعیدیان وەك ئەسـیرێك نـاردە نـاوەندی قووڵایـی رووسـیا، لـە *1916* تـا *1923* هیـچ شوێنەوارێکی دیار نابێت. تەنیا لە *1923* شێخ لە ئاسۆوە دەردەکەوێت و دێتە ئانکـەرەو لەوێ خۆی بە پیاوێکی پیرۆز و چاك دەنوێنێت و گوایا دەسـتی لـە هـەموو کاروبـارێکی دنیا هەڵگرتووە. پاش ماوەیەك شێخ سەعید لە ئەنکـەرە ون بـوو، ئێسـتا لـە ڕاپـەڕینی

دژی شۆڕش دووباره دەرکەوتووەتەوە و بووەتە سەرکردەی راپەڕیوەکانی ویلایەتـەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەناتولی.

ڕاپەڕینەکـە سـەرنەکەوت چونکـە کـاتی لـە باریـان لەبـەرچاو نـەگرتبوو بــۆ ئــەو ڕاپەڕینە، دیاره لە کاتێکی وەهای ساڵدا تەواوی چیا و ڕێگا و بـانی کوردسـتان بـە هـۆی بەفری زۆرەوە هاتوچۆیان پیادا ناکرێت و دەبێتـە هـۆی لـەناوچوونیان. ئـەوان نـاتوانن لەگەڵ ژن و منداڵ و مەڕ و ماڵاتیان پەنا بەرنە چیاکان و لـە شـوێنە دەشتاییەکانیشـدا هەموو کاتێك دەکەونە بەر مەترسی و هەڕەشەی سوپای تورکیا.

سـەرەڕای ئەمـەش ڕووبـەڕوو بوونـەوەی تورکـەکان لەگـەڵیاندا زۆر دژوار دەبێــت، چونکـە شـەڕ لــە شـوێنە ســەخت و دەســت پــێ رانەگەیشــتووەکان دەبێــت. بێگومــان بڕیاردرابوو راپەڕینەکە لە بەهاردا دەست پێ بکا، بەڵام لەبەر چارەسەر کردنی کێشەی مووسڵ کاتی راپەڕینەکە لە لایەن سەرکردەکانەوە پێش خرا.

باری جوگرافی و ئابووری و ئیتنوگرافی ناوچەی ڕا پەڕین

پەرەسەندنی ڕاپەڕینی کوردەکان بە جۆرێك بوو کە لە ماوەی مانگێکدا ئەم ویلایەتانەی گرتەوە: دەرسیم، خارپووت، میمرووت ئەل ئەزیز، مالاتیا، ئارگانا، دیاربەکر، گەنج، بیتلیس، قازی خواروو، ئەرزڕۆم، ئەرزەنجان.

درێژایی ناوچەی ڕاپەڕین دووسەد و بیست کیلۆمەترە، لە کازی - ڤاراتەوە تا ئیزئوغلی سەر فورات و پانییەکەی سەد و شەست کیلۆمەترە لە ناوچەی (کیگی)یەوە تا دیار بەکر. لە باری تۆبۆگرافییەوە ناوچەی ڕاپەڕینەکە ئەم تایبەتمەندییانەی هەیە: ناوچەکە زۆر کوێستانییە، لە هەندێ شوێندا بەرزاییەکەی دەگاتە *2500* تا *3000* مەتر. ئاوێکی زۆری لێیە کە ڕووبارەکانی دیجلە و فورات و لقەکانیان لێرەوە پێکدێن. هیچ ڕێگایەکی پێدا ناڕوات بە تایبەتی لە زستاندا کە سەرماکەی زۆر سەختە لە باکوور - ڕۆژهەڵاتی ناوچەی راپەڕین زنجیرە چیا بەرزەکانی (بین-گل) - (داخە) و لە ناوچەکانی (وارتا) (کیگی) (گینج) کە لە هەندێ شوێندا بەرزاییەکانیان لە هەزار تا دوو هەزار و شەش سەد مەتر لە ئاستی دەریاوە زیاترە. هەر لە ناوچەی ڕاپەڕیودا لە لای ڕۆژئاواوە بەرەو ڕۆژهەڵات زنجیرە چیای بەرزی (ئانتی تاڤر) کە بەرەو باشوور شۆڕ دەبنەوە تێدەپەڕێت.

ناوەندە گرنگەکانی ناوچەی ڕاپەڕین: پالوو، چا باجور و گەنج کە دەکەونە باکووری ئانتی تاڤر، هەروەها پیران - بارەگای شێخ سەعید - خانی و ئیلجا کە دەکەونە باشووری ئانتی تاڤر.

سێ کوچکەی پالوو، گەنج، پیران ئەو شوێنەی کە یەکەمجار لە *13-1925/2/17* لەوێوە راپەڕینەکە دەستی پێکرد کەوتووەتە ناوەندی چیاکانی ئانتی تاڤر. شاخەکانی

تاڤر کە بەرەو باشوور کەم کەم نزم دەبنەوە و تا دەگەنە دیار بەکر بەرزاییەکی وایان نامێنێت.

هەندێ زنجیرە چیا کە لە باکوور –ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو باشوور- ڕۆژئاوا کشاون لە ناوچەی گولی گلجیك و ئەرگانەوە تا چیرموك و سیڤەریك لە بەر بێ ڕێگایی ڕاپەڕیوەکان بە باشی دەتوانن بەرامبەر هێرشی تورك لە لای باکوور و ڕۆژئاواوە لە خۆیان پارێزگاری بکەن. زۆربەی ئەم چیایانە بە جەنگەڵ داپۆشراون، بە تایبەتی ئەو شوێنانەی ناوچەی پالوو کە جەنگەڵەکانی زۆر چڕن. لەزۆر جێگادا زنجیرەی چیاکان لێك جیاناکرێنەوەو سەر لە مرۆڤ تێکدەدەن. ئەمەش وەك قەڵایەکی لە گرتن نەهاتووە بۆ ڕاپەڕیوەکان بەرامبەر سوپای دەوڵەتی کە لە باری جوگرافییەوە شارەزاییان زۆر لەوان کەمترە. بێگومان شاخاوی بوونی ناوچەکە خاڵێکی پۆزەتیفە بۆ ڕاپەڕیوەکا ن و لە باری ئەنجامدانی چالاکییەوە بۆ سوپای دەوڵەتی زۆر سەخڵەتە.

ناوچەی ڕاپەڕینەکە زۆر بە باشی لە باکوورەوە لەبەر چیا سەخت و دەست پێ نەگەیشتووەکانی ئانتی – تاڤر و ڕووباری فورات لە گەنجەوە تا پاڵوو هەروەها لە ڕۆژئاواوە بە هۆی چیاکانی ماستارداغ، خاجەداغ، گەلوجیك داغ و گولی گوێلجیك و ڕووباری فوراتەوە پارێزراوە. هەروەها ناوچەی ڕاپەڕینەکە لە باکوور و ڕۆژئاواوە بەهۆی ڕووباری فوراتەوە گەمارۆ دراوە، هەروەك وترا ناوچەکە لە باکوورەوەو بەشێکی لە ڕۆژئاواوە لە ناوچەی چیرمیوك پارێزگاری لێ دەکرێت.

لای سەرە وەی ڕووباری دیجلە بە هۆی ئەو ڕووبارانەی کە لەلای چەپیەوە دەڕژێنە ناوی، تەواوی ناوەندی ڕاپەڕینەکە دادەبڕێت و جیای دەکاتەوە، ئەو ڕووبارە گرنگانەی دەڕژێنە ناو دیجلەوە و ناوچەی ڕاپەڕینەکە لە باکوورەوە بۆ باشوور جیا دەکەنەوە بریتین لە: دیبین سوو، ئەمبارچای، میرزا، باتمان سوو، ئیلجی، گولپ سوو.

دیجلە بە درێژایی خۆی لە ئارگانەوە تا دیار بەکر بە ڕۆخە چیاکانیەوە لەگەڵ ڕووباری فورات سنووری سروشتی باشن کە پارێزگاری دەکەن لە ناوچەی ڕاپەڕین لە لای ڕۆژئاواوە. ئەو ڕووبارانەی کە لە سەرەوە ناویان براو دەڕژێنە ناو دیجلەوە و لە باکوورەوە بۆ باشوور دەڕۆن پێکەوە لەگەڵ زنجیرە چیاکانی ئانتی – تاڤر سنوورێکی

وایـان دروسـتکردووە کـە سـوپای دەوڵــەتی بــە هیــچ شــێوەیەك نــاتوانێت هــێرش یــا چالاکییـەك بنوێنێت. دیجلـە و فـورات بــە گۆمەکانیانــەوە کــە بــە نــاو چیــاو گاشــە بـەردەکاندا تێدەپـەڕن، بـە هـۆی خـوڕی و قووڵاییەکانیانـەوە شـوێنی لـێ پەڕینـەوەیان یەکجار کەمە.

بەم چەشنە هەڵکەوتنی سنوورە ئاوییــەکان لەگـەڵ زنجیرە چیاکـانی ئـانتی -تـاڤر ناوچەی راپەڕینەکەیان وا لێکردووە کە دەست پێگەیشـتنی لـە لای بـاکوور و ڕۆژئـاوا و ڕۆژهەڵاتـەوە زۆر دژوارە. لـە بـاری نـەبوونی ڕێگاوبانــەوە ناوچەکــە تایبەتمەندییــەکی هەیە. لە تەواوی ناوچەکەدا یەك ڕێگای شۆسەیی هەیە کە ئەویش خـراپ و تێکچووە، ئــەم ڕێگایــە خـــەرپووت، مەئموورییـــەت ئەلعـــەزیز، بـــە ئـــەرگان و دیـــار بـــەکرەوە دەبەسـتێتەوە و ئـەم ڕێگایـە تـەنیا بـە گۆشـە، /سـیلکە،/ ی باشـووری ڕۆژئـاوای ناوچــە راپەڕیوەکەدا تێپەڕ دەبێت. یەك ڕێگا نییە کە بە ناو ناوچەکەدا واتە لە ڕۆژ ئاواوە بـۆ ڕۆژهەڵات تێپەڕ ببیت، تەنانەت ڕێگای عەرەبانەیشی لـێ نییە. واتـە لـە بـاکوورەوە بـۆ باشوور تەنیا چەند کوێرە رێی کـاروانی لێیـە کـە ئـەوانیش زۆربـەیان لـە کـاتی زسـتان لەبەر بەفر دەبەسـترێن. جگـە لـەوەش تـەواوی ئـەم کاروانـە ڕێیانـەش بـە تەنگەبـەری رووبارەکان تێپەڕ دەبن و هەر لەبەر ئەوەش راپەڕیوەکان بە گرووپـی بچووك بچووك دەتوانن بیانبەستن. کوێرە ڕێگا و باریکە ڕێگاکان بۆ ڕاپەڕیوان زۆر لە بارن بە تایبەتی بۆ ئەوانەی کە شارەزان و ڕاهاتوون لەسەر شەڕی ناوچە شاخاوییەکان.

لە باری ئاوو هەواوە، ناوچەکە بۆ چالاکی سەربازی لە زستاندا زۆر نالەبارە زستان لەم ناوچانەدا لە مانگی دیسەمبەرەوە دەست پێدەکـات و تـا مـانگی نیسـان و سـەرەتای مانگی مارس هەر بەردەوامە، زستان پلەی سەرما دەگاتە *25-20* ژێر سفر و هاوینـان *40* تا *45* پلە.

لە باری ئیتنۆگرافییەوە

ناوچـەی ڕاپەڕینەکـە زۆربـەی دانیشـتوانی کـوردن، ژمـارەی دانیشـتوانی ناوچـەی ڕاپـەڕین دەگاتــە پێنــج ســەد هــەزار نەفــەر. بــە گوێــرەی ئــەو ســەر ژمێرییــەی کــە

داویـەتی و تـا ئێسـتا یەکـەم سـەرچاوەیە کـە تورکـەکان خۆیشـیان پشـتی پێدەبەسـتن بـەراوردی ڕێـژەی ژمـارەی کـورد و تـورك لـە نـاوەندە گرنگـەکانی ڕاپەڕینەکـەدا بـەم شێوەیەی خوارەوەیە:

ناوی ناوچەکان	کورد	یەزیدی	قزلباش	تورك	ژمارەی گشتی کورد
ویلایەتی مەئموریە العزیز	54950	-	182580	267416	237530
سنجاقی دەرسیم	12000	-	27800	15460	38000
قەزای چەمیش – کێرك	2500	-	5075	2455	7581
سنجاقی دیاربەکر	57207	2000	-	36481	59207
قەزای ئیلجە	10777	-	-	2500	10777
سنجاقی ئەرگان	66666	2500	-	-	69166
قەزای پالۆو	18134	-	700	12588	18834
سنجاقی گەنج	18467	-	-	-	18467
قەزای کەلب (قەلەب)	17965	836	-	-	18331

لـەم خشـتەیەی سـەرەوەدا دەردەکـەوێ کـە کـورد زوربـەی دانیشـتوانی ویلایەتـە ڕاپەڕیوەکان پێکدێنن و لە تورکەکان ژمارەیان زۆرترە، دیارە ئەوانەش کە بەقزلباش و یەزیدی دانراون هەر کوردن، لەو ناوچانەی کە باسمان کردن دانیشتوانی کورد دووقاتی تورکن (ویلایەتی خـارپووتی لێدەرچـێ) جگـە لـەوەش هـەندێ ویلایـەتی گرنگـی وەك: گەنج، ئارگان، قازی، کەلبی، ئیلجە دانیشتوانی دەتوانین بڵێین هەر هەمووی کوردن.

لەم ناوچانەدا پاشماوەی گەلانی ئەرمەن، خالیدی، یاقوبی، سورییە کاسـولیکەکان، قەرەچ، جوو، ئاسوری و نەستووری کە کاتی خـۆی لـێرە نیشـتەجێ بـوون دەژیـن، لـەم گەلانـەی کـە ناویـان بـرا بـە پێـی ڕاگـەیاندنی تورکـەکان ئەرمـەنی و نەسـتوورییەکان

بەشداری راپەڕینە کە دەکەن. بە پێی ڕۆژنامەکانی تورکیا شێخ سەعید بەڵێنی داوە کە لەگەڵ پێکهاتنی کوردستانی سەربەخۆ، ئەرمەنستانی سەر بەخۆش دروست بکات. کوردەکانی ئەم ناوچانە زۆربەیان جوتیارن، بۆ وێنە لە سنجاقی دیاربەکردا ژمارەی تورکەکان *36481* نەفەر و کوردەکانیش *59207* نەفەرن، لە ناو شاری دیاربەکردا *15000* تورك دەژین لە کاتێکدا تەنیا *4130* کەس کورد دەژین.

بە پێی راگەیاندنی پالکوڤنیکی گین شناسی روسیا کارتسوف کە ئەگەڕێتەوە بۆ ساڵی *1896* و هەروەها زانیاری مایڤسکی و – ت لە ساڵی *1904* لەم ناوچەیە ئەم خێڵ و هۆزە کوردانە دەژین: حەسەنلی، بیلیکلی، جبرانلی، راجی، کوتانلی، مووت، پێنجینارلی، سینگاری، عەلی کانلی و قزلباشەکانی دە رسیم. ئەوانەی کە ژمارەیان زۆرە خێڵ و هۆزی حەسەنلی و جەبرانلین، یەکەمیان کە لە قەزاکانی مەلا زگیرت، بولانیخ، خنیس جێگیر بوون لەرابوردوودا، پێنج فەوج سوارەیان هەبوە، دووهەمیان کە لە قەزای شەڕکەری ئەمڕۆ واتە وارتا دەژین دوو فەوجیان پێکهێنا بوو، ئەم هێز و خێلانە بە شەڕ کەری و ئازایی و نەبەزییان ناسراون و شانازییان پێوە دەکرێت.

بە پێی ئەوەی کە لە چاپەمەنییەکانی تورکیادا بڵاو کراوەتەوە، ئەم تیرەو هۆزانە لە ڕاپەڕینەکەدا بەشدارییان کردووە: حەسەنلی، جیرانلی، لیتچلی، خینی/ ئەکشەم. *.1925/11/25*

لە کاتی دەس بە سەرا گرتنی دیار بەکر لە لایەن ڕاپەڕیوەکانەوە، کوردە زازاییەکان ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوە، کە هاوکات لەگەڵ هێرشی شۆڕشگێڕەکان بۆ سەر شاری دیاربەکر، ئەوان لەناو شاردا دەستیان کردووە بە ڕاپەڕین و بەم شێوەیە شێخ سەعیدیان هێنایە ناو شار – زازا زا راوەیە کە کوردەکانی دەرسیم قسەی پێدەکەن.

لە باری ئایینییەوە دانیشتوانی ناوچەی راپەڕین، جگە لە ئیمامی سونی بەسیکتە ئایینییەکانی تر کە بە پێی بۆ چوون و ڕێ و ڕەسمی تایبەتی خۆیان دژی ئورتوکسالی سونیزمن وەك قزلباش و عەلی یەلّلاهی‌یەکان لە ناوچەی دەرسیم دەژین. ئەم گروپە ئایینییانە کە ژمارەیان زۆرە باوەڕیان بە جۆرە کولتێك هەیە کە لە مەسیحییەت و موحەممەدییەت و زەردەشتی تێکەڵ بووە و پێکهاتووەو دژی ئورتوکسالی سوننین. لەم

بارەوە پالکوڤنیك کارلسوف دەنووسێت: ژمارەی هەرە زۆری گروپی عەلی ئەڵلاهی یا قزلباش لە کێوەکانی دەرسیم و باکووری دەشتی خارپوت دەژین، کە لە کوردەکانی تر نەك تەنیا لە باری ئاییینییەوە بەڵکو لە باری زاراوەیشەوە جیاوازن.

کوردەکانی دەرسیم نیوە کۆچەرین و باری ژیانیان زۆر لەوانی تر باشترە، ئەویش بە هۆی ئەوەوەیە کە لە چیاکاندا دەژین و لە هێرشی مووچە خۆرانی دەوڵەت دوور کەوتوونەتەوە."

هەروەها یەزیدیشی لێدەژین کە ڕەشایی و تاریکی دەپەرستن و راستەوخۆ دژایەتی ئیسلام دەکەن. کوردە سوننیەکان کە موسڵمانن و بە پێچەوانەی تورکەکانەوە سەر بە ڕێبازی سوننین، واتە کوردەکان شافیعین و تورکەکان حەنەفین، جگە لەمانە هەندێك لە پەیڕەوانی تەریقەی دەروێشی تر هەن.

سەرکردەی راپەڕینەکەی ئێستا شێخ سەعید سەربە تەریقەتی بەربلاو و بە هێزی نەقشبەندییە. لە بارەی ئەم تەریقەتەوە، ڤ. مینورسکی دەنووسێت: ئەم تەریقەتە زۆر پیرۆزە لای کورد و خەڵك بەڕێزەوە ناوی باو باپیران و بنەماڵەکەیان دەبەن و لە پێش چاوی خەڵکدا زۆر پیرۆزن.

لە ڕاپۆرتی وەزارەتی ناوخۆی تورکیا لە بەرواری *1925/11/26* مەجلیسی تورکیا رایگەیاند، کە شێخ سەعید خۆی بە میراتگر و جێ نشینی پێغەمبەر عەلی و مەهدی ڕاگەیاندووە، ئەم لایەنگری کردنە لە پێغەمبەری شیعەکان، واتە عەلی، جگە لە هەوڵ و خەباتی جیا خوازانەی نەتەوایەتی کوردەکان بۆ ئەوەیە کە تورکەکان زۆر پێیان ناخۆشە. بوونی ئەم گروپە ئاییینیانە لە ناو ڕاپەڕیوەکاندا کە دژ بە ئورتودەکسالی ئیسلامن لەگەڵ ئەوەدا ناگونجێ کە دەیانگوت گوایا کوردەکان دەیانەوێ دەسەڵاتی شەر یعەت و خەلیفە بگەڕێننەوە.

سەبارەت بە باری ئابووری لە ویلایەتە ڕاپەڕیوەکاندا، پێویستە بگوترێت کە تیپی جۆراو جۆری بەرهەم هێنان و خاوەن موڵکیەتی هەیە لە پیشەسازییەوە بگرە /لە ناوچە ئارگان (کانی مس)، لە ئیلجە کانی خوێ،/ تا شوانداری و ئاژەڵداری. لە ناوەندی ناوچەی ڕاپەڕیندا، وەك ویلایەتەکانی گەنج، ئیلجە، پالوو، کیگی، وارتا، سیلڤان،

ئاژەڵداری و کشتوکاڵ ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە، لە باشوور و ڕۆژئاوای ناوچەکەدا وەك ویلایەتەکانی دیاربەکر و ئارگان پیشەسازیی سەرەتایی لێیە، لە کانەکانی ئارگان چەند هەزار کرێکار کاردەکەن لە دیاربەکریش چەند فابریکەی قوماش و چەند کارگەی فەرش دروستکردن و پێست و ئاسنگەریی لێیە. لەم ناوچانەدا باخداری و شەراب دروستکردن پێشکەوتووە. لە چەند شوێنی ناوچەی ئیلجەدا دانیشتوان خەریکی دەرهێنانی خوێن کە بە زۆری هەیە لەوێدا. دانیشتوانی شارەکان جگە لە مووچە خۆری دەوڵەتی خەریکی پیشەسازی دەستین لە ماڵاندا، لەسەر کاسبکاری ئەم ناوچەیە ئەوەندە بەسە چاوێك بخشێنین بەسەرچاوە دەوڵەتییەکانی تورکیادا، لەو سەرچاوانەدا هاتووە کە شاری (مەئمورییە ئەلعەزیز) واتە خارپووت کە دانیشتوانی دە هەزار کەسە بریتین لە (*1625*) خێزان و (*1100*) دووکان. دانیشتوانی شار لە چاو گوند نشینەکاندا کەمن و دەکرێ بڵێین کە وشەی شارنشین شتێکی زارەکییە، لە ناوەندی راپەڕین لەویلایەتی گەنج کە دانیشتوانی (*3500*) نەفەرە، شارۆچکەی (گەرپیك) بە پەنجا ماڵەوە (*250*) نەفەرە لەگەڵ دە دووکان.

پیشەی سەرەکی و گرنگ لە ناوچەی راپەڕیندا، ئاژەڵدارییە، ناردنی ئاژەڵ بۆ وڵاتانی تر کە لە ڕێگای دەریای سپییەوە دەگاتە بیروت، کەنداوی فارسی، ئەسکەندریە، بە پێی سەر ژمێری ڕەسمی دەوڵەتی تورکیا، لە ساڵی *1923*دا بەم چەشنەیە:

ویلایەتەکان	مەڕ	بزن	شاخدار	هێستر	کەر	ئەسپ	حوشتر
مأموریه العزیز	*193341*	-	*152680*	*7000*	*6000*	*53000*	*56000*
ئەر زینداك	*40896*	*105*	*13523*	*242*	*2014*	*688*	-
دیاربەکر	*806060*	*170*	*38442*	*883*	*3618*	*1066*	-
ئەرگان	*93324*	-	*61145*	*140*	-	*516*	-
مووش	*10944*	*58*	*6198*	*1000*	*1250*	*1003*	*31*
گەنج	*89018*	-	*16928*	*26*	*17*	*436*	-
بتیلیس	*14295*	-	*5703*	*360*	*105*	*205*	-
	1247878	*333*	*294619*	*9651*	*14004*	*56914*	*56031*

بەچاوخشاندنێك بەم خشتەیەدا دەردەكەوێت كە فاكتی گەورەی بەرهەم هێنان لەم ناوچانەدا ئاژەڵدارییە و كوردەكان بە زۆری خەریكی ئەم ئیش و كارەن و كشت و كاڵ بە پلەی دووهەم دێت.

ئەنجامەكان

1 -بارودۆخی جوگرافیایی ناوچەی راپەڕین بۆ بەرەنگاری و رووبەڕووبوونەوە زۆر لە بارە. زنجیرە چیاكانی ئانتی – تاڤر بە درێژایی رووباری فورات لە گەنجەوە تا پالوو هێڵێكی سروشتی پتەوەو پارێزگاری كردن لە خۆیان تەنیا لە باكووردایە و لێرە هیچ چەشنە چالاكییەكی سوپای تورك دژی كوردەكان جێبەجێ ناكرێت و سەرناكەوێت، لە لای ڕۆژئاواشەوە سنوورێكی سروشتی وا بۆ ناوچەكە دروست بووە. واتە جگە لە زنجیرە چیاكانی باشووری گولی گەلجێك تا دەگاتە باشوور و لەوێشەوە تا رووباری فورات. لەم لایەوە تەنیا یە ك ڕێگا هەیە، واتە لە باكووری گۆلی گەلجیكەوە كە خارپوت دەبەستێت بە ئەرگانەوە كە لەوانەیە چالاكی سوپایی تیا رووبدات، لە لای ڕۆژ هەڵاتی ناوچەی ڕاپەڕینەكەوە كێوەكانی شارزان داخ كە لە مووشەوە تا میافاركین، سیلواژ، درێژەیان هەیە و پێكەوە بە درێژایی رووباری كەلب سوو، ئەم بەرەیان پاراستووە ناوچە شاخاوییەكان و هەروەها رووبارەكانی ناوجەرگەی ناوچەكە بۆ شەڕی بچووك بچووك و هەروەها بۆ شەڕی بەرەنگاری بۆ شۆڕشگێڕەكان زۆر لە بارە.

هەڵبژاردنی ئەو ناوچەیە بۆ دەستپێكردنی ڕاپەڕین ئەوەندە لەبار بووە لە باری جوگر افییەوە، هەروا بە ڕێكەوت نەبوەو وا دەردەكەوێ كە لە لایەن پسپۆرانی كاروباری سەربازییەوە دەستنیشان كرا بێت.

2 -لە باری ئاوو هەوایشەوە ناوچەكە بۆ چالاكی سەربازی دەوڵەتی زۆر لە بار نییە بە تایبەتی لە وەرزی زستاندا.

3-لە باری ئەتنوگرافییەوە زۆربەی دانیشتوانی ناوچەكە كوردن.

4 -تێكەڵاوی دانیشتوان لە باری ئایینییەوە ڕەنگاوڕەنگە، لە ناوچەكەدا ژمارەیەكی زۆر قزلباش، یەزیدی، نەقشبەندی هەیە كە بەرهەڵستی موسوڵمانە

ئورتودەکسالییەکان دەکەن. سیکتی هەرە گەورەی ئاییینی کە زۆر چالاکانە بەشداری ڕاپەڕینەکە دەکەن قزلباش و نەقشبەندییەکانن. هۆز و خێڵە شەڕ کەر و ئازاکانی کورد وەك گەنج، پالوو، چاپوجور، وارتا، کولپ لە ناوەندی گرنگی ناوچەی ڕاپەڕینەکە دەژین.

لە باری خواردەمەنی و کەلوپەلەوە ناوچەکە دەتوانێت بۆ ماوەیەکی زۆر پێویستی ڕاپەڕیوەکان بە دەست پێگرتنەوە دابین بکات.

هۆکان و ناوەڕۆکی ڕاپەڕینی کوردەکان
ڕەخنە و لێکۆڵینەوە سەبارەت بە چەند بۆ چوونێك لەسەر ڕاپەڕینەکە

لەسەر هۆکان و ناوەڕۆکی ئەم ڕاپەڕینە هەم لە چاپەمەنییەکانی تورکیا و هەم هی دەرەوە بۆ چوون و تێڕوانینی یەکجار دژ بە یەکتری هەیە. بێگومان ئەم کێشەیە زۆر ئالۆزەو لێرەدا زۆر زەحمەتە بگەیتە ڕاستییەکەی، چونکە ئەم کێشەیە بە گوێرەی گرنگییەکەی لێکۆڵینەوەی لەسەر نەکراوە، بەڵکو تەنیا بۆ چوونی هەندێ سیاسی نەبێ کە زانستییانە نییە، هەروەها هەندێ لێکۆڵینەوەی ڕۆژهەڵات ناس و کورد ناسەکان کە بە پێی بەر ژەوەندی وڵاتەکانیان لە مەسەلەکەیان کۆڵیوەتەوە. بەڵام هەرچۆنێك بێت یەك شت ئاشکرایە ئەویش ئەوەیە کە ڕاپەڕینی کوردەکان لە شەش ویلایەتی ڕۆژهەڵاتی تورکیادا و بە دانیشتوانێکی یەکجار زۆرەوە کە تا دەهەزار نەفەری ئازا و شەرکەریان چەکدار کردووە و ڕێکیان خستووە مانایەکی تایبەتی خۆی هەیە کە لە خەباتکردنی نەتەوەیەکدا بۆ بە دەست هێنانی مافەکانی خۆی بەرجەستە دەبێت.

هەوڵدانی چەند ڕۆژنامەیەکی تورکی بۆ بەدناوکردنی ڕاپەڕینەکە و دانانی بە کاری چەند چەتە و ڕێگرێك نەچوە سەر بۆیان و سەری نەگرت. ڕۆژنامەی هەرە گرنگی کوستانتینەپول بە ناوی تەنین کە بە زمانی فەرەنسی دەردەچێت لە بەرواری *1925/11/25* دا نووسیویەتی: ڕاست نییە کە بڵێین ئەمە تەنیا ڕێگرتنی چەتەکانەو

بـەس."، ڕۆژنامەكـە لـە درێـژەی نووسـینەكەیدا بـۆ ئـەوەی كـە بوونـی ناسـیونالیزمی كوردی و كورد وەك گەلێك كە بـە تـەواوی لـە تـورك جیـاوازە ئینكـار بكـات، بـۆ گومـڕا كردنـی خـەڵك، ئـەم بۆچوونـە نازانسـتییانە دەخاتـە ڕوو و دەڵـێ: زۆر زەحمەتـە بزووتنەوەیـەكی ناسیونالیستی لـە دانیشـتوانی دواكـەوتوو و تـاریكی چیاكـان كـەنیوە كۆچەرین و لە قۆنـاغی خێڵایـەتیدا دەژیـن و سـەر بـە شـێخی خۆیـانن سـەر هـەڵبدا و لـە پێـش چاوبگـیرێت". پاشـان حوسـەین جـاهید سـەر نووسـەری ڕۆژنامەكـە هـەوڵ دەدات ئەوەنیشان بدات كـە ئـەو ڕاپەڕینـە لەبـەر دوا كـەوتووی و نـەزانی فانـاتیزمێكی قووڵـە بـۆ سـەردەمی ئێسـتا ڕاپەڕینەكـەو دروشمـە پوچەڵـە سیاسـییەكانی دیـارە بـە كوێ دەگات.

بۆچوونی دووهەم لەسەر ڕاپەڕینەكە ئەوەیە كە هۆكـانی سـەرەكی ئـەم ڕاپەڕینـە لایەنی ئایینی‌یە، دوا كەوتووی جوتیارەكان ئەو هەلـەی ڕەخسـاندووە بـۆ شـێخەكان كـە ڕابەرایەتییان بكەن بۆ گەڕاندنەوەی شەریعەت و سیسـتمی خەلافـەت و دژی دەوڵـەتی ئەنكـەرە شـەڕ بكـەن. بـۆ پاڵپشـتی ئـەم قسانەشـیان هـەندێ فـاكت دێننـەوەو دەڵێـن: ڕاپەڕینەكە لە لایەن شێخەكانەوە ڕێبەرایـەتی دەكرێـت و دروشمـی كۆنـە پەرسـتانەیان هەڵگرتووە، وایش بڵاوە كـە بنەماڵـەی لـە دەسـەڵات كـەوتووی خەلیفـە بەشـداری ئـەم ڕاپەڕینە دەكەن و...هتد.

ئـەم بۆچوونـە بـە تـەواوی ڕاسـت نییـە. لایەنـە كۆنەپەرسـتییەكەی نـاو ئـەو بزوتنەوەیە، هەندێ هۆی خـۆی هەیـە، پێـش هـەر شـتێك ئـەم بزووتنەوەیـە تـەنیا لـە لایەن شێخەكانەوە ڕێبەرایەتی نـاكرێت، بـەڵكو چـەند كـەس و لایـەنی تـر ڕێبەرایـەتی دەكـەن وەك كومیتـەی كـوردی و پـالكوڤنیك خالیدبـەگ سـەرۆكی كومیتـەی كـوردی ئەرزڕۆم، زیـا بـەگ، ئـەندامی ئەنجومـەنی توركیـا لـە خـولی یەكـەمدا و كەسـانی دیكـە. سەبارەت بە بەشـداری كردنـی بنەماڵـەی خەلیفـە لـە بزووتنەوەكـە ئەمـە هـەر قسـەی ڕووتە و هیچ بەڵگەیەكی لەسەرنییە. وەزیری ناوخۆی توركیا لە وتووێژێكدا ڕایگەیاند كە دەوڵەت هیچ بەڵگەیا هەواڵێكی لەسەر بەشداریكردنی كوڕەكانی عەبدولحـەمید لـەو ڕاپەڕینەدا بە دەستەوە نییە.

له باری دروشمی كۆنەپەرستانەشەوە دەڵێین خەبات بۆ گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی شەریعەت و سوڵتان دروشمی سەرەكی نین و لە پلەی دووهەمدان لە چاو دروشمە سەرەكییەكەدا كە خەبات كردنە بۆ سەربەخۆیی كوردستان بۆ دروشمی وەها ئابستراك وەك دەسەڵاتی شەریعەت و خەلافەت زۆر زەحمەتە ڕاپەڕیوەكان بە باوەڕەوە خەبات و شەڕیان كردبا، بە تایبەت كە دوورن لە ئورتوكسانی‌یەوە، چونكە لەو ڕاپەڕینەدا هۆزە كوردەكانی سەر بە ڕێبازی ئایینی قزلباش، زازا، یەزیدی و.. هتد بە زۆری بەشدارییان كردووە، دیارە ئەم ڕێبازە ئایینی‌یانەش لە ئایدۆلۆژی خۆیان زیاتر شتی مەسیحییەتیان تێدایە تا موسوڵمانیەتی و لە دژایەتی ئیسلامییەتیشدان.

مێژووی هەموو بزووتنەوەكانی كورد دەری خستووە كە كوردەكان هەمیشە دژی سوڵتان و كاربەدەستانی خەباتیان كردووە و بە درێژایی سەدەكان دەسەڵاتدارانی سوڵتان بە مەبەستی كوشتنی ڕێبەرانی كورد دوایان كەوتوون و یا دووریان خستوونەتەوەو لە زیندانەكانیان ئاخنیون و تەنانەت لە ناویشیان بردوون، مێژووی كورد و ئیدەئالی نەتەوەیی واتە سەربەخۆیی كوردستان بە پێچەوانەی ئەو بۆچ وونانەوە كە گوایا كوردەكان بۆ گەڕاندنەوەی سیستمی خەلافەت خەبات دەكەن.

گەڕانەوەی تیئوكراتێكی سوڵتان بە مانای زیندووكردنەوەی دەوڵەتی بیروكراتی و سینترالییە كە تەنیا دانی بە بوونی هەندێ ئەتنیكی دا ناوە لە باری نەتەوەییەوە سەربە ئایینەكانی ترن. بەڵام ئەو كەمایەتییە نەتەوەییانەی كە موسوڵمانن وەك عەرەب و كورد و لاز و ئەلبانی و هیتر دەسەڵاتدارییەتی سوڵتان هیچ كاتێك باسی نەكردوون و ئەگەر باسیشی كردبن مەبەستی دەوڵەتی سوڵتان ئەوە بووە كە ئایینەكەیان لەگەڵ ناسیونالییەتیان بەیەك شت دابنێت و هەمیشە وای نیشان داوە كە تەواوی گێرەو كێشە و تێكهەڵچوون لە ناوبراكاندا چارەسەر دەكرێت بۆیە كوردەكان زۆر بە باشی دەزانن كە گەڕانەوەی دەسەڵاتدارییەتی سوڵتان لەناوچوونی تەواوی ئەو پلانانەیە كە بۆ رزگاری نەتەوەیی كورد دانراوە.

هەبوونی هەندێ دروشم سەبارەت بە خەلیفە لە ناو دروشمەكانی بزووتنەوەدا لە باری تاكتیكی‌یەوە بۆ كوردەكان زۆر گرنگە و لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجە

نەتەوایەتییەکان، یاخود بزووتنەوەی نەتەوایەتی خۆیان ناوی خەلیفە تێهەڵکێش دەکەن، مەبەستی کوردەکان لەم بارەوە ئەوەیە دانیشتوانی تورکیاش بەلای خۆیاندا رابکێشن و بیانهێننە گۆڕەپانی خەباتەکەیانەوە داپۆشینی ئایدۆلۆژی ناسیونالیستی بە بەرزکردنەوەی دروشمی خەلافەت لە لایەن کوردەکانەوە دەبێتە هۆی راکێشانی هەست و سۆزی هیندی دەرەبەگ و توێژی جوتیارانی ئەو وڵاتە بەرەو لای ئەو راپەڕینە، دروشمی کۆنەپەرستی فیئودالانە لە ناو بزووتنەوەی کوردی تەنیا تاکتیکیکە و مانۆڕێکی سیاسییە و کاتی و هێنراوەیە و ئامانج نییە. دارو دەستەی کۆنەپەرستی بلوکی پارتی کۆماری – پێشکەوتن (جمهوری - تەرەقی) وەك (کازم قەرە بەکر پاشا)ی سەرکردەیان لە مێژە لە لایەن راپەڕیوەکانەوە سەر شۆڕ کراوەو فاودراون.

جگە لەوە پێویستە ئەوەش بزانرێت کە لە وڵاتانی دوا کەوتوودا کە هێشتا ریزبەندی چینایەتی بە تەواوی دەرنەکەوتووە تەواوی بزووتنەوە نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتییەکان جلی ئایینییانەو تەسەوفیان لەبەر کراوەو دەکرێ کە بە کۆنەپەرستی ناویان ببرێ کە شتێکی فەرزی یا مەرجییە. بەڵام شۆڕشگێڕایەتی ئەو بزووتنەوانە هیچ قسەی لەسەر نییە.

سەرکردەی جوتیارانی ئەڵمان (فومامیونتسر) کە راپەڕینی جوتیارانی دژی فیئودال و کنیازەکان رێك خست خۆی بە "خوای شەڕ بە شمشێری گیودوئون دەزانی". رێبەرانی نەتەوەیی هیندییەکان زیاتر لە شەڕە پووشە پێغەمبەرەکان دەچن و جێ کڕنووشی ئازار دراوەکانن و زیاتر بۆ بیرو باوەڕی نەتەوایەتییەتا شەڕکەری. ماتسینی و گاریبالدی کە چەك بە دەست خەباتیان بۆ یەکگرتنی ئیتالیا کردبوو. لە موسوڵمانیەتی ئایدەلۆژی (مەهدیزم) کە ناوەڕۆکەکەی بەم چەشنەیە لە ناو موسوڵماناندا باوەڕیان بەوە هەیە کە دەبێ ئیمام مەهدی جارێکی دی بێتە دونیاوە، واتە ئەو کەسەی کە لە هەژاری و کوێرەوەری رزگاریان دەکات و دەیان گەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی بەختەوەری موحەمەد و چوار ئیمامی یەکەم. ئەم ئایدیولۆژییە بۆ یەکەمجار نییە کە دەبێتە دروشمی بزووتنەوەی گەلانی موسوڵمان. لە مێژووی موسوڵماناندا زۆر جار رێکەوتووە کە رابەری وایان هەبوە کە خۆی بە ئیمامی مەهدی

دانـاوە. بۆیـە ڕێکـەوت نییـە کـە سـەرکردەی ڕاپـەڕینی ئـەمڕۆی کـوردان شـێخ سـەعید ڕێبەری سیکتی ئایینی واتە نازناوی (ئەمیر المجاهدین)ی وەرگرتووە یا پێی دراوە.

بـەم چەشـنە ئـەم چەمکـە کۆنەپەرسـت و ئاینییانـە دەبـێ وەك نمـای ڕۆڵێکـی سـەرەکی و چـارەنووس سـازی بزووتنەوەکـە سـەیر بکرێـن. هـەر چۆنێـك بێـت هـەر کوردەکـان خـەبات دەکـەن نـەك تورکـەکان، ئەگـەر ئـەم بزوتنەوەیـە بـەس لایـەنی کۆنەپەرستانەو چینایەتی هەبوایا (بە تورکیاشەوە) تەنیا خەباتی نەتەوەی کوردی نـە دەگرتەوە.

ئـەم هـەموو فاکتـە ئـەوە دەگەیـەنن کـە ئایدۆلۆژیـای ئـاینی - خەلیفـەیی ڕاپەڕیوەکان تەنیا تاکتیکێکە بۆ مەبەستی سیاسی و نەتەوایـەتی خۆیـان. ئـەو فاکتـەی کـە ژمارەیـەك گروپـی کۆنەپەرست دەسـتیان بـە پڕوپاگـاندە دژی دەوڵـەتی ئەنکـەرە کـردووە و چـالاکی دەنوێنـن نابێتـە بەڵگە لەسـەر ئـەوە کـە بگوترێـت ئـەم ڕاپەڕینـە ناوەرۆکەکـەی کۆنەپەرسـتانەیە. لەبـەر ئـەوە بـەکارهێنانی شـتی وا هەمیشـە لـە لایـەن هـێزە بەرهەڵسـتکارەکانەوە لـە خـەباتیاندا، بـۆ تەنگـەتاوکردنی هەمەلایەنـەی دەوڵـەت کەڵکی لـێ وەردەگیرێ و بـە پێچەوانـەوە دەوڵـەتیش ئـەو تاکتیکـە بـەکاردێنێ. دەوڵـەت بەهەڵبەسـتنی درۆو دەلەسـە و ئـاوەژو کردنـی ڕاسـتییەکان دەیـەوێت بـەم چەشـنە بەرهەڵستکاران لە ناو بەرێت.

هـەراو هۆریـای چاپەمەنییـەکانی تورکیـاش سـەبارەت بـە کۆنەپەرسـتی ڕاپەڕینەکە کە کـەمتر قەناعـەت بەخشـن و جێـی بـاوەڕ نـین لـە هـەموو لایەکـەوە، بـە هەموو شێوەیەك بۆ لەبەرچاو خستنی بزوتنەوەو ڕاپەڕینەکە بـەکاریان دێنـن و ئەمـە شتێکی سروشتییە لەبەر ئەوە تورکەکان لە کێشەی کورد نە گەیشتوون، هیـچ شـتێکیان بۆ نەماوەتەوە جگە لە بوختان هەڵبەستن بۆ بزووتنەوە کە لە پێش چاوی خەڵکەکـە بەدناوی بکەن و چەند ناو و ناتۆرەی لـێ بنێن وەك ڕێگریی، کۆنەپەرسـتی و سـیخوڕی بێگانەو ... هتد.

بۆچوونی سێهەم ئەوەیـە کـە ڕاپەڕینەکـە بـە فیتـی ئینگلیزەکانـە و بـە هـاندان و پشـتگیری ئـەوان بـووە. لەوانەیـە ئـەم بۆچوونـە سـەرنج ڕاکێـش بێـت، بـەڵام تـا ئێسـتا

بەڵگەیەکی ڕوون نییە لەسەر ڕاستی ئەم بۆچوونە، دەست بەسەراگرتنی چەك یا دراوی بێگانە، نیشانەی ئەوە نییە کە بێگانەکان بێ چەنوچوون بەشدارن لە ڕاپەڕینەکەدا، چونکە کوردستان کەوتووەتە سەر سنووری چوار دەوڵەت و پەیوەندی بازرگانی لەگەڵ بەندەرەکانی دەریای مەدیترانەو کەنداوی فارس هەیە و هەمیشە چەك و پارەی وڵاتانی تری پێگەیشتووە، تا ئێستا ئەم بۆ چوونە هەر تەنیا پشتی بەستووە بە وشەگەلی گوایا، دەڵێن، پێیان وایە و شتی تری لەم جۆرانە.

سەرهەڵدانی ڕاپەڕینەکە هاوکات لەگەڵ هاتنی کۆمیسیونی موسڵ دەکرێ بە ڕێکەوت بوو بێت. چاپەمەنییەکانی تورکیا لە سەر بەشداریکردنی بێگانەکان زۆر ئاگادارانە و نەرم دەیاننوسی، هەروەها چەند نوێنەری مەجلیسیش، ئەم بۆچوونەیان بە درۆ خستووەتەوە، ڕوشدی پاشا نوێنەری ئەرز ڕۆم لە مەجلیسی تورکیا، ڕۆژی *2/25* لە وتووێژێکدا ڕایگەیاند: ئەو بۆ چوونەی کە دەڵێ بێگانەکان دەستیان هەیە لە ڕاپەڕینەکەداو بە فیتی ئەوان بووە، پێم وا نییە بە تەواوی ڕاست بێت، چونکە موش و گەنج زۆر لە سنوورەوە دوورن، ئەگەر ڕاپەڕین بە یارمەتی دەرەوە بوایە، لە ناوچەکانی سەر سنوورەوە دەستیان پێدەکرد و لەوێوە دەیانتوانی لەگەڵ خێڵ و هۆزەکان یەك بگرن کە لەوێ دەسەڵاتی دەوڵەتی تورکیاشیان لێ نییە. (ئەستەنبول *3/26*).

بێگومان ئەگەر ئەم ڕاپەڕینە بە تەواوی ئیش و کاری ئینگلیزەکان بوایە زۆر باشتر و پێویست تر بوو کە ڕاپەڕینەکەیان لەو ناوچانەوە دەست پێ بکردایە کە شەڕکەری ئازای لێیە و نزیکە لە سنوورەوە نەك لە گەنجەوە کە دوورە لە پێگەکانی ئینگلیس لە عێراقدا. دیارە ڕاستییەك هەیە کە دەکرێ یەك یا چەند سەرکردەی کورد بکڕدرێت، بەڵام ناتوانرێ نیو ملیون خەڵکی دانیشتووی شەش ویلایەتی ڕاپەڕیو بکڕدرێت. هەوڵدان بۆ نیشاندانی ئەوەی کە ڕاپەڕینەکە هەمووی بە دەستی ئینگلیزەکان بووە شتێکی سەرکەوتوو نییە، ئەگەر هەندێ جار پیاوەکانی ئینگلیس کوردەکان دەکڕن، دەبێ ئەوەش ڕوون بکەینەوە کە بۆچی کوردەکان خۆیان دەفرۆشن، وا دیارە ئەم ڕاپەڕینە "ئاو ئەرژێنێتە" ئاشی ئیمپریالیزمی ئینگلیزەوە.

گومان لەوە دانییە کە ئیمپریالیستەکانی ئینگلیز راستەوخۆ یا لاوەکی پشتیوانی مەعنەوی (لەوانەشە مادیشیان بکەن). بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە بتوانین بە تەواوی بڵێین ڕاپەڕینەکە لەسەرەتاوە تا کۆتایی بە دەستی ئینگلیسەکان ڕێکخراوە.

بە داخەوە ناوەندمان (واتە موسکو/ وەرگێر)، بە پێی ئەو هەواڵانەی کە بە تەواوی هەموویان راست نین و بە پێی ئەو جۆرە بۆچوونانە دەڕوانێتە کێشەکە و ڕاپەڕینەکە بە کۆنەپەرستانە و بەرهەمی دەست و ئاژاوەی ئینگلیزەکانە بڕوانە وتاری پراڤدا ڕۆژی *1925/3/4*.

پڕو پاگەندەی ئەم بۆ چوونە لە چاپەمەنییە ڕەسمییەکانی ئێمەدا، باسی یەك لایەنە ڕوانینیشی ناکرێت، لەوانەیە ئێمە بەشێوەیەکی تەواو لە ناو کوردەکاندا لەبەرچاو بخات کە بەشێکیان لە خەباتدان بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی خۆیان و هیوایەکی زۆریان بە یەکیەتی سۆڤێت هەیە.

ڕاپەڕینی کوردەکان ڕەنگدانەوەی خەباتی نەتەوەییانە بۆ سەربەخۆیی وڵاتەکەیان و ئەنجامی چەوسانەوەی ئابووری و سیاسی و بەڕێوەبەرایەتییە لە لایەن دەسەڵاتدارانی تورکەوە.

هۆ ئابوورییەکان

ئاژەڵداری هۆی گوزەران و پیشەی سەرەکی کوردەکانە لە ناوچەی ڕاپەڕینەکەدا ئاژەڵ شتی سەرەکییە بۆ ئاڵوگۆڕ کردن لەگەڵ پێداویستییەکانی تردا، ئاژەڵ وەك لە لاپەڕەکانی پێشوودا ئاماژەمان پێکرد بەرهەمی سەرەکییانە و لەبەر زۆری لەناو بازاڕەکانی تورکیادا نایەتە فرۆشتن، سەرنجی تایبەتی خۆم کە بازاڕەکانی ئانکارام بینیوە، دەزانم کە لە مانگی کانوونی دووهەمدا گۆشتی مەڕ بە دە لیرە بوو، کەرێك بە چل لیرەو ئەسپ بە هەشتا لیرە و مانگا سیو پێنج لیرە بوو. ئەگەر ئەوە بزانین کە لیرەی کاغەزی ئەمڕۆی تورکیا کە نزیکەی نیو دۆلارە بۆمان دەرئەکەوێت کە تەنانەت لەناوچەیەکی وەك ئانکارا کە بەستراوە بە هێڵی شەمەندەفەرەوە نرخی ئاژەڵ زۆر لە خوارەوەیە.

ئـەوەی کـە پـەیوەندی بـە ناوچـەکانی ڕاپەڕینـەوە هەیـە، ئەوەیـە کـە زنجـیرەی کێوەکـان هـەم دوور و هـەم جیایـان کردووەتـەوە لەبـەر نـەبوونی نـەك تـەنیا هێڵـی شەمەنەفەر بەڵکو ڕێگای خاکی ئاسایی و ئوتومبیلیشی لـێ نییـە کـە بـە ناوەندەکانی ئیکسپورتەوە بەسترابێتەوە، بێگومان لەو ناوچانەدا کەساسی و کوێرەوەری باڵی کێشاوە بەسەر خەڵکەکەدا و ئاژەڵدارانی کورد لە خنکاندن دان. تەواوی لێکۆڵەرەوە جوگرافی و ئابوورییەکان یەك دەنگ رائەگەیەنن کـە ویلایەتـە کوردییـەکان لـە بـاری ئابوورییـەوە هەمیشـە بـە بـەندەرەکانی کـەنداوی فارسـیەوە بەسـتراونەتەوە ئـەویش لـە ڕێگـای دیجلە و فورات و دەریای مەدیترانەوە بە ڕێگای ئەلکساندرە پول و ئالپوو وە، ئێستا بـە هـۆی ئـەو هەڵچوونـە یـەك لـە دوای یەکانـەو لەبـەر ئـەوەی هـەندێ جـار شـەڕ لەسـەر سـنوورەکانی عـێراق -میزوپوتامیـا و سـوریا ڕوو دەدەن ئـەم بەندەرانـە بـە تـەواوی داخـراون بـە ڕوی کوردەکـاندا بـۆ فرۆشـتنی بەرهـەم و شـتومەکەکانیان. هـەر لەبـەر ئـەو هۆیانـە ویلایەتـەکانی ڕۆژهـەڵاتیش وەك ئـەرز ڕۆم و فـارس و ئـەردەگان و ئـەوانی تریـش کـە پەیوەندییـەکی زۆر نزیکـی ئابووریـان بەقـەوقاز و بازاڕەکـانی تـری روسـیاوە هـەبوە تووشـی نەهامـەتی بـوون و بەرهەمـەکانیان بۆهیـچ کـوێ نـاڕوات و ناوچەکانیشـیان گەشـەیان پـێ نـاکرێت و لەویلایەتـەکانی ڕۆژهـەڵات سـەرهەڵدانی جـۆراو جـۆری وەك پـان ئیسـلامیزم و پـان تورکـیزم و ڕاپەڕینـەکانی تـری سیپارانیسـتی پـێ دەگـرن و دژی ئـەوەن سـنوورە دەسـکردەکان کـە ئـابووری و بازرگـانی ئـەم ویلایەتانـەیان گوشـیوە تێکبـدەن تـا بگەنـە گۆڕەپـانێکی بـەرین بـۆ ئـەوەی بتوانـن بەرهەمـە زیادەکانیـان بفرۆشـن، ئـایدۆلۆژی دروستکردنی کوردستانێکی سـەربەخۆیش هـەر لەسـەر ئـەم زەمینـە ئابوورییـە پـەرەی سـەندووەو دەسـەنێت. دروسـتکردنی کوردسـتانی مـەزن و سـەربەخۆ لەگـەڵ داخوازی ئابووری کوردستان یەك دەگرێتـەوە، لەبـەر ئـەوە بەدروسـتبوونی کوردسـتانی مـەزن کوردەکـان ئـەو سـنوورانە تێکدەشـکێنن کـە لـە نـاوەندە گـەورەکانی بازرگانیناوچەکە و جیهان دووری خستوونەتەوەو کوردیـان بـە برسـیەتی و نـەداری و ژیانی کولەمەرگی هێشتووەتەوە.

پڕو پاگەندەی ئینگلیزەکان لەناو کوردەکاندا بە ئاسانی بەڕێوە دەچێت. لە بەر ئەوە هەوڵ ئەدەن کوردستان بەرەو یەکگرتن لەگەڵ عێراق راکێشن و دەیانەوێت لەباری سیاسییەوە پاشکۆی کوردستانی باشووری ژێر دەستی خۆیان بێت و لە باری ئابووریشەوە، ئابووری کوردەکانی تورکیا لەگەڵ بەندەرەکانی باشوور ببەسترێتەوە دەبێ ئەوەش بزانرێت کە شێخ سەعیدی رابەری راپەڕین و بزووتنەوەی ئەمڕۆ خاوەنی دوو هەزار پەز و مەڕە.

فاکتەری دووهەمی ئابووری کە بووەتە هۆی بزووتنەوە جیاخوازییەکەی ئەمڕۆ فاقە (مەنگەنە)ی مالیات و باج و بەرتیلی هەمەجۆرە کە دانیشتوانی تورکیا زیاتر لە وڵاتانی تری جیهان بە دەستیەوە دەناڵێنن، چەند مانگ لەمەوبەر مەجلیسی تورکیا یاسای سەدەکانی ناوەڕاستی مالیاتی (عوشر - دەیەك)ی گۆڕیوە بەڵام لە بەرامبەردا بەرتیل وەرگرتنی کاربەدەستانی تورکیا زیاتر بووە کە زۆر لە دەیەکەکەی جاران زیاترە، بەم چەشنە ئەو کەم کردنەی بودجەی ساڵانەی دەوڵەت کە (*35*) ملیۆنە بە وەرگرتنی باج و سەرانەی تر لە خەڵك پڕ دەکرێتەوە. لە جیاتی یاسای (عوشر - دەیەك)ی جاران، یاسایەکی تریان داناوە لەسەر بەرهەمی کشتوکاڵ کە لە (*10%*)ی نرخی ئەو شتومەك و بەرهەمەیە کاتێك لە بازاڕدا دەفرۆشرێت، جوتیارەکان لەم سیستمەشدا لە کاتی فرۆشتنی بەرهەمەکانیاندا دەکەونە بەر گوشار و رووتکردنەوەو کلاو لەسەرنان و چەوسانەوە لە لایەن مووچە خۆرانی بەد رەفتار و چەپەڵ و بەرتیل خۆری دەوڵەتەوە.

هەندێ بیروڕای وایش هەیە لای هەندێ کەس کە گوایا گۆڕینی (عوشر) بووەتە سیگناڵی راپەڕینی دەرەبەگ و شێخەکان کە گوایا بەرژەوەندییان لە پاراستن و هێشتنەوەی دەیەکەکەی پێشوودایە، ئەم بۆ چوونە زۆر راست نییە، هەروەها ئەو بۆچوونەش کە گویا بەگ و ئاغاکانی کورد هاووڵاتییانی خۆیان بەبێ سنوور و بێ چەند و چوون ئەچەوسێننەوە راست نییە. نابێ ئەوە لە بیر بکەین کە بەگە کوردەکان رێکخەر و پارێزەری کۆمەڵگای خۆیانن و زۆر پەیوەندی خزمایەتییان پێکەوە هەیە و بەیەکەوە بەستراون. ڕۆڵی

ڕێکخستنی بەگی کورد کە هاوکات گەورەی خێـڵ و هۆزەکـەی خۆیـەتی تـا ئێسـتا بـاوەو دەوری خۆی لە دەست نەداوە زۆر لە لێکۆڵەرەکانی کۆمەڵگای ئەمڕۆی کوردسـتان لایـان وایــە کــە پــەیوەندی نێــوان شــێخ و بــەگی کــورد و هاوڵاتییانیــان پەیوەندییــەکی (پاتریارك)ییە کە لەسەر پرەنسیپی هاوکاری بەرامبەر بە یەك پێکهاتووە، واتە ئـەرکی بەرهەم هێنان لەسەر هەردوو لایە، زۆر جـار شـێخی کـورد یـا ئاغـا شـوان یـا ئـاژەڵداری گەورەیە و لە لایەن هۆز و خێڵەکەی خۆیەوە ڕێزی زۆریان لێدەگیرێت، چونکە لە باری بەرهـەم هێنانـەوە ئـەزموونی زۆری هەیـە، واتـە یاسـاکانی کۆچـەری، ڕێگاکــان، کـات و شوێنی هەوارگەکان و رەشماڵ و خێوەت هەڵدان، لەمانە هـەموویاندا شـارەزایی تـەواوی هەیە و هەر لەبەر ئەوە ڕێزێکی زۆری لێدەگیرێت.

بەم چەشنە، هەڵبەستن یا دروستکردنی تیوری گرژبوونـی خـەباتی چینایـەتی لـە نـاو کوردەکـاندا و شـیکردنەوەی ڕاپــەڕینی ئێســتای کوردەکـان لەســەر ئــەم بنەمایــە، ئـەنجامی تێنەگەیشــتن یــا نــەزانینی پــەیوەندیی ئــابووری و کۆمەڵایــەتی کۆمــەڵگای کوردسـتانەو هۆیـەك لـە ئـارادا نییـە بـۆ چەوســاندنەوەی ئــاژەڵداری کـورد لـە لایــەن دەرەبەگەکانەوە، لەسەر فیئودالیزمی کورد دەکـرێ بڵێـین ناولێنـانی وا زیـاتر رەمـزی و مەرجیـە و بـە هیـــچ شـێوەیەك لەگــەڵ فیودالــیزمی ئــەوروپای ســەدەکانی *16* و *17* بەراورد ناکرێ.

ئەوانەی کە باجی (عوشر - دەیەك) یان وەردەگـرت زۆربـەیان یۆنـانی و ئەرمـەنی بوون و لافاوی ڤین و بێزاری خەڵك هات بەسەریاندا و بە شوفینیزمی کـەمالیزم گـەرم بوونەوە. دەستەیەکی تریش لەوانــە کۆلاکـی تـورك بـوون واتـە ئاغاکـانی ویلایەتـەکانی ناوەندی ئاناتولی و بە تایبـەتی ئەوانـەی ئانکارا کـە بـە راسـتی دژی لابردنـی سیسـتمی (عوشر) بوون چونکە سەرچاوەی دەوڵەمەند بوونیان بوو.

نیگـەرانی و بـێزاری کوردەکـان لەبـەر ئــەوە نــەبوو کــە مەجلیســی تورکیــا ئــەو سیستمی عوشرەی گۆڕیوە، بەڵکو لەبەر ئەوەبوو کە ئەو باجەی لە باتی عوشر دانرابوو گرانتر و سەخت تر و زیاترە. لـە کـاتی کـارپێکردنی سیسـتمی عوشـردا زۆر لـە خێـڵ و هۆزە کۆچەرییەکانی کورد، دەسەڵاتداریەتی تورکیان نەدەناسی و دانیان پێدانەدەناو لە

کاتی کۆچکردنیان بۆ ناوچیا و کێوە سەختەکان هیچ عوشرێکیان نەدەدا و هیچ خزمەتێکیشیان نەدەکرد.

ئەو خێڵ و هۆزە کوردانەی کە هەندێك لە ئەندامەکانیان لە ڕیزی سوپای سوارە دا بوون بۆ هەر مەڕێك کە بەرخێکی بوو بێت پێنج (عانە)یان دەدا.

بە گوێرەی ئاگاداری شارەزای بەناوبانگ و کوردناسی گەورە (ف. ت. مایڤسکی) کوردەکان لە کاتی خەملاندن و دانانی ژمارەی ئاژەڵەکاندا ڕاستییان نەدەدا بە دەستەوە و ژمارەیەکی زۆر لە بەرهەمی ئاژەڵەکانیان کەم دەکردەوە و کارمەندانی دەوڵەتیش چاوپۆشییان لێدەکردن بەهۆی بەرتیل خواردنەوە، لەم بارەوە ئەم پسپۆرە خاوەن ئەزموونە دەڵێ: ئەو ژمارەیەی کە کوردەکان دەیاندا لەسەر ئاژەڵەکانیان ئەوەندە کەم بوو دەتوانین بڵێین هیچ کاتێك ڕاست نەبوە"

بەپێی زانیاری هەندێ کەس دەکرێ بگوترێت کە لە لایەن هۆز و خێڵە کوردەکانەوە ماوەی چەند ساڵێك عانەیەك نەهاتووەتە ناو خەزێنەی دەوڵەتەوە". ئێستاش لەبەر یاسای نوێ هەر ئەو کەسانە بەڵام ئەمجارە لەناو بازاڕەکاندا، ناتوانن بە هیچ شێوەیەك خۆیان دەرباز بکەن لە دانی (عوشر).

بەم چەشنە ئەگەر (عوشر - دەیەك) پێشتر کاریگەری هەبووبێ لەسەر خەباتی چینایەتی کوردان، ئێستا لە هەموو بارێکدا لەو ئاستەدا نییە، ئەگەر نا دەهاتە گۆڕێ و باس دەکرا.

بۆ ئەوەی شارەزاییەکمان هەبێ لەسەر سیستەمی باج و باڵیات لەو سەردەمەدا ئەوەندە بەسە چاوێك بخشێنین بەم خشتەیەدا و ئاگاداربین لە وەرگرتنی باج لەو کەرەستە و کەلوپەلە سەرەتاییانە کە پێداویستی ڕۆژانەی خەڵکن.

تێبینی	نرخ بە ئوکو	نرخ بە پیاستر	کەرەستە
1-ئوکو. پێوانەیەکی	*1*	*6*	نەوتی سپی
تورکیایە بۆ کێشانی	-	*15*	شەکر
قورسایی کە بەرامبەر	-	*40*	چای
نزیکەی سێ فرنتی	-	*20*	قاوە
ئێمەیە.	-	*10*	مۆم
2-پیاستر.	-	*5*	سابوون
بەرامبەرە بە یەك	-	*80*	رۆن
کوبیك ی زێڕی رووسی.	-	*10*	برنج

جگە لەم باجانە، لە کۆبوونەوەی مەجلیسی تورکیا رۆژی *1925/11/28* دا بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی لە نێوان داهات و خەرجیدا باجی تریان دانا بەم چەشنەی خوارەوە:

1 -کاغەزی مارکداری مالیات پێنج کەرەت زیاد کرا.

2 -خوێ لەسەر هەر کیلۆیەك دوو پیاستەر زیاد کرا و نرخی بوو بە *6* پیاستەر.

3-بۆ قوماشی لۆکە کە هەموو جوتیارانی تورکیا لەبەری دەکەن، بۆ کڕینیشی مالیاتیان داناوە.

جگە لە مانە باجێکی زۆریشیان خستووەتە سەر گەنم و بۆ بردنە دەرەوەی *36* لیرە بۆ هەر تەنێك دانراوە کە تەواوی (کەستانتینە پول) و ناوچە و بازاڕەکانی سەر ڕۆخ پێی دەژین، هەروەها بە پێی ڕاپۆرتی رەسمی کە ئاراستەی مەجلیسی تورکیا کراوە بۆ هەر یەك لە دانیشتووانی ئەم وڵاتە زەریبە و باجی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە هەشت تا چل پیاستەر یا *45* لیرەی تورکی بۆ هەر خێزانێك دیاری کراوە، کە داهاتی ناوەندی ساڵانەی هەندێکیان لە *120* تا *150* لیرە تێناپەڕێت. بەم چەشنە هەر مالیاتدەرێکی تورکی دەبێ *3/1*ی هەق دەست و داهاتی خۆی بەناوی مالیات و زەریبەوە بداتە دەوڵەت.

سیستەمی زەریبە وماڵیاتی تورکیا لە مێژە لەلایەن دەسەڵاتداریەتی سوڵتانەوە دانراوە، لەم خشتەیەی خوارەوە ڕێژەی داهات و خەرجی بۆ هەر نەفەرێك لە دانیشتوانی ناوچەی ڕاپەڕین بۆ ساڵی *1911-1912* خراوەتە روو کە لەلایەن دەوڵەتی سوڵتانەوە دیاری کراوە.

ناوی ویلایەت	خەرجی بۆ هەر نەفەرێك	داهات بۆ هەر نەفەرێك	خەرجی	داهات
بیدلیس	*٪49*	*٪59*	*200.900*	*242.100*
دیاربەکر	*٪41*	*٪51*	*226.700*	*281.300*
ئەرز رۆم	*٪96*	*٪78*	*730.800*	*588.300*
خارپۆت	*٪42*	*٪49*	*212.600*	*251.700*
وان	*٪98*	*٪45*	*302.100*	*138.900*

ئەم بەراوردکردنەی مالیات ڕوونکردنەوە و شیکردنەوەی پێویست نییە ئەم ژمارانە بە ڕوونی بۆ خۆیان قسە دەکەن. هەروەها ڕەنگدانەوەی باری کۆمەڵایەتی و سیاسی ناوچەکەیە کە تا ئەمڕۆ دانیشتوانی تورکیا بە دەستیەوە دەناڵێنن، هەر ئەمانەش نین کە بوونەتە هۆی ئابووری بۆ ڕاپەڕینەکانی کوردەکان بە گشتی و ڕاپەڕینەکەی ئەمڕۆیان بە تایبەتی.

چەوساندنەوەی دانیشتووان لە لایەن بەڕێوەبەرانی بیروکراتی تورکەوە

نـاڕەزایی و بـێزاری بەرامبـەر بـە هەڵسـوکەوتی کاربەدەسـتانی بـیروکراتی و لێنەهاتوو و دزی رژێمی تورکیا کە لە تاوانکردیشدا دەسـتێکی باڵایـان هەیـە لـە ناوچـە کورد نشینەکاندا، ئـاخر هـۆی ڕاپـەڕین نـین، چونکـە بـە پێـی دان پیانـانی تورکـەکان خۆیان هەمیشە مووچە خۆر و کارمەندی بـەد رەوشـت دەنـێرن بـۆ شـوێنە دوورەکانی کوردستان، ئەوانەی کە ناتوانن لە ناوەندی دەسـەڵاتدا ئیـش وکـار بەڕێوەبـەرن، یـاخود بەرامبەر بە دەوڵەت تاوانی زۆریان کـردووە هـەروەها ئـەو کارمـەندە بیروکراتییانـەیان دەنارد کە سەر بە خۆیان کار دەکـەن و لـە پلـە و پایـەی خۆیـان سـوودیان وەرگرتـووەو بوونەتـە هـۆی بـێزاری خـەڵك – ڕۆژنامـەی (ئەکشـەم) کـە لەگـەڵ دەوڵـەت هـاودەردی دەنوێنێت لـە ڕۆژی *1925/11/25* دا لـەم بـارەوە دەنووسێت: "پێویستی بـە ڕێکخستنی ئەم ڕاپەڕینە نە دەکرد بۆ ئەوەی نیشان بدرێت کە (والی - قایمقـام)ی ئـەوێ لـە ئاسـتی ئەرکەکەی خۆیدا نییە. ئەم کوێرەوەرییە لە هەموو شوێنێکدا بـەرچاو دەکـەوێت، ئـەو کاربەدەستانە هیچ کار و کردەوەیەکی باشیان نییە".

هەروەها ڕۆژنامەی (ستانبول) کە سەر بە فەرەنسایە لە *1925/11/25* نووسیبووی: "ئێمە باشترین کارمەندمان ناردووە بـۆ ویلایەتـە باشـەکان بـەڵام لـە هـەڵبژاردنی ئـەو کارمەندانەی کە دەبێ نوێنەری دەوڵەت بن لـەو ناوچانـەدا کـە بۆمـان دانـراوەو، زیـاتر وەك دەسەڵاتدار خۆیـان بنوێنـن، بـە هەڵـەداچووین، ڕاگـەیاندنی وا کـە هـێرش دەکاتـە سـەر دەزگاکـانی بەڕێوەبەرایـەتی تورکیـا لـە کوردسـتان یـەکجار زۆرن، هـەموو کـەس ڕووداوەکـەی مـانگی سـیپتامبەری *1924*ی لـە بیرمـاوە کـاتێك کـە والی – قایمقـامی نوێـی تورکیـا لـە هـەکاری لـە لایـەن کـورد و ئاسـوورییەکانەوە بـە دیـل گـیرا لەگـەڵ هـاوڕێ و پاسەوانەکانی".

دابەشبوونی کارگێڕی تورکیا

ریفۆرمی نوێی تورکیا لە باری دابەشکردنی بەڕێوەبەرایەتییەوە نەیتوانی کاریگەری خۆی لەسەر تینوویەتی ئازادیخوازی کوردان کە تێدەکۆشن بۆ پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ بەجێ نەهێڵێت. کە مالیستەکان کە دەیانەوێ دەسەڵاتی تەواویان بەسەر دانیشتواندا هەبێت، بۆ کۆکردنەوەی باج و خەراج و مەبەستی سیاسی، سنجاقەکانیان گۆڕی بە ویلایەت. گۆڕانکاری لەم چەشنە لە دابەشکردنی بەڕێوەبەرایەتی وڵات زیاتر دەبێتە هۆی بەڕێوەبردنی وڵات لە لایەن مەرکەز و ناوەندەوە (سینترالیزەکردن) و دەزگا بیروکراتەکان زیاتر گوشار دەخەنە سەر خەڵك. ناوچەی گەنج هەر چۆن بێت لە پێشاندا سنجاق - ناحیە بوو و لە لایەن مودیرناحیەوە بەڕێوە دەچوو کە زۆر جار لە دانیشتوانی ناوچەکە خۆی بوو، خەڵکەکە کەمتر رق و قینیان بەرامبەر بە دەوڵەت لە دڵ ئەگرت. بە پێچەوانەی دەسەڵاتداریەتی ئەمڕۆ کە کراوە بە قەزا و قایمقام دەسەڵاتی زیاتری بەڕێوەبردن و سیاسی پێدراوە. ئەم هەنگاوەی دەوڵەت بووەتە هۆی پەرەسەندنی خەباتی کوردەکان دژی دەسەڵاتداریەتی دەوڵەت کە دەیەوێ خۆی بەسەر ناوچە و خێڵ و هۆزە نیمچە سەربەخۆ و مل کەچ نەبووی کورددا بسەپێنێت.

سەبارەت بە پەیوەندی کوردەکان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی تورك ئاماژە بە هەندێ نووسینی ڤ. گ. مایڤسکی دەکەین کە چەندەها ساڵ لە کوردستان ژیاوە و وەك کونسوڵی روسیای تزاری کاری کردووە. "ساڵانی سەرگەردانی من لە ویلایەتەکانی ئاسیای تورکیا دەرفەتی ئەوەم پێدەدەن کە بڵێم، لای کەم هەڵوێستی نیوەی دانیشتوانی کورد بەرامبەر بە کار بە دەستان و دەزگای بەڕێوەبردنی تورکیا دوژمنانە دیارە، بۆیە پێم وایە کوردەکان زیاتر ڤینیان لە تورکەکانە تا سەرەك عەشیرەتەکانی خۆیان.".

ناکرێ وتەیەکی تری هەمان نووسەر هەر سەبارەت بەم مەسەلەیە باس نەکرێت کە دەڵێ: "پاشان سەرم سوڕمابوو لەوەی کە هەندێ دانیشتوانی قەزاکانی شیروان و سگرت و زوك لەویلایەتی دیاربەکر پەیوەندی دوژمنانەیان هەبوو لەگەڵ دەزگا بەڕێوەبەرییەکانی تورك". لێرە زۆر جار من رووداوی وام بە چاوی خۆم بینیوە، دەچمە لای هەر کوردێك و نزیکی دەکەومەوە، ئەو شتەی کە بۆ خۆی دەری ئەبڕێت. گوند نشینەکان کە کەسێکی تر لە دوورەوە دەبینن ئافرەت و منداڵ دەسبەجێ ون دەبن و خۆیان دەشارنەوە. کاتێك دەچێتە ناو گوندێك چۆڵ و هۆڵ دەبێت و گەلە سەگ هێرشت بۆ دێنن یەك مرۆڤ لەسەر ڕێگا و شەقام نابینیت، ئەو خەڵکە چی لێهات؟ ئەگەر شەو بمێنیتەوە دەبێ ماوەیەکی زۆر بە دوای کوێخادا یا جێگرەکەی بگەڕێیت، رووداوی وا شاهیدی ئەوەیە کە کوردەکان لەبەر ئەوەی کەوتوونەتە بەر پەلاماری کارمەندانی بێ غیرەت و دز و بەرتیل خۆری تورك وەك دوژمنی خۆیان سەیری کارمەند و ژاندارمی تورك دەکەن. بێزاری لە ڕادەبەدەری خەڵك گەیشتووەتە پلەی راپەڕین و بەرەنگار بوونەوەی تاقمی ژاندارم لەگەڵ کوردەکان بە مەبەستی گرتنی ئەو کەسانەی کە لە بزووتنەوەی کوردەکاندا بەشدارن بەردەوامە.

بیرو باوەڕی نەتەوایەتی وەك فاكتەری سەرەكی ڕا پەڕینی كوردەكان

هۆی سەرەكی كە دەیان هەزار چەكداری لە كۆمەڵانی خەڵكی كوردی خستووەتە ڕێ دژی ڕژێمی تف لێكراوی توركیا بیرو باوەڕی نەتەوایەتییە، لای خوارووی داخوازی ناسیونالیستە كوردەكان ئۆتۆنۆمی كوردستانە و داخوازی هەرە گەورەشیان دروست كردنی كوردستانێكی مەزن و سەربەخۆیە لە سنووری تەواوی ئەتنوگرافی خۆیدا.

سەبارەت بەو فاكتەرانەی كە بوونەتە پاڵ پێوەنەری بزووتنەوەی نەتەوەیی كورد، پێویستە ئاسایی و نائاساییەكانیان (دەستكرد) جیابكرێنەوە فاكتەرە ئاسایی یا سروشتییەكان: زمان، ئایین، چارەنووسی گشتی مێژوویی، چەوسانەوەی ئابووری و سیاسی و بەڕێوەبەرایەتی لە لایەن توركەكانەوەیە، دواكەوتووی ئابووری لە ئەنجامی بوارنەدان بە كوردەكان كە كەرەسە و بەرهەمی خۆیان لە بەندەرەكانی باشوور بفرۆشن و هەروەها ڕێگرتن لە گەشەكردنی هێزە بەرهەم هێنەرەكانی وڵات، ئیلهام بەخشی بیروباوەڕی ناسیونالیزم و سەرهەڵدانی توێژێكی ڕۆشنبیر كە پێشڕەوی ڕاپەڕینن.

جوتیارانی كورد لەبەر چەوساندنەوەیان كە لەلایەن دەزگاكانی بەڕێوەبەری و باج و بەرتیل وەرگرتنی تورك چاوی بینینی ئەوانیان نییە. سەرهەڵدان و پەیدا بوونی بورژوازی بازرگانی بە تایبەتی لە شارەكانی كوردستاندا توانای بینینی توركەكانیان نەبوو، چونكە كوردستانیان لە بەندەرەكانی باشوور دابڕیبوو، هەروەها ڕژێمی توركیا بوو بووە كۆسپ لە ڕێگای پێشكەوتنی كاپیتالیستی كوردەكاندا ئەمە جگە لەوەی كە روناكبیرەكان لە هەموو شتێك بێبەش كرابوون و توركەكان تەواوی پۆست و كارەكانیان بۆ خۆیان قۆرخ كردبوو، چونكە باوەڕیان بە كوردەكان نەبوو. توێژی ڕووناكبیرانی

کورد کە لە نێویـاندا ژمارەیـەکی زۆر هـەبوو خوێندنیـان لـە ئـەوروپا تـەواو کردبـوو و پسپۆریان تێدایە زیاتر لە هەموو توێژەکانی کۆمەڵگا کەوتووە بـەر چەوسـانەوەی نـەك تـەنیا مـەرالی (مەعنـەوی) بـەڵکو ماتریـالیش (مـاددی) و لەسـەر ئیـش و کارەکانیـان لادەبرێـن، روناکبـیرانی کـورد بـەم چەشـنە ناسـیونالیزم بوونـی خۆیـان بـاس دەکـەن: تورکـەکان بـە پاڵپشـتی کوردەکـان لـە کـاتی خـەباتی نەتەوایـەتی خۆیـاندا گەیشـتنە سەربەخۆیی خۆیان کە لە هەموو شتێك بە بەرزتری دەزانن، بەڵام دان نانێن بە مـافی گـەلی کـورددا وەك گـەلێکی جیـاواز و سـەربەخۆ و تەنانـەت نایانـەوێت ئۆتۆنۆمـی بـۆ کوردستان بەڕەوا بزانن. کوردەکان بە پێی ڕێژەی دانیشتوان دەبێ لە مەجلیسی تورکیـا تا شەست نوێنەریان هەبێت بەڵام لە راستیدا تـەنیا دوو نوێنـەریان هەیـە و ئەمانـەش هەر چەند پارەی مانگانە چوار سەد لیرە وەردەگرن، بـەڵام لـە کۆبوونـەوەی مەجلیسـدا ڕێگایان پێ نادەن بەشداری بکەن لـە گفتوگـۆدا. سـەبارەت بـە نوێنـەرانی ناوچـە کـورد نشـینەکان هـەموویان تورکـن و لەلایـەن کـەمال ەوە، (مورتـەدەکان) دانـراون، واتـە ئـەو کوردانەی حاشا لە کوردایەتی خۆیان دەکەن و نایانەوێ هیچ شتێکی هاوبەشیان لەگـەڵ کوردان هەبێت.

دەیـان ساڵە لـە ناوچـە کوردییـەکاندا بـۆ سـەربەخۆیی ئـەرمینیا و عــەرەب پـڕو پاگەندە دەکرێـت ئەمـەش بێگومـان کاریگـەریی هـەبوە لەسـەر کوردەکـان لـەم ساڵانەی دواییـدا ئـایدەلۆژی ناسـیونال سـیپاراتیانەی کـوردان لــە لایــەن ئەگینتــەکانی روســیای قەیســەری و ئینگلیزییـەوە پـەرەپێدراوە، ئەگینتــەکانی ئینگلیـس بــە زمـانی کـوردی ڕۆژنامەیان چاپ دەکرد، کە جگە لـە دروشمـی نەتەوایـەتی و بیوگرافی نـاوی رابـەرانی نەتەوەیی کورد کە خەباتیان کردووە بۆ سەربەخۆیی کوردستان و بە دەسـتی دەوڵـەتی تورك لە ناوبراون بڵاو دەکرانەوە لەو ڕۆژنامانەدا.

باریس شاخۆڤسکی لە یەکێك لە راپۆرتەکانیدا دەنووسێت:

لە سەرەتای ڕاپەڕینەکەی بەتلیسدا، شـەش بانگـەواز بـڵاو کرایـەوە تیایـاندا داوای لە کوردەکان دەکرد راپــەڕن و خـەبات بکـەن دژی تـورك بـۆ گەیشـتن بـە سـەربەخۆیی. فریــودان و کڕینــی هــەندێ لەســەرکردەی خێـڵ و هۆزەکــانی کــورد کــە خــەڵکیان

بۆ خەباتکردن هان دەدا لە ژێر دروشمی سەربەخۆیی نەتەوایەتیدا کاریگەرییەکی وای نییە.

رادەی هوشیاری نەتەوایەتی کوردەکان حەقیقەتێکە ناتوانرێ گوێی پێنەدرێ و هەر ئەوەشە پاڵی ناوە پێیانەوە بۆ راپەڕین، هەرچەندە فریودانی هەندێ لەوانە لە ئەنجامدا بەرەو هەڵدێریان دەبات، بەڵام ئەوانە ڕۆڵی خۆیان هەیە بۆ ڕاکێشانی خەڵك بەلای شۆڕشدا و لە لایەکی دیکەوە بیرو بۆچوونی ئینترناسیۆلیستانەی ئەوروپییەکانی ناو تورکیا لەگەڵ هەندێ لە قەحبە سیاسیەکانی سەرکردەکانی کورد دەبێتە هۆی رابوونی کوردەکان لێرەش یاساکانی دیالەکتیك سەبارەت بە مردن و لەناوچوونی ئیمپریالیزم بەرچاو دەکەوێت. ئیمپریالیزمی ئینگلیز کە لە رقە بەرایەتی و ململانێی دەوڵەتانی تر دەترسێت لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجەکانی خۆیدا پەنا بۆ هاندان و رابوونی کوردەکان دەبات، بەڵام هەڵوێستی ئەم ناسیۆنالیزمانە زوو یا درەنگ لە کاتی تونـد و تیژیدا دژی ئیمپریالیزمی ئینگلیز وەرئەگەڕێتەوە، دیارە ئیمپریالیزمی ئینگلیز کە لە ناو کوردەکاندا پڕو پاگەندەی ناسیونالیستانە دەکەن ئەو لقە دەبڕنەوە کە خۆیان لە سەری دانیشتوون.

هەبوونی ئەم فاکتەرە سروشتی و دەستکردانە لە رابوونی هەستی ناسیونالیستانەی کوردەکان، زەمینەیەکی لە باری بۆ دروستکردووە. پێویستە بگوترێت کە لە ڕۆژهەڵات سەرهەڵدانی هەستی سەربەخۆیانەی نەتەوەیی بەو گەلانە سەرەتایە ناچێتە پێش وەك ئەوەی لە ئەوروپا بینراوە. نەتەوە تەنیا لە سەردەمی کاپیتاڵی بازرگانیدا کاتێ کە خەبات دەکرێت بۆ بازاری نیشتمانی، خۆی دەناسێت، لە ڕۆژهەڵات لە سایەی کاریگەری فاکتەرە دەسکردەکانی ناوبراوی سەرەوە هەستی نەتەوایەتی ئەو گەلانەی کە لە لایەن نەتەوەی بێگانەوە دەچەوسێنرێنەوە سەرهەڵدەدات و زۆر جار پێش فاکتەری ئابووری دەکەون و گەلانەی سەرمایەداری بازرگانی خۆماڵی دادەمەزرێت.

لەگەڵ کاریگەری ئەم هەموو فاکتەرانە و ئەمانەی دواییش لەم دە ساڵەی دواییدا، هەستی نەتەوایەتی کورد فۆرمێکی دیاریکراوی بە خۆیەوە بینیوە: لە باتی راپەڕینی هەندێ شێخ و سەرکردە و بەگ کە زۆر جار بە قسەی بێگانەکان دەجولێنەوە،

کونگرە و کومیتە پەیدا بووە و لەسەر پرۆگرام و میتودەکانی خەبات بۆ سەربەخۆیی کوردستان کار دەکەن. بەڵام هەندێ لەسەر هەڵداو وسەرۆکەکانی کورد وەك سمکۆی قارەمان بێ پرەنسیپی خۆیان بە گوێرەی بارودۆخ دەگۆڕن و کێ زیاتریان بداتێ لەگەڵ ئەون. لەسەرکردایەتی ئەم راپەڕینەدا هەر سەرکردە ئاساییە کۆنەکان ڕانەوەستاون، بەڵکو کومیتەی کوردی ئەرز ڕۆم بەسەرۆکایەتی خالیدبەگ هەیە. بە پێی ئەو زانیارییەی کە خۆم هەمە دەوڵەت لەم ڕۆژانەدا لیستی پێنج نەفەری بلاوکردۆتەوە کە سەرکردایەتی راپەڕینەکە دەکەن و لەناویاندا شێخ سەعید و خالیدبەگ سەرۆکی کومیتەی ئەرز ڕۆم دەبینرێت. ئەم ڕاپەڕینەی ئەمرۆ ماوەیەکی زۆری پێچوو تا ئامادەکرا، بە پێی ئەو زانیاریيانەی کەلای سیخوڕە ئەوروپایی و رۆژنامەکانە ئامادەکردنی ئەم ڕاپەڕینە بەم چەشنەی خوارەوە بووە. هەر لە سەرەتایی ساڵی (*1919*)ەوە کۆنگرەی کوردان لە گوندی شیرو/ شیروس/ کە کەوتووەتە لای ڕاستی ڕۆخی دیج لە لە بیست فەرسەخی خوارەوەی (مەلاتیە) لە ماڵی بەگێکی کورد بە ناوی حاجی بەدر ئاغا، لێکۆڵینەوە و گفتوگۆ لەسەر خەباتی کوردان بۆ سەربەخۆیی کراوە، ئەم کۆنگرەیە لەژێر چاودێری ئینگلیزدا بەڕێوەچووە. راپەڕینەکەی ئەمڕۆش لە سیپتامبەری *1924* لە گوندی خاتمی سەر بە قەزای سوسنی (باشووری موش)، بە بیانووی زەماوەندەوە چەند نەفەر لە شێخ و بەگە کوردەکان بۆ گفتوگۆ کردن لەسەر ڕاپەڕینەکە کۆبوونەوە، پاشان بەشداربووانی"زەماوەند"ەکە دەچن بۆ (ئالیۆ)و لە کۆتایی ساڵی *1924* دا کۆنگرەی کوردەکان، دەبەسترێت کە کوری شێخ سەعید عەلی بەگ، حەمدی پاشا لە سیڤەرێك، نەجیب ئەفەندی لە بەتلیس و...هتد لەوانە بوون بەشدارییان کردبوو تێیدا، لەم کۆنگرەدا بڕیار دەدرێت لە سیپتامبەری *1925* دا راپەڕین دەست پێ بکات و سەربەخۆیی کوردستان رابگەیەنرێت، هەندێکیش دەڵێن کە سەرەتای مانگی فیورالی *1925* دیاری کرابوو بۆ دەسپێکردنی راپەڕینەکەو ئەمەش لە راستییەوە نزیکترە، هەر لەو کۆنگرەیەدا دەستور دەدرێت بە هەندێ لە بەشداربووانی کونگرەکە پارەوچەك کۆبکەنەوە بۆ راپەڕینەکە، هەروەها بڕیار درابوو شێخ سەعید سەرکردایەتی راپەڕینەکە بکات.

گەرچی شێخ سەعید وەك رابــەر نــاو ئــەبرێ بــەڵام بێگومــان ســەرکردە گــەورەکان پیاوە بەناوبانگ و دەسەڵاتدارەکانی تری کوردن، وەك جەمیل پاشا زادە، حەمدی پاشـا، نەوربەگ، خالید بەگ و زۆر ئەفسەری تری کورد کـە لـەناو سـوپای تورکـدا خزمـەتیان کردووە. ئەم بۆ چوونەش لـە راسـتییەوە نزیکـترە، چونکـە نیشـانەی زۆر هەیـە لەسـەر ئەوەی کە راپەڕینەکە لەلایەن کۆمیتەی ئەرز ڕۆمەوە سەرکردایەتی دەکرێت.

بۆ خستنە رووی ئەو راستییەش کـە راپەڕینەکـە نـاوەرۆکێکی نەتەوایـەتی هەیـە، پێویستە ئاماژە بە چەند رووداوێکـی پێـش راپەڕینەکـە بکـەین پـایزی سـاڵی رابـوردوو بەتالیۆنێکی کو رد بۆ سەرکوتکردنی راپەڕینی نەستوری و کورد نێردران بـۆ هـەکاری و لەناو خاکی عێراق. لەم بەتالیۆنەدا ئەفسەری وەك ئیسحاق بـەگ، عـەلی رەزا بـەگ کـە برای ناوداری کورد و نوێنەری بەتلیس لە مەجلیسی تورکیا زیابەگ بوون.

لە مانگی یەکی *1925* دا یوسف زیابەگ بە تاوانی گومان لێکراوی لە بەشـداربوونی پیلانێکی دژی دەوڵەتدا گیرا، هەربەم تاوانەش سەرۆکی کومیتەی ئەرز ڕۆم پـالکوڤنیك زیابـەگ و هـەروەها خـالید بـەگی حـاجی موسـا. (ئەمـە ئـەو خـالید بەگـە نیـە کـە لـە سەرەوە ناومان هێنا) کـە بەدەسبەسـەری نـێردرا بـۆ زینـدانـی بـەتلیس، بـەڵام لـە ڕێگـا د ەستەیەك کورد بەسەرکردایەتی نوح بەگ ناوێك هێرش دەکاتە سەر ئەو ژاندارمانــەی کە گیراوەکان دەبەن بۆ زیندان و سەرکردەی نەتەوەیی کورد رزگـار دەکـا و تـا ئێسـتاش خـۆی شـاردووەتەوە. پـاش ئـەم ڕووداوە دەوڵـەت بریـار دەدات نـوح بـەگ بگرێـت بـەڵام لەگەڵ پالکوڤنیك خالید بەگ، حاجی موسا و کوڕەکانی عیزەت و سـەرتیپ و سـولیمان، چوون بۆ چیـاو لـەوێ ئـاڵای راپـەڕینیان بـەرز کـردەوە. هێنـدەی پێنـەچوو کـاتێك کـە دەوڵـەتی تورکیـا لـەم کـارە کەوتـە گومانـەوە بڕیـاری گرتنیـانی داو لــە (*13*)ەی مــانگی فیوراڵی بە ژاندارم هێرشی کردە سەر پیران و هێڵی تەلگرافی پچڕاند.

وەك دەبینــین راپەڕینەکــە لەلایــەن چــەند کەســێکی نادیــارەوە ســەرکردایەتی نــەکراوە، بــەڵکو لەلایــەن نــاودارانی بزوتنــەوەی نەتەوایــەتی و کۆمەڵایــەتی گــەلی کوردەوە ڕێبەرایەتی کراوە. ئەوەتا باریس شاخۆ ڤشکی لەسـەر حـاجی موسـا بـەگ بـەم چەشــنە دەنووســێت: "حــاجی موســا بــەگ ڕێزێکــی گــەورەی هەیــە لــە ناوچــەی

موش و دەوروبەریدا، پیاوێکی ژیرو بە هێزە، لە تەواوی راپەڕینەکانی کورد دا بەشداری کردووە.

باوکی شێخ سەعید بە فەرمانی (ئەنوەر پاشا) لەدار دراو لە راپەڕینەکەی بەتلیس *1924* بەشداری کردووە، پالکوڤنیك خالید بەگ سەرۆکی کومیتەی پێشتر لایەنگری سەر سەختی یەکێتی سوڤیت بوو. خێڵی حەیدەرانلی موش هاتنە ڕیزی راپەڕینەکەوە کە سەرکردەکەیان پاش راپەڕینەکەی بەتلیس لە سێدارە درا بوو.

بەم چەشنە دەبینین کە سەرکردایەتی بزوتنەوەی ئەمرۆ ڕێبەرانی گەورەو بەناوبانگی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردن کە لە ناو دانیشتوانی کوردستاندا بەناوبانگ و جێی ڕێزن. تەنانەت تورکەکان لەگەڵ ئەو هەراو هوریایەدا کە دەیکەن دەربارەی کۆنەپەرستی و سیخوڕی بێگانەی کوردەوە هەندێ جار ناچار دەبن دان بەوەدا بنێن کە مەبەستی سەرەکی راپەڕین پێکهێنانی کوردستانی سەربەخۆیە:"لە ژێر پەردەی دروشمی کۆنە پەرستانە وە مەبەستی راپەڕین راگەیاندنی سەربەخۆیی کوردستانە. رۆژنامەی ئەخشام/*925/3/15* هەروەها وەزیری ناوخۆی تورکیا لە وتووێژی رۆژی پانزەی مارت دا رایگەیاند:"ڕووداوەکان نیشانیاندا کە راپەریوەکان مەبەستیان ئەوە بوو پاش داگیرکردنی دیاربەکر دەوڵەتی کوردی رابگەیەنن. ئەستەنبۆڵ *925/3/11*.

ئە نجامەکان

1-لایەنی کۆنە پەرستانە لە ناو بزوتنەوەکەدا دەوری زۆر کەمەو بە زۆری لە فابریقەی چاپەمەنییەکانی تورکیاوە سەرچاوە دەگرن و هاواریان لەسەر دەکەن و ئەیانەوێ ئەم بزوتنەوە بەد ناو بکەن و دەیانەوێ هەندێ کەسی کۆنە پەرست- بەرهەڵستکار کە لە پشتەوەی بەرەکەدان واتە لە مەجلیسی کوستانتینە پول، سمیرن، ئادەنە، سەرکوت بکەن. هەندێ دروشمی گەڕاندنەوەی خەلافەت کە لە ناو بزوتنەوەکەدا دەردەکەوێت تاکتیکی راپەریوەکانە و بۆ ئەوەیە کە هەستی دانیشتوانی تورکیا بەلای خۆیاندا رابکێشن.

2 -ئاشکرایە کە ئینگلیزەکان بۆ بەرژەوەندی کەڵك وەردەگرن لـەم راپەڕینـە، بـەڵام هیچ بەڵگەیەك بە دەستەوە نییە لەسەر بەشداریکردنیان لە بزوتنەوەکـەدا، راسـتە کـە ئێستا بواری ئەوە زیاترە ئەگینا پڕوپاگەندە چییە ئەوروپاییەکانی ناو تورکیا پەرە بـە چالاکی خۆیان بـدەن، بـەڵام هـەر چۆن بێـت، ئـاوەژوو نیشـاندان یـا بـەدناوکردنی ئـەم بزوتنەوەیـە هیـچ بەرهـەمێکی نـابێت سـەبارەت بـە دەوری ئینگلـیز و بێگومـان گـەورە کراوە. دووریش نییە کە بارودۆخی دواتر کوردەکان بخاتە باوەشی ئینگلیزەوە.

3 - لە پەیوەندی لەگەڵ بارودۆخی گشتی کاتی ئـەوە هـاتووە کـە ئێمـەش چالاکانـە تر بجوڵێینەوە لە کوردستاندا، لەبەر ئەوە بە پێچەوانەی کۆمیتەی ئەرز ڕۆم کە پێشتر سەروساختی لەگەڵ ئێمەدا بوو لەوانەیـە رووبکاتـە ئینگلیسـەکان و لەگـەڵیان بکەویتـە سەودا کە دیارە ئەمە بەرژەوەندی ئێمەی تێدا نییە

بیرۆی چاپەمەنی و راگەیاندنی سەر بە نوێنەرایەتی دەسەڵاتداری یەکیەتی سوڤێت لە تورکیا

لە بارەی راپەڕینی شێخ سەعید. ئانکارا 27/مارتی925

یەکەم راپۆرتی کورت. ژمارە 18

1-ناوچەکانی راپەڕین.

2-هۆکانی راپەڕین

3-دەوری کەسانی ناو بزوتنەوەکە (رێبەرانی راپەڕین).

4-دەوری کۆمیتەکان و کارتێکردنی دەرەوە لە بزوتنەوەکە.

5-سەرهەڵدانی راپەڕینەکە، دروشمەکان، پەیوەندی دانیشتوان.

6-پەیوەندی دەوڵەتی فەتحی. قەیران، هەنگاوەکانی عیسمەت، چالاکیەکان.

ناوچەی راپەڕین

سەرەڕای هەوڵی زۆری رابەرانی بزوتنەوە کە دەیانەوێ تەواوی ناوچە کوردیەکان راپەڕێنن. ناوچەی راپەڕینەکەی ئەمڕۆ بە گوێرەی پان و بەرینی کوردستان ناوچەیەکی بچووکە و لەم شارو شوێنانە پێکهاتووە:

خنیس، گیگی، نازمی، خوزات چمیش/ گەزیك/ لە باکوور. خارپوت، چورمیك، سیڤەریك،/ لە رۆژئاوا. دیاربەکر، سەیرد،/ لە باشوور. موش، خنیس/ لە رۆژهەلات. ناوەند یا گۆڕەپانی راپەڕینەکە ئێستا ئەم شارو گوندانەش هەن کە لە دەستی راپەڕیوەکاندان و بووەنەتە ناوەندی خزمەتی شۆرشییەکان: گەنج، کەلب، لیجە-ئیلجە،

خانی، چیرمیك، ئارگانا، پالوو، چار - سنجاق، پیران، چاپاكچورو وارتا. ناوەندی سەرەكی ڕاپەڕینەكە ویلایەتی گەنجەیە-پێشان میوتوئارفلیك بووە. ویلایەتەكانی ئەرز ڕۆم، ئەرزنجان، دەرسیم، مەئموریەلعەزیز، خارپوت، مەلاتیا، دیاربەكر، ماردین، سەیرد، بەتلیس، مووش، وان كە بەشێكی كەوتووەتە بەر ڕاپەڕینەكە. جگە لە گەنجە ئەرگانیش/ ئەرگەنی/ بەتەواوی گرتووەتەوە.

ویلایەتی گەنجە لە سێقەزا- گەنج، چیباكچور، كالب- و پێنج ناحیەو *420* گوند پێكهاتووە. ژمارەی گشتی دانیشتوانی لە *50* هەزار زیاتر نییە، ئەم ناوچە شاخاوییە كە زنجیرە چیاكانی بەن گەلی. سامسون- داغ ئەگرێتە بەر لێرەبە كە چەند زنجیرە چیای تری لێ ئەبێتەوە، زۆربەی كێوەكان بە دارستانی سوسەن داپوشراون لە ڕۆژئاوا بەرەو ڕۆژهەلاَت ڕووباری (موراد سو) كە گەورەترین لقی فوراتە تێدەپەڕێت ئاووهەوای زۆر ساردە، لە ساڵدا ماوەی شەش مانگ كێوەكان بە بەفرێكی زۆر دائەپۆشرێن و هاتو چۆیان پیا ناكرێت، ناوچەكە پڕە لە میوەو سەوزەی باش. ئەم ناوچەیە ناوبانگی دەركردووە بە بەرهەم هێنانی ترێ و زەیتون و توو و لە دانەوێڵەكانیش گەنم، چاودار، برنج، نۆك زۆر دەچێنن. زەیتون، پیلەی هەورێشم، ترێ، هەڵوو، گوێز، فندق، بەڕوو، هەنگوین دەنێرن بۆ دەرەوە. لەبەر نەبوونی ڕێگا دار لە ڕووباری مورادچای بەسەر ئاوەكەوەیە و تەنیا بۆ پێویستی ناوچەكە بەكار دەبرێت، هەروەها ناوچەكە كانی قورقوشم و زیوی تێدایە بەلاَم تا ئێستا كەڵكیان لێ وەرنەگیراوە. ئیش و كاری دانیشتووان بە زۆری ئاژەڵدارییە بەتایبەتی مەڕوبزن كە پێشتر دەنێردران بۆ ئالپو، دیمەشق و هەندێ جار بۆ ئۆرفە و دیاربەكر. هەروەها ڕۆنی زەیتون، شەراب، ڕۆنی ڕەشەولاَخ، دروستكردنی قالی و فەرش، چول -پەلاَس- بەرهەم دێنن. كێوەكانی گەنجە لەبەر سەرمای زۆر ماوەی شەش مانگ تەنانەت بۆ ئاژەڵیش دەست نادەن.

ناوەندی ویلایەتەكە دراچنی/ دیراك گوندێكە پێشتر سەر بە ویلایەتی بەتلیس بوو، دووسەد و پەنجا ماڵی تێدایە، خانووبەرەی دەوڵەتی، خان و مزگەوت و دە دووكانی لێیە. هەڵكەوتووی و بارودۆخی ویلایەتەكانی ئارگانا، خارپوت وەك ناوچەی باسكراو بگرە زیاتریش كوێستانییە، بۆ وێنە لە ناوەندی خارپوت لەبەر كویستانی

بوونی ناوچەکە سەربازەکان لەسەربانی هەندێ ماڵ دەیانخوێند. پالو، کە کەوتووەتە سەر رووبارێك، *250* ماڵەو لە لایەن خێڵ و هۆزە کێوییەکانەوە گەمارۆ دراوە. پیران نزیکەی *300* ماڵی لێیە، لیجە و خانی گوندی بچووکترن. لە باشووری پالووە رووبارو زنجیرەی کێوەکان بە ڕیزیەکدا راکێشراون و دۆڵی موورادچای لە دیجلە جیادەکەنەوە. ئەو کێوانەی کە دیجلە ئاویان لێوەردەگرێت، لەسێ لاوە بە رووباری فورات گەمارۆ دراون. لە نێوان مەلاتیا و ئەگین، فورات یەکێك لە زیگزاگە گەورەکانی خۆی دروست دەکات کە دەبێتە هۆی مەن بوونی رۆشتنەکەی بەرەو رۆژئاوا. بڵند ترین کێوی کوردستانی ناوەندی (خارسان داغ) ە کە کێوێکی زۆر سەختە و دەکرێ بڵێین دەست پێی ناگات و لە گرتن نایە و کاتی خۆی لە یەکێك لە راپەڕینەکاندا بۆ گەمارۆدان و گرتنی ئ ەم چیایە دەبوا بە ڕێگای دارخستنە ناو دەستیان پێ گەیشتبان.

سیڤەرێك شوێنی تێپەڕینی کاروانەکانە کە لە دیاربەکر، گەنجە، مووش و مەلاتیاوە دەڕۆن بۆ ئەسکەندەرونە، چیرمیك، وەك گەنجە بە ڕانە مەڕە گەورەکانیەوە بەناوبانگەو بازاڕی بزن و مەڕی لە کوردستان دەنگی داوەتەوە. ویلایەتی مەلاتیا، یەکێك لە ناوچە هەرە سەوزەکانی ئەناتولیە، کە دانیشتووانی بە کشت و کاڵ و باخداریی و توتن چاندن و ئاژەڵدارییەوە خەریکن، ئاژەڵی شاخداری کەمە، بەڵام بزن و پەزی زۆر بە خێو دەکەن و وەك هەموو شوێنێکی کوردستانی ناوەندی، گۆشتی بەران تاقە خواردەمەنیانە و بەرهەمی سەرەکێیان گەنم و ماکە، هەم بۆ تریاك و هەم بۆ ڕۆنەکەی، توتن و ترێیان بەناوبانگە، دانەوێڵە و سەوزی، کەلەرمێکی گەورە و سەیری لێیە، سێو، هەرمێ، قۆخ کە بەشێکی زۆری هەم بە تەڕی و هەم بە وشکی دەنێردرێتە دەرەوە. توو، ڕۆن، پەنیر، قاڵی، پارچەی دەستکرد شتی چنراویان زۆرە.

مەلاتیا لە ئاوی یەکێك لە جۆگەکانی رووباری فوراتەوە ئاودێری دەکرێت، گوندی زۆری لێیە بەڵام هەریەکە لە *10-8* ماڵ پێکهاتوون و خانووەکانیان بە کەرەسەی سەرەتایی و ساکار دروست کراون

ناوەندی تێپەڕبوونی کاروانەکان کە خزمەتی تەواوی کوردستان دەکات شاری دیاربەکرە. جگە لە شارەکە کە تورکیان تێدا دەژیت، تەواوی ناوچەکە کوردنشینە و

بەسەر خێڵ و هۆزەکاندا دابەش بوون. ڕێبازی جیاجیای ئـایینی و زاراوەی جۆراوجـۆر تیـایدا دەژیـن و بـەردەوام دوژمنایـەتی یـەکتر دەکـەن وەك نەقشـبەندی، قزلبـاش، مەولەوی و...هتد. دانیشتووانی ئەم شـارە یـەکجار بـەد ڕەوشـتن. تـەنیا لـە ژمارەیـەکی کەمی شارو گوندەکاندا قوتابخانە هەیە، زۆربەی شێخ و مەلاکانیان نەخوێندەوارن و لە کاتی جێبەجێکردنی ئەرکە ئایینییەکاندا نوێژ دەکەن ئـەویش بـە لەبـەرکردنێکی زۆر سەخت.

هۆکانی را پەڕین

هـۆی سـەرەکی راپەڕینەکـە، پێکـدادان و تێکهـەڵچوونی نێـوان پرەنسـیپەکانی دەوڵەتی کۆماری و سایکۆلۆژی دەرەبەگایەتییە. تائەم دواییانە کوردەکان وەك کۆن یا با بڵێین وەك شێوەی ئۆتۆنۆمـی فیدراڵی عەشیرەتی دەژیـان، هـەر عەشـیرەتێك بـۆ خـۆی سـەرکردەیەکی هـەبوو، شـێخ وەك هەمیشـە دەوری ڕابـەریی ئـایینی خـۆی لـەناو عەشیرەتەکاندا تا ئێستاش چالاکانـە دەبینێـت و جـۆرە پاشـایەکە و مـافی سـەربەخۆیی تـەواوی بەسـەر ئـەو عەشـیرەتانەوە هەیـە. شـێخەکان وەك ڕابـوردوو گـێرەو کێشـەی ناوخـەڵك و عەشـیرەتەکەی خۆیـان چارەسـەر دەکـەن و یارمـەتی یـەکتر دەدەن، کـە یارمـەتی مـادیش دەگرێتـەوە بـۆ ژێـر دەسـتەکانیان. هـەروەها شـەڕ دژی عەشـیرەتە دراوسێکانیان رادەگەیەنن و پشتیوانی دەکەن لە عەشیرەتەکانی خۆیان لە کاتێکدا شەڕ دژی دەسـەڵاتدارانی دەوڵـەت دەکـەن، بـاج و سـەرانە کۆدەکەنـەوە و دەیدەنـە دەوڵـەت، سزای ئەندامانی عەشیرەت دەدەن کـە بەرامبـەریان رادەوەسـتن و تەنانـەت دەگاتـە ئـەو ڕادەیەی دەست دەگرن بەسەر سامانی ئەوانەدا کە گوێیان بۆ ڕاناگرن. نازناوی شێخ بـە میرات دەمێنێتەوە بۆ نـەوەکانی، بـەڵام تـەنیا ئەمـە بـەس نییـە بـۆ دەسـەڵاتداریەتی و سـەروکایەتی عەشـیرەتەکە و دراوسـێکانیدا، بـەڵکو پێویسـتە ئـەو کەسـە ڕێگـای بـاو باپیرانی بگرێتە بەرو ئاییندارێکی تەواو بێت، ئیتر بەرە بـەرە بـە گوزەشـتی زەمـان لـە

ولاتەکەیدا دەبێتە ئەفسانە و پێویستە لە تەکیـەو خانـەقاکاندا خزمـەت بکـەن. تەکیـە شوێنی بە جێهێنانی ڕێ و ڕەسمـی ئایینیـیە بـۆ عەشـیرەتەکە و بگـرە دراوسـێکانیش و شێخ دەبێ بۆ خۆی شتی سەیرو عەجایب دروست بکات. شـێخێك کـە ئـەم مەرجانـەی تێدا بـێ دەبێتـە دەسـەلاتدارێکی سـەربەخۆ و تـەواو. لـە نێـوان هـەندێ لـەو شـێخانەدا لەسـەر دەسـەلاتداریەتی بەسـەر عەشـیرەتەکاندا، هەمیشـە گـێرەو کێشـەو بەیـەکدادانی هەندێ جار خوێناوی هەیە. ماڵی شێخ پەناگایە و هەر کەس دەتوانێت لـەوێ بخـوات و بخـەوێت. کـوردی وا هـەن کــە هەمیشــە لــە تەکیــە یــا مــاڵی شــێخدا دەحەوێنــەوە و دەمێننەوە. شێخ لەناو کەسانی هەژارو بـێ دەسـەلات و دەمارگـیردا مرۆڤێکـی پـیرۆزە و بـە هـەندێ لـە دەروێـش و موریدەکـانی خـۆی نـان و جـل و بـەرگ دەدا و بـەم چەشـنە ناوبانگی زۆر تر دەبێـت و ئـەوانیش شـێخی خۆیـان بـەرز دەکەنـەوە و لـەناو خـەڵکانی تردا باسی شتە سەیرو سەر سـوڕهێنەرەکان و پـاکی و پـیرۆزی ژیـانی دەکـەن. خـەرجی بـەڕێوەبردنی تەکیـە و خانـەقا زۆرە و ئەمـەش دەبێتـە هـۆی زیـاتر بوونـی ناوبـانگ و دەسەلات و دەوڵەمەندی و دەبێت شێخ زەوی و زاری هەبێت، ئـاژەڵ، نـان، شـیرو پـەنیر. هەرچـەندە شـێخ ناوبـانگی بـەرز بێـت بەرامبـەر بـە دەوڵـەت زیـاتر خـۆی سـەربەخۆ ڕائـەگرێت و داهـاتی زۆرتـر لـە ڕێگـای عەشـیرەتەکەیەوە دەچێتـە خەزێنەکەیـەوە. لــە کوردستان شێخی وا هەیە کە داهاتی لە ساڵدا دەگاتە چەند سـەد هـەزار لـیرە. زۆر جـار ئەم هەموو داهاتــە بـۆ خواردنـی ئەوانـەی لـە تەکیـەدا دەژیـن خـەرج نـاکرێت. هـەموو شـێخێك پارەیـەکی زۆر بـۆ قۆرخانـەی شـەڕو چـەکدار کردنـی پیـاوانی عەشـیرەتەکەی خـۆی خـەرج دەکـات دەسـتەی چـەکداری چەشـنی قـەزاقی تورکییـان هەیـە. دەوڵـەتی سـوڵتان هـەر لـە کۆنـەوە لەگـەڵ شـێخەکانی کوردسـتان پـەیوەندی خـۆی پاراسـتووە و نەیوێراوە چەکیان بکات یا دەسەلاتیان لێ بسێنێتەوە، بە تایبەتی لە سەردەمی خەلیفە عەبدولحەمید کە پشتیوانی شێخەکان بوو و پەنای ئـەدان، ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کە لە کوردستاندا زیاتر ناوبانگی دەرکرد و هێندە خۆشەویسـتی سـوڵتان لـە کوردسـتان زۆر بوو بە ئەندازەی ئەو بێزاریەی کـە کۆمـەڵانی خـەڵك لـە شـوێنەکانی تـری تورکیـا هـەیانبوو بەرامبـەری. لەســەردەمی شــەڕی جیهانییەکــەمدا شــێخ یــا ســەرۆکی

عەشـــیرەتەکان چـــەکدارەکانی خۆیـــان کۆدەکـــردەوە و ســـەر پەرشـــتییان دەکـــردن دەسەلاتدارانی تورك تەنیا فەرماندە و ئەفسەر و راوێژکارەکانیان دیاری دەکرد و ئەرك و بەرپرسـیارییەکانی تریـان دەدا بـە شـێخەکان. لەسـایەی ئـەم یاسـا عەشـایەرییەدا کوردەکان باج و سەرانەیان چەند قات کەمتر دەدا بـە خەزینـەی سـوڵتان. بـەم چەشـنە زیانیـان بـە دانیشـتوانی تـری تورکیـا دەگـەیاند، بـە گشـتی کوردەکـان لـە زۆر شـتدا لـە پێشەوە بوون یا باری ژیانیان قورسایی کەمتری دەکەوتە سەر.

سـوڵتان عەبدولحـەمید کـە دژی فیودالّــە تورکـەکان دەجووڵایــەوە و بێرەحمانــە هەموو چەشنە ئازارێکی دەدان، لە کوردستاندا چاکەیان بەسـەر شـێخەکاندا دەبـاراند و زەوی و زار، میدالیا و شاباش و نیشانەیان پێ دەدان و لە زۆربەی کـارە گرنگـەکاندا کـە پەیوەندییان بە کاروباری لەشکری یاخود دیپلۆماسـییەوە هـەبوو، هـەروەها لـە تـەواوی پۆستەکانی بەڕێوبەرایەتی مەدەنی تورکیا کوردەکانیان ئازاد دەکـرد. لـە ئـەنجامی ئـەم هەڵوێسـتەدا لای شـێخەکان سـایکۆلۆژییەکی تایبـەتی و خۆبـە گـەورە زانینێـك وەك پاشایەکی بە دەسەڵات دروست دەبوو. ئەگەر شێخ شانازی پەیوەندی گرتنی کوردان بـە خۆ بدات دەبێ بە جۆرێك بێت کە کەسایەتی شێخ زیانی پێ نەگەیەت. شـێخ هەمیشـە لە ژووری تایبـەتی دەژیت و زۆر کەم قسە دەکات، لەکاتی چاوپێکەوتنی شـێخ و چوونـە خزمەتی دەبێ بە نیـاز پاکییـەوە سـووچێکی عەباکـەی مـاچ بکـەن، هـەروەها شـێخی وا هەیـە وەك (تۆئـارگ) ەکانی ئـەفریقا تـا ئێسـتا دەموچـاوی خۆیـان لــە زیارەتکـەرەکان دادەپۆشـن. شـێخەکان لـە کـاتی گەشـتەکانیاندا ئەسـپ سـوارێکی زۆر لەگـەڵ خۆیـاندا دەبەن. شێخ عادەتـەن سـواری ئەسـپی عـەرەبی ڕەسـەن دەبێـت، لـە کـاتی سـەفەردا بـێ دەنگـە و قســەناکات و زۆر کـــەم لەگـــەڵ جوتیـــاران دەدوێــت و هـــەر وەك نیوچـــە پێغەمبـەرێك سەیری دەکەن.

سیاسەتی دەوڵەتی نەتەوەیی تورکیای ئێسـتا، زەربەیـەکی گـەورەی لـەو شـێخانە و پلـەو پایـەیانی داوە، سـەرەتا لـە سـالانی یەکـەمی بزوتنەوەکـەدا، ئانکـارا دەسـتی لـە سیستەمی فیئودالی لە کوردستان نەدا، ئەوەش لەبەر ئەوە بوو کە ئینگلیزەکـان بـەهۆی هەڵوەشـانەوە و تێکچوونــی سـوپای سـوڵتان مووسـڵیان داگـیرکردبوو و دەسـتیان لــە

ئاژاوەنانـەوە سـەبارەت بـە دروسـتکردنی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ و جیاکردنـەوەی لـە تورکیادا هەبوو. دروستکردنی کومیتەی کوستانتینە پـول، ئـاوانتوری خـەلیل رامـی لـە مـەلاتیا، کوردەکـان وەك رابـوردوو لـە بـاجی زۆر مالّیـان ئـازاد کرابـوون، شـێخەکانیش مافێکی ئەوتۆیان هەبوو و نزیك بە زۆربەی سەرکردە گەورەکانی عەشایر، وەك نوێنەر هێنرانە مەجلیس و... .هتد. هەرچەندە لەژێر کارتێکردنی ئینگلیزەکاندا، لە کوردستان جووڵانـەوە هـەبوو و هـەندێ جـار شـێوەی سـەرهەڵدانی چەکدارانـەی بـە خـۆوە دەگرت(*1922-921*)، بۆیە تورکیا خزمەت و ئاگاداری خۆی بەرامبەر بە کوردەکان زیـاتر کردو بایەخێکی تایبەتی دەدا بە نوێنەرانی کـورد لـە مەجلیسی تورکیـاو پلـە و پایـەی تایبـەتی پـێدان. ئـەم هـەنگاوە بـە تایبـەتی لـەو هەلومەرجـەدا کـە ئینگلیزەکـان ئـەو هـەموو پیـلان و فـرت و فێڵەی لـە رێگـای هـەندێ کـوردی سـەرگەرم و بـە جـۆش و ئاوانتوری کوردستان دژی تورکیا هان دەدا سـەری نـەگرت، بۆیـە زۆربـەی کوردەکـان لـە هـەرە دژوارتریـن بـارودۆخی تورکیـادا بـە دەوڵـەتی ئانکـارا وەفادارمانـەوە، بـەڵام دواکەوتووی ناوچـە کوردییـەکان نـەیتوانی رێگـە لـە بزوتنـەوەی نەتـەوەیی تورکیـا بـۆ گەیشتن بە شۆڕش بگرن. سەرەڕای بەرەنگاری زۆربـەی نوێنـەرانی کـورد لـە مەجلیسـی تورکیـا، کـەمال بڕیـاری لـەناوبردنی سیستـمی سـەڵتەنەت و خەلافـەتی دەرکـرد، ئـەو سـوڵتانەی کـە بەتایبـەتی لـەناو شـێخەکاندا لایـەنگرێکی زۆری هـەبوو و پێیانـەوە بەسترابوو و شێخەکان هەر دەبوا بـەرەنگارییان کردبـا، جگـە لـەوە بڕیـاری لـەناوبردنی سـەڵتەنەت زەربەیـەك بـوو لـە پرەنسـیپی خـودی تاقـە دەسـەڵاتی، واتـە دەسـەڵاتی شێخەکان کە هەر لەسەرەتاوە سەربەخۆ بوون لەم کاتانەدا بوو کـە زۆربـەی نوینـەرانی کوردی مەجلیسی تورکیا دەستیان کرد بە دوورکەوتنەوە لە کەمال. کەمال بـە خۆڕایـی هـەنگاوی وا ئاشـکرای هـەلگرت وەك ناسـاندنی ژنەکـەی خـۆی، لـە یەکـەم هـاتنیدا بـۆ مـەجلیس گـەورەی نوێنـەرانی کوردەکانیشـی – دیـاب ئاغـا- ناسـاند. نوێنـەرانی کـورد و شـێخەکان کـە لـە بڕیـاری شۆڕشـگێڕانەی یەکـەم ترسـابوون هەڵوێسـتێکی توندتریـان گرتەبەر و ئـەنجا هـەر کـە گرووپـی دووهـەمیان رێکخسـت هـەموویان بـە سـەرۆکایەتی یوسف زیاء بە ئاشکرا هاتنە ریزیەوە. لەم کاتەوە نوێنەرانی کورد هەمیشە لە هێرشـی

بەرهەڵستکارانە دژی کەمال پشتیوانییان کردووە، تەنیا یەکجار نەبێت کاتێك کە (کەرزون) لە شاری لۆزان رایگەیاند کەنوێنەرانی کورد لە مەجلیسی تورکیا دانراون، تەواوی نوێنەرانی کورد بە توندی دژی وتەکەی (کەرزون) هەڵوێستیان وەرگرت و بە درۆیان خستەوە.

هەڵبژاردنی مەجلیسی دووهەم کە لە هەلومەرجێکی باشتردا بەرێوەچوو و لەگەڵ هەڵبژاردنی یەکەم بەراورد ناکرێت، لەبەر وتوویژی ئاشتییانەی لۆزان فاکتەرێکی دەرەکییان بۆ کەمال فەراهەم کرد کە چیتر لەگەل شێخە ئۆپۆزسیونەکان شەرم و مامەڵە نەکات و بە دەوریاندا نەیەت. جگە لەوە بە هۆی ئەو ریفۆرمانەی ناوەوە کە بە دەستەوە بوون جێبەجێ بکرێن، وەك لەناوبردنی دەیەك – زەکات و سیستمی خەلافەت، دادگاکانی شەرع، مەدرەسەی ئایینی، لە لایەن نوێنەرانی کوردەوە، هەر دەبوا دوژمنانە تر پێشوازییان لێ کرابا. پاش شکانی یۆنانییەکان، دەرکەوت لە ئەنجامی ئەمانەدا کەسایەتی کەمال لە سەرانسەری وڵاتدا گەیشتووەتە لووتکە و کەمال خۆیشی تێگەیشت کە هیچ کەس ناتوانێت بەرامبەری راوەستێت. لە ئەنجامدا جگە لە دوو یا سێ نوێنەری "رادیکال" تەواوی گروپ و نوێنەرانی کورد لە مەجلیسی یەکەمدا کە چالاکانە کاریان دەکرد بۆ بە دەستهێنانی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دەرکران.

لە ناوچە کوردییەکان، ئەندامانی مەجلیسی دووهەم زوربەیان مووچە خۆر، پارێزەر، مەلای تورك یا کوردی وا کە پەیوەندی بازرگانییان لەگەل شارە تورك نشینەکاندا هەبوو هێنران بۆ مەجلیس و وەك نوێنەر دانران.

لە ئەنجامدا بەرهەڵستکارانیناوداری کورد و شێخە کوردەکان بەد ناوو سوك کران و ئەمانیش ڕقیان لە کەمال هەڵگرت و ئەم ڕق و قینە لە داهاتوودا پەرەی سەند. جگە لەوە کەمال بەردەوام بوو لە بەرەو پێشخستنی تورکیا دا.

لە مانگی ئۆکتۆبەردا، دووهەم زەربەی کاریگەر کە لە ژێر ناوی جێگیرکردنی سیستمی جومهوری دابوو لە پاشماوەی دەسەڵاتی شێخەکان دراو دەسەڵاتیان بە تەواوی کەوتە لەرزین، زەربەکەش لە ناوبردن وهەڵوەشاندنەوەی سیستمی خەلافەت بوو کە بۆ شێخەکان لە ناوچوونی دەسەڵاتی ئایینییان بوو. لە ناوبردنی دادگاکانی شەرع چەکێکی

تری بەهێز بووکە لە دەستی شێخەکان دەرهێنرا، شێخەکان تەنیا بەم دادگا شەرعی‌یانە دەیانتوانی کوردە هاو وڵاتییەکانی خۆیان دادگایی بکەن.

جگە لەوەش زیادکردنی زەربیە و بـاج لەسـەر ئـاژەڵ زیـانێکی گـەورەی دارایـی لـە خـاوەن ئـاژەڵ و جوتیـارانی کـورددا. جوتیـارانی تـورك دەسـتیان کـرد بـە گەڕانـەوە بـۆ ویلایەتەکانی ڕۆژهەلات کە لەکاتی شەڕدا بەجێیان هێشتبوو و ڕایانکردبوو و بەشـێکی زۆر لە زەوی و زاریان لە لایەن کوردەکانەوە داگیرکرابوو، پەیوەندی نێـوان کوردەکـان و ئەو تورکانەی کە دەگەڕانەوە ئـاڵۆز بـوو بـوو بـەهۆی ناکۆکییـان لـە سـەر دابەشـکردنی زەوی ئەرمەن و ئاسوورییەکان کـە دەسـتیان بەسـەردا گـێرابوو ئـەو زەوییانـەش تـەنیا کوردەکـان داگیریـان کردبـوون، مووچـە خـۆران و کاربەدەسـتانی دەوڵـەت کـە زۆربـەیان تورکن هەمیشە لایەنی تورکەکانیان گرتووە.

شێخە کوردەکان کە ئاگاداری ئەوە بوون دەوڵەتی تورکیا گەلاڵەی چەند یاسـایەکی بە دەستەوەیە بـۆ لـە نـاوبردنی دەسـەلاتی فیئودالّی کـورد وەك یاسـای دابـەش کردنـی زەوی و زار بەسـەر جوتیـاراندا، ڕێگـەگرتن لـە ژیـانی کوچەریـەتی، جێبـەجێکردنی تـەواوی یاسـاکان لـە نـاو دانیشـتوانی کـوردداو، لەبـەر ئـەوەی کـە دەسـەلاتی بـەهێزی فیئودالّی کورد لە سەردەمی سوڵتاندا پەرەی سـەندبوو لـە هـەموو لایەکـەوە دەسـبەجێ هێرشـیان کـردە سـەر دامودەزگـا و هێزەکـانی ڕژێمـی تورکیـا. جگـە لـەوە کوردەکـان لـە خەبات دژی دەسەلاتدارانی تورکیا بە درێژایی سالآنی رابوردوو راهاتبوون.

یەکێك لەو فاکتەرانەی کە بووەتە هۆی ئەوەی شەر نەکرێت، پێش هەموو شـتێك بەڕێوەبەرایەتی تورکـی خۆیـەتی لەسـەدا نـەوەدی دانیشـتووانی کـورد تورکـی نـازانن و تـەنیا بـە زمـانی کـوردی یـا زاراوەی تێکـەڵی زازا قسـە دەکـەن. لـە سـەردەمی ڕژێمـی سـوڵتاندا هـەر وەك پێشـتر باسـکرا ئـەم شــتە دەوری زۆری نـەبوو، چونکـە شـێخەکان بەڕێوەبەرایـەتی مـەدەنییان نـەدیتبوو و نـەدە ناسـی خۆیـان بەڕێوەبـەر بـوون، خۆیـان دادگایان دادەنا و سزای خەڵکیان دەدا و بۆ کاروباری گشتی دەوڵەتی تەنیا پـەیوەندییان بـە کاربـە دەسـتانی بـەرزی سـەربازییەوە دەکـرد. دەوڵـەتی ئانکـارا دەبـوا لـە یەکـەم هەنگاویدا ئەم شتانەی لەبەر چاو گرتبا، لانـی کـەم لـە دانـانی مووچـە خـۆر و کـار بـە

دەستانی نوێ کە هەموویان پان تورکن هەر چۆنێك بوایا دەبوا لە کوردەکان خۆیان هەڵبژێردرابان.

دوای تێکشکانی یۆنانییەکان و لەناوبردنی سیستمی خەلافەت و سەڵتەنەت، دەسەڵاتدارانی تورکیا هاتنە سەر ئەو باوەڕەی کە پشت بەستن یا باوەر کردن بە بەڕێوەبەرایەتی "کوردی" و هەوادارانی کۆنی سوڵتان پڕە لە مەترسیی بۆ ئەوان لەبەر ئەوە کەوتنە پاککردنەوەی ناو دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات زۆربەی کاربەدەستانی گەورەی ئەو دەزگایانەیان گۆڕی، بەڵام بەهۆی ئەوەوە کەکارمەند و مووچە خۆری ڕێکوپێك و تێگەیشتوو زانا و لێهاتوو، رازی نە دەبوون بڕۆن بۆ ناوچەکانی ڕۆژهەلات، تەنیا نەزان و کەسی لاسار و بەرتیل خۆر لە ناوەندەوە دەنێردران بۆ ئەوێ، ئەمانەش هیچ شتێکیان لە بارودۆخی ناوچەکە نەدەزانی و لە توانایاندا نەبوو هیچ کێشەیەك چارەسەر بکەن.

پێداویستییەکانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات لە لایەن دەوڵەتی تورکیاوە خراوەتە پشت گوێ و لەبەر چاو نەگیراوە و تەنانەت هەندێ مووچە خۆر و کاربەدەستی باش و ڕێکوپێکیش کە دەنێردرێن بۆ ئەو ناوچەیە فێری بەرتیل خواردن و باجی زۆر وەرگرتن و تاڵانکردنی دانیشتووان دەبن.

ریفۆرمی سەرنەکەوتوویساڵی *1923* کە بۆ ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات (*74*) کار بە دەست و پارێزگاریان داناو مووچە خۆر و کارمەندێکی زۆریان لە خۆ کۆ کردبووەوە کە ڕاگرتن و مووچە دانیان کارێکی گران بوو، بووە سەربارێکی قورس لەسەر شانی دانیشتوانی ناوچەکە. بە تایبەتی ژمارەی ژاندرام و پۆلیسیان زیادکردبوو و هەر کام لە پارێزگارەکانی ئەو ویلایەتانە دەیانگوت کە بۆ پاراستنی ناوچەکانی خۆیان دەبێ هێزەکان زیاتر بگرێت و ئەرکی ڕاگرتنی ئەو ژاندارم و پۆلیسانەش هەمووی لەسەر شانی خەڵکی ناوچەکە بوو.

مووچە خۆر و کاربەدەستی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات، بە تایبەت فەرمانبەرانی دادگاکان لە ڕۆژئاوای ئەناتولی پارەو مووچەی کەمتریان وەردەگرت گوایا لەبەر ئەوەی کە شتومەك و پێداویستییە سەرەتاییەکان لە ڕۆژهەڵات هەرزانترن، ئەم حاڵەتەش بوو

بـەهۆی پـەیدا بـوون و پەرەسـەندنی سیسـتمی بەخشـش و رووتکردنـەوەی دانیشـتوان، مووچە خۆر و پۆلیس و ژاندارمەکان و هەڵسوکەوتی ناڕەوایان لەگەڵ خەڵکەکەدا بووە هۆی بێزاری و رق و کینەی دانیشـتوان و لەبـەر ئـەوەی کـە کاربـە دەسـتەکان هـەمووی تورکن دەتوانین بڵێین، پڕوپاگەندەی دژی تـورك و ڕژێمـی کۆمـاری بـەهێز تـر و زیـاتر پەرەی سەندووە، جگە لەوەش ئەو زەریبە و باج و بەرتیلـەی کـە لـەوێ کـۆ دەکرێتـەوە هـەمووی دەنـێردرێت بـۆ نـاوەند وهیـچ شـتێك بـۆ پێداویسـتییەکانی ناوچەکـە خــەرج ناکرێت.

دەوڵەت هیچ ئاگای لە خەڵکەکەی ئەوێ نییە و هەوڵ نادات یاسـاکانی کۆمـاری لـە ناو دانیشتوانی ناوچەکەدا بڵاو بکاتەوە، قوتابخانە لە تەواوی کوردستان دا زۆر کەمە و لە جاران کـەمتر بوونەتـەوە. کاربەدەسـتانی تـورك ڕاهـاتوون کـە لەگـەڵ کوردەکـان بـێ ئەدەبانـە رەفتـار بکـەن، مامۆسـتای کـورد هێنـد کـەمن کـە بـە قـامك دەژمـێردرێن، مامۆسـتای تـورك کـە زمـانی کـوردی نـازانن نـاتوانن بڕۆنـە گونـدە کـورد نشـینەکان و ئەوانەشی کە زمانی کوردی دەزانن ئامـادەنین بچنـە گونـدە کـورد نشـینەکان لـە ترسـی هێرشی کوردەکان وخراپی بارودۆخی ژیانی ناوچەکە.

لە ساڵی *1924* دا مەجلیس بڕیاری دا پارەیەکی زۆر تەرخان بکـرێ بـۆ کردنـەوەی قوتابخانە لە ناوچەکەدا، بەڵام کاربەدەستانی تورك وەك هەمیشە ئەو پارەیان بـۆ شـتی تر بەکار هێنا، لـە ئـەنجامدا دانیشـتوانی کـورد بۆیـان دەرکـەوت کـە دەوڵـەتی نـاوەندی هیچیان پێ ڕەوا نابینێت تەنانەت لە باری پەروەردەشدا.

لەگـەل ئـەو بارودۆخـە قورسـەی ژیـاندا، کاربەدەسـتانی تـورك کـە بەشـی زۆریـان پیـاوی نـەزان و نـا ئاشـنای بـارودۆخی ناوچەکـە بـوون، دەسـەڵاتی خۆیـان سـەپاندبوو بەسـەر خەڵکەکـەدا و ئـەو زیانەشـیان گـەیاند کـە دەیانویست ریفۆرمـەکانی دەوڵـەتی ئانکـارا بـە زووتریـن کـات و مـوو بـە مـوو لـەوێ جـێ بـە جـێ بکـەن و بـەبێ ئـەوەی هەلومـەرج وبـارودۆخی ژیـانی دانیشـتوانی ئـەوێ لەبـەر چـاو بگـرن. کوردەکـان چـەند سکاڵایان لە دەست ئەمانە بەرز ئـەکردەوە بـۆ کاربەدەسـتان، بـەڵام هـەموو بـەبێ وەڵام دەمانەوە. نەبوونی ڕێگای هاتووچۆو نەبوونی هێڵی تەلەفۆن جێبـەجێکردنی کارەکـانی

دوا دەخست لە کاتێکدا کە نەدەبوو لە جێبەجێکردنی ئەو کارانەدا کەمتەرخەمی بکرێت. جگە لە پۆلیس و ژاندارمەری کاربەدەستانی تری دەوڵەتی تورکیا لە ناوچە ڕۆژهەلاتییەکاندا نەبوون، ئەوانیش یەکتریان تاوانبار دەکرد بەوەی کە ڕێگر و کۆسپن لە جێبەجێکردنی کارەکاندا.

کولتوری تورکی تەنیا لەو شارە کوردییانەدا پشتگیری دەکرێت کە زۆربەی دانیشتووانیان تورکن. بە تێپەڕ بوونی کات پەیوەندی نێوان ناوچە کوردییەکان و شارە تورکەکان بە تایبەتی لە باری ئابوورییەوە بە هێز تر دەبێت بازرگانە تورکەکان، ئاژەڵ و مەڕ و مالآت و گەنم و شتی تریان لە کوردەکان دەکڕی و دەیاننارد بۆ بازاڕەکانی بەیروت و ئەلیکساندەریە و بە کەمیش بۆ بەغدا و مووسڵ و لە لایەکی ترەوە بۆ ئورفە و دیاربەکر، کوردەکانیش بەنورەی خۆیان، مانیفاکتۆرە و کەلوپەلی دروست کراو لە ئاسن وشتی پیشەسازییان لەوان دەکڕی.

لە کاتی شەڕدا زۆربەی ئەو شارانەی کە لە دەوروبەری کوردستان بوون وێران کران، دانیشتووانی کوردی ئەو شارانە بە کۆمەڵ دەنێردران بۆ ڕۆژئاوا. ساڵی *1923* مەجلیسی تورکیا بڕیاری دا یەك ملیون لیرە تەرخان بکات بۆ ئاوەدان کردنەوەی ئەم شارانە، بەلآم بە گوێرەی چاپەمەنییە رەسمییەکان ئەم بڕە پارەیە بۆ شتی تر بەکارهێنرا، ژمارەیەکی زۆری ئاوارەی تورك کە لە کاتی شەڕدا هاتبوونە ناوچە کوردییەکان، هەوڵیان دەدا بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی پێشوویان، بەلآم لەوێ هیچیان بۆ نەمابوویەوە، لەبەر ئەوە هەر لە شوێنەکانی خۆیاندا نیشتەجێ بوون. بوومەلەرزەی ماوەیەك لەمەوپێش زەربەی گەورەی لە دانیشتووانی شارەکان دا و لەبەر ئەوەی کە دەوڵەت هیچ یارمەتی نەدان و لای لێ نەکردنەوە گوزەرانی خەڵکەکە بەتەواوی ڕووەوخراپی چوو، جگە لەوە پەیوەندی ئابووری جارانی نێوان شارەکانی تورکیا و گوندەکانی کورد بەهۆی هاتنە خوارەوەی پەیتا پەیتای نرخی لیرەو تێکچوونی ڕێگاکان کە زۆربەیان لە *1914* ەوە چاك نەکراونەتەوە، بەرەو نەمان و روخانەوە چووە. مانیفاکتۆرە و شت ومەکی پیشەسازی لە شوێن و شارەکانی تر دەهاتە کوردستان، کە ئەویش نرخیان زۆر گران و باشیش نەبوون، بە دڵی خەڵك نەبوو، لە ئەنجامی

داگیرکردنی سوور یا لە لایەن فەرەنسا و داگیرکردنی مووسڵ لە لایــەن ئینگلـیزەوە بـووە هـۆی مانــەوەو نەفرۆشـرانی مـەڕو مـاڵات و بەرهـەمی کشــتوکاڵی کـوردان. بازاڕەکـانی جاران هەمیشەیی بوون، ئەسکەندرییە، بەیروت، مووسڵ، بەغدا وهـەروەها نـاردنی دار و تەختـە بـۆ بازاڕەکانی موسـڵ و بـەغدا کـە لـە رووبـاری (موراد‌چـای)ەوە دەڕۆیشـت، دەتوانین بڵێین بە تەواوی ڕاوەستاوە. درێژە کێشانی چارەسەرکردنی کێشــەی مووسـڵ و گـێرەو کێشـە لەسـەر جێبـەجێکردنی پـەیمانی ئانکـەرە بـووە هـۆی دانــانی سـنوور لــە تەواوی باشووری مووسڵ – سووریا و هەروەها بوو بە هۆی داخرانی تــەواوی ڕێگاکـان و لــەم ســالانەی دواییــدا بــووە هــۆی کوێرەوەرییــەکی گــەورە بــۆ کــورد. لــەم هــەموو کوێرەوەرییەدا دانیشتووانی پێیان وا بوو هەر تورکیا تاوانبارە.

لەم هەلومەرج و پێشـهاتەدا کوردەکـان وای بـۆ دەچـوون کـە بـەرەو لای مووسـڵ و سـووریا بـڕۆن باشـترە، چونکـە پـەیوەندی بـەردەوامی نێـوان هـۆز و خێڵـەکانی کـوردی تورکیـا و بـەرژەوەندی زۆریـان لەگـەل مووسـڵ و سـووریادا هـەبوە. ئـەو سـنوورەی کــە ئینگلیزەکان دایان نـابوو، کوردەکـانی ناوچـەی باشـووری کوردسـتانیان کردبـوو بـە دوو بەشـەوە، ئەمانــەش بـەبێ یەکتری‌نـەیاندەتوانی بژیـن، لـە چـەند شـوێنی ئـەم سـنوورە سـیکتی یـەکگرتووی وا هـەن کـە لـە بـاری پـەیوەندی بنەماڵـە و خـێزان و عەشـائیری و ئاینییەوە بەیەکەوە بەستراون. ئەو خێـڵ و هۆزانـەی باشـووری کوردسـتانی تورکیـا لـە رابوردوویـەکی دوور و درێـژدا شـوێنی بـەخێوکردن و لـە وەرگاکانیـان لـەو کوێسـتان و دۆڵە سەوزانەدا بوو کە ئەمڕۆ خراونەتە سەر عێراق. بۆ وێنە ئـەم کوێسـتان و دۆڵانـە بەیەکەوە بەستراونەتەوە کە ناوچەکانی دهۆك، ئاکرێ، راهی، مەئمورییەت، دەگرێتەوە و دەتوانین بڵێین تەواوی ئەو خاکە تا گۆلی وان، یاخود لە باشوورەوە لە لای سنوورەوە جێگای وای بۆ کشتو کاڵ و لەوەڕگا لـێ نییە، پاشان مووسڵ بە تەواوی کەوتووەتە سـەر چوار ڕێگایەك – لە پێش هەموو شتێکەوە لـە بـاری ئابوورییـەوە – تـەواوی نـاوەند و باشـووری کوردسـتانی تورکیـا لەگـەل سـووریا و ئـێران لـێرە ڕێگاکـان یـەك دەگرنـەوە و پاشان دەیانبەستێتەوە بە شارەکانی سلێمانی، کەرکوك، دیاربەکر، ئورفە، بتلیس، سوریا و ... هتـد. لـە لایــەکی تــرەوە دارو تەختــە بــۆ عــێراق زۆر پێویســتە و پێشــان لــە

کوردستانی تورکیاوە بۆی دەچوو و نانی عێراق لە دیار بەکر و مەلاتیەوە دابین دەکـرا، تەواوی ڕێگـا بازرگانییـەکانی دیاربـەکر و ناوچـە کوردییـەکانی دەوروبـەر بـە مووسـڵدا دەڕوات. پـاش دامــەزراندنی ڕێگـای ئاسـن لـە مووسـڵدا پەیوەندییـە ئابوورییــەکانی کوردستان لەگەڵ مووسڵدا پـەرەی سـەند. ئـەم فاکتانـە ئـەوەندە ڕاسـتن کـە لـە مـانگی ئۆکتۆبـەری *1924*، لـە کـاتی کێشـەی نەسـتوورییەکاندا دەوڵــەتی تورکیـا بـە پێـی سەرچاوەکانی ئینگلیس لە یاداشتی خۆیدا لە جنێف ئاماژەی پێکردن تا ئەو کاتەی کە ئانکارا لە ڕێگای ئاسنەوە دەبەسترێتەوە بە کوردستانەوەو، تا ئەو کاتـەی کـە کوردەکـان لـە بــەرژەوەندی لـە پــەیوەندی ئابوورییـان لەگـەڵ ئانکـارا تێدەگـەن. بێشـك دەبـێ کوردسـتان بـەلای عـێراق و سـوریادا راکێشـرێت، جگـە لـەوەش ئەگـەر تورکیـا مووسـڵ بگەڕێنێتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی ئەمپێوە بەستراوییە تەنیا بەشێکی لاواز دەکات بەڵام لە ناو ناچێت. ئەم پێوە بەستراوییەی کوردستان لە ساڵی *1924*دا بە تایبەتی دەرکەوت. لەم ساڵەدا، بە هۆی لە باری ئاوو هەوای کوردستانەوە، بەرهەمی کشتوکاڵ لە مەلاتیە و دیار بەکر و ناوچە پڕ بەرهەمەکانی تر زیاتر بوو لە تێکڕای بەرهەمی ساڵانی پێشوو، بـەڵام لەگـەڵ زۆری بەرهـەمدا زیـانێکی گـەورە بـە دانیشـتوان گەیشـت.دەوڵـەت تـەنیا کۆکردنـەوەی دەیـەکی خـۆی بـەجێ گـەیاند. پـەیوەندی ئـابووری ئـەم ناوچانـە لەگــەڵ تورکیا لە کاتی ئەم شەڕەی دواییدا پچڕاوەو ئەمەش بووەتە هۆی ئـەوەی نـاردنی گـەنم و دانەوێڵەی ناوچە کوردییەکان بـۆ بـازاڕی تورکیـا تێکبچێـت، جگـە لـەوەش بەرهـەمی کشتوکاڵیی لە دەوروبەری ناوچەکانی تورکیـا، سـیواس، قونیـە، کـە سـیار باشـتر بـووە و پێویستی بە گەنمی ناوچە کوردییەکان نەبوە، گەنمی کورد تەنیا بۆ ناوچەکانی ڕۆژئاوا و ئەو بەندەرانەی کوستانتینە پوڵ و سمیرنا دەنێردرانە دەرەوە بەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا کە دەوڵەت کرێی گواستنەوەی هێنا بوویە خوارێ و گومرگی (*12*) کەڕەت زیاد کردبـوو هێشتا نرخی ئەو گەنمەی کە لە دەرەوە دەهێنرا هەرزانتر بوو لە نرخی گەنمی کوردی. لە لایەکی ترەوە لەبەر دەست نەگەیشتن بە سنوورەکانی مووسـڵ سـووریا گـەنمی کـورد نەدەگەیشتە ئەو شوێنانە، هۆیەکی تریش ئەوە بوو کە ئینگلیزەکـان دەسـتیان کـرد بـە دروستکردنی پرۆژەی ئاودێری لە عێراقدا و ئەمــەش بـووە هـۆی زیـادبوونی بەرهـەمی

کشتوکاڵی و پێویستیان نەبو بە هێنانی گەنم لــە دەرەوە، سووریاش هێنـانی گـەنمی لـە کیلیلی زیادکردو بەم چەشنە توانی بەبێ گەنمی کوردستان بژیت.

هەندێ بازرگانی کورد و تورك کە هـەوڵی لابردنـی ئـەم کۆسـپەیان داوە گـەنمێکی زۆری هـەرزانیان کـڕی،نـەیانتوانی بیفرۆشـن و زیـانێکی زۆریـان لێکــەوت، لەبــەر ئــەم هۆیانە بەشێکی زۆری بەرهـەمی کشـتوکاڵی ناوچـە کـورد نشـینەکان لـە ساڵی *1924* لـە ناوچوو.

بەم چەشنە چالاکیبۆ دەربڕینی نـاڕەزایی بەرامبــەر بـە تورکیـا و ئانکـەرە پـەیدا بوو، جگە لـەوە کوردەکـان وەزعـی کوردەکـانی مووسـڵ و سـووریایان لەگـەل کوردەکـانی تورکیادا بەراورد دەکـرد و لـەوە گەیشـتن کـە تورکیـا تـەنیا لێیـان دەسـتێنێ و هیچیـان پێنـادات و هـەروەها دەیـان بینـی کـە ئینگلیزەکـان لـە عــێراقدا پارەیــەکی زۆر خــەرج دەکەن بۆ چـاك کردنـەوەو دروسـت کردنـی ڕێگـای نـوێ و پـڕۆژەی ئـاودێری و ئـاوەدان کردنەوە و ...هتد.

هـەروەها بـەهۆی هێڵـی شـەمەندەفەرەوە کەلوپـەلی پیشەسـازی نـوێ لــە ناوچــەی مووسڵ زۆر لە هی کوردستانی تورکیا هەرزانتر بوو.

کوردەکان دەیانبینی کە ســەرەڕای شکستی یۆنانییـەکان، کـەمال هـێزی دەرکردنـی ئینگلیزەکانی لە مووسڵدا نییە، ئەمەش بووە هۆی هاتنە خوارەوەی کەسایەتی کەمال و دەوری بـەرەو تـاریکی و کەمبوونـەوە دەچـوو، لـە ئـەنجامدا ئەرسـتوکراتەکانی کــورد و شێخەکان وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد بیانووی زیاتریان بــۆ بـەگژداچوونی ئانکـارا بـۆ پـەیدا بـوو و هەلومـەرجی لـەبار بـۆ هـاندان و پـاڵ پێوەنـانی خـەڵك و هەڵگیرســاندنی ڕاپـەڕین هاتـە ئـاراوە. کـە ئەگـەر ڕێبەرایەتییـەکی ژێـر تــر و لێــهاتوو تــری هەبوایــە دەیـانتوانی ڕاپەڕینەکـە ناوچـەی زیـاتر و بـەر بـڵاو تـری کوردسـتان بگرێتــەوە زیــاتر لەوەی کە ئەمڕۆ هەیە.

نەهێشتنی باجی دەیەك کە کاریگەری زۆری دەبوو لەسەر سایکۆلۆژی جوتیــاران و ئاژەڵدارانی کورد،هەمیشە هەر دوا دەخرا و ڕادەگیرا، تا پاش ڕاپەڕین ئەوسا مەجلیسـی تورکیـا ئـەو بڕیـارەی پەسـەند کـرد، لەلایـەن دەوڵەتـەوە هیـچ هـەنگاوێك نــەدەنرا بــۆ

ناساندن و بڵاو کردنـەوەی ئـەو کـارە چاکسـازییانەی کـە دەکـران، شـێخەکانیش لـەلای خۆیانەوە بە تەواوی هەوڵیان دەدا بۆ ئـەوەی خـەڵك لـەم کارانـە ئاگـادار نـەبن، یـا بـە خراپی باسیان دەکردن. هەواڵی ئالۆزیش کە لە ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتەوە دەهات پشت گـوێ دەخـران، ئـەو فاکتـەی وای کـرد لـە زۆربـەی نوێنـەرانی ویلایەتـەکانی ڕۆژهـەڵات سەرەڕای نیگەرانییەکی زۆر لە کاتی هەڵبژاردندا بچنە ڕیزی بەرهەڵستکارانەوە.

کاتی سەفەری کەمال بۆ ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات کوردەکان وەك رابوردوو چەکدار و ڕێکخـراو بـوون، جگـە لـەوە دەوڵـەتیش سـاکارانە پێـی وا بـوو کـە دەتوانـێ لـە ڕێگـای چەند خۆ نواندنێکی خێر خوازانەوە بەرامبەر بە شێخەکان تەواوی کوردستان لـە ژێـر دەسـتی خۆیـدا بهێڵێتـەوە کاربەدەسـتانی دەوڵـەتی لـە ناوچەکـەدا ڕاپۆرتێکـی گەشـبینانەیان نووسـیبوو بـۆ ئانکـارا کـە زۆربـەی ناوەڕۆکەکـەی، بـە هـۆی نـەزانی و تێنەگەیشـتن لـە بـارو دۆخەکـە دوور بـوو لـە راسـتییەوە،دیـارە لـە هەلومـەرجێکی وادا ئانکـەرە بـەرەو رووی مەترسـییەکی مـەرگ هێنـەر و لەوانەشـە جێـی سـەرنج بێـت کـە ڕاپەڕینەکە تەنیا ناوچەیەکی بچووکی گرتووەتەوە.

ڕێبەرایەتی بزووتنەوەکە

شـێخ سـەعید: لـە بنەماڵـەی شـێخە کوردەکانـە کـە بـە کۆڵنـەدەری و ئازایـەتی بەناوبانگن، لە عەشـیرەتی بـەرزانجیلان و لەسـەر ڕێبـازی ئـایینی گـەورەی نـاو کـوردان "نەقشبەندی"یە. لە پیر ان لە دایکبووە، باوکی کە ناوی عەلی حیجـامی یـە لەسـەردەمی ئەنوەر دا لە سەر خەبات و کۆڵنـەدانی لـە سـێدارە درا. باپـیری بـە نـاوی شـەباب الدیـن لەسەر پشتگیری کردنی بۆ ڕاپەڕین دژی دەوڵەتی تورکیا گیراو لە ناوەڕاستی ساڵی *1924* دا هەڵواسرا. باوکی لە پالو دەژیا. کوشتنی باوك و باپیری لـە لایـەن دەوڵـەتی تورکیـاوە شێخ سەعیدی کردە دوژمنێکی سەر سەختی تورك، بۆیـە دەسـەڵاتدارانی تـورك لەگـەڵ ئەویش بە خراپی دەجوڵانەوە. کاتێك کە لە گونـدی (خنیـس) کـە لـە ویلایـەتی ئـەرز

ڕۆمـە، مامۆسـتای فوتابخانـە بـوو هیوایـەتی ئـەوە بـوو دەوری زۆر بـەرزتر بێـت، بـەڵام دەسەڵاتدارانی تورك لێی کەوتنە گومانەوە و پێشی پەرەسەندنی پلانەکانی سـەعیدیان گرت.

شـێخ سـەعید بـە مەبەسـتی تۆڵـە سـەندنەوەی باپـیری لـە سـاڵی *1913* دا هــەوڵی سـازکردنی ڕاپـەڕینێکی گشـتی بـە نـاوەرۆکێکی ئاینییـەوە لـە نـاو کوردەکـاندا دا، بـەڵام دەسـەڵاتدارانی خۆجێیـی بـەزوویی ڕاپەڕینەکـەیان کوژانـدەوە و تـەنیا خۆشـاردنەوە و پەنابردنی بۆ کونسول خانەی رووسیای قەیسەری سەعیدی رزگار کرد.

لـەکاتی شـەڕی جیـهانی یەکـەمدا بـە پێـی سـەرچاوە ڕەسمییـەکانی تورکیـا شـێخ یــەکێك بــووە لەوانــەی پــەیوەندی هــەبوە بــە رووســیای قەیســەرییەوە، دوای هەڵوەشـانەوەی رژێمـی ئیتیحـادی، سـەعید دێتـە کوسـتانتینیەو لەبـەر نەخۆشـی خـۆ بەگەورە زانـین و خـۆ خـۆش ویسـتن، دەیویسـت لـە دەوڵـەتی (دامـاد فـەرید) دا ڕۆڵێـك ببینێت و بۆ ئەم مەبەستەش زۆر جار هاتوچۆی وەزارەت و دەزگاکانی دەوڵەتی دەکـرد و تەنانەت زمانی تورکیشی بـاش دەزانـی، چونکـە ماوەیـەك لـە شـاری خنیـس ژیـاوە و مامۆستا بـووە ولـە ڕۆژنامـە کۆنەپەرسـتەکاندا بـە نـاوی خـوازراوی (بـەدیع ئـەلزەمان) شتی دەنووسی. ئەم هەوڵانەی سەعید ئەنجامێکی سەرکەوتوویان نـەبوو. جگـە لـەوەش سەعید بە هەڵکەوت لەگەڵ پۆلیسـە داگیرکـەرەکانی ئینگلیـز گـێرە و کێشـەی ناخۆشـی هەبوو، ئەوەش ناچاری کرد وەك دەربڕینی بێزاری و ناڕەزایی بێتە ئەناتولی.

بزوتنەوەی کەمالی کە لەو کاتـەدا دەسـتی دابوویـە خـۆ ڕێکخسـتن، بـە ڕواڵـەت لـە هەڵوێستەکانی شێخ سەعید دژی تورکیا خۆش بوو بـوو، ئـەویش هـەر بـە ڕواڵـەت وای پیشــان دەدا کــە بــیروڕای بەرامبــەریان باشــە و خــراپ نییــە. بــەڵام بــە پێــی چاپەمەنییەکانی سووریا، ئەو درێژەی بە خەباتی خۆی دەدا دژ بە تورکـەکان. هـەر لـە ساڵی (*921-922*)وە پروپاگەندەی ئوتونۆمی بۆ کوردستان دەستیپێکرد. هاوکـات دەسـتی کرد بە بازرگانی کردن و هێندەی پێ نەچوو، بەهۆی ئەو بەشـە مـەڕو ماڵاتـەی کـە لـە باوکیـەوە بـۆی بـەجێ مـابوو کـە ژمـارەی دەگەیشـتە دوو هـەزار سـەر. سـەعید بـۆ پـەرەپێدانی دەوری خـۆی، دەروێشـێکی زۆری لـەخۆ کـۆ کـردەوە کـە لـە سەرانسـەری

کوردستان شتی سەیریان بڵاو دەکردەوە. باسی ئەوەش دەکرا کە شێخ سەعید بۆ نیشاندانی پیرۆزی خۆی دەستی بە فرۆشتنی جێگا کردبوو لە بەهەشت. لە دەست پێکردنی راپەڕینەکەدا شێخ سەعید پەنجا پیاوی باوەڕ پێکراو و وەفاداری هەبوو و ئەوەندەیش دەروێشی هەبوو کە کەسایەتی و دەوری ئەویان بڵاو دەکردەوە. دەروێشەکان هێندە زۆر بوون کە عەشائیرەکانی دەوروبەری پیاوەکانی خۆیان دەنارد تەنیا بۆ ئەوەی سەعید ببینن، هەروەها پەیوەندی خزمایەتیشی لەگەڵ شێخەکانی دراوسێی هەبوو، خوشکی شێخ عەبدوڵلای (گەنجە)ی هێنا کە ئەویش دەوری زۆری هەبوو، بەم چەشنە عەشایری گەنجەیشی ڕاکێشا بەلای خۆیدا.

دوای کوژرانی باوکی لە ساڵی *1924* دا شێخ سەعید کەوتە بیری ئەوەی تۆڵەی باوکی بسێنێتەوە و لەبەر ریفۆرمە رادیکاڵەکانی رژێمی نوێی تورکیا چاوی بینینی ئانکەرەی نابێت و پڕوپاگەندەیەکی زۆری بۆ ڕاپەڕین کرد لە کوردستان و بۆ ئەم مەبەستەش گەشتێکی کرد بۆ ناوچەکانی خنیس، گەنجە، پالو، پیران و هاوکاتیش برووسکە دەنێرێت بۆ دەوڵەتی تورك و تێیدا ڕادەگەنێت کە ئەو هیچ پەیوەندی نییە بە ئۆتۆنۆمی کوردستانەوە و لایەنگیری رژێمی کۆماری تورکیایە. بۆ ماوەیەکی کەم بە مەبەستی راکێشانی خەڵکی زیاتر بەلای خۆیدا، خۆی بەنەوەی خەلیفە عەلی/ مەهدی/ راگەیاند و لە کاتی ڕاپەڕینەکەدا بە (ئەمیرولموجاهدین) ناوی دەرکرد. وا دەکەوتە بەر گوێ لە کاتی راپەڕینەکەدا سەعید زیاتر لە دوو سەد هەزار لیرەی ئاڵتونی هەبوەو تا ئێستا نەزانراوە سەرچاوەی ئەو لیرەیە لە کوێوەیە:

ناوی هەندێ لە بەشداربووانی ڕا پەڕین

-نوح کوڕی سەعیدە، پێش راپەڕین بۆ دامەزراندنی پەیوەندی دەچێتە کوستانتینییە.

-یوسف ضیاء . نوێنەری بیتلیس بوو لە مجلیسی تورکیا، بەشداری چالاکانەی بووە لە سازدانی ڕاپەڕینەکەدا، بەڵام لە مانگی ئۆکتۆبەری *924* دا گیرا.

-مەستانلی و خالید کەریم هاوکاری یوسف زیابوون، لە ئۆکتۆبەری *924* دا لەسەر ئیش و کاری یوسف زیاگیران بەلأم لە ڕێگادا لە دەست پۆلیسەکان ڕایان کرد.

-فەخری، مامۆستای ڤوتابخانە هاوکارێکی نزیکی شێخ سەعیدی پیرانە، دەڵێن لە کاتی ڕاپەڕینەکەدا کوتوپڕ کوژراوە.

-سەرتیپ سلێمان و سەعید و ڕەزا کە شێخی ڕۆژئاوای دەرسیمن لە بەشدارانی ڕاپەڕینەکەن، بەلأم لە پلەی دووهەمدان.

-عەبدوڵلا شێخی گەنجەیە، خەزور و پیاوی دەستە ڕاستی شێخ سەعیدە

-پالکوڤنیك خالید، سەرۆکی عەشیرەتی چیرانە و لە بولانێك دەژیت، پێشان فەرماندەی چولکی کوردی لە هێزی حەمیدییە بوو. خزمی شێخ عەبدوڵلای خەزوری شێخ سەعید و باوکی یوسف زیایە کە نوێنەری پێشوی بیتلیس بوو لە مەجلیسی تورکیا، لە کۆمیتەی ئەرز ڕۆم بوو، لە ئۆکتۆبەری *1924* گیراو ناردیانە بیتلیس بەلأم لە ڕێگا ئازاد کرا.

-حاجیم تەلعەت. هاوکاری نزیکی شێخ سەعیدە لە ڕێکخستنی ڕاپەڕیندا، بە دەستو ری ئەو گەنجە ئازاد دەکرێت.

-بابا ئاغا، شێخە، یەکێکە لە هاوکارانی شێخ سەعید و لە ناوچەی قەرە بازار چالاکی دەکات.

-بوزان ئاغا، نوێنەری ناسراوی ناوچەی ئوزوگلویە/ لە پلەی دووهەمدایە.

-نوح- ئەمە کوڕەکەی شێخ سەعید نییە- لە بنەماڵەیەکی ناودارە کە خالیدی ئازاد کرد. خالیدێکی ترو حاجی مومن کاتێك کە لەگەڵ پۆلیسدا بۆ بیتلیس ڕەوانە دەکران. ئەم نوحە یەکەم کەس بوو کەراپەری، نەك سەعید-تەماشای خوارەوە بکەن-

-حاجی موسی، شێخە، سەرۆکی یەکێك لە عەشایەرەکانی ناوچەی مووشە لە کۆمیتەی ئەرز ڕۆم ئیش دەکات، لە ئەرز ڕ ۆم گیراو ناردیان بۆ بیتلیس، بەلأم لە ڕێگادا ڕای کرد.

-لەبەشدار بووانی تری ڕاپەڕینەکە، دەکرێ ناوی ئەمانە بهێنین حاجی جەبرەئیل، محەمەد-بابا، شەریف کە لە ناو خەڵکدا زۆر ناسراوە و ڕێزی هەیە،

سەرۆکی چەند عەشیرەتێکە، جـەلال، محەمـەد ئـەم سێ شـێخە دوایـی بەشـداربوون لـە هـێرش بردنـدا بـۆ سـەر خـەرپوت. ئەحمـەد، ئـەمیش شـێخە، لـە لایـەن دەوڵەتـەوە لـە خەرپووت گیراو پاش رزگار کردنی شارەکە لە لایەن کوردەکانەوە ئازاد دەکرێت، بیرکی، موکەڕرەم، ئۆمەر- خەڵکی خانی- سوروس، محەممەد، حەسـەن، /لـە *26*ی مـانگی فیـورالی هێرشـی کـردە سـەر (گیگــە)، بــەڵام سـەرنەکەوت/ تاهـیر، مــەهدی، حــەلیم، ئومێـد، موحەمـەد، ئەشـرەف، پـالوی بـە دەسـتەوەیە/ فـەرهاد /نوێنــەری پێشـووی مجلیـس/ حەسـەن خـەیری، /کوڕی فـەرهاد/ دانیشـتووانی ناوچـەی دەرسـیم لـە پشـتیەوەن و ئێستایش خۆی لەوێیە. خزمەکانی جەمال- زادیـر پاشـا، حەسـەن پاشـا، سـەعید هاشـم و.....هتد.

لـەناو بردنـی تـەواوی بەشـداربووان و رابـەرانی بزوتنەوەکـە زۆر زەحمەتـە و جێبەجێش نابێت، چونکە عەشائیرەکانیان زۆر زۆرن، ئەوانەی لەسەرەوە ناویان هاتووە تـەنیا ناسـراوەکانیانن، جگـە لـەوە لـەم بزوتنەوەیـەدا ئەفسـەرانی کـورد کـە پێشـتر لـە سوپای تورکیادا بوون بەشداری دەکەن، وەك ئیحسـان و تـەوفیق و خورشـید و رۆسـتەم کە لە سیپتامبەری *1924* دا، رایان کردبوە مووسڵ ئیستا لە بزوتنەوەکەدا بەشدارن.

. دەوری کۆمیتەکان و کارتێکردنی دەرەوە لە بزوتنەوەکەدا.

حەڵەب – بەیرووت: پاش لەناو بردنی سیستمی خەلافەت چەند کەس لەناودارانی بنەماڵەی خەلیفە، لەلایەن فەرەنساوە رێگایان پێدرا کە لە سووریا جێگیر ببن و ئەوانە ئـالپو و بـەیروتیان بـۆ نیشـتە جێبوونـی خۆیـان هـەڵبژارد، هێنـدەی پێنـەچوو کـە شێخولئیسلام حاجی سەبری و سەرۆکی بەناوبانگی دادگای سەحرایی لەسەردەمی داماد فـەرید، نـەمروود موسـتەفا پاشـا، گەیشـتنە لایـان لـە شـازادەکانی بنەماڵـەی خەلیفـە، سـەلیم و عـەبدوڵڵا رەحیـم، شـازادە عومـەر فـەروخ، کـوڕی عەبدولـەجید و بـرازای

بەهائـەدین، بورهانـەدین کـوری عەبدولحـەمید. هـەموو ئـەم کەسـانە کـە لـە کۆمیتـەی خەلیفە دەمێننەوە، بڕیاریان دا پاڵپشتێك لە کوردسـتان بدۆزنـەوە بـۆ خۆیـان، چونکـە کوردەکان بە گشتی سیستمی خەلافەت و سەڵتەنەتیان بەلاوە پەسەند بوو. لەبەر ئـەوە کومیتـەی (ئـالپو) هـەندێ کـوردی ئـاوارەی بـەلای خۆیـدا راکێشاو لـە دیسامبری سـاڵی (*1924*) لـە ئـالپو "کونگـرەی کـوردی" پێکـهێنا، لـە کۆنگرەکـەدا بڕیـار درا دەوڵـەتی کوردستانی سەربەخۆ پێکبێنن. شازادە سەلیم کە لە بەیرووت بوو، بانگ کرا بۆ ئـالپو-حەلەب و رازی بوونی خۆی دەربڕی کە ببێتە ئەمیری کورد، سەلیم دەبوا کومپانیاکەی خۆی لە تورکیا بفرۆشێت و پارەکەی بدات بە کۆمیتەی ئالپو بـۆ رێکخسـتنی ڕاپـەڕین، بـەلام پاشـان لـە نێـوان سـەلیم و نـەمروود موسـتەفا پاشا دووبـەرەکی پـەیدا دەبێـت. نەمروود موستەفا پاشا رایگەیاند کە سـەلیم نـاتوانێت ببێـت بـە ئـەمیر چونکـە کـورد نییە، دواتر نەورەسی بەناوبانگ دەچێتە ریـزی سـەلیم ەوە. لەسـەر چـالاکی کۆمیتـەی ئالپو لە چاپەمەنییەکاندا چیتر نەنووسرابوو و دەگوتـرا کـە ڕاپەڕینەکـە بـە بەشـداری کۆمیتەی ئالپو ڕێکخراوە، بـۆ نموونـە ئـەو کۆمیتەیـە لـە هـەموو شـوێنێکەوە مـەلایانی بـانگ دەکـرد/ ئەمانـەش بـە کۆنـە پەرسـتی بـەناوبانگن- و دەیاننـاردن بـۆ تورکیـا و ناوچەکانی ڕاپەڕین تا یارمەتی شێخ سـەعید بـدەن. بەشـداری کۆمیتـەی ئـالپو دەکـرێ بڵێین ڕاستە چونکە ئەوانەی کە سەعید کاندیدی کردبوون بۆ پاشایەتی کوردسـتان لـە ناو ئەو شازادانەدا بوون کە لەوێ دەژیان وەك سەلیم و بورهانـەدین. لەلایـەکی تـرەوە، فەرەنساش بەرژەوەندی لەوەدا بوو کە گێرەو کێشە بۆ ئانکارا دروست بکات و خۆی بـە دۆسـتی کوردەکـان دابنـێ و لـــە دوا رۆژدا بتوانێـت شـتێکی زیـاتری دەسـت بکـەوێت. ئاشـکرایە کـە فەرەنسـا لەگـەڵ ئـەوەدا کـە لـە تـەواوی رۆژنامـەکاندا -جگـە لـە کۆنەپەرستەکان، وەك (گوئینا) دۆسـتایەتی خـۆی دەردەبـڕی لەگـەڵ تورکیـادا و ڕێگـای دەدا بـە سـوپای تورکیـا کـە لـە خـاکی سـوریاوە هـاتوچۆ بکـات، لـە هـەمان کـاتدا چاپەمەنییـەکانی سووریا، لەگـەڵ دەسـپێکردنی راپەڕینەکـە دەسـتیان کـرد بـە بـڵاو کردنـەوەی ئامـار و سـەر ژمـێری دانیشـتوانی ئەنتاکیـە و ئەسـکەندەروونە و ئـەوەیان نیشان دەدا کە تورکەکان لە *38 %* ی دانیشتوان کەمترن و لەبەر ئەوە ئوتونۆمی دان بـەم

ناوچانە، یا ڕاگەیاندنی زمانی تورکی وەك زمانی ڕەسمی دژی بەرژەوەندی دانیشتوانی ناوچەکەیە. هەروەها گەشتێکی دوورو درێژیان کرد بۆ ناوچەکانی ئەنتاکیە و ئالپو ئەسکەندەرونە و ڕایانگەیاند کە ئەم ناوچانە دەبێ سەر بە سووریا بن.

.-کۆمیتەی ئەرز ڕۆم ماوەیەك لەمەو بەر دامەزراوە و لە نێوان سالآنی *923-924* دا بە ڕێبەرایەتی یوسف ضیاء دامەزراوە کە بیر و باوەڕی چەپی ناسیۆنالیستی هەیە، بەلآم فریای پەرە پێدانی چالاکی نەکەوت. چونکە لە مانگی ئۆکتۆبەری سالّی *1924* دا لەلایەن ئەنکەرەوە تارومار کرا. زانیاری لەسەر ئەو کەسانەی کە لەم کۆمیتەدا دەور ئەبینن لە بەشی (ڕۆلی کەسەکان) باس دەکرێت. کۆمیتەکە بێگومان دەیویست بزوتنەوەی گشتی کوردەکان بۆ ئۆتۆنۆمی بە ئازاد کردنی کوردستانی باکوور ڕێك بخات، بەلآم لەبەر گیرانی ئەندامەکانی تەگەرە کەوتە کارەکەیانەوە.

.-کۆمیتەی کوستانتیپۆل، دەستێژی ئینگلیزەکانە و هەر لە کاتی داگیر کردنی شارەکەدا بە شێوەیەکی ئاشکرا دەستیان بەکار کرد لە ژێر چاودێری و ڕێنومایی ئینگلیزەکاندا. ئەم کۆمیتەیە لەلایەن بە ناوبانگ ترین و کۆنترین بنەماڵەی کوردەکانەوە، وەك بەدر خانییەکان و بابانەکان دامەزراو ناویان نا کۆمەڵەی پێشخست نی کوردان. ئەم کۆمەڵەیە دروشمی وایان بەرز نەکردەوە کە ببێتە هۆی تووڕە بوونی تورکەکان. هەندێ دەرەبەگی تورکی بەناوبانگی ناوچە کوردیەکان، وەك نوێنەری ئێستای مەجلیس فەیزی زولفی، راسیەم، بەمەبەستی خراپ کردن و پارچە پارچەکردنی ئەم ڕێکخراوە هاتنە ڕیزی کۆمەڵەکەوە و هەندێکیان توانییان لە مەبەستەکەیاندا سەربکەون، بۆ نموونە موستەفا زیهنی پاشاو عەلی کە هەردوو لە بنەماڵەی بەدرخان بوون، وازیان لە دروشمی سەربەخۆیی کوردستان هێنا، لە ئەنجامدا لایەنگرانی تورکیا کۆمەڵەیان بەجێ هێشت و ڕێکخراوێکی تریان پێکهێناو ئەویش هێندەی پێ نەچوو هەڵوەشایەوە.

.-کۆمیتەی جودایی خوازەکان، سەرپەرشتیارە بەناوبانگەکانیان ئەمانە بوون. قەنبور عیزەت، براکەی سلێمان، سەعید عەبدولقادر، -ڕۆڵی گەورەی بینی- ئەمین، -برا گەورەیە لە بنەماڵەی بەدرخان- حەمدی پاشا کە پێشتر وەزیری جەنگ بوو،

دوکتـۆر شـوکری محەمـەد، دوکتـۆر عـەبدوڵڵا جـەودەت، خـالید رامـی بـەناوبانـگ بـوو. باڵیۆزخانـەی ئینگلـیز لـە دامـەزراندنی ئــەم کۆمیتەیــە دا ڕۆڵێکـی چـاك و ئاشـکرای بینیوەو وتوویژەکانی کۆمیتە زۆربەیان لە ڕێگای سلێمانەوە بـوو، ئینگلیزەکـان پێیـان گوتبوو، کە قـەنبوور عـیزەتی بـرای -ئـەو کاتـە کاربەدەسـتی گـەورە نـەبوو- دەتوانێـت ببێتـە وەزیـری نـاوخۆ ئەگـەر پڕوپاگەنـدە بـۆ سـەربەخۆیی کوردسـتان بکـات و ببێتــە پشتیوانی ئینگلیزەکـان. قـەنبور عـیزەتیش بـەڵێنیان دەداتـێ و ئامـادەیی خـۆی نیشـان دەدات. جگە لەوە ئینگلیزەکان توانییان تۆفیق پاشا کە ئەو دەمە وەزیرێکی گەورە بـوو ناچار بکەن قەنبور عیزەت بکاتە وەزیری ناوخۆ و هاوکات پێشنیاری پۆسـتی وەزیـری دادپـەروەری دەکـەن بـۆ ئـەمینی براگەورەی بەدرخانـەکان. بـەڵام ئـەمین کـە خــەیاڵی سەرۆك کوماری کوردسـتانی لەسـەردابوو بـە باشـتری دەزانـی کـە ئـەم پۆسـتە پەسـەند نەکات.

کۆمەڵە لەلایەن ڕۆژنامەنووسی بـەناوبانگ و زانـای کـوردی مـەولانا زادە ڕەفعـەت کە لەو سەردەمەدا لـە کونسـانتینە پـول ڕۆژنامـەی (سەربەسـتی) دەردەکـرد پشـتیوانی لێکرا. کۆمەڵە لە ڕێگای لایـەنگرانی خۆیـەوە لـەناو ڕۆشـنبیرانی کورددا پڕوپاگـەندەی خۆی دەکرد و لە کـاتی پـەیمانی سیڤەردا، دەسـتەیەکی نوێنەرایـەتی تایبـەتی نـارد بـۆ ئەوەی داخوازییە ئۆتۆنۆمییەکانی پێشکەش بکاو نەخشەی "کوردسـتانی سـەربەخۆ"ی ئاراسـتەی کۆنفرانسـەکە کـرد. شــایانی باســە کــەبیروباوەڕی کۆمەڵــە لەلایــەن چــەند ناودارێکی تورکەوە لەوانە وەزیـری گـەورە تـەوفیق پاشـا، پشـتیوانی لێ دەکـرا، بەوتـەی تۆفیق پاشا پشتیوانی کردنەکەی لەبەر ئەوەیە کە پەیمانی سیڤەر جێبەجێ دەکرێت و ئەو ئەرزەی کە دەبوایە بخرێتە سەر ئەرمینیای گەورە بـۆ موسـوڵمانان واتـە کوردەکـان دەمێنێتەوە.

ئەندامانی کۆمەڵە هەنگاوی چالاکانەیان دەنا. ئاشکرا بوو کە یەکسەر دوای ئاشتی ئینگلیزەکان نامەیان دەنارد بۆ ئەندامانی کۆمەڵە لە ناوچە کوردییەکاندا و بە نـاردنی یەکێك لە پالکۆڤنیکەکانی خۆیان لەگەڵ جەلادەت و کامەران کە کوردن و لە بنەماڵـەی بەدرخانییـەکانن کەوتنـە گفتوگـۆ بـۆ سـازکردنی پڕوپاگـەندە دژی تورکیـا. لـە مـاوەی

پانزە ڕۆژدا ئەم ئاژاوە گێڕانە چوونە ناوچە کورد نشینەکان و هاتبوونە مەلاتیە. لە کاتی هاتنەکەیاندا بۆ مەلاتیە موتەسەرریفی کورد خەلیل رامی لەوێ بوو کە ئەویش لە بنەماڵەی بەدرخانە. ئەم بنەماڵەی بەدرخانییە، کاتی خۆی دەسەڵاتدارو فەرمانڕەوای تەواوی کوردستان بوون. لە کۆنگرەی شیرو -لەناوچەی مووسڵ- هەندێ لە ئۆتۆنۆمیستەکانی کورد بەڵێنی ئەوەیان پێ دابوو بیکەنە ئەمیری کوردستان. لە کاتی هاتنی ئەو دەستە نوێنەرایەتییە کە لە سەرەوە ئاماژەیان پێکرا، خەلیل رامی بانگەوازی راپەڕینی کرد و بە مانیفیستێك لەم بارەوە داوای لە دانیشتوان کرد کە راپەڕن. خەلیل رامی کەل و پەل و چەك و گوللە و پێداویستی شەڕی زۆری لەبەر دەستدا بوو بەڵام لەبەر ناوەخت دەسپێکردنی راپەڕینەکە، لەناو کوردەکاندا پێشوازییەکی ئەوتۆی لێ نەکرا، چونکە کوردەکان لە شەڕی دژی ئەرمەنەکاندا بوون و هەستی ئایینی- موسوڵمانیەتی یان بەهێز تر بوو لە هەستی بەرچاو تەنگی ناسیونالستی، لە ئەنجامدا خەلیل رامی رایکرد بۆ مووسڵی ژێردەستی ئینگلیس. پالکۆڤنێکی ئینگلیزی و دوو نەفەری ناوبراوی کورد، کە دێنە مەلاتیە دەستبەجێ تورکەکان پێیان دەزانن و زۆر بە زەحمەت دەتوانن ڕابکەن وخۆیان رزگار بکەن.

ئەمە دیمەنی گشتی راپەڕینەکە بوو کە خەلیل رامی بە پشتیوانی کۆمەڵەی کوستانتینە پول پێی هەستابوو. پاشتر خەلیل ڕامی هەوڵیدا بگەڕێتەوە بۆ تورکیا، بەڵام لەلایەن دەسەڵاتدارانی تورکیاوە گیرا و بەهۆی پەیوەندییان بە ئینگلیزەکانەوە، دەوڵەتی تورکیا ناوی خستە ناو لیستی ڕەشەوە و لەگەڵ (*150*)کەسی تردا دوور خرانەوە بۆ دەرەوەی تورکیا لە *1924* دا.

ئەندامانی کۆمەڵە لەکاتی کۆنگرەی لۆزاندا بڵاوەیان لێکرد، ئەمیر بەدر خان ئاوارەی میسر بوو، مەولانا رەفعەت زادە چوو بۆ لەندەن و لەوێوە بۆ عێراق و ئەوانی تر هەمو و بۆ مووسڵ و عێراق. کۆمەڵە هەڵوەشایەوە، بەڵام لەسەر داوای ئینگلیزەکان، ئەندامانی کۆمەڵە درێژەیان دەدا بە چالاکی لە دەرەوەی تورکیا.

.-کۆمیتەی بەغدا و مووسڵ. هەروەك چاوەڕوان دەکرا کوردە ناسیۆنالیستەکان لە مووسڵی ژێر دەسەڵاتی ئینگلیزەکاندا کۆبوو بوونەوە، ئینگلیزەکان لە پێناوی بە

دیهێنانی مەبەستەکانیاندا، لەسەر سنووری تورکیا،ئۆتونۆمی کوردستانی باشووریان دروستکرد بەسەرۆکایەتی شێخ مەحموود کە لە ناو کوردەکاندا زۆر بەناو بانگە، شێخ مەحموود کە ئەم دەسەڵاتەی ڕاگەیاند بە ئینگلیزەکانی وت کوردستان هی کوردانە، بۆیە ڕێگا بە ئینگلیزەکان نادات بێتە وڵاتەکەیەوە. ئەوانیش سوپایان نارده سەری، هەرچەندە شێخ مەحموود لە نەبەردی دەربەندبازیان /باشوری سلێمانی/ بە دیل گیراو لەسەرەتادا بردیان بۆ هیند و پاشان بۆ ئینگلتەرا، بەڵام ناوبانگی شێخ مەحموود لە ناوچەکانی کەرکوك و سلێمانی و ئامێدی ئەوەندە زۆر بوو، خەڵکی ناوچەکان نەیاندەویست لەگەڵ دورخستنەوەی شێخ مەحموود ئاشتی بکەن و بە ڕاپەڕینی توند و تیژی خۆیان وەڵامیان دایەوە، سەرەڕای بەکار هێنانی هەموو شێوەکانی تەنگ پێ هەڵچنین، لەلایەن ئینگلیزەکانەوە، دانیشتوان لە خەباتی پتەوی خۆیاندا هەر بەردەوام بوون و بارودۆخێکی زۆر سەختیان بۆ ئینگلیزەکان دروست کرد بەتایبەتی لە مووسڵدا. ئینگلیزەکان بە مەبەستی هێور کردنەوەی کوردەکان شێخ مەحموودیان گەڕاندەوە بۆ مووسڵ و تەنانەت ڕێگاشیان پێدا کە لە سلێمانیدا بژی. شێخ مەحموود جارێکی تر کوردەکانی راپەراند و ئینگلیزی لە سلێمانی دەرکرد. هەر لەم کاتەدا پەیمانی لۆزان مۆر کراو شێخ مەحموود بەخواست و ئارەزووی خۆی بڕیاری دا خەبات راگرێت و چاوەڕێی ئەوە بوو بەڵکو کێشەی ویلایەتی مووسڵ چارەسەر بکرێت.

ئینگلیزەکان، کە ئیتر باوەڕیان بە شێخ مەحموود نەما، سەیید تەهایان بۆ جێگری ئەو خستە پێش کە لە شێخ مەحمود کەمتر بەناوبانگ نەبوو. ئەم سەیید تەهایە نەوەی شێخ عوبەیدوڵڵای شەمدینانە کە لە سەرانسەری کوردستاندا هەم لە تورکیا و هەم لە مووسڵ ڕێزی هەیە، دەستووری پێدرابوو کە کوردەکان ئارام بکاتەوە و لە هەمان کاتیشدا لە کوردستانی تورکیا ئاژاوە بنێتەوە و هەوڵی جیاخوازی بدات. ئەو بزوتنەوەیەی کە لە مانگەکانی ئەیلول –ئۆگست- سیپتەمبەری ساڵی *1924* دا روویدا و بە ڕاپەڕینی نەستوورییەکان ناوبانگی دەرکردبوو، خراوەتە ئەستۆی سەیید تاهاوە. لەگەڵ دروستکردنی کوردستانی ئۆتۆنۆمی لە ناوچە سنوورییەکانی تورکیا،

ئینگلیزەکان زۆر چالاکانە لە بەغدا و مووسڵ دەستیان کرد بە دروستکردنی کۆمیتەی جۆراوجۆر. لە بەغدا کۆمەڵەیەکیان دامەزراند بەناوی "کۆمەڵەی ئەفسەرانی کورد" ەوە کە سەرۆکەکانی پێکهاتبوون لە لیفتانت -پالکوڤنیك سالح زەکی، پالکوڤنێکی خانەنشینی ستادی تورکیا ئەمین زەکی، ئەفسەر و مەندوبی سامی و چەند کەسێکی تر. هەر پاش دامەزراندنی کومەڵەکە، داوای دروست کردنی کوردستانێکی یەکگرتوو و سەربەخۆیان لە کۆمەڵەی نەتەوەکان کرد هێندەی پێ نەچوو ئینگلیزەکان لە مووسڵ "کۆمیتەی سەربەخۆیی" یان دروستکرد بە سەرۆکایەتی قاسم زادە ئاغا ئاسەف و دادوەری دادگای شەرع ئەحمەد. باوکی ناوبراو (عەبدوڵڵا) یش لە جودایی خوازەکانەو لە بەغدا مووچە خۆرە. باپیری ئاسەف قاسم ئاغا بەگی بەناوبانگی زەردیە. ئاسەف لەبەسرە لای سەعید تالیب خوێندوویەتی. ساڵی *1909* ئاسەف قایمقامی زاخۆی سەر بە ویلایەتی مووسڵ بوو کە لەلایەن موستەفا یومنییەوە برای عیزەت هەڵو پاشای بەناوبانگ و پایە بەرزی کورد کە لەو کاتەدا والی مووسڵ بوو پشتیوانی لێ دەکرا. هەر لەو ساڵەدا ئاسەف بە تاوانی بەرتیل وەرگرتن لە کاتی کۆکردنەوەی سەرانەی مەڕوماڵاتدا لەسەر کار لابرا. ئیتر هەڵوێستی توندی دژی ئاسەف گەیشتە ڕادەیەك ناوی لە ریزی ناوی ئەو کوردە ناودارانەدا بوو کە ساڵی *1918-1919* داوایان کردبوو ویلایەتی مووسڵ بگرن. بەگشتی، دەستێوەردانی ئینگلیز لە کێشەی کوردەکان، لەم ڕاپەڕینەی دواییدا، شاراوە و زۆر بە نهێنی بوو. شایانی باسە کە لەم دواییەدا لە سوریا بەرپرسێکی ئینگلیز رایگەیاند کە کوردەکان بەشدار نەبوون لە کوشتن و تالانکردنی ئەرمەنەکاندا، کاتی شەڕی جیهانی، لای هەموانیش ئاشکرایە کە ئەمە راست نییە. دەسەڵاتدارانی ئینگلیز لە عێراق و مووسڵ ئەوەی کە لە توانایاندا بوو کردیان بۆ ئەوەی کوردەکان بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە تەنانەت فەیسەڵ پارەیەکی زۆری تەرخان کردبوو بۆ شێخەکان بەناوی دیارییەوە.

لە رۆژنامەکاندا وا دەردەکەوێت کە نەورەسی و نەمرود موستەفا پاشا لە راپەڕینەکەدا بەشداری دەکەن. نەورەسی - پالکۆڤنیکی خانەنشینی ستادی بەرزی سوپای تورکیایە و لەم دواییانەدا لە حیجاز لە ستادی بەرزی حوسین کاری کردووە،

بەشـداریکردنێکی چالاکانــە تریشــی لێ چـاوەڕێ دەکرێـت، چونکـە نـاوبراو ئـەندامی کۆمیتەی (ئالپو) بوو ە، نەمرود موستەفا پاشا سەرۆکی دادگای مەیدانیی سوپای تورکیـا بوو لەسەردەمی داماد فەریددا -پـاش کۆنگـرەی لـۆزان ئینگلیزەکـان هێنایانـە عـێراق و خزمەتێکی زۆری کردن لەســەر کێشـەی مووسـڵ. بەشـداریکردنی راسـتەوخۆی نـەمرود موستەفا لە ڕاپەڕینەکەدا زۆر زەحمەتە، لە کۆمیتەی ئالپو، هەروا لـە عـێراقیش تـەنیا یارمەتی (ماددی) بە راپەڕینەکە کردووە.

ئەگەر بڵێین ڕاپەڕینەکە تەنیا لە لایـەن کۆمیتـەی ئـالپو، یـاخود تـەنیا لـە لایـەن کۆمیتەی عێراقەوە ڕێکخراوە ڕاست نییە، "بێگومان دەسـتی بێگانـەکان"ی تێدایـە، بـە جـل و بــەرگی بێگانــە، چــەکی بێگانــە و پــارەو زێــڕ و شــتی تــردا دەردەکــەوێ کــە سەرچاوەکانی تورکیا بەر پەرچیان نادەنـەوە، لـە لایـەکی تـرەوە ئاشـکرایە کـە سـەعید پێـش ڕاپەڕینەکـە، یـەکێك لـە کوڕەکانی خـۆی دەنـێرێت بـۆ ئـالپو، کـە بێگومـان بـۆ وەرگرتنـی ڕێنومـایی و پـارە بـووە، دەوری بێگانـەکان لـە هەڵگیرسـاندنی راپەڕینەکـەو یارمـەتیدان و هاوسـۆزییان بەرامبـەری دیـارە و راپەڕینەکـە تـا زیـاتر درێـژە بکێشـێت، ئەنجامەکـەی بـۆ هـێزە ئیمپریالیسـتەکانی دراوسـێ گرنگـتر و زیـاترە، بـە تایبـەتی ئـەو ڕاپەڕینەی ئەمرۆ کە زیاتر خزمەتی ئینگلیزەکان دەکـات. لەبـەر ئـەوە کـاتێك کـە ئـەو راپەڕینـەی ئـەمرۆ پـەرەی سـەندووە کـاری کۆمیسـیونێکی "کۆمەڵـەی گـەلان" لـەوێ دەستی پێکردووە، تێکرا لایەنگری تورکەکانن و هەمیشە دیپلوماتە تورکـەکان ئەمـەیان دووبارە دەکردەوە. لەگەڵ ئەوەشدا ڕاپەڕینەکە ئەو ئەنجامـەی نـەبوو کـە ئینگلیزەکـان بە تەمای بوون و مەبەستیان بوو لە ڕێکخستنی ڕاپەڕینەکەدا.

لـە مووسـڵ هـەندێ کەسـی نـاودار و گـەورە کـورد هـەن کـە پێنـــج هـەزار کەسـی ئاسوورییان لە ژێر دەستدایە، ئەو ئاسوورییانەی کە لە ویلایـەتی هـەکاری دەرکـراون و هەوڵی گەڕانەوە دەدەن، ئینگلیزەکان بێگومـان دەیـانتوانی زۆرتـر بایـەخیان پـێ بـدەن، کاتێك هێرشیان کردە سەر زیرد، ماردین، بیتلیس و... هتد، لە لایەکی ترەوە دەیانتوانی عەشایرە کوردەکانی سەر سنوور کـە دەسـتەی نوێنەرایـەتییان بـە گوێـرەی ڕاگـەیاندنی ڕۆژنامـەکان چووبوونـە لای فەیسـەڵ و داوای یارمـەتی و چارەسـەرکردنی کێشـەی بـرا

ڕاپەڕیوەکانی تورکیایان لێکردووە، بەڵام لە ڕاستیدا شتی وا نەبوە. بە داخوازی عەشایرەکانی سەر بە ئینگلیز لە مووسڵ وەڵامی داخوازییەکانیان ڕەتکرایەوە.

ڕێبەرایەتی ئاسوورییەکان سەرکردەکەیان قەشە مەنسوور و کریکورە، بە خۆڕایی پڕو پاگەندەی ئەوە دەکەن کە ئاسوورییە چەکدارەکان دەنێرنە یارمەتی کوردەکان و ئینگلیزەکان پێیان وایە کە دەرفەتی ئەم هەنگاو هەڵگرتنە یان نییە. بەڵام ئەمە یارمەتیدانی ئینگلیزەکان بۆ ڕاپەڕیوەکان لاواز ناکات. لە هەندێ لە چاپەمەنییەکانیدا، ئەوە بەرچاو دەکەوێ کە ڕۆڵی سەرەکی لەم بوارەدا، وەزیری ئەوقافی دەوڵەتی عێراق حەیدەری زادە ئیبراهیم دەبینێت کە زۆر جار هاتوچۆی گومانلێکراوی دەکرد بۆ مووسڵ و ناوچە سنوورییەکانی تورکیا. پاشتر وەك لە کۆبوونەوەکانی مەجلیسی عێراقدا دەرکەوت، ئینگلیزەکان لە ساڵی *1919*دا، لە ناوچەی جولەمێرگ کە ئێستا ڕاپەڕینەکە ئەویشی گر تووەتەوە چەکێکی زۆریان بەجێ هێشت، ئەمە جگە لەوەی کە چاپەمەنییەکانی ئینگلیز زۆر بە ئاشکرا پشتیوانی ڕاپەڕیوەکانی دەکرد و تەنانەت چاوەڕێی کەوتنی "ڕژێمی کەمالیستەکان" بوون بە هۆی ئەم ڕاپەڕینەوە.

سەبارەت بە نارەزایی دەربڕینی ئینگلیسەکان لەسەر گواستنەوەی سوپای تورك لە ڕێگای سوریاوە وەك لە چاپەمەنییەکانی فەرەنسادا دەرئەکەوت، هەرچەند ئینگلیزەکان خۆیان بە درۆیان دەخستەوە، ئەوە لەسەر ئەوە بوو کە ئینگلیزەکان لایان وا بوو کە ئەم کارەی تورکەکان بە مەبەستی ئەوەیە سوپاکەیان بگەیەننە سەر سنووری مووسڵ و دانیشتوانی ئەو ناوچەیەی پێ سەرکوت بکەن.

شایانی باسە ئینگلیزەکان هەوڵی ئەوەیان دا وای دەربخەن کە ئەوان ئەو ڕاپەڕینەیان ڕێکخستووە، بۆ ئەم مەبەستەش لە هەندێك لە ڕۆژنامەکانی ئینگلیز و ئەو ڕۆژنامە ئەمریکییانەی کە لایەنگریان بوون، وتار و بابەتیان بڵاو دەکردەوە کە ئەم ڕاپەڕینە لە لایەن بەلشەویکەکانەوە ڕێکخراوە، بۆ ئەوەی بەر لە پەرەسەندنی بزووتنەوەی نەتەوایەتی بگرن لە ڕۆژهەڵات"، بەڵام ئەم جۆرە ڕاگەیاندن و نووسینانە هیچ دەنگدانەوەیەکیان نەبوو، چونکە بێ ناوەڕۆك و بێ بنچینەبوون ولە لایەن دارو دەستەکانی تورکیا وە بە توندی بەرپەرچ دەدرانەوەو "وتاری حاکمیەتی میللی" ئەو

وتارانـەی کـە دۆسـتایەتییان پیشـان دەدا بەرامبـەر بـە تورکیـا لـە چاپەمەنییـەکانی سۆڤێتدا بایەخێکی یەکجار زۆریان هەبوو. لە ناو ئەو دەوڵەتانەی کـە لەگـەڵ تورکیـا و دژی ڕاپەڕینەکـە بـوون ڕۆژنامـە ڕەسمییـەکانی: بولغاریـا، ئـەڵمانیا، ئیتالیـا ڕۆڵێکـی تایبەتیان هەبوو، ڕۆژنامە و چاپەمەنییەکانی یۆنانیش دژی تورکیا بوون.

لە دوایین ژمارەی چاپەمەنییەکانی سوریادا ئەوە بـڵاو کراوەتـەوە کـە پـەترپارکی ئاسوورییەکانی ناوچەی سنجار هەر خۆی سەرکردایەتی دەستە چەکدارە ئاسوورییەکان دەکات و بە مەبەستی وەرگرتنەوەی ناوچـەی ئاسـوورییەکان لـە ویلایـەتی هـەکاری لـە دەستی تورکەکان ناردوونیەتە سەر سنووری تورکیا، بە پێـی ئـەو هەواڵانـە ئاسـوورییە ڕاپەڕیوەکان سوێندیان خواردووە لەسەر دۆسـتایەتی لەگـەڵ کوردەکـان و ئامـادەن شـەڕ دژی تورکەکان بکەن بە هاوکاری لەگەڵ کوردەکاندا، ژمـارەی چەکدارەکانیشـیان دەگاتـە پێنـج هەزار کەس.

سەرهەڵدانی ڕاپەڕینەکە
دروشمەکان
پەیوەندی دانیشتووان بەڕاپەڕینەکەوە

ئاشکرایە کە لە ئاوگوست –سیپتامبەری ساڵی *1924* لە ویلایەتی هەکاری کە دراوسێی مووسڵە، ڕاپەڕینێکی زۆر روویدا بوو و دەسەڵاتدارانی تورکیا زۆر هەوڵیان دەدا کە ڕاپەڕینەکە بە ناوەرۆکێکی ئاسوورییانەوە بخاتە روو، فەرمانی سەرکوتکردنی راپەڕینەکە بە جەواد پاشا سپێردرا بوو، هەرچەندە تورکیا وای رادەگەیاند کە بزووتنەوەکە لە لایەن ئینگلیزەکانەوە ڕێکخراوەو پشتیوانی لێدەکرێت، بەڵام رووداوەکانی پاشتر دەریان خست کە هەرچەندە ئاسوورییەکان بە راستی زۆربەی هێزی ڕاپەڕینەکەیان پێکهێنابوو بەڵام کوردێکی زۆریش لەو ڕاپەڕینەدا بەشدار بوون و دەیانویست کۆمیتەی ئەرزڕوم سەرکردایەتی بکات.

ئاشکرا بوو کە ڕێبەرایەتی سەرەکیی ڕاپەڕینەکە لە دەستی براکەی سەیید تەهای بەناوبانگدا بوو. پاشتریش دەرکەوت کە کۆمیتەی ئەرزڕۆم بەسەرۆکایەتی یوسف زیاء هەوڵی دەدا کە زۆربەی کۆمەڵانی کورد بەشداری ڕاپەڕینەکە بکەن، کۆمیتەکە ماوەیەك لەمەوبەر دروست بوو بوو نەیتوانی بە گوێرەی پێویست ڕێکی بخات، لە لایەکی ترەوە پەلەکردنی هەندێ لە ئەندامانی کۆمیتەکە بوو بە هۆی تێکچوونی پێش وەختی کارەکە. چەند ئەفسەرێکی کورد کە لە ناو سوپاکەی جەواد پاشادا بوون، چاوەڕێی ڕێك خستن و ڕاپەڕینی گشتی ناکەن و سوپای تورکیا بەجێ دێڵن و چەند دەستەی بچووکیش لە گەڵ خۆیان دەبەن ئەمانە هەوڵیان دا بوو لەگەڵ ئاسوورییەکان یەك بگرن، سەربازەکان کە زۆربەیان تورك بوون ئەم کارە بە خیانەت دادەنێن و ئەفسەرەکان بەجێ دێڵن و دەچنەوە لای جەواد پاشا. ئەفسەرە یاخیبووەکان هیچیان

بـۆ نامێنێتـەوە جگـە لـەوەی بڕۆنـە لای ئینگلیزەکـان و هەرواشـیان کـرد. کاپیتـان ئیحسان و عەلی ڕەزا برای یوسف زیاء لەناو ئەو ئەفسەرانەدا بوون، ئەم ڕووداوە بوو بە بیانوو بۆ دەوڵەتی تورکیا کـە تـۆڕی ڕێکخراوەکـە بدۆزنـەوەو ئاشکرای بکـەن و دەست بکەن بە گرتنی هەندێ کەس. یوسـف زیـا و بـاوکی پـالکوڤنێك خـالید و پـالکوفنێکێکی تـری خـالید نـاو و کابرایـەکی تـری خـالید موسی نـاو و هـەندێکی تریـان گـرت. پـاش ماوەیـەك لـە مـانگی یـەکی *1925*دا کەسـانێکی زۆر لـە شـاری (مـوش) گـیران، لـە نـاو گیراوەکاندا خزمی شێخ سەعیدیشیان تیابوو.

دەنگوبـاس وا بڵاوکرایـەوە کـە دەوڵـەت دەیـەوێ هـەرچی شـێخ و سـەرکردەی گومانلێکراو هەیە بیانگرێت و سزایەکی گەورەش چاوەڕێی گیراوەکان دەکات، لە مـانگی کـانوونی دوهـەمدا، دادگـای سـەربازی، تـەواوی گیراوەکـان بـانگ دەکـات بـۆ دادگـایی کردنیان، لە کاتی گواستنەوەیاندا لە ڕێگا، نوح ناوێك و بـرای یـەکێك لـە گیراوەکـان بـە چەکدارەکانیانەوە هێرش دەبەنە سەر ئەو قافڵە سـەربازییەو زۆربـەی گیراوەکـان ئـازاد دەکەن کە هەردوو خالیدی پالکوڤنیك و حاجی موسـایان تیـا دەبـن. پـاش ئـەم ڕووداوە نوح لەگەڵ چەکدارەکانی خۆی وگیراوە ئازادکراوەکان دەچنە شـاخ و لـەوێ ڕادەگەیـەنێ کە ئیتر دەوڵەتی ئەنکارا ناناسیت و بە چەك وەڵامی دەسـتوور و فەرمانـەکانی دەوڵـەت دەداتەوە.

شێخ سەعید لەم کاتەدا لە شارەکانی خنیس، پـالوو، پـیران، خـەریکی پڕوپاگـەندە بوو دژی ئانکەرە و لە هەموو شوێنێکدا شانەی چەکداری ڕێك خستبوو، بۆ ڕاگـەیاندنی ڕاپـەڕینێکی سەرتاسـەری لـە *31*ی مـارت ی سـاڵڕۆژی ڕاپەڕینـە کۆنـە پەرسـتانەکەی *1909*دا. دەسەڵاتدارانی ناوچەکە فـەرمانیان پێـدرا بـوو کـە بـە هـەرچۆنێك بێـت شـێخ سەعید بگـرن، ئـەو کەسـە چالاکـەی کە لـە مێـژ بـوو گومـانی لـێ نـەدەکرا و بیـانووی گرتنەکەشـی ئـەوە بـوو کـە لـە نـاو گیراوەکـاندا خزمـی ئـەویان تێدایـە و پێویسـتە بـۆ شایەتی ئامادە بێت.

لـە بتلیسـەوە شـێخ سـەعید بـانگ دەکـرێ بـۆ لێپرسـینەوە، نـوح لـە کـاتی خۆیـدا سەعید ئاگادار دەکاتەوەو پێی دەڵێت کە لە بتلیس گرتن چاوەڕێی دەکات، بەم هۆیـەوە

شێخ لـە چوون بـۆ بتلیس وازدێنـێ وهاوکات بـە مەبەسـتی شـوێن بزرکـردن بروسـکە دەنێرێت بۆ ئانکارا و ئەرزڕوم و تیایاندا وەفاداری خـۆی بەرامبـەر بـە کۆمـاری تورکیـا دەردەبڕێت. لە ڕۆژی سیانزەی مانگی دووی *1925*، شێخ سەعید کە لەگەڵ پەنجا نەفـەر لە یاوەرە چەکدارەکانی لە پیران دەبێت، پۆستی ژاندارمـری ئـەوێ بـە بیـانووی ئـەوەی کـە گوایـا دوو کـەس لـە ڕاکردووەکـان کـە لـە مێـژە بـە دوایـاندا دەگـەڕێن لـە بارەگـای سەعیددان و هەوڵی گرتنەوەیان دەدەن.

لەگـەڵ ئـەوەی کـە هێشـتا خـۆ ئامـادەکردن بـۆ ڕاپـەڕین کۆتـایی نـەهاتبوو شـێخ سەعید ئەمەی بە هەل زانی و بۆ ڕاگـەیاندنی خـەبات و ڕاپـەڕین سـوودی لـەم ڕووداوە وەرگرت و پـاش تێکهـەڵچوونێکی کورت لەگـەڵ ژاندرمـەکان هـەموویان دەگـرن و شـێخ سـەعید دەسـت بەسـەر گونـدی پـیران دا دەگرێـت و ڕاپـەڕینی دژی دەوڵـەت ڕاگـەیاند. لەوناوچانەدا کە شێخ سەعید زەمینەی ئامادەکرد بوو ڕاپەڕین یەکسەر وەڵام درایـەوە، هەر لەو ڕۆژەدا، هاوڕێی شێخ سەعید حاجی تەلعەت لـە هێرشـێکی کوتوپـڕدا گەنجـەی داگیرکردو پاش چـەند ڕۆژ ڕاپـەڕین ناوچـەی پـالوو، لیجـە و خـانی گرتـەوە، لەسـەر ویلایەتـەکانی دەوروبـەر و دراوسـێ، مەترسـی پەرەسـەندنی شـۆڕش پـەیدا بـوو. لـە سەرەتادا دەوڵەت پێی وا بوو کە لەگەڵ هێرشێکی ساکار ڕووبەڕوو بووەتەوەو تەنیا بـە هـێزی ژاندارمـی ناوچەکـە وهـەندێ هـێزی تـر لـە ناوچـەکانی دەوروپشـت، دەتوانێـت ڕاپەڕینەکـە دامرکێنێتـەوە، بـەڵام ئـەو هـەواڵ و دەنگوباسـانەی کـە لـە ناوچـەکانی ڕاپەڕینەوە دەگەیشتن زۆر جێی پەرۆشی ومەترسی بـوون بـۆ دەوڵـەت، لـە زۆر گونـددا کـە لـە نـاوەندی ڕاپەڕینـەوە دوور بـوون، دانیشـتووان سـەربەخۆ چـەکیان هـەڵگرت و پێدەچـوو ڕاپەڕینەکـە تـەواوی ناوچـە کوردییـەکانی گرتبێتـەوە، قۆنـاغی خـۆش بینـی تەواو بوو، دەوڵەت دەسـبەجێ لـە سـیانزە ویلایـەتدا بـارودۆخی نـا ئاسـایی ڕاگـەیاند و هاوکات دەستی کرد بە سـەرباز گرتـن لـە هـەندێ ناوچـەدا. لـە ڕۆژنامـە ڕەسمییـەکاندا دەسـت کـرا بـە بڵاوکردنـەوەی نووسـین و بابـەتی زۆر سـەبارەت بـە مەترسـی ڕاپـەڕین لەسـەر کۆمـاری تورکیـا و پێویسـتی ئامـادەبوونی تـەواوی هێزەکـان بـۆ خـەبات دژی ڕاپەڕینەکـە، بـەڵام سـەرەڕای لـە بـاربوونی هـەل و مـەرج، سـەرەڕای نـاڕەزایی گشـتی

لەویلایەتــەکانی ڕۆژهــەڵات، هەڵچوونــە گشــتییەکە، وەك دەســت پێکردنەکــەی زوو دامرکایـەوە و دەرکـەوت کـە ڕاپەڕینەکـە ناوچەیـەکی زۆری نـەگرتبووەوو هێنـدەی پـێ نەچوو ئاشکرا بوو کە هیوای شێخ سـەعید بـۆ بڵاوبوونەوەیـەکی زۆرتـری ڕاپەڕینەکـە نەهاتە دی و بزووتنەوەکە لە شوێنی خۆیدا چەقی بەسـت ئـەویش تـا گەیشـتنی هـێزە گەورەکەی دەوڵەت.

یەکێك لە هۆ سەرەکییەکانی سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینەکە، ناوەڕۆکی ئـەو دروشمانـە بوو، کە لە لایەن شـێخ سـەعیدەوە دانرابـوون. لـە لایەکـەوە خـەبات بـۆ "سـەربەخۆیی کوردسـتان" و لـە لایـەکی تـرەوە "دامـەزراندنی دەســەڵاتی ئـایین" بــوو روون بوونــی دروشمـە جیاخوازییـە کوردێزمــەکانیان بــە ڕووداوەکـانی دواتــرەوە کـە هــەمووی لــە دەوڵەتی تورکیا نارازین، وای لە خەڵکە تورکەکان کرد کە شان بە شانی کورد بەشـداری نەکـەن لـە ڕاپەڕینەکـەدا.کۆنەپەرسـتەکان دەیانویست ناوچـەی کوردوسـتان لـە تورکیـا جیابکەنـەوەو بیخەنـە سـەر عـێراقی ژێـر دەسـەڵاتی ئینگلیزەکـان، ئەمـەش بـووە هـۆی ئەوەی دانیشتوانی تورك پشتیوانی نەکەن لە بزووتنەوەکە، ئەم دروشمە کۆنەپەرستانە تەنیا دەیانتوانی سەرۆکەکانی کـورد یـەك بخـات، ئەگـەر ڕکـە بەرایـەتی هەمیشـەیی لـە ناویاندا نەبوایە و ڕێبازە ئایینییەکانی کورد جیاوازن و تەنانـەت بـەردەوام دژی یـەکتر دەوەستنەوە.

لە لایەکی ترەوە، هەوڵدان بۆ ڕاپەڕین لە شوێنی وەك ئەرزرۆم و بتلیس کە بەشە بـەهێزەکانی سـوپای سـێهەمی تورکیــا جێگـیرن تیـایدا و لـە بـارودۆخی ئـارامی وەك ئەمڕۆدا کە تورکیا هیــچ ئـەرکێکی سـەربازییانەی دەرەوەی لەسـەر نییـە، چاوەڕوانی و پێش بینـی ئـەوەی لێدەکـرا کـە توشـی شکسـت ببێـت و ئامـانج و ئـاواتی شـێخەکان نەیەتەدی. جگە لەمە ڕاپەڕینەکە کوتوپڕ دەستی پێکرد پێش کاتی دیاریکراو، چونکـە هێشتا وتووێـژی شـێخ سـەعید لەگـەڵ سـەرکردە گـەورەکانی کـورد کۆتـایی نـەهاتبوو و ژمارەیـەکی زۆر لـە شـێخە کوردەکـان تـەنیا بــە دەربڕینــی هەسـتی خۆیـان لـە بـاری مەعنەوییــەوە پشـتیوانییان دەکـرد لـە شـێخ سـەعید و بڕیاریـان وا بـوو تـا هـــەتا هەلومەرجێکی باش نەرەخسێ، چالاکانە بەشداری نەکەن لە ڕاپەڕینەکەدا.

لەوانەیـە راپەڕینەکـە زۆرتـر پـەرەی سـەندبا ئەگـەر شـێخ سـەعید سـەرکەوتنی زۆرتر ی بە دەست هێنابا، شێخ سەعید لە گرنگی ئەم سەرکەوتنانە تێگەیەشتبوو بۆیـە زۆر مەبەستی بوو کە لە شـارە گەورەکانـەوە دەسـت پـێ بکـات، لـە سـەرەتادا وەك بڵێـی بەختـەوەری بـە دەمیـەوە پێکـەنی، چـەکدارەکانی لـەناکاودا خـەرپوت یـان گـرت. هـەر لـێرەوە کەموکوڕییـەکانی ڕاپەڕینەکـە دەرکـەوت، بـێ سـەروبەری بـێ دیسـپلینی لـەناو ریـزی راپـەڕیوەکاندا بـە ئاشـکرا دیـار بـوو، لـە کـاتی داگـیرکردنی هـەر شـوێنێکدا، بـە پەیڕەوی لە پیشەی هەمیشەیی کوردەکان پێش هەموو شتێك دەستیان بە تاڵان کردنـی دانیشتوان دەکرد، وەك چۆن لـە کـاتی گرتنـی خـەرپوت دا، تەنانـەت هێرشـیان کردبـوە سـەر پـەناگای هـەتیوەکان ئیـتر باسـی دوکـان و فرۆشـگاکان هـەر نـاکرێت. لـە ئـەنجامدا دانیشتوانی شار کە لە سەرەتادا بە باشی دەیانڕوانییە راپـەڕیوەکان، پـاش دوو سـێ ڕۆژ لەبـەر تـاڵانکردن هەڵوەشـانەوەو خـەرپوت لـە لایـەن هێزەکـانی دەوڵەتـەوە گیرایـەوەو راپەڕیو ەکان تێکشکان، دانیشتووانی شار کە تـاڵان کرابـوون ڕۆڵێکـی گـەورەیان بێنـی لـە دەرکردن و ڕاونانی راپەڕیوەکاندا.

هەوڵدانی هەندێ شێخ و کەسی زانا و تێگەیشتوو بۆ ڕێگرتـن لـە تـاڵان کـردن بـێ کەڵك بوو، هەروەها دەستووره تایبەتییەکانی شێخ سەعید بۆ دەست درێـژ نـەکردن بـۆ سەر و سامانی خەڵك هیچ سوودێکی نـەبوو. ئـەو عەشـایرە راپەڕیوانـە هـەر شـتێکیان بەر دەست بکەوتایە لە ڕێگایـاندا دەیانـبرد یـا دەیـان شـکاند، ئەمـە وای لـە دانیشـتوانی شار کرد کە ناچار بن بە چەك ڕوو بە ڕوویان ببنەوە. ئەنجامی ئـەم هەڵسوکەوتانەش ئـــەوە بـــوو ئـــەو شـــوێنانەی کـــە لـــە لایـــەن راپەڕیوەکانـــەوە گـــەمارۆ درابـــوون، دانیشـتووان سـەربەخۆ دەسـتەی چـەکداریان پێکدەهێنـا بـۆ ئـەوەی ڕێگـای هاتنـە نـاو گوندەکانیان لـێ بگرن.

دەنگوباسی رەفتار و زۆرداریی راپەڕیوەکان لە هـەموو ناوچـەکاندا بـڵاو بوویـەوە، هەر لەبەر ئەوە بوو، کاتێك شێخ سەعید بە پێنج هەزار چەکدارەوە هێرشی کردە سەر دیاربەکر، تووشی شکستێکی گەورە بوون. دانیشتووانی شار ڕۆڵێکـی گـەورەیان گـێڕا لـە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ڕاپـەڕیوەکاندا، تـەنیا لـە چـەند گـەرەکێکی دیـار بـەکر و لـە

وارتا نەبێت کە هاوکاری شێخیان د ەکرد لە شەڕەکەدا و ئەوانەش ئەوەندە زۆر نەبوون، ئیتر لە شوێنەکانی تر هاوکارییان نەئەکردن.

ئەم سەرنەکەوتنە ئاشکرایانەی ڕاپەڕیوەکان، بە تایبەتی کاتێکیش کە هێزەکانیان لە ناوچە کوردییەکانەوە دوور بوون کاریگەری هەبوو لەسەر وورەی عەشایرەکانی تری کورد کە هیوایان بەسەرکەوتنی ڕاپەڕینەکە هەبوو، لەبەر ئەوە هەڵوێستێکی بێ لایەنەیان گرتەبەر. لە ئەنجامدا و بە دوای دەرکردنیان بەسەر شۆڕی لە خارپووت و ناوچە کوردنشینەکانی تر، شێخ سەعید و سەرکردەکانی تری کورد بە ناردنی بروسکە بۆ کەمال بەڵێنی وەفادارییی خۆیان دا بۆ کۆماری تورکیا و تەنانەت ئامادەیی خۆیان پێشاندا بوو بۆ وەڵامدانەوەی ئەو چەکدارانە کە هێشتا لە هەندێ شوێندا مابوون.

ئەو کوردانەی کە دوور بین بوون و پێش بینی سەرکوتکردنی توند و بێ بەزەییانەی ڕاپەڕینەکەیان کردبوو، بۆ خۆ دەرباز کردن و رزگار بوون لە تۆڵە سەندنەوەی ئەنکەرە، بە پەلە دوور کەوتنەوە لە ڕاپەڕینەکە، جگە لەوە کەسانێکی وەك ڕابەری گەورەی کورد نەجیب بەگ پەیوەندییان کرد بە ئەنکەرەوەو تەنانەت ڕۆژانی سەرەتای ڕاپەڕینەکە دژی شێخ سەعید وەستانەوەو بەرەنگاری چەکدارانەیان بوونەوە.

هێزی شێخە ڕاپەڕیوەکان بۆ خۆیان پێکیان هێنا بوون و سەرکەوتنەکانی سەرەتای ڕاپەڕینەکە کاتێك بوو کە دەستەکانی ژاندارم و هەروەها چەند تاقمی سەرباز لە ڕیزی جووڵانەوەکە دا بوون، پاش کشانەوەی ئەوانە ئیتر چالاکیی کاریگەرانەی خۆیان لە دەستدا و ئەوە بوو لە ناوەندی مانگی مارتدا بزووتنەوەکە بەرەو شکستێکی گەورە ڕۆیشت.

لە پێشان وترا کە لایەنە تورکییەکان پشتگیری ڕاپەڕینەکەیان نەکرد لەبەر ئەوەی ناوەڕۆکی دروشمەکان دژ بە تورکەکان بوون، ڕاستە بەرزکردنەوەی هەندێ دروشمی کۆنەپەرستانە، قەرەبووی ئەم کەم و کورپییەیان کردەوە، بەڵام نەك بەو ڕادەیەی کە ئەوان یارمەتی ڕاپەڕینەکە بدەن، لە ئەنجامیشدا داروودەستەی کۆنەپەرستان دەستیان بە دوورکەوتنەوە کرد لە ڕاپەڕینەکە. لە لایەکی ترەوە

چاپەمەنییەکان بە هەموو شـێوەیەك دوورە و پـەرێز بـوون لـە خسـتنە ڕووی دروشمـە ئایینیـیـەکان و هـەر دەیـان گـوت ڕاپەڕینەکـە بـە فیتــی بێگانــە ڕێکخــراوەو هــەر بــۆ بەرژەوەندی ئەوانە و ئەو دروشمانەی ڕاپەڕیوەکان هەڵیان گرتووە دژی تورکیزمە، هەر لەبـەر ئـەم هۆیـەش هـێزە پێشـکەوتووەکانیش لـە ڕاپەڕینەکــە دوور کەوتنــەوە بــەڵام لەگـەڵ یـەك جیـاوازیدا، ئـەوان کــە بــە تــاکتیکی خۆیــان وەفــاداربوون و لــە پێنــاوی بەردەوامی بەرو پێش بردنی (لائینیزم)، هەوڵی ئـەوەیان دەدا دروشمـە کۆنەپەرسـتانە کانی شێخ سەعید بخەنە ڕوو، بەڵام سەرکردە پێشکەوتن خوازەکان لە ئیشکردندا پـاکی خۆیان دەنواند. لەگەڵ ئەوەشدا لە هەلومەرجێکی وادا هـەر چەشـنە پشـتیوانییەك لـە ڕاپەڕینەکە کرا بـا، بیانووی دەدا بە دەستی کەمالەوە کە لە مێژ بوو بـۆ بیـانوو دەگـەڕا بـۆ ئـەوەی پێشـکەوتنخوازەکان سـەرکوت بکـا و دایـان بکوتـی بـە کۆڵەکــەدا. ڕێکخــراوە ناوەندییـەکانیش (سـەنتەرییەکان) کــە خۆیــان بــە بەرپرســی چــالاك کردنــی توێــژە نارازییـەکان دەزانـی لـە ژێـر پـەردەی یارمـەتیدانی ڕاپـەڕیوەکان کـە لـە هیـچ شــوێن و جێگایـەك نـەیانوێراو و نـەیانتوانی بیکـەن، تەنانــەت لــە کوســتانینە پـول تـاك تـاك هـەبوون ئـەو جەسـارەتەیان بـە خـۆدا کـە لـە کـاتی ڕاپـەڕیندا دژی ئانکـەرە ڕاوەســتن. کۆنەپەرستانی تورکیا چارەنووسی خۆیان دابووە دەستی شێخ سەعیدی جیاخوازو ئـەم چارەنووسەش شکست هێنانە کۆتایی هات.

لابردنی فەتحی بەگ و هاتنە سەرکاری عیسمەت پاشا

دەوڵەتی فەتحی بەگ لە سەرەتای راپەڕینەکەدا هەوڵی زۆری دا هەر چۆن بێت راپەڕینەکە داپۆشێت و لە گرنگییەکەی کەم بکاتەوە، بە پێچەوانەی باڵی چەپی پارتی گەلی کەمال کە لە چاپەمەنییە سەرەکی و رەسمییەکاندا راپەڕینەکەیان بە مەترسییەکی گەورە دەزانی و پێیان وا بوو کەسەرچاوەکەی دەبێ لەپەیوەندی لەگەڵ هێزە کۆنەپەرستەکانی سەرانسەری تورکیا بدۆزرێتەوەو لە ناو ببرێت. ئەوانە فەتحی بەگیان بەوە تاوانبار دەکرد کە پێشبینی راپەڕینەکەی نەکرد بوو، بەم هۆیەوە باڵی چەپی پارتی گەلی لە *1925/2/30*، راپەڕینەکەی شێخ سەعیدیان کرد بە بیانوو بۆ لەسەر کار لابردنی کابینەی فەتحی هەراو هۆریایەکیان بەرپا کرد و دەیانگوت کە فەتحی هیچ هەنگاوێکی توند و تیژ یا سەرکوتکەرانەی نەناوە دژی کۆنە پەرستان لەسەرانسەری وڵاتداو ئامادە نەبوە بەم ئەرکە هەستێت. بۆیە پارتی گەل، باڵی چەپی کەمالییەکان، پەرۆش و نیگەران بوون، فەتحی بەگ لە سەرەتای ڕۆژانی پەرەسەندنی جووڵانەوەکەوە کاتێك کە هێشتا بارودۆخەکە بەلایەکدا نەکەوتبوو، فەتحی دەیتوانی هەندێ هەنگاوی ساکار بنێ وەك وتووێژ لەگەڵ (پروگریسیستەکان) بۆ ئەوەی بەویستی خۆیان، خۆیان هەڵوەشێننەوە، لەم دووساڵەی دووایی‌دا چاپەمەنییەکانی کوستانتینە پول ئویەرسیۆنەرەکان کە ڕەخنەیان دەگرت و دژایەتی باڵی چەپی پارتی گەلیان دەکرد زیانێکی زۆریان پێ گەیاندن، کەمالییەکانیش تۆڵەی خۆیان سەندەوەو پاش لابردنی فەتحی بەگ هەموویان پێ داخستن، بەڵام فەتحی بەگ بە هیچ شێوەیەك ئامادە نەبوو هیچ هەنگاوێك بنێت بۆ تەنگە تاو کردنیان.

فەتحی بەگ لە سەرەك وەزیری لابراو عیسمەت پاشایان لە جێی ئەو دانا، عیسمەت سەرۆکی باڵی چەپی پارتی گەل بوو. فەتحی تەنیا ئەوەی بۆ مایەوە، وەك

باڵیۆزی توركیا بچێت بۆ پاریس. عیسمەت بە هاتنە سەر حوكم رایگەیاند كە هەر شك و گومانێك لە پروكریسستەكان بكرێت بێ بەزەییانە سزا دەدرێن و هێرشی كردە سەر چاپەمەنییەكانی كوستانتینە پۆل و تۆمەتی ئەوەی دەدانە پاڵ كە ئەوانە هیوای كۆنەپەرستەكانی زیاتر كردووە بۆ روخاندنی دەوڵەتی ئانكارا. لە ئەنجامدا عیسمەت توانی بڕیارێك لە مەجلیسی توركیا پەسەند بكات كە وەك یاسایەكی گشتی ڕێگای دابە دەوڵەت، كە بۆ ماوەیەكی زۆر دەسەڵاتی هەبێت بەرامبەر بە كەسانی دژ بە كۆمار بە توندی بجولێتەوە، پاش پەسەند كردنی ئەم یاسایە دوو دادگای سەر بەخۆ پێك هێنرا، ئۆرگانەكانی ئۆپۆزسیۆن لە كۆستەنتینەپول و هەرێمەكان داخران لە وانە ئۆرگانی پروگروسیستەكان (ئیستیقبال) لە تەرابزونە، جگە لە گرتن و تەسلیم كردنی دادگای چەند كۆنەپەرست و (كلیریكال) كە یەكێكیان ئەندامی پارتی پروگرسیست بوو.

مەبەستی سەرەكی عیسمەت لەو هەنگاوەی ئەوە بوو، لە لایەكەوە كۆنەپەرستان و ئۆپوزیسیون بترسێنێت و لە لایەكی ترەوە، بوونی یاسایەكە دژ بەوانەی دەیانەوێ بچووكترین پشتگیری لە ڕاپەڕیوەكان و كۆنەپەرستانی توركیا بكەن، هەر هەوڵدانێك بوو سوود وەرگرتن لە ڕاپەڕینە وە لە دژایەتی كردنی سیستمی كۆماری و ئانكارا لە لایەن هەر كەسێكەوە بێت، دەوڵەت بە هێزی چەك وەڵامی دەداتەوە، دادگا سەربەخۆكان دەسبەجێ نێردراون بۆ ویلایەتەكانی رۆژهەڵات ڕۆڵێكی چالاكیان بینی و ڕۆڵی دادگای ئانكەرەیش ئەوە بوو كە بە پێی توانا ئەو سیاسەتە تۆقێنەرانە كەلە سەرەوە ئاماژەمان پێكردن جێبەجێ بكات ئەم هەنگاوانەی عیسمەت بوونە هۆی تۆقینی كۆنەپەرستەكان و لە ترساندا خۆیان شاردەوەو بێدەنگ بوون.

سەبارەت بە هەڵوێستی سوپا بەرامبەر بەم ڕووداوانە، لە سەرەتادا وایان دەزانی كە تەنیا بەكارهێنانی ئەو هێزانەی كە لەناوچەكەدان دەتوانێت كۆنترۆڵی ڕاپەڕینەكە بكات و بەسەر شێخ سەعیددا زاڵ ببێت. بەڵام لەبەر بێ باوەڕی بە ژاندرمەی ناوچەكە، كە بەشێكیان چوو بوونە ریزی هێزەكانی شێخ سەعیدەوە، یاخود چەكیان پێدابوون، بەرە نگار بوونەوەی ڕاپەڕینەكە خرابووە ئەستۆی كازم پاشای والی بەتلیس و فەرماندەی هێزی جێگری بە تلیس و پشكنەری سوپای سێهەمی توركیا.

کازم پاشا دوو هێزی ئامادەکرد بۆ شەڕ دژی راپەڕیوەکان، یەکێکیان لە دۆڵی کەباسەوە کەوتەڕێ بە مەبەستی داگیرکردنی (لێجە)، بەڵام شێخ سەعید پێشتر ئەم دۆڵەی گرتبوو و لەبەر نەبوونی ڕێگایەکی تر هێزەکە بەرەو دوا گەڕایەوە،جگە لەوە لەوانەبوو پشت بەرە بکەوێتەبەر مەترسییەکی یەکجار گەورەوە.

هێزی دووهەم لە سەرەتادا هەندێ سەرکەوتنیان بە دەست هێناو تەنانەت لەماوەی چەند ڕۆژێکدا (پیر ان) یان گرت کە یەکێك بوو لە ناوەندی ڕاپەڕینەکە، بەڵام کە دەگەنە لای (خۆ) لە خوارەوەی پیران لە لایەن راپەڕیوەکانەوە گەمارۆ دەدرێن و پاش شەڕێکی کورت ناچار بەرەو دیار بەکر پاشەکشەدەکەن.

چاپەمەنییەکانی سووریا، لەو بارەوە دەنووسن کە (*500*) نەفەر لەو هێزە کە لە دانیشتووانی ناوچەکە بوون دەچنە ڕیزی راپەڕیوەکانەوەو لە کاتی هێرشکردندا هاواریان دەکرد: "بۆ خاتری موحەمەد خۆتان بدەن بە دەستەوە.

ئەم تێکشکانانەو پەرەسەندنی بزووتنەوەکە دەوڵەتی ناچار کرد پەنابەرێتەبەر هێرشی بەر بڵاو بۆ لەناوبردنی راپەڕینەکە، وەك لەسەرەوە باسکرا لە سەرەتادا بەرەنگار بوونەوەی ڕاپەڕینەکە خرابووە ئەستۆی ئەو هێزانەی کە لە ناوچەکەدا جێگیر بوون، لەوانە خۆبەخشەکانی دانیشتووی ناوچەکە و ئەو عەشایرانە کە لە مێژە وەفادار و هاوکاری دەوڵەتن، لەگەڵ چەند پلانی هەوایی. ئەرکی ئەم هێزانە تەنیا ناوەرۆکێکی پارێزگارانەیان هەبوو و بۆ ئەوە بوو ببنە کۆسپ وتەگەرە لە ڕێگای پێشکەوتنی هێزی راپەریوەکان تا هێزەکانی دەوڵەت دەگەنە ئەو شوێنانەی کە راپەڕیوەکانی لێبوو. ئەرکی فڕۆکەکانیش بۆمباران کردنی شوێنی سەرهەڵداوەکان بوو بە مەبەستی ترسا ندن یا لەناوبردنی پێگەسەرەکییەکانیان. دەبێ ئەوەش بگوترێت کە تەسك کردنەوەی ناوچەی راپەڕینەکە بووە هۆی ئەوەی کە گەلێك لە شێخەکان چیتر پشتیوانی شێخ سەعید نەکەن و دانیشتوانی ناوچەکە ئەم ئەرکەیان بەجێ گەیاند. جگە لەوە دەوڵەت بانگەوازی دەرکرد بۆ هەندێ لە دانیشتوانی تورکیا کە بچنە ڕیزی سوپاوە، ستادی گشتی سوپای تورکیاش دەستی کرد بە گەمارۆدانی ناوچەی ڕاپەڕینەکە لە ناوچەی بەتلیس و هێزەکانی کازم پاشا لە ڕۆژئاوا جێگیر کران، لە باکوورەوە لە

ناوچەی خنیس ئەو هێزانەی کە لە ئەرزرۆم بوون فەرمانی دەسپێکردنی هێرشیان پێدرا، لە ڕۆژئاواوە بە هاتنی ئەو هێزانەی کە لە سیواس بوون پشت ئەستوورکران، بەڵام ئەوەی کە پەیوەندی بە ناوچەی هەرە گرنگەوە هەبوو واتە ناوچەی باشوور – ڕۆژهەڵات، ناردنی سوپا لە ڕێگای سووریاوە جێبەجێکرا بە پێی پەیمانی نێوان فەرەنسا- تورکیای ساڵی *921* کە بە ڕێککەوتنی ئەنکەرە ناسرا بوو.

وەك لە چاپەمەنییەکاندا باس دەکرێ، بەری باشوور – ڕۆژهەڵات زۆر گرنگ بوو، چونکە تەنیا لەو ڕێگایەوە دەکرا یارمەتی بنێردرێت واتە لە ڕێگای سوریا و ئالپووە. دەوڵەت رایگەیاند کە خەبات دژی راپەڕیوەکان زۆر بۆ بەزەییانەو سەخت دەبێ.

راپەڕینەکە بێگومان ئەنجامێکی زۆر سەخت و گرانی بە دواوە بوو ئێستا لەبەر چاودایە، خەباتی چەکدارانە لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵات زیاتر ئەم ناوچانەی تووشی وێرانی و هەژاری کردووە. یەکەم هێز کە دەچنە دیار بەکر تەواوی گوندەکانیان وێران کرد. ناردنی هێزەکانی دەوڵەت بۆ ئەوێ چەند ملیۆنی تێچوو، لەگەڵ ئەوەشدا دەوڵەت دەبێ یارمەتی ئەو شێخ و گوندنشینانە بدات کە پشتی دەوڵەتیان گرت و لەلایەن راپەڕیوەکانەوە زیانێکی زۆریان لێکەوت.

راپەڕینی کوردەکان کاریگەرییەکی خراپی هەبوو لەسەر باری نێو نەتەوەیی تورکیا، بە تایبەتی لە کێشەی مووسڵ و سووریادا، بەڵام دەبێ ئەنجامی باشیشی هەبێت، وەك ئێستا دەردەکەوێ، پێش هەموو شتێك لەبەرەو پێشەوە چوونی یا جێبەجێکردنی دروشمە ئابوورییەکان سەبارەت بە لە ناوبردنی دەسەڵاتی فیودالی – شێخی و توندو تیژ کردنی خەبات دژی کۆنەپەرستی و.. هتد.

"زاریای وەستوك" ئورگانێکی رەسمی پارتی کۆمۆنیستی یەکیەتیی سوڤێت - بەلشەویك- بوو لە قەوقاز و لە شاری تیفلیس دەردەچوو، واتە بیرو بۆچوونی پارتی کۆمۆنیست و دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤێتی بەرامبەر بە رووداو و سیاسەتی دەرەوەی ئەو دەوڵەتەی بلاو کردووەتەوە. وەك ئاشکرایە لە سۆڤێت چاپەمەنی نا دەوڵەتی و ناحیزبی، بە واتایەکی تر بێ لایەن یا ئازاد نەبوە تا بلێین ئەوەی نووسراوە و بلاوکراوەتەوە مەرج نییە گوزارشتی لە هەڵوێست و بیرو بۆچوونی دەوڵەت یا پارتی کۆمۆنیست کردبێت، ئەو نووسین و وتارانە بەبێ پەسەندکردن یا رەزامەندی دەزگاکانی کۆنترۆڵی یەکیەتی سۆڤێت بلاو نەبوونەتەوە.

هەڵبژاردنی رۆژنامەی زاریا وەستۆك لە ناو چاپەمەنییەکانی تری یەکیەتیی سۆڤێتدا بە مەبەست نەبوەو وە نەبێ رۆژنامە و گۆڤارەکانی تری یەکیەتیی سۆڤێت هەڵوێستێکی تریا ن هەبوو بێت، یاخود لەسەر کێشەی کورد وەك ئەو رۆژنامەیە شتیان نەنووسیبێت، نا ئەو رۆژنامەیە لە قەوقاز، واتە لەو شوێنانەی کە کوردی تیا دەژین، یاخود لەو ناوچەیە کە دراوسێی کوردستانی ژێر دەستی تورکیا و ئێران بووە، چاپ و بلاوکراوەتەوە، لە لایەکی ترەوە سیاسەتی کوردی یەکیەتی سۆڤێتی دەربڕیوە، ئەو دەوڵەتەی کە بانگەوازی برایەتی و پشتیوانی لە خەباتیگەلانی ژێر دەستی بۆ سەربەخۆیی ئەداو گەلی کوردیش لە ریزی ئەو گەلانەبوو کە بۆ رزگار بوون لە دەستی داگیرکەران راپەڕیبوو.

بەشێك لە کوردستان بە خاك و دانیشتوانیەوە کە لە چوار چێوەی یەکیەتیی سۆڤێت مابووەوە و لە نێوان ساڵەکانی *1923-1930* دا جۆرە کیان و قەوارەیەکیان پێدابوو وناوبانگی بە کوردستانی سوور دەرکرد و پاشان هەڵوەشێنرایەوە و دانیشتوانی دابەشکران بەسەر کۆمارەکانی یەکیەتیی سۆڤێتدا و دوور خرانەوەو کوردستانیان پێ چۆڵ کردن و ئازەری و ئەرمەنی یان هێنایە جێگایان و بوو بە دوژمنی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد لە بەشەکانی تر، واتە بە پاڵپشتی ئەتاتورك و رەزا شا، بە کورتی لە باتی ئەوەی کە کوردستانی ژێر دەستی سۆڤێت ببوایەتە نموونەیەك بۆ پارچەکانی تر و کوردستانی سوور پێگە و پاڵپشتی بەشەکانی تر بوایا و کوردەکانی سۆڤێتی بۆ

یارمـەتیدان هاندابـا، دەبینـین بـۆ نموونـە چـۆن لەسـەر ڕاپەڕینەکـەی شـێخ سـەعید لــە ســاڵی *1925*دا کــە نــاوەڕۆکی بابەتەکەمانــە هــەوڵی لــەناوبردنی داوەو چــۆن ئەو شۆڕشەی چەواشـە کـردووە و چـۆن بـە گـەلانی سـۆڤێت و بـە تایبـەتی گـەلی کـورد لــە ســۆڤێتی ناســاندووەو چــۆن شــەڕێکی نــاڕەواو پڕوپاگــەندەی دژی ئــەو بزوتنەوەیە ڕاگەیاندووە.

سۆڤێت جگە لـە شـەڕی پڕوپاگـەندە ڕاسـتەوخۆش لەسـەرکوتکردنی ئـەو شۆڕشـە بــە چـەك و پــارە و یارمــەتیدانی ئـابووری و سیاسـی و دیپلۆماسـی و بــە هێرشــی هـەوایی دەسـتێکی بـاڵای هـەبووەو بگـرە دیـاری کراویـش. بەلشـەویکەکان لەبەرەیـەکی یـەکگرتوودا لەگـەڵ کەمالیسـتەکاندا بـوون و بەڵگـەش لـەم بـارەوە یـەکجار زۆرە و لـەم بابەتەدا جگە لە نووسـینەکانی زاریـا وەسـتوك هـەندێ بەڵگـە و دیکومینتـی وەزارەتـی دەرەوەی یەکیـەتی سـۆڤێت (ڕوسـیای ئـەمڕۆ) هەیــە کــە ئاراســتە دەکرێــن و لــە هـەندێکیاندا دەردەکـەوێت کـە چـۆن کونسـوڵ و سـیخوڕ و دیپلۆماتـەکانی سـۆڤێت لـە تورکیا لە ژێـر پـەردەی دۆسـتایەتی و پـەیوەندی کـردن بـە لایـەنی کوردییـەوە ئـەرکی دەزگا سەرکوتکەرەکانی تورکیایان لە کوردستاندا بەڕێوە بردووە، بەڵگـەکان هـەندێکیان ئەو ڕاستییانە ناشارنەوە کە:

1-زۆر کـەس و لایـەنی کـوردی هـاندەدەن کـە دژی دەوڵـەتی دژی ئیمپریالیسـتی ئەتاتورك ئەجووڵێنەوەو پشتگیری شۆڕشەکە نەکەن.

2 -بەهۆی ئەو کەس و لایەنانەوە دەنگوباسی کوردستان و چۆنیـەتی بزووتنەوەکـە لە لایەن دیپلۆمات و سیخوڕی سۆڤێتییەوە دەدرێتە ڕژێمی ئەتاتورك لێرەدا مەبەست ئەو سۆڤێتییانەیە کـە لـە کوردسـتانی بندەسـتی تورکـدا بـوون وەك کونسـولەکانیان لـە چەند شاری کوردستاندا.

3-سـاردکردنەوەی کۆمـەڵانی خـەڵك لـە پشـتیوانی کردنـی شۆڕشـی شـێخ سـەعید، گ وایا شێخ سەعید کابرایەکی کۆنە پەرست و داردەستی ئیمپریالیزمە.

فریودان و بەڵێندان بە لایەنی کوردی کە کۆمـاری نوێـی تورکیـا ئۆتۆنۆمـی دەدات بە کوردان.

لە نووسینەکانی (زاریای وەستوك) کە زۆربەیان هەر هەمان نووسینەکانی ڕۆژنامە کەمالییەکانی تورکیایە، جاری وا هەیە ئەو درۆ و دەلەسانە و بەدناوکردنی شۆڕشەکە زیاتر و گەورەتر کردووە و پەیتا پەیتا لەسەرکەوتنی هێزە سەرکوتکەرەکانی تورکیا هەواڵ ئەدا.

بێشەرمی بەرێوەبەرانی ڕۆژنامەکە گەیشتبوە ڕادەیەك لە هیچ بوختان و سوکایەتی کردن بە کوردو بزوتنەوەکەی، خۆیان لانەداوە، ئەگەر بە وردی سەیری سەر دێڕ و وتار یا هەواڵەکان بکرێت ئەم دەستەواژانە بەرچاو دەکەن، "دژە شۆڕشییەکانی تورکیا" "فەناتیکەکان"، "خەباتگێرانی ئایینی" ، "کۆنەپەرستە یاخی بووەکان"، "چەتە و باندو ڕێگر و هەڵخەڵەتاوەکان"، "لایەنگرانی خەلیفە و سوڵتان"، "نۆکەرەکانی ئیمپریالیزم" یا لە دوو توێی وتارەکاندا هەندێ ڕستەی وەك "سەعید و کۆنەپەرستانی تر"، "فیودالە کوردەکان"، "بەپارەی بێگانەکان ئەو سەرهەڵدانە ڕێکخراوە".

هەروەها دەنووسێت، ئەم ڕاپەڕینە لە ژێر دروشمی سەربەخۆیی بۆ کوردستان یا ئۆتۆنۆمی دروستکراوە، لە لایەکی ترەوە دەڵێ بۆ گەڕاندنەوەی سیستمی خەلافەت یا دەمەزراندنی دەوڵەتێکی ئایینی و لابردنی ڕژێمی دژە ئایینی کەمال، ئەم سەرهەڵدانە بەرژەوەندی دەوڵەتانی بێگانەی تێدایە و دەیانەوێ دەوڵەتێکی تری وەك عێراق دروست بکەن و دیاربەکر بکەنە پایتەختی ئەو دەوڵەتە، یاخود دەنووسێت "یەکیەتی کۆنەپەرستان لەگەڵ ئیمپریالیزمدا"، یاخود "باند یا چەتەکانی دژی شۆڕش" کە لە ناو کۆچەرە وەحشییەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا کە هاو سنووری ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئینگلیز، واتە کوردستانی باشوور لە مووسڵەوە دەستی پێکردووە و ڕاپەڕینەکە هاوکات بووە لەگەڵ هاتنی کۆمیسیۆنی کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبە الامم) بۆ مووسڵ، کە ئەمە بۆ خۆی جارێکی تر دیمەنی ڕاستەقینەی ئەو ڕاپەڕینە نیشان دەدات، واتە بۆ ئەوەیە کە تورکیا سەرقاڵی ڕاپەڕینەکە بێت و ناچار ببێت دەست لە مووسڵ هەڵبگرێت و بکەوێتە گفتوگۆ لەگەڵ ئینگلیزەکان. هەروەها دەڵێت هەموو ڕاپەڕینەکانی کورد بە هاندانی ئیمپریالیزم بووەو ئەم سەرهەڵدانەی ئەمڕۆش بۆ

خنکاندنی شۆڕشی پێشکەوتووی تورکیا و کۆماری لاوی تورکیاوە لە لایەن ئیمپریالیزمەوە ڕێکخراوە، بۆیە ئەمڕۆ چینی کرێکاری جیهان پشتگیری خەباتی دژی ئیمپریالیزمی تورکیایە.

زاریا وەستۆك دەڵێ گەرچی دەوڵەتی تورکیا لەسەرکوتکردنی ئەم ڕاپەڕینە دوا کەوت - دیارە سۆڤێت پێشتر ئاگای لێ بووە - بۆیە بۆلشەویکەکان داوای هەنگاوی توندتر و بێ بەزەییانە تر دژی ڕاپەڕیوەکان دەکەن و داوا دەکەن کە نابێ دەرفەتیان پێ بدرێت.

لە ئیستەتێکی نووسینی بەلشەویکەکاندا، گەلی کورد وەك گەلێکی دوا کەوتوو یا خێڵ و هۆزە کوێرەکان یا تاریکەکان" ، "کێوییەکان یا کێونشینەکان.. و دەبینرێت.

ئێمە لەم باسەدا جارێ هەر باسی شۆڕشی شێخ سەعید دەکەین و هەڵوێستی سۆڤێتەکان بەرامبەر بەو شۆڕشە، بەڵام وەك بیر خستنەوەیەك ئاماژە بە دوو یا سێ نووسینی زاریا وەستۆك دەکەین کە پەیوەندی بە سمکۆ و ڕاپەڕینی کوردەکانی ڕۆژهەڵاتەوە هەیە و دەنووسێت کە ڕاپەڕینی کوردەکانی ئێرانیش بە سەرۆکایەتی سمکۆ هەر بەو دەستانە (واتە ئیمپریالیزم ڕێکخراوە کە شۆڕشی شێخ سەعیدیان لە باکووری کوردستان ڕێکخست و ڕاپەڕینی سمکۆ بە درێژە پێدەری ڕاپەڕینی شێخ سەعید دەزانێت و بە ئەڵقەیەکی تری دادەنێ لە پیلانەکانی ئیمپریالیزم، هەروەها تا پەیوەندی کردنی شێخ مەحموود بە سۆڤێتەوە شۆڕشەکەی کوردستانی باشووریشیان بە دەستکردی ئینگلیز و دژی دەوڵەتی تورکیا زانیوە و بە پیلانێکیان دادەنا بۆ دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ و دەسەمۆی ئیمپریالیزم کە دژی سۆڤێت و تورکیا دەبێت.

لە شوێنێکی تردا دەنووسێت: ئەو ئاگرەی کە ئینگلیزەکان لە کوردستانی تورکیا و ئێران هەڵیان گیرساندبوو، کڵپەی گەیشتووەتە ویلایەتی مووسڵ و ئەم جارە لە کوردستانی باشوور، ئاگرەکە ڕووبە ڕووی خۆیان بوویەوە -مەبەستی شەڕی شێخ مەحمووده لەگەڵ ئینگلیزەکان-.

زاریـا وەسـتۆك ئـەو بڕیارانـەی کـە دەوڵـەتی تورکیـا داویـەتی بـۆ سـەرکوتکردنی بزووتنەوەی کورد و دەرکردنی یاسای تایبەتی بۆ ناوچە کورد نشینەکان و ڕاپەڕیوەکان و دادگـا تایبەتییـەکان و گرتـن و کوشـتنی مـەلا و شـێخ و سـەیید و پیـاوی ئـایینی و نیشـتمان پـەروەر و ئـازادیخواز و خـەڵکی بـێ تـاوان پەسـەند دەکـات و لـە بـری ئـەوەی ڕەخنەیان لـێ بگ رێت یاخود بێ لایەنانە وەك هەواڵ و دەنگوباس بڵاویان بکاتەوە، هەم پشتیوانییان لێدەکات و هەم چەپڵەیان بۆ لـێ دەدات.

لێرەدا پێویست بە شیکردنەوەی ئەو بڕیار و یاسا فاشیستییانەی تورکیا ناکا.

لە لایەکی ترەوە جێی سەر سوڕمانە کـە زاریـا وەسـتوك و چاپەمەنییـەکانی تـری بەڵشەویکەکان لەگەڵ کەمالیسـتەکان و دەزگـای ڕاگـەیاندنیان، ڕەخنـە و هێرشـێکی زۆر دەکەنـــە ســـەر بەرهەڵســـتکارانیتورکیا، ژمارەیـــەك لـــەو چاپەمـــەنی و هـــێزە بەرهەڵسـتکارانەی (ئۆپۆزسـیون) تورکیـا بەرامبـەر بـە شۆڕشـەکەی شـێخ سـەعید یابـێ دەنگن، یا جاروبار بێ لایەن و تەنا نەت هەندێ جاریش ڕەخنە یا داوای کەم کردنـەوەو سووك کردنی سزای بەشداربووانی ڕاپەڕینەکە دەکەن.

بە گشتی بەلشەویکەکان وەك کەمالیستەکان دژی هەموو هـێزێکی بەرهەڵسـتکار و ئۆپۆزیسیۆن و لیبرالی تورکیا بوون، بەرە بەرە لە تورکیا زۆربـەی ئـەو ڕۆژنامـە وهـێزە ئۆپۆزســیۆن و لیبرالانــە، بــە پــارتی کۆمونیســتی تورکیاشــەوە دادەخرێــن و راوە کۆمۆنیستیش لە لایەن کەمالییەکانەوە دەست پێدەکات.

زاریا وەستوك کە باسی دادگاییکردنی شێخ سەعید وهاوڕێکانی دەکات بـەبێ هیـچ بەڵگەو سـەرچاوەیەك، تەنانـەت نـاڵێت کـە لـە ڕۆژنامـەکانی تورکیـاوە وەرگـیراوە یـا دەوڵەتی تورکیا ڕایگەیاندووە، دەڵێ: شێخ سەعید لە دادگادا خـۆی بـە تاوانبـار زانیـوەو وتوویەتی ڕاپەڕینەکە بۆ گەڕاندنەوەی سیسـتمی خەلافـەت و سـوڵتان و شـەریعەت و... بووە، ئەم درۆ بێ شەرمانە کە کەس نە باوەڕیـان پـێ دەکـات و نـەفریوی کـەس دەدەن، ئەم جۆرە بوختانانە هەر دەبێ لە هەمبانەی بەلشەویك و پان تورکیستەکاندا هـەبێت، زاریـا وەسـتوك، هـەروەها دەنووسـێت کـە شـێخ سـەعید دۆسـتی نزیکـی سـوڵتان عەبدولحـەمیدەو لـە شـێخەکانی نەقشـبەندییە و هـەر کـاتێك بیـەوێ، بـە هـەر

بیانوویەکەوە بێت دەتوانێت هێزێکی زۆر لە مەلا و دەروێش و سەیید و.. لە دەوری خۆی کۆ بکاتەوە، کارێکی لەو جۆرەش لە کۆمەڵگایەکی دوا کەوتووی وەك کوردستاندا شتێکی دژوار نییە.

هەر بە پێی نووسینەکانی زاریا وەستوك، راپەڕینەکە دوانزە ویلایەتی ڕۆژهەڵاتی تورکیای گرتووەتەوەو ژمارەی چەکدار و شۆڕشگێڕ *5* تا *12* هەزار کەسن. باشە ئەم ڕۆژنامەیە لە خۆی ناپرسێت ئەوەندە دەروێش و مەلا و سەیید و دەرەبەگ لەکوێ پێکەوە کۆ دەبنەوەو ئەو دەروێش و شێخانە چۆن دەتوانن تەواوی دانیشتوانی کوردستان بە دوای خۆیاندا ڕاکێشن؟.

کابینەی سەرەك وەزیران فەتحی بەگ کە لە لایەن هێزە بە ناوچەپەکانی تورکیا و ئەوانەی سەربە سۆڤێت و هەروەها لە لایەن باڵی چەپی پارتی گەل و پان تورکیستە ڕەگەز پەرستەکانەوە، دەکەوێتە بەر لافاوی ڕەخنە بەوە تاوانبار دەکرێت کە هەڵوێستی توند و تیژی بەرامبەر بە ڕاپەڕیوەکان نەبوە، لە ئەنجامدا بە پاڵپشتی و خواستی بەلشەویکە کان لە کار دەکەوێت و گوایا باڵی چەپی ئەم پارتە (باڵە راستەکەی بە سەرۆکایەتی فەتحی بەگ بووە) بە سەرۆکایەتی عیسمەت پاشا دەسەڵات دەگرێتە دەست و بەلشەویکەکان پێشوازی لێدەکەن، سەرەنجام لە هیچ کردەوەیەکی دڕندانە و فاشییانە لە کوردستان دەست ناپارێزێت و لە لایەکی ترەوە دەست بە ڕاونانی کۆمۆنیستەکان دەکات و بەم چەشنە هەڵوێستی نا دۆستانەی خۆی بەرامبەر بە بەلشەویکەکانی روسیا دەردەبڕێت. ئینجا سۆڤێت نە رووی هەیە باسی ئەو کردەوانە بکات و نە دەسەڵاتیشی دەبێ بۆ بەرگری کردن لێی.

وەك لە ڕووداوەکانی دواتردا دەرکەوت، پاش هەر سەرکوتکردنێکی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە هەر پارچەیەکی کوردستاندا بوو بێت، لێدانی پارتە کۆمۆنیستەکان و هێزە پێشکەوتنخوازەکانی ئەو وڵاتانەی بە دواوە بووە. بۆ نموونە پاش شۆڕشی سمکۆ، پاش کۆماری مەهاباد، پاش شۆڕشی ئیسلامی ساڵی *1979*ی ئێرانی، هەروەها پاش سەرکوتکردنی هەر بزووتنەوەو ڕاپەڕینێك لە عێراقدا کۆمۆنیستەکان پرژی ئاگری تۆڵە سەندنەوەیان بەرکەوتووە.

زاریاوەستوك *27ی فیورالی 1925*

را پەڕینی فەناتیکەکانی (خورافییەکانی) تورکیا
بە پارەی بێگانەکان
کوستانتینە پول -ئەستەنبوڵ- *1925/2/26.*

لەویلایەتەکانی ڕۆژهەلاتی تورکیا، ڕاپەڕینێك سەری هەلداوە، شێخ سەعید سەرکردەی ڕاپەڕینەکەیە. ڕاپەڕینەکە لە ژێر دروشمی پێکهێنانی دەوڵەتی کوردی وسەقامگیرکردنی خەلافەت دەستی پێکرد، هەروەها بەمەبەستی گۆڕینی ڕژێمی سیاسی ودانانی ڕژێمێك لە سەر بناغەی شەریعەت و لابردنی کابینەی ئاتە ئیستی (بێ دینی) عیلمانی کەمالە، ڕاپەڕینەکە، کە بە تێکهەڵچوونی ژمارەیەك لە دانیشتووان لەگەڵ ژاندارمەکان دەستی پێکرد، یانزە ڕۆژە درێژەی هەیە و چوار ویلایەتی گرتووە وە کە ژمارەی دانیشتوانیان شەست هەزار کەسە، ناوچەی ڕاپەڕینەکە نزیکیشاخەکانی دیار بەکرن.

دەوڵەتی تورکیا سوپا دەنێرێت بۆ سەرکوتکردنی ڕا پەڕینەکە

لە دوانزە ویلایەتی ڕۆژهەلاتی تورکیا بارودۆخی تایبەتی ڕاگەیەنراوە. لە مەجلیسی تورکیا فەتحی بەگ ئەم ڕاپەڕینەی بە ڕاپەڕینێکی ئایینی فەناتێکی لە قەڵەمداوە. هەندێك لە نوێنەرانی مەجلیس لە وەڵامی وتەکانی فەتحی بەگدا وتیان کە ڕاپەڕینەکە ناوەرۆکێکی سیاسی هەیە و ئەنجامی سیاسەتی سەرنەکەوتووی ناوخۆی دەوڵەت و لێنەهاتوویی بەڕێوە بەرانی ناوچەکانە.

کابینەی دەوڵەت بە سەرۆکایەتی کەمال لەم بارەوە کۆ بووەتــەوە. وەزیـری نـاوخۆ ڕایگەیاند کە بزووتنەوەکە لــە لایــەن دەوڵەتــە بێگانەکانــەوە، پشـتیوانی لێدەکرێـت کـە بەرژەوەندییان لە دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆی وەك عێراقدا هەیە.

ئانکـارا سـەبارەت بـەم ڕووداوانـە بێدەنــگ بــووەو پــاش تێپــەڕبوونی یــانزە ڕۆژ ئاشـکرای کـردووە. هـۆی کۆمەڵایـەتی بزووتنەوەکــە نــاڕەزایی ناوچــەکانی ڕۆژهەڵاتــە بەرامبـەر سیاسـەتی دەوڵـەتی کـەمال ڕۆژنامـەکانی ئەسـتەنبول بــە ئاشـکرا ڕۆیشـتنی کوتوپڕی عیسمەت پاشا لە ئانکاراوە باسدەکەن.

بزووتنەوەی ڕاپەڕیوەکان

ئـەم بزووتنەوەیـە شـتێکی گرنـگ وجـددی ئاشـکرا کـرد. دەرکـەوت کـە رابــەری ڕاپــەڕیوەکان: شــێخ ســەعید و هاوکارەکــانی بــە هــاندانی بێگانــەکان جووڵاونەتــەوە. ڕۆژنامەکان ئەوەیان خستووەتە ڕوو کـە لـە نـاو ڕێکخـەرانی ڕاپەڕینەکـەدا لایـەنگرانی سوڵتانیش هەن. شێخ سەعید بە شـێوەیەکی چاوەڕوان نـەکراو و بـە هـێزێکی زۆرەوە، شا ری گەورەی (گەنجە)ی گرتووەو هێزێکی تریش بەرەو شاری دیاربەکر کەوتووەتە ڕێ و هێزێکیش بەرەو شاری (ئارگاکی).

دەوڵەتی تورکیا لە مەجلیس ئەم ڕاگەیاندنەی بڵاوکردووەتەوە:

ڕاپەڕینی چەکدارانە دژی هێزەکانی دەوڵەت کە لە ئارگاکەوە دەسـتی پـێ کـرد بـۆ ویلایەتەکانی دیاربەکر و خـارپوت و گەنجـە پـەرەی سـەندووە و دەرکـەوتووە کـە دوور نییـە لـە ویلایەتـەکانی تریـش بـڵاو بێتـەوە، دەوڵـەت لـەو ویلایەتانـەی کـە ڕاپــەڕیون بـارودۆخێکی تایبـەتی ڕاگـەیاندووەو گـەمارۆی داون و لــە مــەجلیس داوا دەکـات ئـەم هەنگاوانـەی دەوڵـەت پەسـەند بکا. بـە پێـی ڕاگـەیاندنی (ڕۆیتـەر) لـە ئەســتەنبوڵەوە، پارتی گەل پێشنیارەکەی دەوڵەتی پەسەند کردووە سەبارەت بـە ڕووبـە ڕوو بوونـەوەی بزوتنەوەکـە لـە ناوچـە کـورد نشـینەکان و بڕیـارێکی پەســەند کـردووە کـە پێویسـتە

راپــەڕینی کوردەکـان بەشـێوەیەکی بـێ بەزەییانـە سـەرکوت بکرێـت، جگـە لـەوە پــارتی پێشنیار دەکات کە یاسای پەیوەند بە خیانەتکردن لە دەوڵـەت بگۆڕدرێـت و سـزای ئـەو کەسانە بدات کە بۆ گەیشتن بە مەبەست کەڵك لە ئایین وەردەگرن.

هۆکانی ڕا پەڕین لە تورکیا

مۆسکۆ *1925/2/26.*

ڕۆژنامـــەی براڤـــدا وتـــارێکی بڵاوکردووەتـــەوە کـــە هـــاوڕێ راســـکولنیکوف نووسـیویەتیتیایدا هـاتووە: "ئێسـتا تەلگرافـەکان سـەبارەت بــە ڕاپــەڕینێکی تــری کۆنەپەرسـتانی تورکیـا هــەواڵ ئــەدەن و ڕادەگەیــەنن کــە دەیانــەوێ بــە هاوکــاری ئیمپریالیستەکان بزووتنەوەی نەتەوایەتی شۆڕشگێڕانەی تورکیا کە وەستانی بـۆ نییـە تێك بشکێنێت لەم دواییە لە تەواوی تورکیـادا ئـەم ئۆپۆزسـیۆنە کۆنەپەرسـتە بـەرچاو دەکەوێت. ڕێکەوت نییە کە ڕاپـەڕین لـە ناوچـەکانی ڕاپـەڕین سـەری هـەڵداوە، چونکـە فیوداڵ و خاوەن زەوییە گەورەکان لەوێ مۆڵیان داوە. ڕۆڵی پیاوە ئایینییەکان لەوێ بـە هێزە کە زۆر جار مەلا کۆنەپەرستەکانیان وەك نوێنەری خۆیـان ناردووەتـە مەجلیسـی تورکیـا. وەك ئەفغانسـتان ڕاپەڕینەکـە لـە لایـەن بـاندە (چەتـە) دژ بــە شۆڕشــەکانەوە پێکهاتووە. باندەکــان لــە نــاو خــەڵکی نــەزان و دوا کــەوتوو کۆچــەرە کێوییەکانــەوە راسـتەوخۆ لەگـەڵ ناوچـەکانی ژێـر دەسـەڵاتی ئینگلیـس هاوسـنوورن و سـەرەتاکەی لـە نزیك ناوچەکانی سەر سنووری موسڵەوە دەستی پێکردووە.

هێزی راپەڕیوەکان دەگاتە پێنج هەزار نەفەر. ئەوەش دەبێ لەبەرچاو نەکەین کە هەموو کوردێك هەر لە منداڵییەوە هیچ کـاتێك لـە چـەك و تفـەنگ دوور ناکەوێتـەوە، ژمـارەی شـەڕکەرەکان لەوانەیـە لـە ماوەیـەکی کـەمدا زۆر زیـاد بکـات. پێویسـت بـە بـیر هێنانەوەیە، کە کاتی ڕاپەڕینەکە هاوکات بووە لەگـەڵ سـەردانی نوێنـەرانی "کۆمەڵەی

نەتەوەکان" بۆ مووسڵ، ئەمەش ڕووناکییەکی تره لەسەر ڕاستی مەبەستی ڕاپەڕینەکە.

ڕۆژنامەکانی تورکیا بە تەواوی ڕاست دەڵێن کە ڕاپەڕینەکە بە فیت و هاندانی ئینگلیز و پشتگیریی فیودالْ و فەناتیکە موسڵمانەکانە و ئینگلیزەکان ئەم بزووتنەوەیان دروست کردووە و بە تەلیس و گونیە پارەی ئەوان پشتیوانی لێدەکرێت و یارمەتی دەدرێت.

دەوڵەتی تورکیای تازە، بەرهەمی بزووتنەوەیەکی ڕزگاریخوازە و ڕاپەڕینەکە لە لایەن ئیمپریالیزمی ئینگلیزەوە لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا ڕێک خراوەو دەیەوێت ئەم بزووتنەوە پێشکەوتنخوازە بخنکێنێت، بۆیە چینی کرێکاری دنیا لەم خەباتەدا لە ڕیزی دەوڵەتی ئانکارا رادەوەستێت و بە ئاگر و شمشێر دژی ئیمپریالیزمی چەوسێنەری جیهانی پشتی شۆڕشی نەتەوایەتی تورکیا دەگرێت.

قۆناخی دژواری شۆڕشی تورکیا
زاریا وەستوک- *925/2/28*.

ڕۆژنامــەی حاکمییــەتی میللــی ســەبارەت بــە ڕاپــەڕێنی کوردەکــان دەنووســێت: ڕاپەڕینی گەنجە یەکێکە لە قۆناخە دژوارەکانی شۆڕشی تورکیـا و ئـەوە دەردەخـات کـە شـۆڕش هێشـتا زۆری مـاوە بـە ئـەنجامی خـۆی بگـات. کەمتەرخـەمی بەرامبـەر بـە کۆنەپەرسـتان دەبێتـە هـۆی پـەلاماری بـەربلاویان بـۆ سـەر شـۆڕش. گـەرچی دەوڵـەت هـەنگاوی بـۆ بەرەبـەرکانێ دژی شـۆڕش هــەلگرتووە، بــەلام لــەم کـارەیدا دواکــەوتووە پێویستە هەنگاوی خێراتر و کاریگەرانەتر هەلگرێت و....

بارودۆخەکە زۆر جیددییە. *3/5* – زاریا وەستوک.

ئانکارا. سەرەڕای هەندێ سەرکەوتن کە دانیشتووانی خارپوت و گیگی لە خەبات دژی ڕاپەڕیوەکان وە دەستیان هێناوە، بەلام ئەمـە بنچینەیـەك نییـە بـۆ خـۆش بینیـی سەبارەت بە بارودۆخەکە، چونکە ڕەوتی ڕووداوەکان هەروا ئالۆزن. فـەرمانرەوای (والی) پێشووی مووسڵ، نەزیف پاشا بە ڕۆژنامەکانی وتووە کە ڕاپەڕینەکـە لـە ئەسـتەنبوڵەوە ڕێکخراوە، لەبەر ئەوە ڕاپـەڕیوەکان هـەموویان لایـەنگری سـەربەخۆیی کوردسـتان نـین چونکە لە ناویاندا تورك لە کورد زیاترن.

لاچوونی فەتحی بەگ *925/3/5*

لە کۆبوونەوەی پارتی گەل، زۆر بـە توندیـی ڕەخنـە گیراوە لـە کـارو کردەوەکـانی فەتحی بــەگ و بـەوە تاوانبـار کـراوە کـە لـە دژی ڕاپـەڕیوەکان جیـددی نـەبوەو داوایـان لێکـردووە بـۆ ئارامکردنـەوەی وڵات هـەنگاوی تونـد و تۆڵـتر هـەڵبگرێت، لــە دەنگدانــی

پێشوودا بۆچوونی باڵی چەپی پارتی گەل کە فەتحی بەگ سەرۆکایەتی دەکات، سەرکەوت کەبە دوای ئەمەدا فەتحی بەگ داوای خۆکێشانەوەی لە سەرۆك کۆمار کردو ئەوە بوو کە کۆبوونەوەی گشتی داوای لە فەتحی بەگ کرد بەشێوەیەکی کاتی سەرکردایەتی کابینەی وەزیران بکات. ئێستا لەوانەیە سەرکردایەتی کابینەی نوێ بدرێتە عیسمەت پاشا و رەجی بەگ بکرێتە وەزیری ناوخۆ و وەزیری بەرگری کازم پاشا و وەزیرانی تری کابینەی عیسمەت لە کاتی خۆیدا دیاری دەکرێن.

زاریا وەستوك لە ڕۆژی *925/3/3* بەپێی هەواڵی گەیشتوو لە ئەستەنبولەوە دەنووسێت کە کەوتنی کابینەی فەتحی و هاتنە سەر کاری عیسمەت مانای ئەوەیە سانسۆر و داخستنی چاپەمەنییەکان و ڕاوەدوونانی بەرهەڵستکاران، هەروەها گەمارۆ و گوشار و بارودۆخی تایبەتی لەسەر ناوچەکانی ڕۆژهەلات زیاتر دەبێت.

زاریا وەستوك *925/3/3* سەندیل کوردی و مەلا سەلیم

بەپێی هەواڵی گەیشتوو سەرکردەی راپەرینی کوردی دژ بە تورکیا، مەلا سەندیل کوردییە، ئەم مەلایە کە یەکەمجارە دژی تورکیا راوەستاوە تەمەنی پەنجا ساڵە و ناوبانگی بە قسەکەرێکی باش و لێهاتوو دەرکردووە، ناوبراو خوێندنی لە مەدرەسەی ئایینی کوردستان تەواو کردووە و بۆ خۆی لە گوندێکی ناوچەی وان لە دایك بووە. پارتی "یەکیەتی و پێشکەوتن" الاتحاد و الترقی - لە کاتی خۆیدا لە توانای قسەکردن وزانایی ئەو کەڵکی وەرگرت وپشتیوانییەکی زۆری لێکرد. ناوبراو، بە تایبەت لە نێوان ساڵانی *1910-1911* دا، خزمەتێکی باشی ئەم پارتەی کرد، بەڵام تا دەست پێکردنی شەڕ ناوبانگێکی وای نەبوو. لە ساڵی *1916* سەندیل کوردی لە پاراستن و بەرگری کردن لە شاری بەتلیس بەرامبەر بە سوپای روسیا بەشداری کردووەو بەوتار و خوتبەکانی خۆی دانیشتووانی ناوچەکەی دژی رووسەکان هاندەدا. کاتێ شارەکە لە لایەن رووسەکانەوە گیرا، گرتیان وناردیانە پشت بەرەی رووسەکانەوە.

راپەڕینی ئیستای وی دژی موستەفا کەمال لەبەر ئەوەیە کەپەیوەندی بە تورکە گەنجەکانەوە هەیە و ئێستا ئەوانە لە بەرەی ئۆپۆزسیوندان.

هەڵەیەکی تەواوە ئەگەر بگوترێت سەندیل کوردی دەورێکی هەبووبێت لە شۆڕشی ساڵی *1914* دا، وا دیارە ناوی وی لەگەڵ مەلا سەلیم بەهەڵە وەرگیراوە یا گۆڕاوە ئەوکاتەی سەندیل کوردی وەفاداری تورکیا بوو، بەڵام ئەوەی پەیوەندی بە مەلا سەلیمەوە هەیە ئەوەیە کە دەوری ئەو بەم چەشنە بوو. ناوبراو یەکێك بوو لە رێکخەرانی راپەڕینی *15*ی مارتی *1914* کە باشووری بە تلیس لە دەستی راپەڕیوەکاندا بوو، لەم شارەدا کونسوڵ خانەی یەکێك لە وڵاتانی بێگانەی -واتە رووسیا- لێبو، دوو هەزار نەفەر لە راپەڕیوەکان ئەم شارەیان گرتبوو کاتێك کە هێزی پشتیوانی لەوان و موش ەوە دەگاتە یارمەتی لەشکری تورك، راپەڕیوەکان دەشکێن و مەلا سەلیم بە هۆی کونسوڵی روسیاوە رزگاری دەبێت. مەلا سەلیم تا راگەیاندنی شەڕ دژی روسیا لەو کونسولخانەیەدا دەمێنێتەوە، پاش ئەوەی کونسوڵی روسیا لەوێ دەردەکرێت مەلا سەلیم دەکەوێتە دەستی دوژمنانی خۆی واتە دەوڵەتی تورکیا. ناوبراو لەگەڵ سێزدە هاوڕێی خۆیدا هەڵدەواسرێ و لە گۆڕستانی بە تلیس دەنێژرێن سەندیل کوردی هیچ پەیوەندییەکی بە راپەڕینی مەلا سەلیمەوە نەبوو.

زاریا وەستوك *925/3/6*.

ئەو زیانەی لە ئە نجامی را پەڕینەکەوە بە دەوڵەت گەیشتووە.

ئانکارا، *3/30* – رۆژنامەی دەوڵەتی جومهورییەت دەنووسێت کە دەوڵەتی تورکیا بە هۆی ئەو راپەڕینەوە، یەك ملیون فونتی تورکی زیانی لێکەوتووە جگە لە روخاندن و کاولکردنی شوێنەکان لە لایەن راپەڕیوەکانەوە، هەروەها دابەزینی فونتی کاغەزی تورکی بە دواوە بوو، رۆژنامەکە دەنووسێت ئەو راپەڕینە دەبێ بە دەستێکی ئاسنین سەرکوت بکرێت.

زاریا وەستوك *925/3/10.*

ڕووداوەکانی تورکیا، فەتحی بەگ چۆن ڕۆیشت؟.
ئانکارا.

بەپێی دواین هەواڵ، لە کۆبوونەوەی پارتی گەل دا هەموو کردەوەکانی کابینەی فەتحی بەگ بە توندی ڕەخنەی لێگیراوە. ئەم کۆبوونەوەیە لە ژێر گوشاری نوێنەرانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات بەڕێوە چوو، ئەو نوێنەرانە زۆر بە توندی داوایان کردووە کە هەنگاوی توند و تیژ و بەوپەڕی بێ بەزەییانەوە دژی ڕاپەڕیوەکان بنرێت و ڕەخنەیان لەسەر کابینەی فەتحی بەگ ئەوە بوو کە گوتوویانە ئەو هەنگاوانەی ئەو ناویەتی جێی ڕەزامەندی نین.

فەتحی بەگ لە وەڵامی ئەم ڕەخنەو پرسیارانەدا دەڵێ: کە بارودۆخەکە هێندە جێگای مەترسی نەبوە کە هەنگاوی توند و تیژ بنرێت. ناوبراو گوتی: ئەگەر لایەنگرانی توند و تیژی گوشار بخەنە سەری کابینەکەی خۆی لە کار ئەکشێتەوە. زۆربەی بەشداربوانی کۆبوونەوەکە لەگەڵ بۆچوونەکەی فەتحی بەگدا نەبوون و ئەوە بوو کە فەتحی بەگ خۆی لە کارکێشایەوە.

وا بڵاوە کە پارتی پێشکەوتن بە تایبەتی لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵات پڕوپاگەندەی ئایینی دەکات، کوڕی سەرکردەی ڕاپەڕینەکە واتە شێخ سەعید ماوەیەك لەمەوبەر هاتووەتە ئەستەنبووڵ و لەگەڵ ئەندامانی پێشکەوتندا چاوپێکەوتنی هەبوە، ڕابەری پارتی پێشکەوتن بە توندی ئەم هەواڵەی بە درۆ خستەوەو گوتی پڕ و پاگەندەی وا پێچەوانەی بەرنامەی پارتەکەیەتی.

زاریا وەستوك *925/3/10.*
یاسای پاراستنی هێمنایەتی.
ئەستەنبوولّ *925/3/7.*

مەجلیسی تورکیا یاسایەکی پەسەند کرد سەبارەت بە پاراستنی هێمنایەتی، بە پێی ئەو یاسایە، دەولّەت بڕیاری داوە، بزووتنەوە کۆنەپەرستانەکەی کوردەکان سەرکوت بکات و تاونبارەکان بدرێنە "دادگای سەربەخۆ" کە بۆ ئەم مەبەستە دانراوە و دوو دادگان، یەکێکیان لە ئەنقەرەو ئەویتریان لە ناوچەی ڕاپەڕینەکەیە. ڕاجی بەگ وەزیری بەرگری نیشتمانی سەبارەت بە دانانی ئەم یاسایە لە مەجلیس ڕای گەیاند: ئەم یاسایە بە هۆی گوشاری چاپەمەنییەکان لە سەرمان، دانراوە کە بە وتار و ڕاگەیاندنەکانیان یارمەتی ڕاپەڕینەکەی ڕۆژهەلاتیان داوە، ئێمە دەمانەوێ ئەم هێلانە مارە تێکبدەین. کازم قەرەبەکر کە یەکێکە لە سەرکردەکانی پارتی کۆماری لە وەلامی ڕاجی بەگ دا گوتی: چاپەمەنییەکان گوزارشت لە بیرو ڕای تەواوی گەل دەکەن.

بانگەوازی کەمال پاشا
ئەنقەرە *925/3/8*

کەمال پاشا لە بانگەوازێکدا داوای لە دانیشتووانی تورکیا و سوپای تورکیا و فەرمانبەرانی دەولّەتی کرد و گوتی: ڕاپەڕینەکە لە ژێر پەردەی ئاییندا بەرێوە دەچێت، بەلام مەبەستی دژە شۆڕشانەی هەیە و کۆسپێکە لەبەردەم کارەکانی دەولّەتدا بۆ سەقامگیرکردنی ئاسایش و ئاشتی و ئاوەدانکردنەوەی ولات و پێشخستنی باری ئابووری. لەبەرئەوە پێویستە مەجلیس و دەولّەت و سوپا و ژاندار مەڕی و پۆلیس و

دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی ئەرکی خۆیان بـەجێ بگەیـەنن و یارمـەتی دەوڵـەت بـدەن و دەستور و بڕیارەکانی دەوڵەت بۆ لەناوبردنی بززوتنەوەکە جێ بەجێ بکەن.

داخستنی چاپەمەنییەکان

925/3/8 – ئەستەنبوول

دەوڵـەتی تورکیـا بـەپێی یاسـای پاراســتن، ئــەم ڕۆژنامانــەی داخسـت: "تــەوحید ئـەفکار" ، "ســەبیلیا دیشـاد"، "ئیسـتیقبال" و "سـون تیلگـراف" هــەروەها ڕۆژنامــە کۆمۆنیستییەکانی "ئوگا" و "چیکبچ".

بەپێی هەواڵی گەیشتوو لە (نۆ)ی مارتەوە لە ئەنکـەرە راپـەڕیوەکان دەیانـەوێ لـە بـاکووری دیاربـەکرەوە هێرشـی خۆیـان درێـژە پـێ بـدەن، بـەڵام لەگـەڵ سـوپای تورکیــا تووشی پێکدادان هاتوون.

زاریا وەستووک *925/3/14*

یەکیەتی سوڤیت و تورکیا

ئانکارا *13*/ی مارت.

"حاکمییـەتی میللـی" ئورگـانی رەسمـی دەوڵـەتی تورکیـا لــە وتـارێکی سـەرەکیدا دەنووسێت: دۆستایەتی و بەردەوام بوونی، بناغەی سەرەکی نێوان ئەو دەوڵەتانەیــە کـە هەسـت و ئـارەزووی گـەلانی خۆیـان دەزانـن و جێبـەجێی دەکــەن. ئــەم پەیوەندییانــە بەهۆی گۆڕانی سیستمی سیاسییەوە لاواز و خەوشدار نابن. پەیوەندی دیپلۆماتی نێوان گەلانی تورکیا و رووسیا لەم کاتە گەورەیـە دایـە، هـەموو بزووتنەوەیـەکی دژی شـۆڕش کە لە یەکیــەتی سـۆڤێت یـا لـە تورکیـا سـەرهەڵدەدا پەیوەندییـەکانی هـەردوو دەوڵـەت زیاتر بەهێز دەکات و دەبێتە هۆی سیمپاتی یەکتر بەرامبەر بە یــەك. ئاشـکرایە، ئێسـتا پەیوەندییەکی وا هەیە لە نێوان روسیای نوێ و تورکیـای نوێـدا کـە لـە کـاتی سیسـتمی

قەیسەری و خەلافەتدا نەبوە. هەردوو گەل هەست دەکەن کە ئەم پەیوەندییە نزیك و توند و تۆڵە بۆ بەرژەوەندی هەردوولا پێویستە.

ڕۆژنامەی (شیکا گوتریبون) دەنووسێت کە گوایا بولشەویکەکان بارودۆخێکی وەهایان لە ڕۆژهەلاتی ئەناتۆلی دا پێکهێناوە و مەبەستیان ئەوەیە کۆسپێك لە نێوان تورکیا و قەفقاز دروست بکەن، بۆ ئەوەی ڕۆڵی تورکیا لەو ناوچەیەدا نەهێڵن. مەبەستی ئەو ڕۆژنامەیە و چاپەمەنییەکانی تر ئەوەیە کە نێوان تورکیا و یەکیەتی سۆڤێت تێك بدەن. شیکاگوتریبون دەیەوێ پەیوەندی نێوان دووگەلی مەزن تێکبدات کە گەورەترین ڕۆڵیان هەیە لە ڕۆژهەلاتدا، کاربەدەستانی هەردوو دەوڵەت جگە لەو سیاسەتەی کە ئەمڕۆ گرتوویانەبەر، ناتوانن بیگۆڕن بە سیاسەتێکی تر و ئەم سیاسەتەی ئێستایان کە حەوت ساڵە بەردەوامە خزمەتی ئازادی و سەربەخۆیی هەردوولا دەکات، شیکاگوتریبیون دەبێ بزانیت کە گەلی تورکیا ئەو یارمەتی و خزمەتەی کە هاوسێ مەزنەکەی واتە یەکیەتی سۆڤێت نە تەنیا لەم سەردەمەدا کە کۆمارەکەمان بەهێز و لەسەر پێی خۆی راوەستاوە، بەڵکو لە رابوردوویشدا، کاتی خەبات بۆ سەربەخۆیی، کاتێك ئاگری شەڕ و ڕاپەڕین باڵی کێشابوو بەسەر وڵاتەکەدا، هەر بەردەوام بووە و سەبارەت بەم راپەڕینەی ئێستاش هاوهەستی خۆی نواندووە. دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤێت باوەڕی تەواوی هەیە کە کۆماری نوێی تورکیا، هەرچۆنێك بێت ئەم دوژمنە کۆنەپەرستە لە ناو دەبات. ئێمە بۆ ئەم پەیوەندییانە رێز دادەنێین.

زاریا وەستوك *1925/3/14*

ناودار و گەورەکانی دژی شۆڕش

ئەو ڕاپەڕینەی کە ئێستا لە ڕۆژهەلاتی تورکیا سەری هەڵداوە و چوار ویلایەتی گرتووەتەوە، لە ژێر دروشمی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان بەڕێوە دەچێت. ئەم دروشمە بۆ ڕاپەڕیوەکان بە ڕواڵەت زۆر جێی سەرنج راکێشانە. کوردەکان دەیانەوێ سەربەخۆبن و

بۆ ئەم مەبەستەش خەبات دەکەن، لەم بارەوە هیچ شتێکی دژ بە شۆڕش بە ئاشکرا بەدی ناکرێت. بەڵام ئەگەر بە وردی تەماشای ڕووداوەکان بکرێت بیرو بۆچوونەکان هەر لە یەکەم نیگاوە بە پێچەوانەوە دەگۆڕدرێن.

ئاغا و سەرکردەکانی ئەم ڕاپەڕینە، لە دەرخستن و ئاشکرا کردنی دیمەنی خۆیاندا پەلەیان کرد، لە بانگەوازێکدا کە دەریانکردووە، یەکێك لە خوێن ڕێژترین کوڕەکانی سوڵتان عەبدولحەمیدیان داناوە بە پاشای کوردستان. جێی پێکەنینە کە کوڕی جەللادی کوردستان، کە بێگومان خۆیشی جەللاد و خوێن ڕێژە ببێتە رابەر و ئاڵا هەڵگری سەربەخۆیی وڵاتێك کە باوکی دەشت و شاخەکانی بە خوێنی گەلی کورد ڕەنگین کردووە.

بەرزکردنەوەی دروشمی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان لێرەدا تەنیا تاکتیکێکە بۆ ڕاکێشانی کورد کە لە لایەن سەرکردەکانی ڕاپەڕینەکەوە بۆ گەیشتن بە مەبەستی خۆیان کەڵکی لێ وەردەگرن. بانگەوازی ئەوانە کە دەیانەوێ کوڕی دڕندەیەك وەك پاشایەك پێشکەشی گەلی کورد بکەن هیچ مانایەکی نییە و دەبێ ئەندامە چالاکەکانی کورد ئەوە بزانن کە ئەم بزوتنەوەیە هیچ شتێکی بۆ گەلی کورد لێناکەوێتەوە جگە لە قورسترکردنی زنجیری کۆیلایەتی و زێر و پارەی ئینگلیزەکانیشی پێوە هەڵدەواسن و بارمان زیاتر قورستر دەکات.

جێی پرسیارە ناوەڕۆکی ئەم بزووتنەوە چییە کە تەواوی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی تورکیای گرتووەتەوە؟ لە بەرژەوەندی کێدایە و خزمەتی کێ دەکات؟

هیچ شك و گومان لەوەدا نییە کە ڕاپەڕینی ئەو باندانە (چەتە) هەمووی دژی ئەو کۆمارەیە کە گەلی تورکیا دایمەزراندووەو دژی سەربەخۆییەکەیەتی، دژی ئەو ڕژێمە نوێیەیە کە بە خوێنی گەلی تورکیا بەسەرۆکایەتی ڕێبەری پارتی گەل کەمال پاشا بە دەست هاتووە، تێگەیشتن لەم هەموو شتە کارێکی سەخت نییە. شۆڕشی تورکیا و ئەم شەڕەی دوایی کە بۆ سەربەخۆیی دژی هێرشکەرانی ئینگلیزی - یۆنانی، زیانێکی گەورە بگرە گیانکێشانی گەیاندە ئەو گروپانەی کۆمەڵگا کە کاتی خۆی سوڵتانی پیرو پەککەوتەو نەخۆشی تورکیا پێی گەیاندبوون.

شۆڕش یاسا و داب و نەریت و ژیانی دەرەبەگایەتی تورکیای تێکداو (نەك بە تەواوی) رژێمی کۆنی لەسەر کار لابرد و تورکیای نوێی دامەزراندو تورکیای سوڵتانی کردە کۆماریی کە پێشتر سوڵتان پارچە پارچەی کردبوو و دابوویە دەرەبەگەکان، ئێستا تورکیای نوێ بووەتە وڵاتێکی یەك پارچە و خاوەن دەوڵەتێکی ناوەندیی و بە ڕیفۆرم کردنێکی بەربڵاو بە تایبەت لە بواری کشتوکاڵدا وڵاتەکەی نوێ کردووەتەوە، هەموو ئەمانە زیانی بە باری ئابووری و کۆمەڵایەتی دەرەبەگەکان گەیاندووە و دەوری ئەوانی نەهێشتووە و ئێستا بوون یا نەمان و نەبوونی ئەوانی هێناوەتە کایەوە.

لە بارو دۆخێکی وادا دەرەبەگەکان ناتوانن نەچنە ڕێزی دوژمنانی تورکیای نوێوە و لە بوونی دەوڵەتی نوێدا دوژمنی سەرسەختی خۆیان دەبینن و ئامادەن هەموو شتێك بکەن بۆ لەناوبردن و گەڕاندنەوەی تورکیا بۆ بارودۆخی کۆن، واتە بۆ سەردەمی سوڵتان و کوێرەوەری، ئەو سەردەمە کە ژیانی ئەوانی دابین کردبوو. ئەم دارو دەستە کۆنەپەرستانەی سەدەکانی ناوەڕاست چ لە پایتەخت و چ لە ناوچەکاندا ئەمڕۆ هێرشیان هێناوەتە سەر تورکیای نوێ. ئەمانە کەسانێکی وەك نەورەس پالکوڤنیکی ستادی گشتی سوپای تورکیا و دەرەبەگە کورد و تورکەکانن کە سەرکردەیی سەربازی و ڕێبەرایەتی ڕاپەڕینەکە دەکەن، ئەمەش باشترین بەڵگەیە لەسەر ڕاستی بۆچوونەکانی ئێمە. جگە لەوە بێ کەلتوورییەکی تەواو و نەزانی و دواکەوتوویی دانیشتوانی کورد باشترین زەمینەیە بۆ ئەوەی دەرەبەگەکان بە ناوی ئایینەوە بۆ گەیشتن بە مەبەستەکانیان سوود لەم بارە وەربگرن.

مەجلیسی تورکیا سەد جار مافی ئەوەی هەیە و ڕاستی کردووە کە لە 2|26 دا یاسای سزادانی خیانەتکارانی گۆڕی کە بە پێی ئەم یاسایە خیانەتکار هەموو ئەو کەسانەش دەگرێتەوە کەکەڵك لە ئایین وەردەگرن بۆ گەیشتن بە مەبەستی سیاسی خۆیان. بورژواکانیش کە زیانیان لێ کەوتووە و تەنگیان پێ هەڵچنراوە لە مەجلیسی تورکیا دێنە قسە و لە بارو دۆخەکە کەڵك وەردەگرن دژی دەوڵەت دەجووڵێنەوە و بێگومان لە یارمەتیدانی ڕاپەڕیوەکان خۆیان دوور ناگرن. یەکگرتنی ئەم سێ لایەنە کۆنەپەرستەی تورکیا، واتە دەرەبەگەکان و پیاوانی ئایینی و لایەنگرانی سوڵتان و

بورژوازییەت ئەمڕۆ خۆیان لە سیمای شێخ سەعیدا دەرخستووە لە کوردستان و بوونەتە برا، دەربارەی هەندێ کەسی وەك پرۆفیسۆر فارس دەبێ بگوترێت کە لە زانستگای ئەستەمبوولْ مووچەی کەمی دەدرێتێ، بۆیە چووەتە ڕیزی ڕاپەڕینەوە، لەوێ دەسکەوتی زۆرە و جێگایەکی تایبەتی بۆ خۆی دیاری کردووە، ناوبراو دەیەوێ بە بەشداریکردنی لە ڕاپەڕینەکەدا بەو پلە و پایە ڕووناکبیرییەی خۆیەوە بەرگێکی تر بکا بە بەری ڕاپەرینەکەدا، کە گوایا پێشکەوتنخوازە یا باشتر بڵێین بۆ پێشکەوتنخوازییە.

پاراستن و مانەوەی تورکیا بەو شێوەیەی ئێستا مەترسییەکە بۆ سیستەمی کۆلۆنیالیستانەی ئینگلیز و دەبێتە نموونەیەك بۆ گەلانی تر. بۆیە ئینگلیزەکان و بۆرژوازییەت دەیانەوێ بە هەر شێوەیەك بووە تورکیا وەك جاران بەشێوەیەکی نیوە کۆیلایەتی بمێنێتەوە. لەبەر ئەوەی لە ڕێگای تورکیاوە گەلانی تر بچەوسێننەوە، بەڵام بەرژەوەندییەکانی ئینگلیس هەر بەوە کۆتایی نایەت. خاوەن بانکەکانی ئینگلیز لە تورکیا بەرژەوەندییان هەیە. سیاسەتی تورکیای کەمالی کۆسپێکە لەسەر ڕێگای بازاڕی فرۆشتنی شتومەکی ئینگلیز کە هەم زیانە بۆ بۆرژوای بازرگانی و هەم بۆ دراوی ئینگلیزی و پیشەسازی سووك و بورژوای بازرگانی ئینگلیز. ئەمە جگە لەوەی کە ئینگلیز لە تورکیا بەرژەوەندی نەوتی هەیە و نەوتی مووسڵ بووە هۆی پەیدا بوونی کێشە لە نێوان ئەو دوو وڵاتەدا.

لای هەموان ئاشکرایە ئەو کێشە گەورەیەی نێوان ئەو دوو وڵاتە لە کاتی پەیمانی ئاشتی لۆزان کە تا ئێستاش بەردەوامە چارەسەر نەکراوەو هەموویشی بۆ ئەوەیە کە ئینگلیز دەیەوێ نەوتی مووسڵ کە دانیشتوانی کوردن بۆ خۆی بهێڵێتەوە، هەر بۆیە بەشێوەیەکی تایبەت دەوڵەتی ئینگلیز لە پەیمانی سیڤەردا سەربەخۆیی کوردستانی ڕاگەیاند، ئەمڕۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ئینگلیز لە مووسڵ کەوتووەتە ئەستۆی کوردستان و دەبێ پارێزگارییان لێبکات. هەموو ئەم بەرژەوەندییە گرێدراوانەی ئینگلیز وای لێکردووە کە سیاسەتی لاوازکردن و پارچە پارچە کردنی تورکیا (تەنانەت تا دەست پێکردنی شەڕی جیهانی ئیمپریالیستەکان) بگرێتە بەر و چالاکانە بەشداری

شەڕەکان لە گۆڕەپانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بکات و درێژە بە شەڕی تورکیا و یۆنان بدات و ئێستاش پاش شەڕی ئیمپریالیستی و بەگشتی بە هەموو شێوەیەك دەیەوێ تورکیا بکاتە کۆیلەی خۆی، لەم دواییانەدا بە هاتنی کەنسیرواتیڤەکان بۆ سەر دەسەڵات بە چالاکانە دەجووڵێنەوە و تا ئێستا توانیویانە راپەڕینی کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی تورکیا ڕێك بخەن.

ئەم سیاسەتەی بورژوای ئینگلیز، ئەمڕۆ ڕێبەرانی بزووتنەوەی کوردی بە دەرەبەگ و پیاوە ئایینییەکانیەوە لەگەڵ بورژوازی تورکیا یەکیان بخات و دژی کەمال هانیان بدات. لێرەدا هیچ جێی سەرسوڕمان نییە ئەگەر کوردە راپەڕیوەکان جلوبەرگی سوپای بێگانەیان لەبەرکردووە و بە چەکی ئینگلیزی چەکدار کراون و بە پارەی ئەوانیش مووچەیان دابین دەکرێت.

بەم چەشنە کوردەکان لە راستیدا بۆ گەڕاندنەوە سیستمی کۆنی تورکیا شەڕ دەکەن و بۆ بەرژەوەندییە نەوتییەکانی ئینگلیز، بۆ کردنەوەی دەرگاکانی تورکیا بە رووی سەرمایە دارانی ئینگلیز و بۆ پاراستن و ڕاگرتنی ئیمپراتورییەتی کۆلۆنیالانەی ئینگلیز شەڕ دەکەن، کە ئەمانە بە بۆچوونی کوردەکان خۆیان کارێکی نا پەسەندە.

لە هەلومەرجێکی وا دا دەوڵەتی تورکیا مافی ئەوەی هەیە کە دووبارە بڕیار بدات هەنگا وی توند و بێ بەزەییانەتر دژی راپەڕیوەکان بنێت ئەگەر بیتو هێزێك خەریکی ئامادەکردنی راپەڕینێکی تری چەکدارانە بێت.

جگە لەوە بە پێی ئەو هەواڵانەی بە ئێمە گەیشتووە دەوڵەتی لاوی تورکیا زۆر بە باشی لە بارو دۆخە کە گەیشتووە وا دەزانێت کە راپەڕینی کوردستان رووداوێکی خۆیی یا ناوچەیی نییە، بەڵکو قورساییەکە بۆ هەموو تورکیا و چارە سەرکردنی کێشەی نێوان تورکیای کۆن و نوێیە.

بەڵام تورکیا سەد جار زیاتر مافی ئەوەی هەیە ئەگەر لەسەر کاغەزیش نەبێت بەڵکو بە وتەو کردەوە ڕاپەڕینەکە لەناو ببات، ئەوانەی دژی شۆڕشی تورکیا کاردەکەن پێویستە بێ بەزەییانە سەرکوت بکرێن و دەستی تۆڵە دەبێ تەواوی ئەو پاشماوە کۆنانە لەسەر خاکی تورکیا بسڕێتوە و لە هیچ شتێك سڵ نەکاتەوە. ناسیونالیستەکانی

تورك دەبێ بزانن کە بەبێ تیروری بە کۆمەڵ و زۆر کە تەواوی دوژمنانی شۆڕش بهێنێتە لەرزە ئەم کارە ناکرێت و نابێ چاوپۆشی لە هیچ کەس بکرێت کە پەیوەندی هەبێت بە ڕاپەڕینەکەوە، تەنیا ئەو کۆچەرە ساویلکانە نەبێت کە لە لایەن سەرکردەکانیانەوە خەڵەتێنراون و درۆیان لەگەڵدا کراوە.

بە هۆی دژایەتی و ململانێی نێوان بورژوای فەرانسە و ئینگلیزەوە دەوڵەتی فەرانسە بە پێی ڕاگەیاندنی "پتی پاریزین" ئامادە بووە ڕێگا بە لەشکری تورك بدات کە لە ناوچەکانی باکووری سووریاوە بچن بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکە لە کوردستان. "ئێمە هیوادارین کە دەوڵەتی توركیا وەك پێویست کەڵك وەربگرێت لەو ناکۆکییەی نێوان فەرەنسا و ئینگلیز و بەزووترین کات بێ بەزەییانە و یەکسەر دەست بە کار بێت، ئەزموونی شۆڕشی ئێمە کردەوەی وای بە دروستی سەلماند".، بەڵام لەگەڵ هەنگاوی توند و تیژ و بێ بەزەییانەدا بەرامبەر بە دوژمنانی شۆڕش، دەوڵەتی توركیا دەبێ ئەوەندەش هەنگاوی توند هەڵێ بۆ بەرگری کردن لەسەرهەڵدانی داهاتووی کوردەکان.

ئەو هۆیانەی کە کوردە کۆچەرەکانی خستووەتە باوەشی دوژمنانی شۆڕش و سیاسەتی بێگانەکانەوە زۆر ئاشکراو ڕوونن. دەوڵەتی توركیا کە دەستی داوەتە ریفۆرمی سیاسی زۆر جیددی نەبوە و چاوپۆشی لە هەندێ کێشە کردووە کە پەیو ەندییان هەیە بە ڕیفۆرمی زەوی و زار و باج و مالیاتەوە، تا ئێستا نە ڕیفۆرمی کشتوکاڵ و نە ڕیفۆرمی مالیاتی جێ بە جێ نەکردووە. بارودۆخی جوتیارانی توركیا بە تایبەتی جوتیارانی کوردستان زۆر خراپە و بووە بە هۆی بێزاری ئەوان و هەمیشە لە لایەن کۆنەپەرستانەوە کەڵکیان لێ وەردەگیرێت، تەنیا بە جێبەجێکردنی تەواوی ریفۆرم لە بواری زەوی و زار و دابەشکردنی زەوی و زاری دەرەبەگ و پیاوە ئایینییەکان بەسەر جوتیاراندا و نەهێشتنی باج و سەرانە و موڵکانە لەلایەن دەرەبەگەکانەوە، دەتوانێت باری ژیانی جوتیاران سووك بکات و لە باری سیاسییەوە ئەوانە بە لای دەوڵەتی نوێی توركیادا رابکێشرێن، دەوڵەت بەم هەنگاوانە دەتوانێت دوژمنانی شۆڕش بێ هێز بکات و سەرچاوەی ئابوورییان لێ وشك بکات.

چارەسەرکردنی کێشەی کوردیش بایەخێکی کەمتری نییە با دانیشتوانی کورد ئوتۆنۆمی خۆیان لە دەستی دەوڵەتی نوێی تورکیا وەربگرن نەك لەسەر دەستی ئینگلیز و کۆنەپەرستەکان، (چونکە ئۆتۆنۆمییەکەی ئەوان هیچ نییە و هەر لەسەر کاغەزە). بەم چەشنە دەوڵەتی کەمال نەك هەر تەنیا کۆتایی بە ئاوانتوری سیاسی لە داهاتوودا دێنێت، بەڵکو دانیشتوانی کورد دەبەستێتەوە بە تورکیای نوێوە و کوردەکان ئەو دەوڵەتە بە رزگارکەر سەیر دەکەن نەك بە چەوسێنەر. ئەزموونی رووسیا بۆ وێنە پەیوەندی بەرامبەر یەکی نێوان ئەبخازیا و جورجیا و ئاجارستان باشترین نیشاندەری ئەو وتەیەی سەرەوەیە.

بەم ڕێگایانە لەگەڵ سەرکوتکردنی بێ ڕەحمانەی دوژمنانی شۆڕش و بە گرتنە بەری سیاسەتێکی ژیرانە و مرۆڤانە بەرامبەر بە جوتیاران و دانیشتوانی کورد، دەوڵەتی کەمال دەتوانێت ئەو ڕێگایەی کە بۆ بنیادنانی تورکیای نوێ گرتوویەتە بەر تا کۆتایی ببڕێت و تەواوی بکات.

زاریا وەستوك *1925/3/14*.

لە چوارەمین کۆنگرەی شووراکانی ناوچە لینینییەکان لەسەر ناوەڕۆکی بزووتنەوەی کورد لە تورکیا هاوڕێ چیچەرین وتی: ئێمە لێرە لە ناوچە لینینییەکان لەگەڵ گەلان و عەشیرەتی جۆراوجۆر و جیا دەژین و دەبینین کە چۆن دەسەڵاتی زەحمەتکێشان هاوبەشی و پەیوەندی باشی لە نێوانیاندا دروستکردووە و دەرفەتی پێکەوە کارکردنی پێداون. لە هەمان کاتدا ناتوانم باسی ئەوە نەکەم کە لە نێوان گەلانی جۆراوجۆری دانیشتووی ئەم ناوچەیەدا گەلی کورد هەیە و ناتوانم ئەوە نەڵێم کە زۆر باش بوو ئەگەر ئەو کوردانەی کە لێرە دەژین هەوڵیان دا با کاریگەرییان هەبوایە لەسەر ئەو کوردانەی لە دەرەوەی کۆمارەکەی ئێمە دەژین بۆ ئەوەی ئەوانە نەکەونە ژێر کارتێکردنی کۆنەپەرستانی جیهانی کە دەیانەوێ یارییان پێ بکەن، من دەزانم و ئێوەش دەزانن کە هیچ پارچەیەکی یەکیەتی سۆڤێت وەك ئەلیکساندەر پول

(لینینییەکان) زیانی پێ نەگەیشتووە لە دەستی تورکیای دراوسێمانەوە، بەڵام هاوڕێیان ئێمە دەبێت بە گشتی پێشکەوتنی مێژوویی لەبەر چاوبگرین، ئێمە دەبێ ئەوەمان لەبەرچاو بێت کە ئەوە تورکیای نوێیە کە بۆ یەکەمجار مزگەوت و کەنیسەی لە دەوڵەت جیا کردووەتەوەو دەزگای خەلافەتی لەناو بردووە و دەسەڵاتی کۆنی ڕوخاندووەو چین وتوێژە خاوەن ئیمتیازە کۆنەکانی تێکداوە کە بەراستی سیاسەتێکی پێشڕەوانەیە لەناو دەوڵەتانی موسوڵماندا.

ئەم تورکیا نوێیە خەباتێکی تەواو دەکا دژی کاپیتالی بێگانە، ئێمە دەزانین تورکیای نوێ تا چ ڕادەیەك دەیەوێ دژی ئینگلیز و فەرەنسا خەبات بکات کە دەیانەوێ دەست بەسەر سەروەت و سامانی تورکیادا بگرن، هەر بۆیە لەم کاتەدا کە تورکیای نوێ هەموو هێزێکی خۆی خستووەتە کار بۆ پاراستنی سەربەخۆیی خۆی لە داوی کاپیتاڵ و کۆنەپەرستی جیهانی، لەم کاتەدا ڕاپەڕین و بە پلەی یەکەم راپەڕینی کوردەکان ناتوانێت نەبێتە چەکی دەستی کۆنەپەرستان و کاپیتاڵی جیهانییەوە کە دەیانەوێ دەسەڵاتی نوێی تورکیا لەناوبەرن.

ئاشکرایە کە کێشەی کوردەکان زۆر ئاڵۆزە بەڵام چارەسەرکردنی لێرە بە دەستی ئێمە نییە و ئەوەش کاری ئێمە نییە، بەڵام ئەوەش مانای ئەوە نییە کە داوا لە ها وڕێیانی کوردی خۆمان نەکەین و بڵێین تکایە سەرنجی هاوڕەگەزەکانتان رابکێشن بۆ ئەوەی کە لەم هەلومەرجەدا بە تەواوی ئاشکرایە ئەم ڕاپەڕینە پەیوەندی بە هەوڵدانی کۆپەرستانی جیهانی و دۆستانی سوڵتانی لەسەر دەسەڵات لابراوی تورکیاوە هەیە کە دەیانەوێ دەسەڵاتەکەی جارێکی تر بگەڕێننەوە بۆ ئەستەنبول و خەلافەت زیندوو بکەنەوە و دەرگا بخەنە سەر پشت بۆ سەرمایەی بێگانە و تورکیا واز لەسەربەخۆیی خۆی بهێنێت و بە کاپیتالی جیهانییەوە ببەسترێتەوە، ئەم پەیوەندییەی ڕاپەڕیوەکان بە کۆنە پەرستانەوە وامان لێدەکا کە بە چاوێکی تر تەماشای بکەین و هەڵوێست وەربگرین و بڵێین، ئەو هێزەی بووەتە هۆی بەرپاکردنی ئەم ڕاپەڕینە هێزی ئیمپریالیستە زلهێزەکان و کۆنەپەرستانی جیهانییە کە هەوڵی ئەوە ئەدەن ئەم ناوچە هەرە گرنگەی جیهان کە دوو کیشوەری جیهانی بەیەکەوە بەستووەو هەروەها ئەو

جێگایەی کە تیایدا تەنگە (بوغاز) کانی ئەوروپا و ئاسیا بە یەك دەگەن، داگیر بکەن و بیخەنەوە ژێر دەستی خۆیان، بۆ گەیشتن بەم مەبەستەش بەو شێوەیەی کە هەمیشە پەیڕەوییان کردووە پشت دەبەستن بە دەستەیەك یا گروپێك لە دانیشتووانەوە.

ئێمە دەبێ دژی ئەمە ڕاوەستین، هەر بۆیە من هیوادارم کە هاوڕێیانی کوردی ئێمە کە لێرەن هەنگاوی وا هەڵگرن کە نەهێڵن براکانیان ببنە داردەستی کۆنەپەرستانی جیهانی و دژی ئەو هێزە نوێیەی کە ئەمڕۆ خەبات دەکا دژی کاپیتاڵی جیهانی.

زاریا وەستوگ *1925/3/15* –ڕا پەڕین لە کوردستان.

باتوم – *3/14* : دوێنێ سەرنووسەری ڕۆژنامەی وەتەن ئەحمەد شوکری هاتە باتوم و ڕایگەیاند: ڕاپەڕینی کوردستان جووڵانەوەیەکە دژی ڕژێمی دیموکراسی تورکیا و ئەم ڕاپەڕینە هەندێ کەس بەڕێوەی دەبەن کە ناتوانن واز لە خوو ورەوشتی دەرەبەگایەتی خۆیان بێنن و دەست لەو بە ئارەزووی خۆ هەڵسوکەوت کردنەی لە سەردەمی سوڵتاندا هەیانبووە هەڵبگرن.

کوردستان لە باری کەلتوورییەوە هێشتا لەسەردەمی سەدەکانی ناوەندی دایە، ڕێبەری بزووتنەوەکە شێخ سەعید کابرایەکی هیچە و کەسایەتیەکی نیە کە بتوانێ کۆمەلانی خەڵك بە دوای خۆیدا راکێشێت، ئەو لە هەستی ئایینی کوردەکان کەڵك وەردەگرێت و بە فۆنتەکانی ئینگلیز گەرمیان دەکاتەوە.

ژمارەیەك لەو ڕاپەڕیوانە کە گیراون فۆنتیان لە کیفان بووە. بەوتەی ئەحمەد شوکری ڕاپەڕینەکە بەم زووانە کۆتایی پێدێت و سەرکوت دەکرێت دەست گەیشتن بە ناوچەکانی ڕاپەڕین لەبەر کوێستانی بوون و بەفر کە دەگاتە دوو مەتر زۆر زەحمەتە، بەڵام ناوچەکە پڕە لە سوپای دەوڵەت و چاوەڕێ دەکرێ بەم زووانە کۆتایی پێ بێت.

ناوبراو هەروەها گوتی: تورکیا لە ناخی دڵەوە دەیەوێت پەیوەندی بازرگانی خۆی لەگەڵ یەکیەتی سۆڤێت بەهێز بکات. بۆچوونی گەلی تورکیا بەرامبەر یەکیەتی سۆڤێت

پڕە لە هەستی هاو دەردی و پێکەوە بوون و دۆستایەتی، ئانکارا هیچ کاتێك ئەو یارمەتییەی کە روسیای سۆڤێتی لە ئالۆزترین قۆناغی خەباتی گەلی تورکیا بۆ یەکپارچەیی و سەربەخۆیی کردوویەتی لە بیر ناچێتەوە. ناوبراو لە گەشتەکەیدا سەردانی چەند شارێکی تری سۆڤێتی کردووە وەك لینیننگراد و دەورێکی باشی هەبوە لە پەرەپێدانی پەیوەندییەکانی هەردوو وڵاتدا.

ڕا پەڕینی کوردەکان
ڕا پەڕیوەکان گەمارۆ دەدرێن

ئانکارا. *1925/3/15*.

کەمال پاشا لە کۆبوونەوەیەکدا لەگەڵ عیسمەت پاشا سەبارەت بە چۆنیەتی گەمارۆدانی ڕاپەڕیوە کوردەکان وتووێژی کردووە، کلاڵەی ئەم گەمارۆدانە بە پەلە ئامادە کراوە. ئەو ئەڵقەی گەمارۆدانەی کە لە لایەن هێزەکانی دەوڵەتەوە بە دەوری ڕاپەڕیوەکاندا دروستکراوە ڕۆژ دوای ڕۆژ تەنگ ترو بچووکتر دەبێتەوە.

هەوڵی کوردەکان بۆ گرتنی دیار بەکر.

ئانکارا. *1925/3/15*.

وەزیری ناوخۆی تورکیا ڕایگەیاند: "ئێمە لە مۆڵدانی هێزی ڕاپەڕیوەکان لە دەوروبەری دیاربەکر بە باشی ئاگادارین. شێخ سەعید هاتووەتە (توك سوور) کە دە کیلۆمەتر لە باکووری دیار بەکرەوەیە و هەزار کەسی لەگەڵ خۆی هێناوە، شەو هێرشی کردووەتە سەر دیاربەکر، بەڵام پاش دوانزە سەعات شەڕ کردن هێرشەکەیان شکستی هێناوە و ڕایانکردووە. رووداوەکان وانیشان دەدەن کە ڕاپەڕیوەکان ویستوویانە دیار بەکر بگرن و دەوڵەتی کوردی لەوێ ڕابگەیەنن.

ئانكارا. *1925/3/15*.

دوو نەفەر دیل لەوانەی لە شەڕی دیار بەكردا گیراون، نامەیەكیان لە لا گیراوە كە لە بەغداوە نێردراوە بۆ ئەستەنبوول تیایدا هاتووە: "شێخ سەعید بە پێی فەرمانی كۆمیتەی سەربەخۆیی كە لە بەغدا كۆبووەتەوە ڕاپەڕیوە، كۆمیتەی كوردی لە (ئالپو)ش، هەر بۆ ئەو مەبەستە خەریكە ئەو خێڵ و هۆزانەی باشوور بانگ بكات بۆ ڕاپەڕین.

ئانكارا. *1925/3/15*.

خزمەكانی مەلا سەلیم لە گەنجە كە دەساڵ پێش ئێستا لە سێدارە دراوە هاتوونەتە ڕیزی شۆڕشەوە بۆ ئەوەی تۆڵەی مەلا سەلیم بكەنەوە، هەروەها خێڵی (خودان) كە سەرۆكەكەیان خزمی سەلیمە لەگەڵیاندا هاتوونەتە ڕیزی شۆڕشەوە دانیشتوانی ئوردوخان هەروا بە وەفاداری بەرامبەر بە دەوڵەت ماونەتەوەو بەرەنگاری ڕاپەڕیوەكان دەكەن و خێڵەكانی دەوروبەری ناوچەكەش یارمەتییان دەدەن.

ناردنی كەتەلۆك

ئانكارا. *1925/3/15*.

چەند كومپانیایەكی ئینگلیزی كەتەلۆكەكانی خۆیان بەم ئادرەسەی خوارەوە ناردووە بۆ دیاربەكر: "بۆ وەزیری جەنگی دەوڵەتی پاشایەتی كوردستان، دیار بەكر." كەتەلۆكەكان ئێستا لە دەستی دەوڵەتی توركیادان. ڕاگەیاندنی ڕەسمی دەوڵەتی توركیا دەڵێت كە ڕاپەڕیوەكان بە باشی چەكدار كراون و چەك و تفاقێكی یەكجار زۆریان هەیە، چەكەكانیشیان لەو چەكە ئەوروپاییانەن كە لەشكری توركیاش بە كاری دێنێ.

ڕاگەیاندنی ئەندامانی دادگای سەربەخۆ

ئانکارا. *1925/3/15*.

ئــەندامانی دادگــای ســەربەخۆ ڕاگــەیاندنێکیان بڵاوکردووەتــەوە، تێیــدا دەڵێــن: ڕاپەڕینەکەی ئێستای دژی دەوڵەتی تورکیا سێ سەرچاوە و پشتیوانی هەیە. یەکەم لایەنگری دەکەن لە سوڵتان و سیستمی خەلافەت. دووهەم بەپارەو زێڕی بێگانەکان بەڕێوە دەچێت، سێهەم، پاتریاتیزمی کوردی (نیشتمان پەرستی کوردی) کە لە کاتی ئاشت بوونەوە لەگەڵ یۆنان بە سەرۆکایەتی سوڵتان، ئێستاش هەر بە سوڵتان و خە لیفە وەفا دارەو..، ئێمە ناتوانین وەك مەکدۆنیا و ئەڵبانیا، ناوچەکانی ڕۆژهەڵات لە دەست بدەین، ئەرکی نیشتمان پەرستی ئێمەیە کە وشەی کوردیزم لە فەرهەنگدا بسڕینەوە.

مانیفیستی دادگا سەربەخۆکان

ئانکارا *1925/3/15*.

ناوەندی (دادگای سەربەخۆ) مانیڤێستێکی بۆ خەڵك بڵاوکردووەتەوە تێیدا دەڵێت: دادگاکان زۆر عادیلانە و مرۆڤانە دەجووڵێنەوە و بە پێی پرەنسیپەکانی سەردەمی شەڕ دەجووڵێتەوە. دادگاکان دژی ڕاپەڕیوەکان و بە گشتی دژی کۆنەپەرستان کە دەیانەوێ بینای ئازادی و ئیدەئالی گەل بڕوخێنن خەبات دەکەن، هەروەها دژی ئەوانەی کە دەیانەوێ ئایین بکەنە بیانوو و دار دەست بۆ گەیشتن بە بەرژەوەندییە سیاسیەکانی خۆیان و بەم جۆرە مێشکی خەڵکیان ژەهراویی کردووە و وایان لێکردوون کە دژی دەسەڵاتی نوێی تورکیا بوەستن و هانیان دەدەن ڕیزەکانی سوپای تورکیا بەجێ

بێڵن و ڕا بکەن. ئەوانە هەموویان دادگایی دەکرێن و دادگاکان هەوڵ دەدەن بۆ سەقامگیر بوونی ئاشتی و ئارامیی بۆ تەواوی هاو وڵاتییان. دادگاکان بڕیاریانداوە کە دادگایی کردنەکان نهێنی بن بۆ ئەوەی تووشی گیروگرفت نەبن لە کاروبارییاندا.

.1925/3/18

لەسەر ڕا پەڕینەکەی کوردستان.

هۆکانی ئەم ڕا پەڕینە چین؟

سەبارەت بە ڕاپەڕینی کوردستان تەنیا چەند بروسکەیەك هەیە و هیچ سەرچاوەیەکی باوەڕ پێکراو لەم بارەوە نییە. لە ڕووداوە گەرم و توندو تیژەکانی ڕۆژهەلاتی ئەناتۆلی دوو شت بە دی دەکرێت، یەکەم ئەوەیە کە ڕاپەڕینەکە کۆنە پەرستانەیەو دووهەمیان، دەربڕینی هەست و بیرو باوەڕی شۆڕشگێڕانەی نیشتمانیی کوردە و لەوانەیە کوردەکان کرابنە داردەستی هەندێ سەرکردەی دەم و چاو داپۆشراو.

بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد لە خۆیدا ناتوانێت بزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانە بێت و کوردەکان نابێت لە بەرژەوەندی سیستمی خەلافەتدا بجووڵێنەوە، ئەویش لە پێناوی سەرو سیمای کوڕی سوڵتان عەبدولحەمیدی لابراودا. سێزدە سەدە باشووری کوردستان سەربەخۆ بووەو، تەنیا لە ساڵی *1834*دا کوردەکان بوونەتە هاووڵاتی تورکیا. لەسەردەمی شەڕی (کریم - قەرم) بە هۆی ئینگلیز و تورکەکانەوە کوردستان ئەو ئۆتۆنۆمییەی خۆی لە دەستدا.

ئێمە ئێستا باسی هەموو ڕاپەڕینەکانی کورد ناکەین، بەلام ڕاپەڕینی یەزدانشیر (لە کاتی شەڕی کریم دا) و هەروەها ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵلا لە ساڵی *1880*دا لای هەموان ئاشکرایە. بەم چەشنە دەبینین ئەگەر لە رابووردوودا بزووتنەوەی دژی خەلافەت و سوڵتان و شاکان هەبوە، بۆ دەبێ جێی سەر سوڕمان بێت ئەگەر ئێستا لە سەردەمی شۆڕشەکاندا گەلی کورد بیانەوێت زنجیرەکان لە شۆڕشی خۆی بەردەوام بێت و زنجیرەکان بپچڕێنێت. بەلام ئەگەر هەندێك سەرکردە ئەمڕۆ کوردەکانیان خستبێتە

ژێر دروشمی ئایینی و خەلافەت، ئەوە بەو مانایە نییە کە هۆکانی راستەقینەی ڕاپەڕین لە کوردستاندا ئەمانە بن.

بە گشتی کوردەکان پێش هەموو شتێك لە سروشتیاندا فەناتیکی ئایینی نین، ئەوان بە ڕواڵەت ئایینی ئیسلامیان وەرگرتووە، چونکە ئەوان خاوەنی ئایینێکی کۆنی خۆیانن و یە زیدین. هەر بۆیە لە ناو کوردەکاندا پەلوپۆی جۆراو جۆری ئیسلامیان لێ پەیدا بووە. هۆکانی ڕاپەڕین دەبێ لە ناو فەناتیزمدا بە دوایدا نە گەڕێین، بەڵکو هەمووی و لە هەموو جێگایەکدا دەبێ لە ناو باری ئابووریياندا بدۆزرێتەوە.

شەڕی جیهانی ئەرمەنستان و کوردستانی گرتە بەر و شەڕی تورکیا و یونانیش زیانێکی گەورەی لەم ناوچانەو تورکیای نوێ داو بۆ بەرگریکردن لە تورکیا خۆبەختکەریی و گیانفیداییەکی زۆر کرا. (هیچ نەبێت فاتمە خانمی وان وەك نموونەیەك وە بیر دەهێنینەوە). شەڕ کوردستانی کاول کرد و کوردەکانی خستە ئەو پەڕی هەژاریی و کولە مەرگییەوەو ئێستاش هیچیان بۆ نەماوەتەوە جگە لەوەی ئەو زنجیرەی بەستوونیەتەوە بیپچڕن، زەمینەش بۆ ڕاپەڕینێکی لەو جۆرە ئامادەیە و هەر کەسێکیش بیەوێ لە تورکیادا ڕاپەڕێت دەبێ کەڵك لە کوردستان وەربگرێت. دەبێ ئەوەش دووپات بکەینەوە کە لە ڕابووردوودا هەر ڕاپەڕینێك کە دژی شا یا سوڵتان کراوە دژی چەوساندنەوە و چەوسێنەران بووە. بەم چەشنە هۆی ئابووری لە کوردستان بووەتە هاندەری ڕاپەڕین و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی نیشتمانی، واتە بەشێکە لە شۆڕشی جیهانی. بەڵام لێرە لە قەوقاز ئێمە هێشتا نازانین کوردەکان بە ڕێگای راستدا ڕۆیشتوون یا نا؟.

ستراتیژ و سیاسەت لە ڕاپەڕینی کوردەکاندا.

بروسکەکان ڕایانگەیاند کە تورکیا لەگەڵ فەرەنسادا سەبارەت بە ناردنی سوپا بە ناو خاکی سوریادا بۆ سەرکوتکردن و دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینی کوردەکان وتوێژی کردووە. ئەم بابەتە پێویستی بە چەند ڕوونکردنەوەیەك هەیە. بە پێی پەیمانی سیڤەری ساڵی *1920* سنووری نێوان سووریا و تورکیا بە درێژایی هێڵی شەمەندەفەری بەغدا لە ئێستگەی (کنوبان بەی) تا (نەسیبین) دیاری کراوە، بەم هۆیەوە تەواوی سنجاقی ئۆرفە و ماردین لە تورکیا دابڕاون و تورکیا لە بارودۆخێکی وا بە هیچ شێوەیەك ناتوانێت کەڵك لە ڕێگای ئاسن وەربگرێت، لەبەرئەوە ئیستگەی موسلیمە لە نزیك ئالپو ئەو شوێنەی کە بەشی ڕۆژهەلاتی ڕێگای شەمەنەفەری بەغدا لەگەڵ ڕۆژئاوادا دەبەستێتەوەو دەگاتە ئەدەنە و قونیە، لە *20*ی ئۆکتۆبەری ساڵی *1921*دا تورکیا پەیمانێکی لەگەڵ فەرەنسادا مۆر کردووە، بە پێی ئەم پەیمانە سنووری بەرەو باکوور لە (عەین روبا) و (ئورفە) و (ماردین) کەم کرایەوە و پاشەکشەی لێکرا بەلام مافی ئەوە درا بە تورکیا کە بۆ گواستنەوەی سوپا کەڵك لە ڕێگای ئاسنی بەغدا وەربگرێت. ئێستا زۆر زەحمەتە بۆ تورکیا کە سوپای خۆی بنێرێتە ناوچەی ڕاپەڕینەکە، واتە دیاربەکر و خارپووت.

ڕێگای هێڵی ئاسن لە ڕۆژئاوای ئەناتولی زۆر تۆکمە و تازەیە و تا ئێستا لە ناوچەی ناوەڕاستی ئەناتولییەوە هێشتا ڕێگای ئاسن دروست نەکراوە، بەلام ڕێگای ناوەڕاست و ڕۆژهەلاتی ئەناتولی تا مانگی نیسان و مایس تەواو دەبن و دەبەسترێن بۆ گواستنەوەی خێرای سوپا، جگە لەوە لە ڕۆژهەلاتەوە، لای سەمسون – ئەلیکساندریتەوە لە ناوچەی نزیك سیواس ناوچە کوردنشینەکان دەست پێدەکەن کە ڕێگا و بانەکان لەم بارودۆخەدا

جێی متمانە نین. لە حاڵێکی وادا بۆ تورکیا باشتر ئەوەیە، بۆ گەیاندنی خێرای سوپا بۆ دیاربەکر کەڵك وەربگرێت لە ڕێگای ئاسنی بەغدا.

بەم چەشنە دەکرێت لەشکری تورکیا بگەیەنرێتە ماردین و لەوێشەوە تا خارپووت کە ڕێگای خاکییە دەتوانێت بکەوێتە پشت ڕاپەڕیوەکانەوە. لە ماردینەوە تا دیار بەکر بەرەو ئانکارا هەمووی لە دوو یا سێ ڕێگاوە دەکرێ بۆی بچیت جگە لەوە بەشێك لە سوپا دەکرێ لە ئیستگەی مورشیدەوە بەرەو ئۆرفە و سیڤەریك بگاتە ناو دیار بەکر، یاخود لە چیاکانی سیڤەریکەوە بەرەو خارپوت بەڵام ئەم ڕێگایە زۆر زەحمەت و درێژ ترە و لە لایەکەوە لە دەست فەرەنساییەکاندایە.

وا دیارە کاپیتالی فەرانسەوی بەرژەوەندی خۆی بینیوەتەوە لە ئارگان و لیگاوین کە لەوێ ڕێگای ئاسن دروست دەکرێت و دەرهێنانی کانزایی لە کانەکانی ئەم ناوچەیە بەرەو پەرەسەندن دەڕوات. فەرانسەوییەکان دەتوانن تەواوی گێرە و کێشەکانی ناوچە سنوورییەکان لەگەڵ تورکیا چارەسەر بکەن ئینگلیزەکان لە بەرژەوەندییاندایە پشتیوانی راپەڕینی باشووری کوردستان بکەن بەڵام فەرانسە بەرژەوەندیی لە دژایەتی کردنی راپەڕینەکەدایە.

ئینگلیزەکان کە بەرژەوەندییان هەیە لە عێراقدا دەتوانن واز بێنن لە پشتیوانی کردنی ئەم ڕاپەڕینە و لە بەرامبەردا تورکیا دەتوانێت ناوچەکانی هەکاری و ڕۆژهەڵاتی جەزیرە ئیبن و ئومەر بداتە ئینگلیس و بەم چەشنە خۆ بە خۆ کێشەی مووسڵ چارەسەر دەکرا.

زاریا وەستوك *1925/3/31*

بەناوی خەلافەتەوە.

بانگەوازێك لە لایەن شێخ سەعیدەوە بڵاو کراوەتەوەو گەیشتووەتە ئەستەنبوڵ، شێخ سەعید بە ناوی ڕاپەڕیوەکانەوە داوای گەڕانەوەی خەلیفە دەکات و دەڵێت: "بەبێ ئەو ئیسلام هەبوونی نابێت" و دەوڵەتی تورکیا بە سەرۆکایەتی کەمال تاوانبار دەکات

کە گوایا هانی بزووتنەوەی دژی ئایین دەدات و پشتیوانی لێدەکات و لە قوتابخانە و خوێندنگادا وانەی خوانەناسی دەڵێنەوەو ژنانی تورك لە ناو شەقامەکاندا بەبێ چادر – عەبا دەردەکەون، پێنج مەلای سەر بە شێخ سەعید کە لە ئەستەنبوول گیراون لە پێچی مێزەرەکانیاندا پارەیەکی زۆریان شاردبوویەوە، لە کاتی لێپرسینەوەدا گوتیان شێخ سەعید خەزێنەیەکی هەیە دوو سەد هەزار زێڕی ئینگلیسی هەیە و بۆ ڕاپەڕین ئامادەی کردووەو مەبەستی گەڕاندنەوەی سیستمی خەلافەت و دانانی شازادە سەلیم ی کوڕی سوڵتان عەبدولحەمیدە بە خەلیفە.

وەك بڵاوبووەتەوە دوو مانگ پێش ڕاپەڕین لە (ئالپو) کۆبوونەوەیەکی نهێنی کراوە، تەواوی سەرکردە کوردەکان ئامادەبوون تیایدا و شازادە سەلیم یش بانگ کراوە بۆ ئەو کۆبوونەوەیە و لەوێدا ئامادەیی خۆی دەربڕیوە بۆ وەرگرتنی پۆستی سەڵتەنەت و بۆ دەوڵەمەند کردنی خەزێنەی ڕاپەڕین یارمەتی داوە.

ڕابەری بزووتنەوەکە دۆستی کۆنی سوڵتان عەبدولحەمیدە و لە ڕۆژئاوای ئاسیا بەناوبانگە، یەکێکە لە بەناوبانگترین سەرکردەی برا دەروێشە نەقشبەندییەکان هەر کات بیەوێت دەتوانێت چەند هەزار نەفەر دەروێش کۆبکاتەوە و دوای خۆیانی بخات، کارێکی وا بۆ برایانی نەقشبەندی شتێکی زەحمەت نییە، بە تایبەتی لە ناو کۆمەڵانی دوا کەوتوو و تاریکی کوردستان و خزمەتکارانی پێغەمبەر واتە مەلا و حاجی و مێزەرە ڕەنگاو ڕەنگ بەسەرەکان و هەروەها ئەوانەی کە لە کەمال ناڕازین.

ڕاپەڕین لە کوردستاندا دەستی پێکردووە و دوانزە ویلایەتی گرتووەتەوەو هێزی ڕاپەڕیوەکان دەگاتە حەوت هەزار نەفەر. سوپای کەمال کە بەرەو ناوەڕاستی وڵات پێشڕەوی دەکەن یەکەم سەرکەوتنیان بە دەست هێناوەو وەك ڕادەگەیەنین هێرشی شێخ سەعیدیان بۆ سەر دیار بەکر ڕاگرتووە و چالاکی هێزەکانی دەوڵەت لەبەر ناخۆشی هەوا تووشی گێرەو کێشە بوون، بەفرێکی زۆر دەبارێت، سەرما و سەهۆڵبەندان لە ناوچە کوێستانییەکان، خەباتی سوپای دژوار کردووە دژی سەرهەڵداوەکان.

سەرکردەی ڕاپەڕینەکە شێخ سەعیدە، بەڵام ئەو هەر بە ناو سەرکردەیە، لە پشتی شێخەوە کەسانێکی تر هەن کە دژی دەوڵەتی کەمالن وەك مەلاکان و پیاوانی خەلیفە و هەروەها بێگانەکانیش. ڕۆژنامەکانیی ئینگلیز بە ئاشکرا دەڵێن کە یەکێك لە بزوێنەر و هاندەری ڕاپەڕینەکە خۆیانن و لە باشوورەوە، واتە لە مووسڵەوە یارمەتی پێدەگەیەنن.

لە ئانکەرە زۆر بە جیددی و بە مەترسییەوە دەڕواننە ئەم ڕاپەڕینە ئێمە لە سەرەوە باسی هەنگاوەکانی دەوڵەتمان کرد بەرامبەر بە ڕاپەڕینەکە، وەك دەرکردنی یاسای پاراستنی کۆمار، ڕێکخستنی دادگا سەربەخۆکان کە لە زۆر ناوچەدا لق و پۆپیان هەیە، داخستنی چەند ڕۆژنامەی ئەستەنبووڵ کە بە هاندەرو بزوێنەری ڕاپەڕینە کە دادەنرێن. دروشمی سەربەخۆیی بۆ کوردستان کە لە لایەن ڕاپەڕیوەکانەوە بەرز کراوەتەوە لێرە باوەڕی پێناکەن، ڕاپەڕینێك کە لە دەرەوە ڕێکخرابێت، ئەگەر هەندێ سەرکەوتنیش بە دەست بهێنێت، جگە لەوێرانی شتێکی بە دواوە نابێت، ئەو وێرانییەی کە دەسەڵاتدارانی ئێستای تورکیا هەوڵ دەدەن بۆ نەهێشتنی.

زاریا وەستوك *1925/4/3*

کۆمیتەی کوردی

سەبارەت بە پەیوەندی کۆمیتەی کوردی ئالپو لەسەر ئەو ڕاپەڕینەی ئێستا کوردستانی تورکیا، لە بەغدا گفتوگۆ کراوە. کۆمیتەی کوردی ساڵی *1914* دوای سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینی کوردان لە بەتلیس دامەزرا، تا دروستبوونی ئەم کۆمیتەیەی ئێستا کۆمەڵەی کوردی هەبوو کە لە سەرەتادا لە قاهیرە و پاشان لە جنێف گۆڤاری شۆڕشگێڕانەی (کوردستان) یان بە زاراوەی بۆتانی دەردەکرد، تەواوی ئەندامانی کۆمەڵەی کوردی لە کۆمیتەی کوردی دا بوون، ناوەندی کۆمیتەکە لە دەرەوەی کوردستانەو لە تەواوی شارە گەورەکانی کوردستاندا لقی هەبوو و بە شێوەیەکی نهێنی لەگەڵ ناوەند و لقەکانی تری کۆمیتە پەیوەندی هەبوو. لە ناو ئەندامانی کۆمیتەدا

ژمارەیەکی زۆر هەبوون کە خوێندنی ناوەندی و باڵایان تەواو کردبوو، یا ئەفسەری پێشووی تورکیا بوون تەنانەت ئەفسەرانی ستادی گشتی سوپای تورکیای پێشوویان تێدا بوو. هەروەها کۆمیتە ئەندامی تری هەبوو لە دەرەوەی وڵات، لە سویسرا میراتی کۆمەڵەی کوردی بۆ بەجێما بوو واتە شوێنێکی گەورەو هەمیشەیی و لە ڕێگای سویسراوە ئەوانە دەیانتوانی لەگەڵ شۆڕشگێڕانی وڵاتانی ئاسیا و ئەورووپا پەیوەندی دروست بکەن.

لە دوای گرتنی ئەستونبووڵ لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە کۆمیتەی کوردی بەرنامەی خۆی گۆڕی و پەرەگرافێکی لێ زیاد کرد کە بە پێی ئەو پەرەگرافە ئەندامانی کۆمیتەی کوردی مەرج نییە تەنیا کوردبن بەڵکو دۆستانی گەلی کوردیش دەتوانن ببنە ئەندام. ئەمە کارێکی هەڵە بوو، چونکە تەواوی ئەو کەسانەی کە پۆست و پلە و پایەی خۆیان لە دەستدا بوو و دژی کابینەی داماد فەرید پاشا بوون و هەموو ئەو کەسانەی کە دژی لاواز بوونی دەوڵەتی تورکیا بوون، بە گشتی تەواوی ئەو لیبراڵ و بیروکرات و سوڵتان پەرستەکان لەگەڵ سیاسیە ئاوانتوریستەکانی پێشوو لەم گۆڕینی پرۆگرامە کەڵکیان وەرگرت و چوونە ڕیزی کۆمیتەی کوردییەوە. ئەوانە پێیان وا بوو کە لە داهاتوودا بارودۆخی کوردستان لە تورکیا باشترە بۆ ئەوان، چونکە بە پێی پلانی ئەورووپییەکان بارودۆخی کوردستان لە هی تورکیا باشتر دەبێت. هەر بەم هۆیەوە لەگەل شەریف پاشای سەر بە سوڵتان کە کوردێکی بەناوبانگە پێکهاتبوون کە ناوبراو ببێتە ئەندامێك لەم کۆمیتە کوردییە گەورەیەداو ئەمەش لە ڕاستییەوە نزیکە.

ئەو هەواڵە کەم و کورتانەی کە ئێمە لە ڕێگای بروسکەکانەوە دەستمان دەکەوێت، بە ئاشکرا ئەوە دەردەخەن کە تێکەڵ کردنی بیرو باوەڕی نەتەوەیی ڕاپەڕینی کورد لەگەڵ بزووتنەوەی کۆنەپەرستان و لایەنگرانی خەلافەت و سوڵتان لە تورکیا بە گوێرەی ڕاسپاردەی کۆمیتەی کوردی بێت کە لە ئالپو و بەغدادە و ئەم ڕاپەڕینە ڕێبەرایەتی دەکات و ڕاپۆرتەکانیان دەنێرنە ئەستەنبووڵ.

زاریا وەستوك *1925/4/4*
دەوڵەتی نوێی عیسمەت پاشا

بە هاتنە سەر کاری کابینەی عیسمەت پاشا، ژیانی سیاسی تورکیا زۆر دەگۆڕێت، لە ڕاستیدا ئاڵوگۆڕەکە هەر لە چوار چێوەی بەرنامەی پارتی گەلدا دەبێت، لە باتی باڵی ڕاستی ئەم پارتی گەلە کە بەسەرۆکایەتی فەتحی بەگ بوو، باڵی چەپی هەر ئەم پارتە بەسەرۆکایەتی عیسمەت پاشا و ڕەجەب بەگ دەسەڵات دەگرنە دەست، بەڵام دەبێ ئەوەش بزانین کە لە نێوان ئەو دوو باڵەی پارتی گەلدا جیاوازییەکی زۆر هەیە و باڵی چەپ بە سەرۆکایەتی عیسمەت پاشا لە هەندێ شتدا سیاسەتێکی پێچەوانەی سیاسەتی فەتحی بەگ هەیە، کابینەی فەتحی بەگ یەکدەست نەبوو، لە دەرەبەگە کوردەکانەوە بگرە وەك فەیزی بەگ تا دەگاتە جوتیارێکی وەك مەحمودی ئەسەد بەگ کۆبوو بوونەوە تیایدا و سیاسەتێکی ساز شکارانەیان گرتبوە بەر و لەگەڵ بەرهەڵستکارەکان ڕێك کەوتبوون، بەڵام کابینەکەی عیسمەت پاشا کابینەیەکی یەك دەستەو لە باڵی چەپی پارتی گەل پێکهاتووەو خەڵکی تری تیا نییە.

ئەرکی سەرەکی کابینەی عیسمەت پاشایەکخستنی رژێمی کۆماری تورکیا و پتەوکردنی دەستکەوتەکانی شۆڕش و سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کوردەکانە. رژێمی کۆماری مەترسییەکی گەورەی کەوتووەتە سەر لە لایەن یەکیەتی تەواوی ئۆپۆزسیۆنەکانەوە. کۆنەپەرستانی ئایین سالاریی کە لە دواکەوتووی و نەزانی کۆمەلانی خەڵك کەڵك وەردەگرێت، چالاکیی و پڕ و پاگەندەی نەهێنی خۆی دژی (ئەنتی ئایینی) رژێمی کۆماریی بەرێوە دەبات. بچووکترین ریفۆرم لە لایەن دەوڵەتی ئانکاراوە، ڕەخنە و قین و تووڕەیی ئەو هێزە رەشانە هەڵدەستێنێت. سیاسەتی رووناکبیرانە و باشی کابینەی کۆماری، گۆڕینی ئەو یاسایانەی کە بە پێی شەریعەت

دانراون، داخستنی مەدرەسەکان، ریفۆرمی تەواو لە بواری مەوقوفات و... جێ پێی مەلا و سۆفی و شێخەکانی بۆش کردووە، بەرهەڵستکاران پاش یەکەم لێدانیـان لـە سـەردەمی فـەتحی بـەگدا هاتوونەتـەوە سـەرخۆ و ئێسـتا لـە حاڵـەتی بـەرگریکردندا دەسـتیان بــە هـێرش کـردووە. ئـارگۆمینتی سیاسـی ڕاپـەڕیوە کوردەکـان ئایدیۆلۆژییــەکی ئایینییــە، هێزی ڕەش و تاریکیش دەوری هەیە لە ڕێکخستنی ئەم جووڵانەوە کوردییەدا.

یــەکێك لــە هــەنگاوە یەکەمــەکانی دەوڵــەت پەســەند کردنــی یاســای ســزادانی ئەنیسـتوتە ئایینییەکانـە لـە سیمای ئـەو کەسـانە کـە پلـە و پایـەی ئـایینی خۆیـان بەکاردێنن بۆ گەیشتن بە مەبەستە سیاسییەکانیان. دەوڵـەتی عیسـمەت پاشـا بـە باشـی لەوە گەیشتووە کە سزا نەدانی ئەوانەی پڕو پاگـەندەی ئـایینی دەکـەن و سـەرپێچی لـە دەو ڵەت و یاساکان دەکەن کارێکی نا بەجێیە و لە پێناو مانەوەی خۆیدا دەبێ بە چەك بە گژیاندا بچێتەوەو بەرگری لە خۆی بکات.

یەکێك لەو هێزە ڕێکخەرانەی ئۆپۆزسیون کە چالاکانە دژی دەوڵەت دەجووڵێنەوە هـەندێ چاپەمـەنی خۆفرۆشـی ئەسـتەنبوولن کـە ڕەخنـەی نابـەجێ و دوژمنانــە لــە دەوڵەت دەگرن، داخستنی ئەو چاپەمەنییە کۆنەپەرستانەی وەك "تـەوحیدی ئـەفکار" "ئیستیقبال" "سون تلیگراف" تارادەیەك دەمی ئۆپۆزسیون دەبەستێت.

یەکێکی تر لەو هەنگاوانەی کە دەتوانێت پارێزگاری لە دەوڵەت بکات، ئەوەیـە کـە پارتی گەل بارودۆخی نا ئاسایی لە ناوچەکانی ڕاپەڕیندا ڕابگەیەنێت، هـەروەها دادگـای تایبـەت بـۆ سـزادانی تاونبـاران و خیانـەتکارانی نیشـتمان دابمـەزرێنن، لەگــەڵ ئەمانــە دەوڵەت هەنگاو بنێ بۆ یاساغ کردنی چالاکی پارتی کۆماریی پێشکەوتوو لە ڕۆژهـەڵاتی تورکیا چونکە تەواوی هێزە ڕەشەکان لە ژێر باڵی ئەو پارتەدا کـۆ بوونەتـەوەو یـەکیان گرتووە، هەر چەندە تا ئێستا بڕیاریـان نـەداوە خۆیـان ئاشـکرا بکـەن، خۆشاردنەوە لـە پەنای کۆماری خوازی و پێشکەوتن خوازیداو بـە نـاوی ئـەو جـۆرە پارتیانـە وە چـالاکی کردن ئاسانترە و پاڵی چەپی پارتی گەل کە ئێستا لە سەر دەسەڵاتن لـەو بـاوەڕەدان کـە خەباتی شۆڕشگێڕانەی ئەناتولی هێشتا کۆتایی پێ نەهاتووە، پاراستنی کۆمـار پێویسـتی بــە هــەندێ ڕیفۆڕمــی کۆمەڵایەتییــە، پاڵپشــتی بزووتنــەوەی شۆڕشــگێڕیی تورکیــای

نەتەوەیی سەربەخۆ دەبێ لە ناو کۆمەڵەی جوتیاران و بەهێز کردنی بورژوازی ئەناتولیدا بدۆزرێتەوە. سیاسەتی نالەبارو چەوتی دەوڵەتی فەتحی بەگ کە بەرەو ڕۆژئاوا گرتبوویە بەر و ڕێککەوتنی لەگەڵ بورژوازی بازرگانیدا و پشتگیری کردنی لە خاوەن زەوی و زارە گەورەکان، چینی جوتیاری لە شۆڕش و بورژوازی ئەناتولی دوور خستبووەوە، ڕێگای راستەقینە ئەوەیە کە ئێستا عیسمەت پاشا گرتوویەتیە بەر کە دەیەوێ، دەیەك و باج لە چینی ناوەندی و خەڵکی هەژار لابەرێت و ریفۆرمی زەوی و زار جێبەجێ بکات و دەرەبەگ لەناو بەرێت. جوتیارانی ئەناتولی هێزی بزوێنەری شۆڕشەکەو پارێزەری سەربەخۆیی تورکیان و مافی ئەوەیان هەیە کە داوای داخوازییەکانی خۆیان بکەن.

دەوڵەتی چەپی ئەمڕۆی تورکیا بێگومان لەم بارەوە هەڵوێستی شۆڕشگێڕانەی دەبێت، هاتنە سەر حوکمی دەوڵەتی عیسمەت پاشا بە مانا کۆتایی هێنان بە یاریکردنی سەرمایەدارە بێگانەکانە لە تورکیا و...

ڕاپەڕینی کوردەکان بوو بەهۆی لەسەر کار لاچوونی کابینەی فەتحی بەگ پێویست بوو، فەتحی بەگ بە زوویی و خێرا و چالاکانە لە بەرامبەر ئەم بزووتنەوەدا هەڵوێست بگرێتە بەر و بەشێوەیەکی توند بجووڵێتەوە لەگەل هەموو ئەوانەی کە دەیانەوێ ڕاپەڕینی کوردەکان بەکار بێنن بۆ بەرژەوەندی خۆیان، ڕۆژنامەکانی زمانحاڵی ئەم لایەنانە وەك "تەوحیدی ئەفکار" و ئەوانی تر، هەڵوێستێکی تەواو دوو ڕوویانەیان هەیە، لە لایەك پشتیوانی تەواوی خۆیان لە دەوڵەت ڕاگەیاندووە و لە لایەکی تریشەوە پاکانە بۆ ڕاپەڕین دەکەن و پاساوی بۆ دەهێننەوە. لە بەرامبەر هەڵوێستی ئۆپۆزیسیۆندا پرەنسیپی جێبەجێکردنی لامەرکەزی دەخەنە ڕوو و هەروەها داوای هێنانی سەرمایەی بێگانە پێشنیار دەکەن بۆ دەرهێنان و کارکردن لەسەر کان و سامانی ناوچەکانی ڕۆژهەلات و داوای ئازادیی زۆرتر دەکەن بۆ چالاکی پان ئیسلامییەکان.

دەوڵەتی سازشکار و پێست ڕەنگاو ڕەنگی فەتحی بەگ توانای ئەوەی نەبوو هەڵوێستێکی توند دژی ئۆپۆزسیون و میتۆدەکانی ئەو بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد

بگرێتە بەر، دەوڵەتی عیسمەت پاشا تێگەیشت کە "پشتیوانی" کردنی ئۆپۆزسیون لە دەوڵەتەکەی بە پاکی و لە دڵەوە نییە و تەنیا کارێکی تاکتیکییە بۆ خافڵاندن و کات بردنە سەرەو چاوەڕێی هەلێکیان دەکرد کە لە بەرژەوەندیی ئەواندا بێت. لە وەڵامی "ئامۆژگاری"یەکانی ئۆپۆزسیۆندا، دەبوا ئەوان رووبەڕووی تاقمەکانی دژی دەوڵەت خەباتیان کردبا، چارەسەری کێشەی کورد لە قۆناغێکدا جێبەجێ دەکرێت کە کێشەی زەوی و زار چارەسەر بکرێت، کاتێك کە فیئودالیزم لە ناو دەبرێت و تەواوی شێخ و مەلا و ئاغاکان بخرێنە پەراوێزەوە.

بەرامبەر بە دەوڵەتی عیسمەت پاشا سێ کێشەی گەورە لە تورکیادا ڕاست بووەتەوە، پتەوکردنی ڕژێمی کۆماری و قووڵ کردن و زیاتر کردنی دەسکەوتی سیاسی و ئابووری بورژوازی نیشتمانی و پێشکەوتن خوازی ئەناتولی، چارکردنی کێشەی جووتیاران، دامرکاندنەوەی بزووتنەوەی کوردەکان.

کردەوە سەرەتاییەکانی کابینەی عیسمەت پاشا نیشاندەری ئەوەن کە پشت بەستن بە بورژوازی و جووتیارانی ئەناتولی و هەروەها چارەسەرکردنی کێشەی زەوی و زار و لابردنی (دەیەك - عوشر) و باشکردنی ژیانی دانیشتوانی تورکیا و خەبات دژی دەرەبەگ و خاوەن زەوی و زارە گەورەکان و بورژوای بەندەرەکان ڕاسترین ڕێگایە کە گیراوەتە بەر و سەرکەوتنی عیسمەت پاشا بەستراوەتەوە بە درێژەدان بەو ڕێگایە.

1925/4/5

شێخ سەعید لای دیاربەکرە

وەك ڕۆژنامە ئینگلیزییەکان ڕایدەگەیەنن، هێرشی ڕاپەڕیوەکان کە شێخ سەعید بۆ خۆی ڕێبەرایەتی کردووە سەرنەکەوتووە و لەم هێرشەدا سێ هێزی شەڕکەر کە ژمارەیان دەگەیشتە پێنج هەزار نەفەر بەشدار بوون. شێخ سەعید وای پێشبینی کردبوو کە دیاربەکر ئەگرێت و دەیکاتە "پایتەختی کوردستانی سەربەخۆ" و لەوێ دەوڵەتی کوردی ڕادەگەیەنێت. هێزەکانی شێخ سەعید توانیویانە بچنە ناو شارەکەوە،

بەڵام بە گەیشتنی هێزەکانی دەوڵەت ئەوانە تێکدەشکێنێ و هێرشکەرەکانی کورد زیانێکی گەورەیان لێدەکەوێت. شەڕەکە زۆر توند و خوێناوی بووەو سێ سەعاتی خایاندووە.

1925/4/7

لە مێژووی بزووتنەوەی کورد دا

کوردستان شۆڕشگێڕێکی زۆری پەروەردە کردووە کە توانای خۆیان لە پێناو بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی تورکیادا خەرجکردووە. وێنەی پێشڕەوانی وا زۆرن، وەك دکتۆر عەبدوڵلا جەودەت کە لەسەردەمی عەبدولحەمیددا وتار گەلێکی زۆرگرنگی دەنووسی، عەبدوڵلا جەودەت نووسەرێکی بەناوبانگە و خەڵکی دیاربەکرە. ناوبراو شیعریشی بە زمانی تورکی و فەرەنسی داناوە، لە کاتی خۆیدا نامیلکەیەکی دژی عەبدولحەمید نووسیبوو لە ژێر ناوی "مەحکەمەسن کورا" واتە قازی گەورە کە زۆر دەنگی دا بوویەوە. هەروەها نوسین و بەرهەمێکی زۆری نووسەرە کلاسیکە ئەوروپییەکان کە زۆربەیان ئینگلیزی بوون وەرگێڕاوەتە سەر زمانی تورکی، لە ناو نووسین و بەرهەمەکانی ئەودا بابەتی وا هەن کە هێشتا لە ناو ئەدەبیاتی ئەوروپیدا کاری کەمیان لە سەرکراوە وەك نامیلکەی "چاکبوونەوە بە مووسیقا" و "تەندروستی...". عەبدوڵلا جەودەت ماوەی سیانزە ساڵ لە دەرەوە دەژیت و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ تورکیا. بەڵام هێندەی پێناچێت بەهۆی جیاوازی بیرو بۆچوونی لەگەڵ تورکە گەنجەکان و هەستی نەتەوە پەرستی و شۆڤینیستی و هەروەها پشتیوانی کردنیان لە سوڵتان لێیان دوور دەکەوێتەوە خەریکی نووسین دەبێت و دەزگای چاپەمەنی "ئیجتیهادی - خەباتی" دادەمەزرێنێ.

دۆست و هاوشاری عەبدوڵلا جەودەت، دوکتور ئیساق سیخوتی ئەمیش لایەنگریی کۆماریی بوو، ماوەیەکی زۆر لە پاریس و جنێڤ ژیا، دوکتۆر ئیساق یەکێك بوو لە دامەزرێنەرانی پارتییە شۆڕشگێڕەکانی تورکیا و هەمیشە دژی سوڵتان و خەلیفە بوو،

هەروەها لایەنگری جیابوونەوەی کوردەکان بوو و لایەنگری ئازادی و یەکسانی تەواوی گەلانی ئیمپراتوورییەتی عوسمانی بوو. دوکتور سیخوتی لە ئیتالیا بە نەخۆشی سیل مرد و پاش ڕاگەیاندنی یاسای بنەڕەتی لاشەکەی هێنرایەوە بۆ ئەستەنبوول و بەڕێوڕەسمێکی تایبەتەوە نێژرا.

تورکە گەنجەکان کە دەسەڵاتیان گرتە دەست، کوردێکی وەك عەبدوڵڵا جەودەت یان نزیك نەکردەوە لە خۆیان، بەڵکو کەسانێکی وەك فەوزی، سلیمان نازیف یان هێنایە لای خۆیان کە خیانەتێکی زۆریان کردووە بەرامبەر بە بیرو باوەڕی نەتەوایەتی کوردی و هاوکاری تورکەکانیان کردووەو لە جێبەجێکردنی بەرنامەی بە تورك کردنی کوردەکاندا لە بری ئەوەی ئۆتۆنۆمییەکی بەربلاویان بدەنێ.

لەناو ئەو کوردانەی کە لە پارتی تورکە گەنجەکان دوور کەوتنەوە، هەندێکی خۆپەرستیشیان تێدا بوو وەك شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشا. سەعید پاشا لە بنەماڵەیەکی ناودار بوو، لە وەزارەتی دەرەوەی تورکیا لە سەرەتادا وەك کاتبێك دامەزرا، ئیتر وردە وردە پلەی بەرز بوویەوە تا گەیشتە پلەی وەزیری دەرەوە لە سەردەمی دەسەڵاتی عەبدولحەمیددا. لە ڕاپەڕینی ئەرمەنییەکاندا، ناوبراویان وەك کورد هێنایە پێشەوە کە سیاسەتی ئەرمەنەکانی پەسەند نەکرد. شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشا، لە قوتابخانەی نیزامی خوێندویەتی و هیچ ڕۆڵێکی نەبوە لە خزمەت کردندا تەنیا ئەوە نەبێ کە کوڕی سەعید پاشا بوو. هێندەی پێ نەچوو سەعید پاشا گەیشتە پلەی ژەنەڕاڵی و بوو بە باڵیۆز لە ستۆکهۆڵم. جگە لەوە شەریف پاشا لە لاویەتیدا زمانی دەگرت و بە تەواوی قسەی بۆ نەدەکرا، بەڵام پاشتر چاك دەبێتەوە بە کورتی ناوبراو هەموو شتێکی لە ڕژێمی کۆنەوە وەرگرتووەو هیچ کاتێك دژی ئەو ڕژێمە هەڵوێستێکی نەبوە، پاش ڕاگەیاندنی یاسای بنەڕەتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەستەنبووڵ و دەمامکی خۆی دەگۆڕێت و هەوڵ دەدات ببێتە وەزیری جەنگ بەڵام سەرناکەوێت و دژی پارتی "یەکیەتی و پێشکەوتن" ڕادەوەستێت و دەبێ بە ئەندامی پارتی "حوڕییەت و ئیئتیلاف" کە پارتێکی لیبرال بووە.

شەریف دەچێتە پاریس و لەوێ گۆڤارێك دەردەكات بە ناوی "مەنلورییەت" واتە یاسای بنەڕەتی. لە گۆڤارەكەدا هێرش دەكاتە سەر توركە گەنجەكان و بەرگری دەكات لە سیستەمی خەلافەت و سوڵتان و دژایەتی كۆمەڵەی كوردی دەكرد. ساڵی *1918* جارێكی تر دەمامكی خۆی دەگۆڕێت و خۆی دەكا بە كوردێكی نیشتمان پەروەر و هەر لە پاریسەوە داوای مافی كوردی دەكرد و تا كۆمیتەی كوردی ناڕەزایی خۆی دەربڕی بەرامبەر خۆتێهەڵقورتاندنی ئەو هەر بەردەوام بوو. ئەوە بوو پاشان لە كوردایەتی وازی هێنا تا هەلێكی باشتری بۆ ڕەخساو دەستی پێكردەوە. ئەم جۆرە كوردانە بوونە هۆی بەدناو كردن و لەكەدار كردنی مەسەلەی كورد.

بە گشتی لەناو كوردانـدا هەمیشە پیاوانی شۆڕشگێڕ هەبوەو دژی خەلافەت خەباتیان كردووەو ژیانی خۆیان بۆ ڕزگار كردنی تەواوی گەلانی چەوساوە تەرخان كردووەو بەرهەمەكانیان لەلایەن توركە گەنجەكان و شۆفینیستەكانی ترەوە كەڵكیان لێ وەرگیراوە. ئێستا هەرە راسترەوەكانی توركیای ئەمڕۆ لە ڕێگای هەندێ كوردی شۆڕشگێڕی خراپەوە دەیانەوێ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد جیابكەنەوە.

1925/4/8

ڕاپەڕینی كورد.

ڕۆژنامەكانی توركیا هەندێ هەواڵی راست لەسەر بزووتنەوەی كورد ڕا دەگەیەنن، بواری ئەوە ئەدەن تا ڕادەیەك تابلۆیەكی روون لەسەر چۆنیەتی بزووتنەوەكە و ئەو ناوچانەی كە ڕاپەڕینەكەیان گرتووەتەخۆ، بكێشرێت. ناوچەی بزووتنەوەكە دەكرێ بڵێین تەواوی ناوچەكانی سەرەوەی فورات لە ئەرمەنستانی توركیایە. روونتر بڵێین ناوچەكانی نێوان دیار بەكر و خارپووت، موش و بتلیس، كە دەكەوێتە نزیكەی دوو سەد كیلۆمەتر لە باكووری سنوورەكانی سووریاوە، لەو ناوچانە و شوێنە كورد نشینەكانی تر بارودۆخی تایبەتی سەربازی تیایدا ڕاگەیەنراوە بۆ ماوەی مانگێك.

بیانوویەك كە لە مێژە بووەتە هۆی ڕاپەڕینی سەعید و شێخەكانی تر ئەوەبوو كە لە *1925/2/11*دا تێك هەڵچوونێكی بچووك ڕوویدا، لەو كاتەدا كە سەربازی تورك دەیانویست دوو كەس لە موریدەكانی شێخ سەعید دەسگیر بكەن، كە لە لایەن دادگاوە فەرمانی گرتنیان دەرچوو بوو بە هۆی ئەنجامدانی تاوانەوەو شێخ سەعید ئامادە نابێت ئەو دوو نەفەرە بداتە دەستی ژاندارمەكان و لە ئەنجامدا بەیەكدا هەڵدەچن و چەند ژاندارمێك بریندار دەبن و فەرماندەكەیان بەدیلی دەگیرێت. ئەو ڕووداوە دەبێتە چەخماخەی ڕاپەڕین.

هۆی راستەقینەی ڕاپەڕینەكە ئەوە نییە (وەك زۆر جار ئاماژەی پێكراوە) كە بە ڕواڵەت بە هۆی پەیوەندیی نێوان شێخ سەعید و كار بە دەستانی توركیا بێت، بەڵكو زۆر لەوە قووڵترە. سەرەڕای ئەوەی كە ڕاپە ڕینەكە ڕووداوێكی چاوەڕوان نەكراو بوو بۆ دەوڵەت، بەڵام كاربەدەستانی توركیا بەرامبەر بەسەرهەڵدانەكە دەسەپاچە نەبوون پلانی سەركوتكردنی بزووتنەوەكە لە لایەن باشترین ئەفسەرانی ستادی سوپاوە بەبێ هیچ دواخستنێك ئامادە كرا. وەرزی زستان، بێ ڕێگایی، دووری ناوچەكانی ڕاپەڕین لە ناوەند، ناردن و مۆڵدانی سوپای دەوڵەتییان زۆر دواخست لەگەڵ ئەوەشدا هیچ بەدبینییەك لە ناو دارودەستەی دەوڵەتی توركیادا بەدی نەدەكراو لە ئانكەرە باوەڕی تەواویان هەبوو كە هەر چۆنێك بێت كوردەكان ناتوانن دەوڵەتی ئیستای توركیا لە ناوبەرن.

ئانكارا لەو باوەڕەدا بوو كە گواستنەوەی سوپای توركیا بە ناو خاكی سووریادا بەبێ هیچ گێرەو كێشەیەك جێبەجێ دەكرێت و لە لایەن كار بەدەستانی فەرەنسییەوە پێشوازییان لێدەكرێت.

ڕۆژنامەی "تەن" ئەم یاداشتەی دەوڵەتی توركیای بڵاوكردووەتەوە سەبارەت بە نارد نی هێزەكانی خۆی بە ناو خاكی سووریادا. "لەبەر ئەوەی كە ڕاپەڕینی كوردەكان دەوڵەتی توركیایان ناچار كردووە هێزەكانی خۆی ئامادە بكا بۆ سەركوتكردن و دامركاندنەوەی ئەو ڕاپەڕینە و، بۆ ناردنی ئەو هێزانە دەوڵەتی توركیا دوو ڕێگای لەبەردەمدایە. یەكەم گواستنەوەی هێزەكان لە ڕێگای تەرابزون و ئەرزرۆمەوە كە ئەمە

زۆر دوورە و لەبەرسەختی ناوچەکە لە باری جوگرافییــەوە زۆر زەحمەتــە، دووهــەم لــە ڕێگای شەمەندەفەری (قونیە - ئەدەنــە)وە بگوێزرێنــەوە. ئـەم ڕێگایـە زۆر کورتـە و لـە ماوەیـەکی کـەمدا هێزەکـان دەگەنـە ناوچەکـە. دیـارە ئـەم ڕێگایـە بـە خـاکی ســووریادا تێدەپەڕێت و گواستنەوەی هێز بە بێ وەرگرتنی مۆڵەت و ئاگاداری فەرەنسە جێبـەجێ ناکرێت. بۆیە دەوڵەتی تورکیا داوا لە دەوڵەتی فەرەنسە دەکات کە ئیجازە بدەن سوپای تورکیـا بـەناو خـاکی سـوریادا بگوێزرێنــەوە بــە مەبەســتی گەڕاندنــەوەی ئــارامی و هێمنایەتی بۆ یەکێك لە ناوچەکانی تورکیا".

دەوڵەتی فەرەنسا کە زانی ئەم جموجووڵە سەربازییە بۆ کارێکی ناوخۆی دەوڵەتـە و لەو ناوچانەدا ئارامی هەیە و لە لایەکی ترەوە فەرەنسـا دەیـەوێ دۆسـت بێـت لەگـەڵ تورکیادا، ئامادەیی خۆی پیشاندا بۆ گواستنەوەی هێزەکە بە ناو خاکی سووریادا.

1925/4/9

-چالاکی دژی کوردەکان-

لەم کاتەدا لە دیار بەکر و ناوچەکانی دەوروبەری بارودۆخەکە ئارامە. لە ناوچەی سیڤەریك، دانیشتووانی هەندێك گوند کە لـە ژێـر دەسـتی ڕاپەڕیوەکاندایـە هاتوونەتـە ڕیــزی هێزەکــانی دەوڵەتــەوە کــە لــە ناوچەکــەدان و بەشــداری ســەرکوتکردنی سەرهەڵداوەکان دەکەن. لە ڕۆژهەڵاتی خارپوتدا چەکدارەکانی ژێر دەستی فەخمید بابا تێکشکێنران و زیانێکی گەورەیان لێکەوتووە. دوو بە تالیونی پۆلیس کە لە دانیشـتوانی ناوچەی (کیرلی) نزیك (گیگی) پێکهاتوون ماوەیـەك بـەر لـە ئێسـتا نـێردراون بـۆ شـەڕ لەگەڵ ڕاپەڕیوەکاندا.

-دیسانەوە سمکۆ-

ئاشنای کۆنی (تیفلیس)مان (سمکۆ) یا (سیمیتکۆ) وەك لەم ڕۆژانەدا ناوی دەبەن، دیسانەوە سەری لە فارس (ئێران) دەرهێناوە. ماوەیەك لەمەوبەر وەك مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی رابوردوو، سمکۆ بە پەیامنێری ڕۆژنامەی "جمهوریەت"ی ڕاگەیاندبوو، کە ئەو نایەوێ لە برا تورکەکانی جیا ببێتەوە (بڕوانە ژمارەی *708* و *738* ی زاریا وەستوك)، چونکە خۆی خەڵکی ئەوێیە و لەگەڵ فارسەکان ناتوانێت بژیت، سمکۆ هاتە تورکیا بۆ ئەوەی پشتگیری لە تورکیا بکات لە خەباتدا بۆ وەرگرتنەوەی ویلایەتی مووسڵ و ئامادە بوو کە خوێنی جەنگاوەرە دلێرەکانی لە پێناوی بەرژەوەندی تورکیادا بڕێژێت. سمکۆ لە سەردەمی جیاجیادا لایەنگیری لە روسیا و لە تورکیا و هەروەها لە فارس و ئینگلیزەکانیش کردووە و ئێستاش دووبارە لایەنگیری لە تورکەکان دەکات و هەندێ جاریش لەگەڵ هەردوولادا بووە. هەروەها ئەو لای پەیامنێرەکان دانی بەوەدا نابوو کە ڕووسەکان گومانیان لە دۆستایەتی ئەو هەبوە کاتێ کە ناردبوویانە تیفلیس بۆ شەڕ کردن لەگەڵ ڕووسەکاندا.

زۆر لە مێژ نییە کە سمکۆ بە فیتی ئینگلیزەکان دژی فارس (ئێران) و تورك دەجووڵایەوە، ئێستا سمکۆ گەڕاوەتەوە (چارێك قەڵا) نزیکی کۆنەشار. جاری دوایین کە سمکۆ خۆی دابووە دەستی تورکەکان پاییزی ساڵی رابوردوو بوو. ناوبراو پێشبینی ڕاپەڕینی گشتیی کوردەکانی نەکردبوو، هەر بۆیە بە باوەڕێکی تەواوەوە ئامادەیی خۆی دەرخستبوو بۆ نۆکەرایەتی تەواوی تورکە کان. بەڵام بارودۆخەکە بەشێوەیەکی تر هاتە پێش و بۆی دەرکەوت کە ناتوانێت پێشی ڕەوتی ڕووداوەکان بگرێت و لەبەردەم لافاوی چاوەڕوان نەکراوی بەربەستە روخاوەکەدا خۆی ڕاگرێت ئەگەر ئەو لەگەڵ تورکەکان ڕۆیشتبا، بێگومان ئێستا کوژرابوو، هەر بۆیە ئێستا لە ئێران سەری هێناوەتە دەرێ و خۆی گەیاندووەتە ئەوێ، چونکە ئێران زوو رابوردوو فەرامۆش ئەکات و وڵاتێکی

سارشکارە. ئەو باوەڕی تەواوی هەیە کە لە ئـێران بـە هـۆی ئـەوەوە کـە چـەند مـانگێك لەمەوبەر هێرشی کردبوە سەر بەڕێوەبەرایەتی ئێران دادگایی ناکرێت.

شێخ سەعید گوتبووی، "تەنانەت هەموو فوتابییەکیش دەزانێت کە لە دژوارترین کاتدا کە مرۆڤ ڕێگای دەربازبوونی نامێنێت، دەست دەبا بـۆ تـیر و شمشـێر." و هـەموو لـەو بـاوەڕەدان کـە ئـەو ناچـار بـووە ئـەم ڕێگایـە بگرێتـە بـەر. بـەڵام ئەمــە بــە هیــچ شێوەیەك ڕاست نییە، بەڵکو لەبەر ئەوەیە خۆی لە لێدانی ئەو شمشـێرەی کـە بـە سـەر سەریەوە بوو ڕزگار بکات.

مەبەستی گەڕانەوەی سمکۆ بۆ ناو ئێران لای هەموان ئاشکرایە. نـاوبراو چـاوەڕێی ئەوە دەکات کە ئەنجامی ڕووداوەکانی بۆ ڕوون ببێتەوە، ئەگـەر تورکـەکان سـەر بکـەون سمکـۆ پێیـان دەڵێـت، وەك کوردێـك نـەیدەتوانی دژی بـرا کوردەکـانی خـۆی ڕاوەسـتێت بەڵام نەیشیدەویست دژی تورکەکان شەڕ بکات، لەبەر ئەوە بە باشـتری زانیـوە ڕا بکاتـە ئـێران تـا لــە بــەرەنگار بوونــەوە لەگــەڵ دۆســتە تورکــەکانیدا دوور بێــت، ئەگــەر کوردەکانیش سەرکەوتن ئەوا پێیان دەڵێ کە لە دەستی تورکـەکان هەڵهاتووە بـۆ ئـێران تا تورکەکان نەتوانن دژی هاو خێڵەکانی کـەڵکی لێوەرگـرن، لەگـەڵ ئەوەشـدا بـەڵێنێکی بە تورکەکان دابوو کە لە بەرژەوەندی ئەواندا شەڕ دەکات، بە هاتنەکەشی بۆ ئێران لـە پێناوی بەرژەوەندی کوردەکاندا دەجووڵایەوە.

سمکۆ وێنــەی دیپلۆمـاتیکی کـوردە کـە هیـچ فوتابخانەیـەکی نـەدیوە، نـە ئـەندامی کۆمەڵـە کـوردی پێشـوو بـووە و نــە هیــچ دەورەیــەکی بـۆ ئامــادەکردنی تایبــەتی بـۆ کەسایەتییەکی سیاسی نەبینیوە. دواکەوتن و ئاگادار بوون لە کاروبـاری سمکـۆ و ژیـانی جۆراو جۆری ناوبراو زۆر بە کەڵك و سەرنج ڕاکێشە.

-لە کوردستان- *1925/4/23*

لــە کوردســـتانەوە ئـــەوە رادەگەیـــەنن کــە هــێزە ســـەرکوتکەرەکانی تورکیـــا ســـەرکەوتووانە لــە باشــوورەوە بــەرەو رووژهــەڵات پێشــڕەوی دەکــەن. ئــەم هــێزە

سەربازییەی تورکیا لە سەرەتای مانگی چوارەوە هاتوونەتە دەوروبەری پالو، ئارگان، ماردین، کیل، خانی. ڕاپەڕیوەکان ناوێرن خۆیان لە قەرەی شەڕ بدەن و ناوچەی نێوان موش، وارتا بە تەواوی لە چەتە چەکدارەکان پاك کراوەتەوە پەیوەندی ڕاپەڕیوەکان لەگەڵ ناوچەکانی ڕۆژئاوای ڕاپەڕینەکە پچڕاوە.

بارودۆخی شڵەژاوی ناوچەی ئارتەوین

1925/5/13

ئارتەوین. *5/11*: لە کۆتایی مانگی چواردا لە ناوچەی ئارتەوین بانگەوازێك بڵاوکرایەوە لە لایەن دەوڵەتی تورکیاوە بۆ زاپاسەکانی سوپای تورکیا (سەربازی یەدەك) کە ئامادەبن بۆ ئەوەی بنێردرێن بۆ بەرەکانی شەڕی کوردستان. لەم بارەوە هەندێ لە کۆنەپەرستانی ناوچەکە مەلا و دەرەبەگ و کۆلاك و.. دەستیان کرد بە پڕو پاگەندە و چالاکی نواندن و داوایان لە دانیشتووان کردووە کە نەڕۆن بۆ خزمەتی سەربازیی و بە گشتی گوێڕایەڵی دەسەڵاتدارانی "ناقانونی" نەبن. لە سەرەتادا ئەم پڕوپاگەندەیە هەندێ سەرکەوتنی بە دەست هێنا و لە ڕاستیدا ژمارەیەك لەو سەربازە یەدەکانە لە ڕۆژانی یەکەمی بانگەوازەکەدا ئامادە نەبوون لە ئۆردووگاکاندا بەڵام لە ئەنجامدا ملیان دایە بەرو خۆیان تەسلیم کرد، دەوڵەتیش نزیکەی چل نەفەر لەمەلا و کۆنەپەرستەکان و ئەوانەی دژی دەوڵەت چالاکییان دەنواند، گرتن.

وانەکانی ڕاپەڕینی کورد.

.1925/5/17

ڕۆژنامە نووسی فەرانسەوی (ژان تیزون) کە لە قەوقازە و لای ئێمە ناسراوە، سەبارەت بە بیرەوەریی خۆی لەسەر بیروڕای خەڵکی تورکیا بەرامبەر بە ڕاپەڕینی کوردەکان کە ماوەیەك لەمەوبەر ڕوویداوە، لە ڕۆژنامەی (تان)دا چەند نووسینێکی

بڵاو کردووەتەوە، لەگەڵ ئـەو نووسـینانەی کـە ڕۆژنامـە نووسـەکانی ئێمـە لەسـەر ئـەو ڕاپەڕینە بڵاویان کردووەتەوە یەك دەگرنەوە.

ئـەو بیرەوەرییانـە کـە بـە نـاوی (نامـە لـە ئەسـتەنبوڵەوە) ژانتـی زۆن بـڵاوی کردوونەتـەوە، ئـەوەندە جێی سـەرنجن، بایـەخی ئـەوەیان هەیـە کورتەیـەکیان بـڵاو بکەینەوە. لە سەرەتادا مەترسی ئەوە هەبوو کە ڕاپـەڕیوەکان نـەك هـەر بـە تـەنیا بـە چەك چەکدارن بەڵکو بە قورئانیش چەکدار کراون و لە لایەن هەندێ لە دانیشـتووانی تورکیاوە هاوسۆزییان لەگەڵ دەکرێت. جوتیارەکانی تورکیا لەگەڵ هاونیشتمانەکانی تـر کە بینییان، دەیانـەوێ ڕاپەڕینەکـە لـە کوردسـتانەوە بهێننـە تورکیـا، بەشێوەیەکی بـێ مەیلانـە خۆیـان لـە پڕوپاگەندیسـتەکان کشـاندەوە و لێیـان دوور کەوتنـەوە. شـارە تـورك نشـینەکان یـەك لـە دوای یـەك سـەربەخۆیانە بـۆ خۆیـان پێکـەوە دەسـتیاندایە ڕێکخسـتنی دەسـتە خۆبەختکـەرەکان بـۆ بـەرەنگار بوونـەوەی ئـەم پیلانـە. هـەر چـەکدارە خۆبەخشـەکان بـوون، نـەك هـێزە دەوڵەتییـەکان کـە هێرشـی ڕاپـەڕیوەکانیان بـۆ سـەر (ئەلعـەزیز) پەرچدایـەوە. لـە یەکـەم ڕۆژانـی ڕاپـەڕیندا هـەموو چـین و توێـژی دانیشـتوان، لـە ڕووناکبیرانـەوە بگـرە تـا کـۆڵ کێشـەکانی ئەسـتەنبوول بـە پەلە پشتیوانی خۆیان بۆ دەوڵەت دەربڕی و ئامادەیی خۆیان بـۆ هـەموو قوربـانیدانێك پیشاندا.

لەم بارەیەوە بزووتنەوەی کورد وەك تاقیکردنەوەیەك وا بوو بۆیـان و بـە ئاشـکرا دەریخست کە هەستی نیشتمانی گەلی تورکیـا لـە خـەو هەسـتاوە و لـە بـارودۆخێکی وادا بوو کە مەجلیسی تورکیا یاسای خیانەت بە نیشتمانی پەسەند کرد، کە تیـایدا هـاتووە: هەر کەسێك بۆ گەیشتن بە مەبەسـتی سیاسـی لـە بـیرو بـاوەڕو هەسـتی ئـایینی خـەڵك کەڵك وەربگرێت بە خیانەتکار لە قەڵەم دەدرێت.

لـەم دواییانـەدا لـە ئەسـتەنبووڵ بـە شـەپقەو کـڵاوی نیزامییـەکانی دەوڵەتـەوە نیشانەی سەرکەوتن دەبینرێت. ئەم نیشانە سەر لە نوێژکەرەکان دەشـێوێنێت لـە کـاتی سوجدە بردندا کەشتی وا پێشتر لە تورکیادا نەبوە ئەمەش هەنگاوێکی پێشکەوتووانەی دەوڵەتـە. بـۆ یەکـەم جـار لـە مێـژووی تورکیـادا فەرمانبـەرانی بـە ڕۆژوو لـە مـانگی

ڕەمەزاندا لە ئیش ئازاد نەکران. لە سەردەمی دەسەڵاتی ئەنوەر پاشادا، ئەو ئەفسەرە ژنانەی دەردەکرد کە دەچوونە قاوەخانەکان. بەڵام ئێستا ژنی تورك دەتوانێت لەگەڵ مەسیحییەکان بە ئازادیی هەڵپەڕێت. ئێستا هەر تورکێك بگری پێت دەڵێت ئایین نابێت دەست لە کاروباری ڕۆژانەی ژیانی دانیشتووان وەربدات و هەروەها مەجلیسی تورکیا بڕیاری وەرگێڕانی قورئانی بۆ زمانی تورکی پەسەند کردووە کۆمسیۆنێکی تایبەتی پێکهێناوە بۆ سەرپەرشتی کردنی وەرگێڕانەکە کە چۆن بێت و بە چ مەبەستێك دەنووسرێت. ڕاستە کە لە یاسادا ئیسلام وەك ئایینی دەوڵەت ناوی هێنراوە، بەڵام پەیوەندی کۆمەڵ و ئەنیستوتەکانی بە ئیسلامەوە هەمووی بچڕاوە. هەموو تورکێك دەزانێت کە ئیسلام کوێرەوەری و بەدبەختییەکی زۆری تووشی گەلی تورك کردووە.

بۆچوون و بینینی ڕۆژنامەنووسی فەرەنسەوی بۆ جارێکی تر ئەوە دووپات دەکاتەوە کە ڕاپەڕیوەکان کە بەناوی ئایینەوە هاتبوونە مەیدانەوە لە کۆمەڵگادا جێیان نابێتەوە.

ڕاپەڕینی کوردەکان

1925/5/21

ڕۆژنامەکانی ئینگلیز بڵاویان کردەوە کە لەگەڵ ئەو ڕێبەرە کوردانەی لە دیار بەکر هەڵواسران چوار کەسی تر کە بەشداری ڕاپەڕینەکەیان کردووە لە بیتلیس لە سێدارەدراون، یەکێك لەوانە ئەندامی پێشووی پەرلەمانی تورکیایەو یەکێکیشیان مەلا بووە. هەر بە گوێرەی ئەو ڕۆژنامانە ژمارەیەك لەوالی و فەرمانبەرانی دەوڵەت کە لە لایەن کوردەکانەوە بە دیل گیرابوون لە لایەن سوپای دەوڵەتەوە ئازادکران و ژمارەیەکی زۆریش لە ڕێبەرانی کورد خۆیان بە دەستەوە داوەو داوای لێبوردنیان لە دەوڵەت کردووە.

لەسەر ناسیونالیزمی تورکیا

بە سەرکوتکردنی بزووتنەوەی کورد کۆتایی بە خۆشی وشایی گێڕانی کۆنەپەرستان هات، ئێستا دادگا تایبەتەکانی ئانکەرە خەریکی گرتن و سزادانی راپەڕیوەکان و هاوبیرەکانیانن، دەوڵەتی تورکیا لەو مەترسییەی کە هەڕەشەی لەناوچوونی لێ دەکرد رزگاری بوو، ئەویش بەهۆی سیاسەتی سیستمی نوێی تورکیاوە بوو کە چالاکانە و بە دڵسۆزییەوە پارێزگاری لێکرد، ئێستا دەبێ بە هەڵگرتنی هەنگاوی توند و بێ بەزەییانە جێ پێی خۆی پتەو بکات.

عیسمەت پاشا لەم کاتە تەنگ و سەختانەدا، ئەرکی سەرۆکایەتی کۆمیسەر (وەزیرانی)انی گرتە ئەستۆ و ماوەیەك لەمەوبەر ڕایگەیاند کە بەرنامەی دەوڵەت لە سیاسەتی دەرەوەو ناوەوەدا ناسیۆنالیزمە، هەر چەند ئەم سیاسەتە لە دەوڵەتی پێشوشدا پەیڕەوی دەکرا بەڵام ڕانەگەیەنرابوو ئێستا کە مەترسی و هەڕەشە لە دەوڵەت دەکرێت بە ئاشکرا ڕادەگەیەنرێت. ئەگەر بزووتنەوەی کوردان نەبوایا، دەوڵەتی تورکیا وا بە ئاشکراو بە ڕەسمی سیاسەتی خۆی ڕانەئەگەیاند بە تایبەتی لە سیاسەتی ناوخۆدا. عیسمەت پاشا لەوتەیەکی خۆیدا دەڵێت: ناسیۆنالیزم لە سیاسەتی دەرەوەدا واتە کێشەی مووسڵ و هەڵوێستی تورکیای دژی ئینگلیزە

فەرنسا بەهۆی ئەوەوە کە ڕێگای دا بە تورکیا سوپاکەی لە خاکی سووریاوە بگوێزرێتەوە پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئەو وڵاتە باش کردووە و سەر کوتکردنی کوردەکانی ئاسانتر کرد و ڕێگای بۆ پەرەپێدانی پەیوەندی نێوان ئەو دوو وڵاتە خۆشکرد، فەتحی بەگ باڵیۆزی نوێی تورکیا لە پاریس ماوەیەك لەمەوبەر لە لایەن دەوڵەتی فەرانساوە گەرمترین پێشوازی لێکرا. مامۆستای فەرانسەوی بۆ تورکیا بانگ کراون کە لە قوتابخانەکان وانە بە منداڵان بڵێنەوە، چاپەمەنییەکان لەم بارەوە باس لە دەوری باشی کولتوری فەرەنسا دەکەن لە تورکیادا.

ناسیونالیزم لە سیاسەتی دەرەوەدا بەو مانایەیە کە دەوڵەتی تورکیا داوا لە وڵاتانی بێگانە دەکات کە نوێنەری دیپلۆماتی هەمیشەییان هەبێت لە ئانکەرە. تا ئێستا

دیپلۆماتـە ئەوروپپییـەکان بـە بیـانووی بڵاوبوونــەوەی نەخۆشــی مــەلاریا لــە ئانکــەرە نەدە هاتنە ئەوێ و لە ئەستەنبوولّ دەمانەوەو بـۆ پـەیوەندی کـردن لەگـەڵیان دەوڵـەتی ئانکـەرە نوێنـەری دەنـاردە ئەسـتەنبوولّ بـۆ لایـان، بـەلاّم ئێسـتا پۆســتی نوێنەرایــەتی لابراوەو ولاّتانی بێگانەش ناچار بوون بێنە ئانکەرە بۆ پەیوەندی کردن.

بەشێکی زۆری سوپای تورکیـا هـەروا لەسـەر سـنووری مووسـلّ ماوەتـەوە دەوڵـەتی ئانکەرە دەڵێ ئەمە لەبەر ئەوەیە کە گوایا بزووتنەوەی کوردەکان بـە تـەواوی سـەرکوت نەکراوە. وا دیارە دەوڵەتی تورکیا کۆتایی بە چالاکی سـەربازیی نـاهێنێت، تـا دادگاکـان کۆتایی بە کارەکان دێنن و سزای بەشداربووانی ڕاپەڕین دەدەن.

بیروڕای گشتی لە تورکیا و هەروەها هـی دەوڵـەتیش لەسـەر ئەوەیـە کـە بـاوەڕ بـە دەوڵەتی ئینگلیز ناکرێت و لایان وایە کە ئەو دەیەوێ لە کێشەی مووسلّ باڵکانێکی تـر لە ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست دروست بکات و ڕۆژنامــەکانی ئێمـەش لـە ڕابـوردوودا زۆر جـار ئەم مەسەلەیان باس کردبوو.

پەســەندکردنی یاســای چاپەمەنییــەکان زۆرتــر دژی لایــەنگرانی دەورگــێڕانی ئــەوروپایی و کاپیتــاڵی ئەوروپاییــە لــە تورکیــا، کــە لــە ســەردەمی ڕاپەڕینەکــەدا بەشێوەیەکی بەربلاّو پڕوپاگەندەیان بۆ دەکرد.

سـەربەخۆیی تورکیـا کـە بـە تێکۆشـانێکی زۆرو بـە زەحمـەت بـە دەسـت هـاتووەو ڕاگیراوە، دووبارە لـە لایـەن ئیمپریالیسـتەکانەوە کەوتووەتـە مەترسـییەوەو کـاتی ئـەوە هاتووە کە هەنگاوی هەرە توند و تیژی بێ بەزەییانە بۆ پاراستنی هەڵبگیرێت.

سەرنووســـەری زۆر گـــیراون و ژمارەیـــەك لەوانـــە ســـزایەکی قـــورس دراون. حوسـین جـاهید سەرنووسـەر و خــاوەن ڕۆژنامــەی "تــانێك" لــە ولاّت دەرکــراوە. یاسـای نوێـی چاپەمــەنیی، دەرفـەتی بچوکـترین ڕەخنــە لـە دەوڵـەت و تەنانــەت بـۆ تاقــە کەســانی دەوڵــەتیش نــادات. ڕۆژنامــە بۆرژوازییــەکانی ئــەورووپا لــەم بــارەوە دەڵێـن کـە ئەمـە هێرشـێکە بـۆ سـەر چاپەمـەنی تورکیـا و لـەناو بردنیـەتی و ئەگـەر بێـت و بـەردەوام بێـت ڕۆژنامەنووسـەکانی ئـەوروپا نـاتوانن هیـچ شـتێك لەســەر تورکیا بزانن.

دوای ڕا پەڕینی کوردەکان.

ڕاپــەڕینی کوردەکــان چیــتر، لای دانیشــتوانی ئەســتەنبووڵ و کــار بــە دەســت و بازرگانــەکانی ئەنکــەرە، ئــەو هــەرا و هوریایــەی جارانی نــەماوە، تەنانــەت هەڵواســینی سیناتۆری سوڵتان، واتە عەبدولقادر و پرۆسەی دادگایی کردنی شێخ سەعید هیچ شادی و ناخۆشییەکی بە دواوە نەبوو بۆ ئەوان.

کۆماری تورکیا هێز و دەسـەڵاتی خـۆی لەگـەڵ دیسـیپلینی سـەربازی و دەزگاکـانی دەوڵەتی پیشانداو دەسەڵاتی حاکمە نیمچە وەحشییە کێوییەکانی نەهێشت و لـە دادگـا سەربەخۆ و تایبەتەکاندا کارو کردەوە کانیانی ئاشکرا کردو بە سزای خۆیانی گەیاندن، پاش سەرکەوتن بەسەر یۆنانییەکاندا، ڕێگای نوێکردنەوەو ئاوەدانکردنەوەی گرتەبەر.

ڕاپەڕینی کوردەکان لە دەرەوەی کوردستان ڕێکخراوە و کێشەی ئـاڵوگۆڕی نـاوخۆی تورکیای هێنایە پێش. ئێسـتا کۆمیسـیونێکی تایبـەتی چووەتـە ناوچـەی ڕۆژهـەڵات بـۆ لێکۆڵینــەوە لــە بــارودۆخی ویلایەتــەکان. دوای ڕاپەڕینەکــە دەســەڵاتی ئیداریــی لــە ناوچەکاندا بەهێز دەبێ و دەسەڵاتی سوپا و دادگایی کەمتر دەکرێتەوە.

تو رکیا ئێستا بووەتە خاوەن هێزی دەریایی و بۆ ئاسـانتر کردنـی بازرگـانی لەگـەڵ ئــێران و بازرگانــە ئێرانییــەکان کــە بازرگانییــەکی زۆریــان لەگــەڵ تورکیــادا هەیــە، دەستکراوە بە چاك کردنـەوەی ڕێگـای ترابـزون - ئـەرزرۆم، کـە بـۆ هـەردوو وڵات ئـەم ڕێگایە هەم کورتتر و هەم هەرزانتر دەکەوێت.

پــاش ســەرکوتکردنی ڕاپــەڕینی کوردەکــان، ئێســتا ڕابــەرە ناودارەکانیــان داوای لێبــوردن لــە دەوڵــەتی تورکیــا دەکــەن و ئامــادەیی خۆیــان بــۆ ســزا وەرگرتــن لــە ســەرکردەکانیان دەردەبــڕن و هــەروەها ئامــادەیی خۆیــان بــۆ خزمــەتکردنی تورکیــا و دڵسۆزییان بەرامبەر بە دەوڵەت پیشان دەدەن.

تـا ئێسـتا تـەنیا پرۆسـەی دادگـایی کردنـی شـێخ سـەعید و چۆنیـەتی هـاتنی بـۆ دیاربەکر ئاشکرا بووە. شێخ سەعید لەگەڵ (*28*) کەس لە هاوکـارە نزیکـەکانی هێـنراوە بۆ دیار بەکر و زاراواکەیشی لەگەڵدایە و لەوێ چاوەڕوانی دادگایی کردنە.

لە دادگایی کردنەکەی شێخ سەعیددا، چۆنیەتی ڕاپەڕینەکە ئاشکرا بـوو هـەروەها ئـەوەش دەرکـەوت کـە تـاقم و گرووپـی پێشـوازییان لـەم ڕاپەڕینـە کـردووە یـەکێك لـە نوێنەرانی ئەم تاقمانە سیناتۆر عەبدولقادر بووە. ناوبراو کـوردە بـەڵام بـە پـیرو بـاوەڕ کۆنەپەرسـتە، هـەموو ژیـانی خـەریکی پێـلان گـێڕان و ئاژاوەنانـەوە بـووە، لـەم ئاژاوەگێڕانەی کوردەکاندا جێگای خۆی دۆزییەوە.

جارێکی تر لەسەر ڕا پەڕین و ڕیفۆرم لە کوردستان

.1925/6/3

لەسەر پێویستی ڕیفۆرم لە کوردستان زۆر نووسراوە و ئێسـتاش هـەر دەنوسـرێت، هەم لە تورکیا و هـەم لـە دەرەوەشـدا، ئەوانـەش کـە نووسـیویانە هـەموویان کەسـایەتی سیاسـی نـاودار یـاخود کەسـایەتی کۆمەڵایـەتی بـوون کـە بـە ئـەرکی سەرشـانی خۆیـان زانیـوە ئامـاژە بـە جێبـەجێکردنی ئـەو ڕیفۆڕمانـە بکـەن کـە ئـەمڕۆ لـە کوردسـتاندا پێویستن، بـەڵام ئـەو ڕیفۆرمانـە تـا ئێسـتا نـەکراون و دیارنییـە بکرێـن، ئایـا پێویسـتە بکرێن؟ ئایا دەکرێن؟.

پێویسـتە هیـچ نـەبێت شـتێکی کـەم لەسـەر کوردسـتان بزانیـت بـۆ ئـەوەی گیروگرفتـەکانی جێبـەجێکردنی ڕیفـۆرم لـەم ناوچەیـەدا بزانرێت، بـە تایبـەتی لەبـەر ئـەوەی کـە تورکـەکان خۆیـان زۆر خـراپ لـە کوردسـتان تێگەیشـتوون و زۆر خـراپ دەیناسـن. خۆڕایـی نـەبوو کـە (کـیرزون) لـە لـۆزان گوتبـووی: زانیـاری ئەفسـەرە ئینگلیزەکـان لەسـەر کوردسـتان زۆر زۆر لـەهی تورکـەکان زیـاترە" لـە کوردسـتان پێویستییەکی زۆر هەیە کە یەك تورك ناتوانێت ئینکاری بکـات بـۆ وێنـە لـە نـاوبردنی شێخە دەرەبەگەکان، بەڵام ئەم دەرەبەگانە چۆن لە ناو دەبرێن؟

چۆن خێڵ و هۆزە کۆچەر و ئاوارەکان نیشتەجێ بکرێن؟ ئایا دەکرێت لە ماوەی یەك یا دوو ساڵدا ئەم ئەرکە جێبەجێ بکرێت؟ چۆن لە کوردستان قوتابخانە بکرێتەوە (دەبێ بە تورکی بێت چونکە ئەنکەرە قوتابخانەی کوردی یاساغ کردووە) کاتێك کە زۆربەی کوردەکان زمانی تورکی نازانن چۆن بخوێنن؟ چۆن زەوی زار دابەش بکرێت بەسەر جوتیاراندا؟. ئەم زەوییە لە کوێ بهێنرێت؟ ئەویش لە کاتێکدا دەرەبەگەکانی کوردستان زەوی و زارێکی زۆریان لە ژێر دەستدایە، هی وایان هەیە سی تا چل گوندی هەیە و نایانەوێ ئەو زەوی و زارانەیان لە دەست دەربچێ.

کێشە و گرفتی وا لە کوردستان زۆرن و ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر پەرە دەستێنن و دیار نییە کە ئەنجامەکانیان بە کوێ دەگات، کێشەی ڕیفۆڕم و کەند و کۆسپەکانی تەنیا لە لایەن دەرەبەگەکانەوە نییە، بەڵکو کێشەی نەتەوایەتیش لەوێ هەیە و لێرە لە لایەن کاربەدەستانی تورکیاوە هەوڵی زۆردراوە کە بیروڕای کۆمەڵگا چەواشە بکەن ئەمەش مەترسی زۆر تێدایە.

-لە سەرەتادا ڕاپەڕینی کوردەکان دژی ژاندارمە تورکەکان و بەڕێوەبەرانی تورکیا و قوتابخانە تورکییەکان بوو. ئانکەرە هەروا بەردەوامە لەسەر دان نەنان بە مافی گەلی کورد وەك گەلێکی سەربەخۆ. لە مێژ نییە خودی عیسمەت پاشا لە وتارێکیدا وتی کە ئانکەرە تەنیا یەك نەتەوە بە ڕەسمی دەناسێت ئەویش تورکە و هەر کەسێکیش دژی ئەم نەتەوەیە بێت بە توندی و بێ بەزەییانە سزا دەدرێت، چاپەمەنییە ڕەسمییەکانی دەوڵەتی تورکیا هەموو ڕۆژێك دەنووسن کە نەتەوەیەك بە ناوی کوردەوە نییە و کوردەکانیش هەر تورکن و کورد وەك گەلێکی جیاواز و تایبەت بوونی نییە و بەشێوەیەکی نا سروشتی ئەم ناوەیان دروست کردووەو لە دەرەوەی وڵات ئەم وشەیە دروستکراوە.

بەم چەشنە دەتوانین بڵێین کە یەکێك لە ڕیفۆرمەکان کە بۆ کوردستان دیاریکراوە، بە تو رك کردنی کوردستانە، بە وتەیەکی تر کردنەوەی قوتابخانەکان هەر بە تورکی دەبن و کاربەدەستانی هەر تورك بن و لە ئانکەرە دابنرێن و ڕۆژنامەکان هەر بە زمانی تورکی بن و...هتد.

ئاشکرایە کە هەڵوێستێکی وا بەرامبەر بە کێشەی کورد مەترسییەکی گەورەی بۆ ئانکەرە بە دواوە دەبێت. لەبەر ئەوە ئینگلیزەکان قوتابخانەو فێرگەی تایبەتی بۆ فێر بوونی زمانی کوردی دروست دەکەن و کوردەکانی دەرەوە کە نزیك بە ناوچە کوردنشینەکانی تورکیا دەژین بە زمانی خۆیان دەخوێنن و لە هەموو لایەکەوە وا پیشان دەدات کە کوردیزم بە ڕەسمی دەناسیت. ئەگەر دوای ئەوەی کوردستان بە ژیانی کۆماری ئانکەرە ڕابهێنرێت و بەسەریدا بسەپێندرێت و سیاسەتی بە تورك کردنی کوردستان پەرەی پێ بدرێت و بەهێز بکرێت، ئەوا بە تەواوی ڕوونە ئەو کاتە کێشەی ڕاپەڕین لە کوردستان نەك تەنیا لە تورکیا چارەسەر ناکرێت بەڵکو دەبێتە هۆی پاڵ پێوەنان و پەرەسەندنی زیاتری و چارکردنی زۆر دژوار تر دەبێت، ئەو کاتە شێخە کۆنەپەرستەکان دەبنە خەباتگێڕ و شۆڕشگێڕ لە پێناوی کوردایەتیدا و بیروباوەڕی دەسەڵاتدارانی تورکیا کە دەیانەوێت خەڵکی کورد بکەن بە تورك بە یەکدەنگی بەرەنکاری دەبنەوە و هاندەرانی کورد لە دەرەوە بیانووی زیاتریان بۆ پەیدا دەبێت و ئەو کاتە ڕاپەڕین لە کوردستان هەر چەندە بە شێوەیەکی تۆقێنەرانە و بێ بەزەییانە سەرکوت بکرێت هەر سەرهەڵئەداتەوەو لە ناو ناچێ.

لەگەڵ ئەوەشدا کێشەو گرفتی فیودالیزم کە کۆسپی سەرەکییەو دەبێ خەبات دژی بکرێت، هەر دەمێنێتەوە. ڕۆژنامەی (جمهوریەت) کە نزیکە لە دارودەستەی دەوڵەتەوە، ماوەیەك لەمەوبەر نووسیبووی کە ئانکەرە تەنیا ئەو شێخ و دەرەبەگانە لە ناو دەبات کە لە ڕاپەڕینەکەدا دەستیان هەبوەو شێخ و ئاغاکانی تر دەستیان لێنادرێت لێرەدا دەرئەکەوێت کە ئانکەرە هێشتا بڕیارێکی تەواوی بۆ لەناو بردنی فیودالیزم و جیابوونەوەی لەگەڵیاندا نەداوە.

لێرەدا شتێکی تر هەیە کە کەمالیزم بۆ جارێکی تر گومڕا بووە، ئەویش ئەوەیە کە ڕاپەڕینەکانی تری کورد واتە ئەوانەی ڕابوردوو فەرامۆش و لە یاد بکرێن ئەگەر ئەمڕۆ ڕاپەڕینی شێخ و هۆزەکانی کورد لە کوردستان وەك ڕاپەڕینی شێخ سەعید و زازاکان و ئەوانەی سەربە تەریقەی نەقشبەندین. سبەی ئەو شێخ و عەشایرانەی تر کە بە زاراوەی تر قسە دەکەن و دژی شێخ سەعید خەباتیان کردووە رادەپەڕن و ئەو

کاتە نەنیوەی فیودالیزم و نە بەشێکی لە ناو دەچێت، بـەڵکو زیانیشیان پـێ ناگـات، بـە دەسەڵات لەناوبردنی شێخێك یا ئاغایـەك کارەکـە تـەواو نابـێ بـەڵکو دەبـێ دەسـەڵات و موڵکیەتی هەموو شێخ و دەرەبەگەکان لەناو ببرێت.

لـە کۆتـاییدا سـێهەم کێشـەی ئـاڵۆز لـە کوردسـتاندا، کێشـەی زەوی و زارە ئەگـەر چاوەڕێی ئـەوە بکرێـت کـە بـە بـەلاش زەوی و زار لـە نێـو کوردەکـاندا دابـەش بکرێـت شـتێکی بـێ مانایـە، لەبـەر ئـەوەی زۆربـەی ئـەندامانی مەجلیسـی تورکیـا لـە چینـی دەوڵەمەند و ئاغا و خاوەن زەوی و زارەکانن کە زۆر زەحمەتە بڕیـار لەسـەر شـتێکی وا پەسەند بکەن. جگە لەوە دابەشکر دنی زەوی و فرۆشتنی بە جوتیاران ئەویش هەر زۆر زەحمەتە. زۆربەی دەرەبەگە تورکەکان یا بە واتەیەکی تـر شـێخ و دەرەبەگـەکانی سـەر بـە دەوڵـەت بـــە هیـــچ شـــێوەیەك ئامـــادەنین پاشەکشـــە بکـــەن و زەوی و زاری خۆیـــان تەنانەت بە فرۆشتنیش بێت بیدەن بە جوتیاران، لـە ئـاخری کـاردا هـەر دەبـێ بـە زۆر ئەوەیان پێ بکرێت. ئایا ئانکارا ئامادەیە ئەم هەنگاوە هەڵبگرێت؟ بەڵگە بە دەستەوەیە کـە پـارتی گـەل تـا ئێسـتا لەگـەڵ ئـەم هـەنگاوە نییـە، بۆیـە گومـان هەیـە لـەوەدا کـە جێبەجێ بکرێت.

ئەمانــە ئــەو مەترســییە ســەرەکییانەن کــە لــە جێبــەجێکردنی ریفۆرمــەکاندا تووشـی دەوڵـەتی ئانکـارا دەبـن. پێویسـت بـە دووپـات کردنەوەیـە کـە هیـچ شـتێك نییـە بڵێیـت جێبـەجێ نـابێت. دەوڵـەتی ئانکـارا کـە پێویسـتی ئـەم ڕیفۆرمانـە دەبینێت هەندێ کۆمیسیۆنی تایبەتی بۆ دیاری کـردوون کـە یـەکێك لـەو کۆمیسیونانە چووەتە کوردستان بۆ لێکۆڵینەوە لە بارو دۆخی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات. ئایـا دەوڵـەت ئــەم ریفۆرمانــە جێبــەجێ دەکـات؟. داهـاتوو ئــەوەمان نیشــان دەدات. گلاڵــەی ئــەم ریفۆرمانـە لـە لایـەن مەجلیسـەوە کـە بڕیـارە لـە مـانگی ئۆکتۆبـەردا کۆببێتـەوە دەبـێ پەسەند بکرێت.

ئانکـەرە لەسـەرکوتکردنی کوردەکـان لەوانـە سـەرکوتکردنی نوێنـەرانی پێشـووی مـەجلیس و شـێخەکان و تەنانـەت نـەوەکانی پێغەمبـەر (سـەییدەکان) ئازایـەتی خـۆی پیشـانداوەو و تـەنیا ئـەوە ئەمێنێتـەوە کـە هیـوای سـەرکەوتنی بخوازێت، ئـەم هیوایـە

دۆستانی گەلی تورکیاش دەیخوازن کە لەم بارەشەوە مەردانە بجوولێتەوەو ڕیفۆرمەکان لە کوردستاندا جێبەجێ بکات، ئەگینا دوور نییە چیرۆکی گویلەکە سپییەکە دوبارە ببێتەوە.

سەیید سەعید عەبدولقادر

زاریا وەستوك *1925/6/19*

بە پێی ئەو هەوالانەی کە لە تورکیاوە گەیشتوون، سەعید عەبدولقادری کورد بەهۆی نامەیەکەوە کە لای کوڕەکەی دۆزرا وەتەوەو بووەتە هۆی بەد ناوی ناوبراو و لە سێدارە دراوە. ناوی سەعید عەبدولقادر پەیوەندی بە زۆر رووداوو زۆر کەسەوە هەیە کە هەندێ لەوانە هێشتا زیندوون و لەسەر ئیش و کاری سیاسی خۆیان هەر بەردەوامن.

سەعید عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدوڵلای بەناوبانگە شێخ عوبەیدوڵلا کەسایەتییەکی ئایینی بەناوبانگە، لە کوردەکانی شەمدینانی سەر بە سنجاقی هەکارییە کە لە شەڕی *1877-1878* لە بەرژەوەندی تورکەکان دەجووڵایەوە، بەڵام لە ساڵی *1880* دا بیری لە یەکخستنی تەواوی کوردەکانی تورکیاو ئێران کردەوە، لەو سەردەمەدا ئێران لە تورکیا زۆر لاوازتر بوو، هەر بۆیە لە خاکی ئێراندا دەستی کرد بە چالاکی. لە ژێر کاریگەری رووسیا کە لە ئازربایجانی ئێران هەڵگیرسانی ڕاپەڕینی پێ باش نەبوو، سوڵتان عەبدولحەمید دەستەیەکی نوێنەرایەتی بەرز لە کوردەکان پێك دێنێت و بۆ لەناوبردنی ئەو ڕاپەڕینە کە عوبەیدوڵلا دەستی پێکردبوو، دەیاننێرێتە ناوچەکە. کومیسیونەکە (دەستەی نوێنەرایەتی بەرزی پێکهاتوو لە کوردەکان) شێخ عوبەیدوڵلاو عەبدولقادری کوڕی دەگرن و دەیاننێرنە ئەستەنبوول و لەوێوە دووریان دەخەنەوە بۆ مەککە. عوبەیدوڵلا لە مەککە دەمرێت. بەڵام س. عەبدولقادر تا ڕاگەیاندنی یاسای بنەڕەتی لە تورکیا لە مەککە دەمێنێتەوە. دوای ئەوەی کە هەموو دوور خراوە سیاسییەکانی کورد بواری گەڕانەوەیان پێدەدرێت، ناوبراویش دەگەڕێتەوە بۆ

ئەستەنبوڵ و لەگەڵ ئەوەشدا کە نەخوێندەوار بوو سەیید عەبدولقادر دەکرێتە سیناتۆر چونکە تورکەکان دەیانویست وەك داردەستێکی خۆیان لە کوردستان بە کاری بێنن.

سەرکردەکانی کۆمەڵەی کوردی سەیید عەبدولقادریان بە چاوێکی جیاواز سەیر دەکرد و سەربەخۆیانیان دانەدەنا، لەبەر سیاسەتی بە تورك کردنی کورد و کوردستان. لە سەردەمی شەڕی جیهانی ئیمپریالیستیدا کوری عەبدولقادر کە سەرکردایەتی کوردەکانی دەکرد و پاڵپشت و دڵسۆزی دەوڵەتی تورکیا بوو و هەوڵی ئەدا دژی عەبدولڕەزاق و سەیید تەها و سمکۆ کە لە بەرژەوەندیی رووسیا و دژی تورك دەجووڵانەوە، ڕادەوەستێت، ناوبراو لە لایەن کوردەکانی لایەنگری رووسیاوە دەشکێت و ڕادەکاتە مووسڵ. عەبدولقادر تا ساڵی *1919* هەر بەردەوام بوو لەسەر وەفاداریی خۆی بۆ تورکە لاوەکان. کاتێك هاوپەیمانەکان ئەستەنبووڵیان گرت، ئینگلیزەکان سەرنج و بایەخێکی زۆریان دابوو بە عەبدولقادر و دەیانویست هەروەك چۆن لەسەرۆکەکانی تری کورد کە لە کاتی شەڕدا کەڵکیان لێ وەردەگرتن، لەمیش کەڵك وەرگرن.

زۆربەی کردەوەکانی سەیید عەبدولقادر لە ماوەی *75* ساڵی ژیانیدا لە خزمەت و بەرژەوەندی کۆنەپەرستانی تورکیادا بووە، تا لایەنگیری بیری نەتەوایەتی کوردی. لەم بارەوە ناوبراو جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵڵای باوکی هەبوو، کە کوردەکانی سەرانسەری کوردستانی تورکیا و ئێرانی ڕاپەڕاند کە تا ئێستاش ڕاپەڕینێکی وا گەورە دووبارە نەبوەتەوە.

دوای ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا کوردەکان گەلێ جار ڕاپەڕیون، بەڵام جیاجیا، واتە هەندێ جار کوردی تورکیا و هەندێ جار کوردی ئێران، س عەبدولقادر لەو دەستە و تاقمە کۆنەپەرستانەی تورکیایە کە بە کەڵك وەرگرتن لە کورد بوونی خۆی دەیویست لە کاتێکی لەباردا کۆماری لاوی تورکیا لەناوبەرن. سەیید عەبدولقادر و بیرو بۆچوونەی کە هەیبوو کەسایەتییەکی گونجاو بوو بۆ بەرهەڵستکارەکانی تورکیای نوێ.

ئەمیری کوردستان

زاریا وەستوك 1925/6/30.

ئـەمیری کوردسـتان شـازادە بـەدرخان کـە لـە وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا وەدەرنـرا، بـەرەو ئینگلسـتان کەوتـەڕێ. بـەڵام کـاتێك پاپۆڕەکـە گەیشـتە (لیفـەر پـوڵ) دەسەڵاتدارانی ئینگلیز، ڕێگای پێنادەن کە لە پاپۆڕەکە دابـەزی و پێـی ڕادەگەیـەنن کـە دەبێ بگەڕێتەوە دواوە، بـە گەڕانـەوەی بـۆ ئـەمریکا دیسـانەوە دەردەکرێـت، بـەڵام ئـەم جارە روو دەکاتە فەرەنسا شـازادە بـەدرخان داوای قـەرەبووی ئـەو سـووکایەتییەی پێـی کراوە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کردووە.

دادگای سەربەخۆ

ئانکارا. دادگای سـەربەخۆ لـە دیاربـەکر، بڕیـاری مـەرگی چـەند شـێخێکی کـوردی دەرکردووە، واتە ئەو شـێخە گەورانـەی کـە یـاریدەدەری شـێخ سـەعید بـوون، پرۆسـەی دادگاییکردنی شێخ سەعید خۆی هەر بەردەوامە. شێخ حاشا لەو تاوانە دەکات کە دادگا داوی ەتە پاڵی سەبارەت بە دروست کردنی کوردستانێکی سەربەخۆ و دەڵێت مەبەست لە ڕاپـەڕین تـەنیا گەڕاندنـەوەی خەلافـەت بـووە، بـەڵام تاوانبارەکـانی تـر دانیـان نـاوە بـە مەبەستی سیاسی ناوەڕۆکی ڕاپەڕینەکەدا.

بەخشین لە ئەنجامدانی خزمەتی سەربازیی

زاریا وەستوك 1925/6/26

سـەرۆك کۆمـاری تورکیـا بانگـەوازێکی بـۆ دانیشـتوانی تورکیـا بڵاوکـردەوە تیـایدا هاتووە، ئەو سەربازانەی کە بەشدارییان کردووە لەسەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کوردەکاندا

لە ئەنجامدانی خزمەتی سەربازی دەبەخشرێن، هەروەها تیایدا هاتووە کە دادگا تایبەتەکان جارێك لەسەر ئیش و کاری خۆیان بەردەوام دەبن، هەروەها دەڵێت کە سەرکەوتن و پاداشتی مەزن بۆ ئێمە ئەوەیە کە ئاگاداری خێرا و بەپەلەی ئامادەبوونی گشتی بن، ئەگەر هاتو مەترسییەك رووی کردە وڵاتەکەمان چ لە ناوەوە، چ لە دەرەوە.

موستەفا کەمال لە کۆتایی بانگەوازەکەیدا دەڵێت: سەرکوتکردن و سزادانی پاش راپەرینەکە دەبێ لەبەر چاوی ئەو کەسانەدابێ کە دەیانەوێ کۆماری تورکیا تێکبدەن و بەر لە پێشکەوتنی نیشتمان بگرن.

نامەیەکی کراوە بۆ دەوڵەتی تورکیا

1925/6/27

بە پێی ئەوەی کە لە رۆژنامەکانی ئەستەنبووڵدا بلاوکراوەتەوە، لەم دواییەدا بیست و پێنج کەس لە هاووڵاتیانی تورکیا بە تۆمەتی پروپاگەندەی کۆمونیستی گیراون، هەندێك لەو گیراوانە بەوە تاوانبار کراون کە بەبۆنەی یەکی ئەیارەوە، رۆژی جیهانیی کرێکاران بەیاننامەیان بلاوکردووەتەوە.

هەندێك لەو گیراوانە نێردراون بۆ ئانکەرەو رەوانەی دادگای تایبەتی کراون بەم چەشنە دادگا تایبەتەکان کە سەری دەرەبەگ و دوژمنانی شۆڕش و بەکرێگیراوانی بەریتانیای مەزنیان دەبرییەوە خەریکن کۆمۆنیستەکانی تورکیاش دادگایی بکەن، بۆچی؟. ئایا کۆمۆنیستەکان هەوڵیان داوە بۆ لەناوبردنی کۆماری تورکیا؟. نەخێر بە پێچەوانەوە لە کاتی راپەرینەکەدا کە شێخ سەعید سەرکردایەتی دەکرد و بە یارمەتی و پارەو چەکی ئینگلیزەکان راپەڕین، کۆمۆنیستەکان یەکەم کەس بوون کە داوای سەرکوتکردنی ئەو راپەرینە دژە شۆڕشەیان دەکرد و لەم بارەشەوە بە رەشی لەسەر سپی لە گۆڤاری "ئایدشلیك"، (کە بەداخەوە ئێستا لە لایەن کاربەدەستانی ئەستەنبووڵەوە داخراوە) نووسراوە و هەروەها لە رۆژنامەی حەفتانەی "ئوراك چەکج" کە ئەویش ئێستا کەوتووەتە بەر پەلامار نووسراوە.

ئــەی بۆچــی و لەســـەر چـــی کۆمۆنیســـتەکانی تورکیـــا دادگـــایی دەکرێـــن؟ چاپەمەنییـەکانی تورکیا بلاویـان کردووەتــەوە کـە گوایـا نوێنــەرێکی پەرلـەمان کـە کەمالیست بووە گوتوویەتی: ئێمە دژی پاشماوەکانی پێشوو خەبات دەکەین (بلێـین دژی فیودالیزم) و دژی ئەو مەترسییە کە لە داهاتوودا بـەرەو روومـان دەبێتـەوە، واتـە دژی بینای کۆمۆنیستی خەبات دەکەین ئەگەر ئـەم بۆچوونـە ڕاست بێت ئـەوە دەگەیـەنێت کە نـابێت لـە ئێـوە واتـە کەمالیستەکان لـە سیاسـەتێکی وا پـیرۆز باییتـان لـێ بکرێـت، خـەبات دژی فیودالـیزم لـە ئەسـتۆی ئێوەیـە و جێبـەجێکردنی ئـەرکێکی مێژوویـیـە و کێڵگەی پەرەسەندنی پەیوەندییەکانی کاپیتالیستی لە تورکیا پـاك دەکەنـەوەو ئامـادەی دەکەن، چەندە دە ستی بەزەبر و کوشندە دژی فیودالیزمی سەردەمی پێشوو بە هێز تـر بێت ئـەوەندەش شانسی سـەرکەوتنی بینـای بـۆرژوا – دیموکراتیـەت لـە تورکیـا زۆرتـر دەبێت.

ڕێبەری مرۆڤە چەوساوەکان (لینین) زۆر جار گوتوویەتی لە ڕۆژهەلات هەلگرتنی ئەم هەنگاوە، پێشکەوتنخوازانە و شۆڕشگێڕانەیە، لەبەر ئەوە ئێوە دژی کۆنەپەرستی و پاشماوەکـانی سـەدەی نـاوەندین و بـۆ ئـەم کردەوەیـەش تــەواوی کرێکـار و جوتیـارانی رووسیا لەگەڵ ئێوەدایـە، بـەلام هەڵەی ئێـوە لـەوەوە دەسـت پێدەکـات کـە سـەر نووکی خەباتەکەتان دژی کۆمۆنیستەکان بێت کە لە خەباتی پێشکەوتنخوازانەتاندا بەرامبـەر بە دوژمنانی شۆڕش پشتیوانیتان لێدەکەن. ئێوە نـاتوانن "تویادانـەی داهـاتوو" لـە نـاو بەرن، لەبەر ئەوە ئێوە دەتانەوێ چەرخی مێژوو ڕاگرن و ناتوانن، کە وابێ نابێ پێشی پەرەسـەندنی هـێزە بەرهـەم هێنــەرەکانی ولات کـە ئــەمڕۆ لــە کارخانــەو فابریکـە و پیشەسـازییەکاندا کاردەکـەن، بگـرن، بــەم چەشـنە ئێـوە خۆتـان لـە دیمــەنی چینـی کرێکـارانی لاوی تورکیـا دەخەنــە خــەباتێکی ئانتاگونیســتانە، کـێ بێــت لــە هێڵــی شەمەندەفەر کار بکات کە ئێوە بۆ ناو فابریکـەکان دەیکێشن و ئێوە دروسـتی دەکـەن؟ کێ بێت سـەرەوت و سـامانی نەتــەوەیی پێـك بـهێنێت، ئەگـەر پرولیتاریـای تورکیـا نەبێت؟. ئەم پرۆلیتاریایە داوای مافی خۆی دەکات و ئێوە خۆشتان لە کۆنفراسی سالی *1923* دا دەنگتان بۆ داوە، تێکۆشانی کۆمۆنیستەکانی تورکیا لـەم قۆناغـەدا کـە بـۆرژوای

تورکیا لە گەشە کردندایە بۆ ئەوە نییە کە دەست بگرێت بەسەر دەسەڵاتدا، بۆ ئەوە نییە کە کۆماری کەمالیستی لەناو بەرێت، بەڵکو یەکەم بۆ ئەوەیە کە بە هێزی بکات و قووڵتر و بەرینتری بکات، دووهەم بۆ ڕێکخستنی پرۆلیتاریای تورکیایە وەك هێزێکی سیاسی و ئابووری سەربەخۆ، ئەویش لە چوار چێوەی یاسای بنەڕەتی تورکیادا هەر کاتێك کە دەستی تۆڵەی شۆڕش بەسەر دوژمنانی تورکیادا شکست دێنێت کرێکاران و جوتیارانی یەکیەتی سۆڤێت بە سووکی هەناسە دەکێشن، لەو ڕۆژەی کە هەواڵی بە دیل گرتنی بە کرێگیراوی ئینگلیزەکان واتە شێخ سەعید گەیشت، زەحمەتکێشانی یەکیەتی سۆڤێت بەخۆشی و شادییەوە وەریان گرت و پێشوازییان لێکرد.

چاپەمەنییەکانی ئێمە بە ڕێکی و ڕاستی تەواوی ڕووداوەکانی خەباتی گەلی تورکیایان لەبەرەی شەڕ دژی کوردەکان بڵاو دەکردەوە کاتێك کە سەربازە تورکەکان دەکەوتنە ناو بەفر و دژی ڕاپەڕیوەکان خەباتیان دەکرد. کەچی بە داخەوە ڕەوشتی چاپەمەنییەکانی ئێوە بەرامبەر بە یەکیەتی سۆڤێت، ئەم هەڵوێستەی نییە و نابینرێت. هیچ نەبێ ئەوە وەبیر دێنینەوە کە چۆن چاپەمەنیەکانی تورکیا دەنگوباسی ڕاپەڕینە دژە شۆڕشییەکەی گورجستانیان بڵاو دەکردەوە، هەروەها ئەو دەنگوباس و وتارە پیسانەی کە لەسەرچاوەی گاردە سپییەکانەوە ڕادەگەیەنرا دەرخواردی خوێنەرانتان دەدا. با لەمە گەڕێین، خۆ تەواوی خوێنەرانی چاپەمەنییەکانی کۆمارەکانی یەکیەتی سۆڤیەت بە پەرۆشەوە دەیانڕوانییە ئەنجامی ئەو دراما گەورەیە کە لە کێوەکاندا سەری هەڵدا بوو.

زەحمەتکێشانی ئێمە لەوە تێناگەن کە کۆمۆنیستەکانی تورکیای هاوپەیمانی ئێوە بەرامبەر بە دوژمنانی شۆڕش بۆچی دەگیرێن و چۆن شتی وا دەکرێت. کاتێك کە لە ڕۆژنامەکانی ئەم ڕۆژانەی لای ئێمەدا بەشێك لەو وتار و نوسینانەی چاپەمەنییەکانی تورکیا سەبارەت بە گیرانی کرێکارانی ئەستەنبوڵ بڵاوکرایەوە کرێکارێکی زۆری ئێمە لە کارخانەکان بەسەر سورمانەوە پرسیاریان ئەکرد: بۆچی دەوڵەتی پێشکەوتنخوازی کەمالیستی هەڵیان کوتاوەتە سەر پارتی کۆمۆنیستی تورکیا؟ وا بیر مەکەنەوە کە کۆمۆنیزمیش وەك فیودالیزم دەکرێت لەناوببرێت، ئێوە دەتوانن بزووتنەوەی کرێکاری

لەناوبەرن و خۆشتان بمێننەوەو لەناو نەچن؟ کۆمۆنیستەکانی تورکیا دوژمنی کۆماری تورکیا نین، بەڵکو باشترین دۆستی ئێوەن و دژی شۆڕش نین، بەڵکو بۆ قووڵکردنەوەو بەهێز کردنی تا سەقامگیر بوونی دیموکراتیەت لە سەرانسەری وڵاتدا، لەگەڵتانن. کەواتە کەی کۆمۆنیستەکانی تورکیا ئازاد دەکرێن؟.

گروپێکی دۆستی گەلی تورکیا

وتوێژ لەگەڵ سەرنووسەری ڕۆژنامەی "وەتەن"ی تورکی

زاریا وەستوك 29/مارتی/1925

ڕا پەڕینی کوردەکان

لە ناوچەکانی باشووری تورکیا خێڵ و هۆزە کوردەکان دەژین کە هێشتا لە سەردە می قۆناغی سەرەتاییدا دەژین وەك کێوی، وشەی یاسا لە ناو ئەوانەدا هیچ مانا و بایەخێکی نییە، خود سەرییەکی بێ سنووری سەدەکانی ناوەڕاست لەوێدا زاڵە، مافی بەهێز بەسەر بێ هێزدا تا ئێستاش لە لایەن سەرۆك خێڵەکانەوە جێگایەکی تایبەتی خۆی هەیە. هەر لە کۆنەوە تا ئێستا هەموو هەوڵدانێك بۆ سەقامگیرکردنی ئەو یاسایانەی کە گەلانی خاوەن شارستانییەت و کولتور بەسەریاندا تێپەڕیون، ئەوانە دژی ڕاوەستاون و بووەتە هۆی سەرهەڵدان و ڕاپەڕینیان تا هاتنە سەر دەسەڵاتی کۆماری تورکیا، تەواوی هەوڵ و هەنگاوەکانی دەوڵەتی عوسمانی، بۆ کوژاندنەوەی یاخیبوونی کوردەکان، تەنیا بە کڕینی سەرکردەکان بە پارە و پوول و دیاری و پلە و پایە لە لایەن سوڵتانەوە کۆتاییان پێ هاتووە.

کوردەکانی فارس

1925/7/16

هاوکات لەگەڵ ڕاپەڕینی کوردەکان لە تورکیا، ڕۆژنامەکان ڕادەگەیەنن کە کوردەکانی ئازربایجانی فارسیش دەستیان داوەتەوە ڕاپەڕین، جووڵانەوەی کوردەکانی ئازربایجان، بێگومان هەر بە دەستی ئەو هێزە نادیارانەیە کە لە تورکیا ڕاپەڕینیان ڕێك خستووە.

ڕۆژنامەکە، باس لە هەژاری گەلی کورد و زوڵم و زۆری کاربەدەستانی تاران لە کوردستان دەکات و دەڵێ کە ژمارەیەك لە سەرکردەی خێڵە کوردەکان، داوای کەم کردنەوەی باج و خەراجیان کردووە لە شای ئێران. لە کۆتایی وتارەکەدا، وەك ڕێنوێنییەك بۆ دەوڵەتی فارس، دەنووسێت: پێویستە دەوڵەتی ئێرانیش وەك دەوڵەتی تورکیا، هەندێ ریفۆڕم لە باری بەڕێوەبەرایەتییەوە ئەنجام بدا لە ناوچەکەدا. (واتە ناردنی سوپای زۆرتر، هەڵواسین و کوشتار و دانانی فەرماندارانی سەربازیی لەناوچەکەو... دوور خستنەوە و کۆچ پێکردن و. وەرگێڕ) بۆ ئەوەی ناڕەزایی کوردەکان کەم بکاتەوە.

دوایین کۆبوونەوەی مەجلیسی تورکیا

1925/7/30

زاریا وەستوك لە ژێر ئەم ناونیشانەی سەرەوەدا دەنووسێت کە مەجلیسی تورکیا، کۆتایی بە دوایین کۆبوونەوەی خۆی هێنا بە بۆنەی پشووی شەش مانگەی خۆیەوە. (زۆر سەیرە مەجلیسێك بە ناو پەرلەمان بۆ شەش مانگ بنێردرێتە پشوودان، وەرگێڕ). لەم کۆبوونەوەدا مەجلیس هەندێ هەنگاوی پێشنیار کراوی دەوڵەتی سەبارەت بە لەناوبردنی ڕاپەڕینی کوردەکان پەسەند کرد.

دادگا سەربازییە تایبەتەکان، درێژە بە ئیش و کاری خۆیان دەدەن، ئەو دادگایەش کە لە ئانکەرە کاردەکات مافی ئەوەی هەیە هەموو بڕیارێك بدات بە تایبەتی بڕیاری لە سێدارەدان. مەجلیسی تورکیا، هەروەها گلاڵەی گەمارۆ و بارودۆخی تایبەتی حەوت مانگەی ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا کە لە لایەن دەوڵەتەوە بۆ لەناوبردنی ڕاپەڕینی کوردەکان ئاڕاستەی کرابوو، پەسەند کرد.

ڕیفۆرم لە کوردستان

زاریا وەستوك *1925/7/3.*

دەوڵەتی تورکیا بۆ بەڕێوەبردن و کۆنترۆڵ کردنی ناوچەکانی ڕۆژهەڵات تەنیا بەڕاگەیاندنی بارودۆخی تایبەتی و دانانی فەرمانداری سەربازی ڕیفۆرمەکانی خۆی سنووردار ناکات، بەڵکو ناوچەکانی سەر سنوور و چەند ناوچەی تر بەڕێوەبردنی مەدەنی (شارستانیەتی) گشتییان لەسەر هەڵدەگیرێت و، فەرمانداری سەربازی بە دەسەڵاتێکی زۆرترەوە دادەنرێ بۆیان. دەوڵەت لەو باوەڕەدا نییە کە لە ماوەیەکی کورددا ئەم ڕیفۆرمانە جێبەجێ بکات.

دادگاییکردنی شێخ سەعید

زاریا وەستوك *1925/7/6*

ئانکارا. *1*/ئەیونی/*1925*. لە دیار بەکر، دادگاییکردنی شێخ سەعید و هاوکارە نزیکەکانی دەستی پێکردووە. شێخ سەعید دانی بەوەدا ناوە کە تاوانبارە، هەر وەها ڕایگەیاندووە، کە ڕاپەڕینەکەی بۆ گەڕاندنەوەو زیندوو کردنەوەی شەریعەتە، دادگاییکردنەکە هێشتا هەر درێژەی هەیە.

کێشەی مووسڵ.

زاریا وەستوك. *7*/ئەیونی/*1925*

"ئاگرێك کە ئینگلیزەکان لە کوردستانی تورکیا و ئێران کردیانەوە گەیشتووەتە ویلایەتی مووسڵیش. بەڵام ئەم جارە ئاگرەکە بە ڕەو ڕووی خۆیان بوویەوە. (مەبەست

شێخ مەحمووده کە لە ئینگلیزەکان وەرگەڕابووەوە، بەڵام تا ئەو کاتەی کە شێخ مەحموود وەرنەگەڕابووەوە چاپەمەنییەکانی سۆڤێت دژی بزووتنەوەی شێخ مەحموود شتیان نووسیوە کە پێویستە بە جیا باسی بکرێت، وەرگێڕ).

وتارەکە چەند سەر دێڕ و دروشمی ڕۆژنامەکانی تورکیا سەبارەت بە کێشەی مووسڵ نووسیوە، بۆ وێنە، مووسڵ بەشێکە لە تورکیا، ئێمە تورکین، وڵاتپارێزەکان دژی ئینگلیز لە ناموسی خۆتان پارێزگاری بکەن و.. لە ناو کوردە سەرهەڵداوەکانی ئێراندا ئەفسەرانی ئینگلیزی دەبینرێن.

زاریا وەستوك لە ژمارەی ڕۆژی *7*/مای/*1925* دا لە ژێر سەر دێڕی وتارێکدا بە ناوی "نامەیەك لە ئانکەرەوە"، باسی هەراو هوریای دەزگاکانی ڕاگەیاندنی تورکیا دەکات. باسی شایی گێڕانی تورکەکان دەکات، باسی سەر دێڕی ڕۆژنامەکان پاش گیرانی شێخ سەعید، وەك "گەنجە گیرا" "سەعید گیرا" "کۆتایی بە ڕاپەڕین هات" و "ستادی لەشکر چیتر ڕاگەیاندن لەسەر ڕاپەڕینەکە بڵاوناکاتەوە" و دەڵێ هیچ کاتێك تیراژی ڕۆژنامەی (حاکمییەتی میللی) ئەوەندە زۆر نەبوە، خیابانەکانی ئانکارای نوێ زۆر کەم شادی و جموجووڵی وای بەخۆوە بینیوە، تەواوی دانیشتووانی ئانکارا ڕژاونەتە سەر شەقامەکان و سی هەزار نەفەری دانیشتووی شاری ئانکارا لە ناکاو بوونەتە سیاسی و بە تینووییەتییەوە خەریکی باسکردنی ئەو هەواڵە چاوەڕوان نەکراوە بوون (واتە گرتنی شێخ سەعید). ئەگەر (سۆفیا) گیرابا، یاخود بینای مەجلیسی تورکیا کەوتبایە بەر هەورە تریشقە و سووتا با هێندەی هەواڵی بە دیل گرتنی شێخ سەعید سەرنج و شادیی خەڵکی ڕانەدەکێشا، بە خۆڕایی نەبوو کە ڕۆژنامەکان وتەکەی کەمالیان لە مەجلیسی تورکیا دەنووسی، کە گوتبووی کێوەکانی کوردستان دەبێتە گۆڕی شێخە سەرهەڵداوەکان.

زاریا وەستوك دەنووسێت: وتەیەکی ژیرانەی توورکەکان هەیە دەڵێت: "پەز بە لاقی خۆی هەڵدەواسرێت". لە ناوەڕاستی دیاربەکردا لەبەردەم دوو مزگەوتدا، سێدارەیەکی بەرز ڕێکخرا و گروپێکی "تێکۆشەر لە پێناوی ئایین دا" هەڵواسران بەبێ

ئەوەی پلەی ئایینی یان لەبەرچاو بگیرێت، "چۆن دەبێ ڕاپەڕینێکی کۆنەپەرستانە مەترسی لێنەکرێت لە کاتێکدا کە شۆڕش سوڵتانی دەرکرد و خەلافەتی لەناوبرد لەگەڵ دادگای شەریعەت و مەدرەسەکان و...". "ئینگلیزی بەهێز و توانا لە پشتی شێخ سەعیدەوە بوو، فەرانسەی دۆستیش، بە دەستێکی تەوقەی لەگەل کەمالیستەکان دەکرد و بە دەستەکەی تریشی پاڵی بە کۆمیتەی ئالپووە دەنا دژی ڕابەرانی شۆڕشی ئەناتولی کە ڕۆژانێکی زۆری پڕ لە پەرۆشی و شەوانێکی زۆری بێ خەوییان لە ماوەی ئەم دوو مانگ ەدا بردە سەر و عیسمەتیش لەم ماوەیەدا بەشێکی زۆری مووی سەری سپی بوو"، هەر چەندە ئێستا کۆتایی بەم مەترسی و کوێرە وەرییانە هاتووە کە کۆماری لاوی تورکیا تووشیان بوو بوو، بەلام هەر لە بەرامبەری ڕاوەستاوەو لەویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتدا هەموو ڕۆژێك هەواڵ و تەلگرافەکان ئەوە ڕادەگەیەنن کە گروپ و تاقمی ڕابەرانی ڕاپەڕینەکە هەڵدەواسرێن، پاشماوەی ڕاپەڕیوەکان کە لە خێڵە دوا کەوتووەکانی کوردستانن بە بەفر دەم و چاویان دەشۆن.

ڕا پەڕینی کوردەکان

زاریا وەستوك 8/مای/1925.

لە ئەنجومەنی وەزیراندا، سەبارەت بەو ریفۆرمانە کە بڕیارە پاش سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکە لە کوردستاندا ئەنجام بدرێت، بڕیارە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا دابەش بکرێت و بۆ هەر کام لەوانە فەرماندارێکی سەربازی دابنرێت. پلە و پایە و جێگای تایبەتی شێخ و بەگەکانی کورد لە ناو ببرێن و لەو ناوچانەدا پێگەی ژاندارم و سوپایی تایبەتی لەسەربازخانەکان دابمەزرێت.

لە زاریا وەستوك دا چەند وتارێك بلاو کراونەتەوە کە تاڕادەیەك ڕووناکی دەخەنە سەر ڕاپەڕینی کوردەکان و وەلامی ئەو هەموو درۆ و دەلەسەو پڕوپاگەندەیە دەدەنەوە کە ڕۆژانە زاریا وەستوك دەرخواردی خوێنەرانی خۆی داوەو دەڵێت: سەبارەت بەو ڕاپەڕینەی کوردستان جگە لەو تەلگرافانەی کە لە تورکیاوە دێن، شتێکی

باوەڕ پێکراو لەو بارەیەوە لەبەر دەستدا نییە، بۆ نموونە زاریا وەستوك لە ژمارەی *18*/ی مارتی *1925* دا، لە ژێر سەر دێڕی "سەبارەت بە ڕاپەڕینی کوردەکان"، "هۆکانی ڕاپەڕینەکە"، نووسەر دەڵێت:

بزووتنەوەی کورد بۆ خۆی ناتوانێت کۆنەپەرستانە بێت، ڕاپەڕینی یەزدانشێر بە بیری بەلشەویکەکان دەهێنینەوە کە لە سەردەمی شەڕی (کەرم - قەرم)ی نێوان ڕووسیا و تورکیا، ئەو ڕاپەڕینە یارمەتییەکی زۆری ڕووسەکانی داو تەنانەت دەڵێن کە ئەم ڕاپەڕینە لە لایەن ڕووسیای قەیسەرییەوە ڕێکخرا بوو، یا ڕاپەڕینی ساڵی *1880*ی شێخ عوبەیدوڵلا، نووسەر دەیەوێ بە بەلشەویکەکان بڵێت کە ئەو بزووتنەوانە دژی خەلیفە و سوڵتانی تورك بوون، چۆن ئێستا پشتیوانی لێدەکەن یا داوای گەڕانەوەی دەکەن، ئەگەر بەلشەویکەکان شتی وایان لە بیر نەبێت یا ئاگاداری نەبن، خۆ گەلی کورد کە لەم ڕاپەڕینانەدا ڕۆڵەکانیان کوژراون لە بیریانە، دەربارەی ئەوەش کە دەڵێن ڕاپەڕینەکە ئایینیە، ئەو ئایینەی کە خەلیفە و سوڵتانەکانی تورکیا کەڵکیان لێوەرگرت و دەی ان جار بە ناوی یەکسانی و برایەتییەوە درۆیان لەگەڵ کردوون، ئەمانە هەمووی بۆ گەلی کورد شتێکی زیندوون.

نووسەری ئەم وتارە زۆر ژیرانە بۆی دەچێت و دەڵێ ئێستا دونیا لە سەردەمی شۆڕشدا دەژی و گەلی کوردیش وەك گەلانی تر دەیەوێ ئاڵقەی کۆیلایەتی و کۆت و پێوەندی خۆی بپسێنێت. لە شوێنێکی تردا سەبارەت بەوەی کە ئەم ڕاپەڕینە ئایینی نییە دەڵێت: کوردەکان لە سروشتە و فەتاتیکی ئایینی نین تا داوای گەڕانەوەی سوڵتان و خەلیفە و دەسەڵاتی ئیسلامی بکەن، ئەمە جگە لەوەی کورد لە باری ئایینییەوە یەکپارچە نین، لەبەر ئەوە لە ژێر دروشمی ئایینیدا، هیچ کاتێك نەیەکی گرتووەو نەیەك دەگرێت و نە پشتیوانیی لەو دروشمە دەکات. هەروەها نووسەری بابەتەکە دەڵێت: ئایینی ئیسلام هەر بە ڕواڵەت سەپێندراوە بەسەر کورددا، بە کورتی هۆی ڕاپەڕینەکە ئایینی نییە، بەڵکو ئابوورییەو نا یەکسانی ژیانی گەلی کورد و تورکە لە تورکیادا، زەمینەی ڕاپەڕین لە کوردوستان ئامادەیە و هەر کەس بیەوێت لە تورکیا ڕاپەڕێت دەبێ کەڵك لە کوردستان وەربگرێت.

لــە کۆتــاییدا دەڵێــت کــە ڕاپــەڕینی نەتەوایــەتی کوردەکـــان بەشـــێکە لـــە شۆڕشـی جیـهانی. بـەڵام ئێمـە لـە قـەفقاز نـازانین ئایـا کوردەکـان ڕێگایـەکی ڕاسـتیان گرتووەتە بەر یا نا؟.

ئەگـەر بڵێـین خـەڵکی سـوڤێت، بـە هـۆی سیاسـەتی دژ بـە کـوردی دەسـەڵاتدارانی بەلشـەویکەوە، ئاگایـان لـە مێـژووی گـەلی کـورد و خـەباتی بـێ وچـان و چەوسـاوەیی ژیانیان نەبێت و هەمیشە شۆڕشەکانی کوردیان بـە چەواشـە و نۆکـەری ئیمپریـالیزم و کۆنەپەرست و ... لـە چاپەمەنییـەکاندا ناسـێنراوە، خـۆ دیپلۆمـات و کۆنسـوڵەکان و سـیخوڕەکانیان لـە کوردسـتان، دەیـانزانی کـە گـەلی کوردیـش دەیـەوێ لـەو ئیمپراتورییـە دارزاوەی تورکیـا ڕزگـاری ببێـت بـۆ دەبـێ بـەد نـاو بکرێـت و ئـەو مافـەی پێنـەدرێت، خـۆ گـەلانی ژێـر دەسـتی ئیمپراتورییەکـە پـاش شـەڕی جیـهانی یەکـەم بـە تایبـەتی ئـەو وڵاتـە عەرەبانـە کـە شۆڕشیشـیان نـەکرد و ئیمپریالیسـتەکان دەوڵـەتیان بـۆ دروسـت کـردن، کـەچی کـورد خوێـن و خـەباتی خـۆی بـۆ ئـازادی پێشکەشـکردووە، پێـی ڕەوا نـابینرێت، لەبـەرچی؟ چونکـە کوردسـتان لـە ڕوانگـەی بەلشەویکەکانەوە، ئەگـەر ببێتـە دەوڵەت ئیمپریـالیزم لـە پشـتییەوە دەبێـت و دەبێتـە پێگـە بۆیـان و دەکەوێتـە نێـوان پاشمـاوەی ئیمپراتورییەتـە دارزاوەکـەی عوسمـانی و ئیمپراتورییەتی بەلشەویکەکان، ئەو کاتـە هـەر دوو لا نـاتوانن بـە ئاسـانیی بـەرەنگاری ئیمپریالیزم ببنەوە.-

لـە وتـارێکی تـری زاریـا وەسـتوك – ڕۆژی حـەوتی ئـەپریلی *1925*دا، لـە ژێـر سـەر دێـڕی مێـژووی بزووتنـەوەی کـورد، بابـەتێك نووسـراوە تیـایدا باسـی بەشـداری شۆڕشـگێڕانی کـورد لـە بزووتنـەوەی ڕزگـاری خـوازی تورکیـا دەکـات، باسـی زانـا و تێك ۆشەرانی کورد دەکات، باسی خەڵەتاندن و درۆ و دەلەسەی تورکە لاوەکان دەکات کـە ئەمجارەش بەڵێنی برایەتی و یەکسانییان دا، بەڵام کـە دەسـەڵاتیان گرتـە دەست، نـەك تەنیا بەڵێنەکانی خۆیان بـەجێ نەگـەیاند و خیانـەتیان کـرد، بـەڵکو کەوتنـە ڕاونـان و گرتـن و ئـازاردانی شۆڕشـگێڕانی کـورد و بەشـێوەی توندتـر و خراپـتر وەڵامـی داخوازییەکانی کوردییان دایەوە.

ئەگەر لە ڕابوردوودا کوردەکان وەزیر و سەفیر و پۆستی گرنگیان هەبوو لە سەردەمی سوڵتاندا، ئەمڕۆ بە پێچەوانەوەیە. وتارەکە بۆیە لێرەدا ئاماژەی پێدەکرێت چونکە لە چاو وتارەکانی تردا هەندێ ڕاستیی خستووەتە ڕوو، ئەگینا هەر لەو وتارەشدا هەندێ سووکایەتی بە ناودارانی کورد کراوە.

هەر شێخ سەعید و شۆڕشەکەی لە لایەن بەلشەویکەکانەوە بەدناو نەکراون بەڵکو پێش شێخ سەعید، شێخ مەحموود و سمکۆ و بە گشتی تەواوی ڕێبەرانی بزووتنەوەی کورد بەدناو کراون، سمکۆ جگە لەوەی کە بە تاوانی دژایەتیکردنی دۆستەکانی رووسیای بەلشەویکی واتە تورکیا و ئێران، دەسگیر دەکرێ بە تۆمەتی ئەوەی گوایا یارمەتی لە ئینگلیز وەرگرتووە و بەخۆ فرۆش و بەکریگیراو دادەنرێت، سەیر ئەوەیە کە دەڵێن سمکۆ جاری وا هەبوە سەربە تورکیا یا رووسیا و جاری واش هەبوە کە سەر بە هەردوولا دانراوە. باشە ئەگەر ئەمە ڕاستە، لەو سەردەمانەدا کە سەر بە ڕووسەکان بووە بۆ پشتگیرییان نەکردووە بۆ ئەوەی دەوڵەتێکی کوردی سەر بە ڕووسیا دابمەزرێنێت، ئیتر سیاسەتی رووسیا چ جیاوازییەکی دەبێ لەگەڵ دەوڵەتانی تردا کە دەڵێن سمکۆ جگە لە خۆ فرۆش و یاخیبوون و پارە وەرگرتن لەم و لەو، کارێکی تری نەبوە.

لە وتارەکانی پاش سەرکەوتن بەسەر ڕاپەڕینی کوردەکاندا، زاریا وەستوك باسی بەهێزیی و ڕێکوپێکی سوپای تورکیای نوێی و دەوڵەت و سەرکردەکەی دەکات کە بەسەر دەسەڵاتدارانی نیوە وەحشی چیا نشینەکاندا سەرکەوت. زاریا وەستوك زۆر جاریش بە نەزانی زۆر شتی دەرخستووەو هەر بۆ خۆی وەك چاپەمەنییەکانی ڕژێمی ئەتاتورك خۆی بەدرۆ خستووەتەوە، بۆ وێنەدەڵێت ڕاپەڕینی کوردەکان لە دەرەوەی کوردستان ڕێکخرابوو، ئەنجا دەڵێت داوای گۆڕانی ناوخۆی تورکیای کردبوو ئەگەر ڕاپەڕینەکە داوای گۆڕانکاری ناوخۆیی کردبێت واتە شتێکی خراپی داوا نەکردووە.

بەلشەویکەکان ڕێنمایی دەسەڵاتدارانی تورکیا دەکەن کە پێویستە لە کوردستان دەست بکەن بە جێبەجێکردنی هەندێ ریفۆرم، بۆ وێنە لەناوبردنی فیودالیزم و

شـێخەکان کـە کـارێکی زۆر زەحمەتـە، ئـەویش لـە نـاو هـەندێ هـۆز و عەشـیرەتی دوا کەوتوو و کۆچەردا.

پاشان زاریا وەستوك پێویستی کردنەوەی قوتابخانەی کوردی لە کوردستان لە باتی قوتابخانەی تورکی و بەتورك کردنی گەلی کورد یا تورکیزاسیای کوردستان باس دەکا و دەڵێت ڕاپەڕینەکانی کورد لە ڕابوردوودا دژی سیاسـەتی بـە تـورك کردنـی کـورد بـووە، دژی ژاندارم و دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی و دەسەڵاتداری ڕژێمی ناوەندی تورکیا بـووەو ئێسـتاش تورکیـا هـەر ئـەو سیاسـەتە پـەیرەو دەکـات و وتەیـەکی عیسـمەت پاشـا دەگێڕێتەوە کە گو توویەتی تورکیا یەك ناسیونالیسزم دەناسێت ئەویش ناسـیۆنالیزمی تورکییە و هـەر کـەس دژی ئـەم ناسـیونالیزمە بێت دەبـێ بـە بـێ بەزەییانـە سـەرکوت بکرێت، هـەروەها دەڵێـت چاپەمەنییـەکانی دەوڵـەتی هـەموو ڕۆژێـك ئـەوە دووپـات دەکەنەوە کە ناسیونالی کورد بوونی نییە و ئەمە شتێکە کە لـە دەرەوە دروست کـراوەو کوردیش هەر تورکن.

زاریا وەستوك دەڵێت ئەگەر بێتو سیاسەتی نوێی دەوڵەتی تورکیا هەر ئەمـە بێت خەڵك پەسەندی ناکات و دژی رادەوەستن و شێخ و ئاغا و مەلا و کۆنەپەرسـتان لەگـەڵ ئیمپریالیزم دووبارە کەڵك لەم نارەزایی و بێزارییە وەردەگرن. هەروەها زاریا وەسـتوك دەڵێ: لە کاتێکدا کە ئینگلیزەکان لە پارچەیەکی تری کوردستانی دراوسـێی کوردسـتانی تورکیـا، مـافی کولتوورییـان داوە بـە کـورد ئەمـە دەبێتـە هـۆی ڕاکێشـانی کـورد لـە شوێنەکانی تر بەلای خۆیاندا، لە ئەنجامدا کوردەکان هەر ڕادەپەڕن و سـەرکوتکردنیان، هەرچەند بەشێوەیەکی بێ بەزەییانە و تیروریستییانە بێت بـێ سـوود و ڕاپـەڕینی پـێ لە ناو نابرێ.

لێرەدا دەبێ پرسیارێك لە زاریا وەستوك و بەلشەویکەکان بکەین کە ئایا کوردیش هەر داوای ئەو شـتانەی نـەکردبوو کـە بـێ بەزەییانـە وەڵامـی درایـەوەو نوقمـی خوێـن کرا؟ڕ اپەڕینی شێخ سەعید و سمکۆ هەر بۆ بەدیهێنانی ئەو مافانـە نـەبوو؟ کەواتـە بـۆ لە کاتی ڕاپەڕینەکەدا نەدەبوا ڕەخنـە لـە ڕژێمـی ئـەتاتورك بگـیرێت و بـە پێچەوانـەوە ڕاپەڕینەکە بدرێتە بەر هەموو تانەو تەشەر و سووکایەتی و دوژمنایـەتی. ڕاپەڕینەکـە

کۆتایی هاتووە، ئینجا ڕێنوێنی بەلشەویکەکان بۆ ڕاکێشانی کوردەکان بۆ لای کۆماری نوێی و تورکیای نویٚ ئاشکرایە کە جێبەجێ ناکرێت.

زاریا وەستوك بە پێوانەی بەلشەویکەکان دەنووسێت ئەم ریفۆرمانە بابەبێ شێخ و ئاغا و دەرەبەگ ئەنجام بدرێن، با کورد لە باتی ئەوەی کە مافی خۆی لە دەستی ئینگلیزەکانەوە وەربگرێت لە دەستی تورکیای نوێوە وەریبگرێت. بەلشەویکەکان باش دەیانزانی کە تورکیای نوێ دان بە بوونی کورددا نانێت و پێی وایە کێشەیەك نییە ناوی کێشەی کورد بێت.

زاریا وەستوك لە *17* ی مارتی *1925* دا، ڕاگەیاندنی ئەندامانی دادگای نیزامی و سەربەخۆکانی بلاوکردووەتەوە، پاش بەدناوکردنی شۆڕشەکە لە زاری ئەندامانی دادگاوە دەگێڕێتەوە: "گەل نایەوێ ئەو ڕووداوەی کە لە مەکە دونیا و ئەلبانیا دیتی دووبارە ببێتەوە. ئەرکی نیشتمانی ئێمە ئەوەیە کە وشەی کوردیزم لە لیکسیکون بسڕینەوە. هەروەها لە بەیاننامەیەکی دادگاکاندا هاتووە کە: دادگاکان ئیش و کاری خۆیان بە نهێنی بەڕێوە دەبەن بۆ ئەوەی لە کارو باریاندا تووشی گێرەو کێشە نەبن.

وتاری *18/* مارتی *1925*، وەڵامی هەموو ئەو درۆو دەلەسانەی تورك و بەلشەویکەکانی داوەتەوە. دیارە نووسەری وتارەکە یا کورد ناس بووە، یاخود پێدەچێت کە کورد بووە. بەلشەویکەکان هەوڵێکی زۆریان دابوو کە فەرەنسا بواری سوپای تورك بدا بە ناو خاکی سووریادا گوزەر بکات، بۆ ئەوەی سوپاکە زووتر بگاتە ناوچەی سەرهەڵدانی کوردەکان. ڕاستە کە ئەو کاتە پەیوەندیی نێوان ئینگلیز و فەرەنسا لەسەر دابەشکردنی پاشماوەی ئیمپراتورە داڕزاوەکەی عوسمانی گێرە و کێشەیان هەبوو، تورکیای کەمالیش کە هەر کوردستانیان لە بندەست مابوو، نەیدەوێرا نە لە کوردستانی بن دەستی ئینگلیز و نە لە کوردستانی بن دەستی فەرەنسا (سوریا) جووڵە بکات، بۆیە بەرانبەر بە فەرەنسا بێدەنگ دەبێت و فەرەنساش دەیەوێ بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ ئینگلیزەکان لە تورکیای کەمالی نزیك ببێتەوە، بەلشەویکەکانیش لە گێرە و کێشەی فەرەنسا و ئینگلیس کەڵك وەردەگرن و هەم تورکیا و هەم بۆ خۆیان هەوڵی زۆر ئەدەن لەگەڵ فەرەنسا نزیك ببنەوە.

درۆ و دەلەســەکانی تۆرانــی و بەلشــەویکەکان، زۆر جــار وەك یــەك یــاخود تەواوکــەری یــەکتر یــا ڕێنوێنــی کــەری یــەکتر بــوون. کــەس بەلشــەویکەکانی ناچــار نــەکردبوو، ئــەو هــەموو درۆ و دەلەســانە، ڕۆژانــە لــە تــەواوی ڕۆژنامــە و چاپەمەنییەکانیاندا بلاو بکەنەوە لەگەڵ رادیوکانیاندا. لە زاریـا وەسـتوکی *31ی* مـارتی *1925* لــە وتــارێکدا لــە ژێــر ســەردێڕی "بــە نــاوی خەلیفــەوە" تیــایدا دەڵــێ: لــە ئەســتەنبووڵەوە بانگــەوازێکی شــێخ ســەعید گەیشــتووە کــە شــێخ ســەعید بــە نــاوی ڕاپەڕیوەکانــەوە داوای گەڕانــەوەی خەلیفــە دەکــات و بانگەوازەکــە دەڵێــت: "بــەبێ خەلیفــە ئیســلام بوونــی نییــە". بەلشــەویکەکان زۆر بــە باشــی دەزانــن کــە ئەمــە درۆیــەکی رووت و بــێ شــەرمانەی تورکەکانــە و ئــەوان دروســتیان کــردووە، جــارێك دەڵێــن نەفــەرێك یــا دوو نەفــەرمان لــە ڕاپــەڕیوەکان گرتــووە پــارەی ئینگلیزییان پێ بووە، یاخود دانیـان بـەوەدا نـاوە. باشـە بـۆ دەبـێ بولشـەویکەکان ئـەم درۆیانە بلاو بکەنەوە؟ کێ ناچاری کردوون؟. دیسانەوە دەڵێت لە بانگەوازەکەدا هـاتووە کـە دژی سیاسـەتی دژایـەتیکردنی ئایینـە لەلایـەن کەمالـەوە، دژی ئەوەیـە کـە ئـافرەت بەبێ چارشێو بێتە سەرشـەقام و جادەکان و...، ئـەو نامانـە یـا ئـەو پارانـە کـە لـە لای دیلەکانـە گـیراون، یـا لـە مـێزەرەی مـەلا و سـەیید و شـێخەکاندا دۆزراونەتـەوە، یـاخود ئۆرگــانی پــارتی بەلشــەویکەکانی قــەفقاز زاریــا وەســتوك دەڵــێ: بــە پێــی وتــەی فـلان ڕۆژنامـەی تورکـی یـا بـەپێی بروسـکەیەك کـە لـە ئانکـارا یـا ئەسـتەنبووڵەوە گەیشتووە، یا بە وتەی کەمال پاشا، یـا عیسـمەت پاشـا، یـا فـلان وەزیـر و.. کـە هیچیـان راسـت نـین و لـێرە بەلشـەویکەکان باسـی دەکـەن و شـتی تـری دەخەنــە سـەر و زیـاتر شۆڕشی ڕەوای کورد بەدناو دەکەن.

زاریا وەستوك لە هەشتی ئەپریلدا دەنووسێت، هۆی ڕاپەڕینەکە کە پێش وەخت لە لایەن شێخ سەعید و شێخەکانی ترەوە دەستی پێکـرد ئـەوە بـوو کـە دوو کـەس لـە پیاوەکـانی شـێخ کـە بـە تاوانبـار دانرابـوون لـە لایـەن دەوڵەتـەوە، شـێخ ئامـادە نـابێت بیانداتە دەست پۆلیـس ئەمـەش دەبێتـە هـۆی بەیـەکدا هـەڵچوون لـە نێـوان هێزەکـانی شـێخ و دەوڵـەتدا و.. ڕاپەڕینەکـە دەسـت پێدەکـات. باشـە ڕاپەڕینەکـە بـۆ گەڕانـەوەی

خەلافەت بووە یا دروستكردنی دەوڵەتێكی سەربەخۆی كوردی یا.. ئەم درۆ و دەلەسانە یەكناگرنەوە.

كاتێك باسی پەیوەندیی یەكیەتی سۆڤێت و توركیا دەكات، باسی برایەتی و هاوپەیمانی دوو ڕژێم دەكات، بەڵام بە ناوی دوو گەلەوە كە دوژمنیان یەكە و ستراتیژیان یەكە و لە یەك بەرەدان.

لە وتاری 17/مارتی 1925دا دان بەوەدا دەنێت كە سۆڤێت بە تایبەتی لە كاتی ڕاپەڕینەكەدا یارمەتی توركیای داوە بۆ پاراستنی سەربەخۆیی توركیا و شانازی بەو پەیوەندییانەوە دەكا كە لە سەردەمی سوڵتان و قەیسەردا ئەو پەیوەندییانە نەبووە دەڵێت كە یەكیەتی سۆڤێت گەورەترین هاوهەستی خۆی لە كاتی ڕاپەڕینەكەدا بەرامبەر بە توركیا نیشانداو ڕێبەرانی سۆڤێت هیوادارن، یاخود باوەڕی تەواویان هەیە كە ئەم ڕاپەڕینە كۆنەپەرستانەیە كۆتایی پێدێت و توركیا بایەخێكی زۆر بەو پەیوەندییانە دەدات.

زاریا وەستوك جاروبار بە نابەدڵی باسی ئامانجی ڕاپەڕینەكە دەكات و دەڵێ: ڕاپەڕینەكە لە ژێر دروشمی سەربەخۆیی یا ئۆتۆنۆمی بۆ كوردستان بەڕێوە دەچێت و بەڕواڵەت یا ڕووی دەرەوەی ئەم دروشمە شتێكی باشە و كوردەكان بۆ ئە م مەبەستە خەبات دەكەن و دەڵێ ڕاپەڕینەكە هیچ شتێكی دژی شۆڕشی پێوە دیار نییە، نووسەر دەیەوێ بڵێت لە ژێر پەردەی ئەم دروشمەدا دژی شۆڕشەكانی كورد ئەیانەوێ خەڵك بەرەو لای خۆیان ڕابكێشن بۆ گەیشتن بە مەبەستەكانی خۆیان بەڵام لە ڕاستیدا وا نییە و ئەم دروشمە جگە لە تاكتیك شتێكی تر نییە، لەلایەكی تر دەڵێت ڕاپەڕیوەكان دەیانەوێ كوڕی عەبدولحەمید سوڵتانی پێشووی توركیا بكەن بە مەلیك یا شای كوردستان. بەڵام كێ بەو نووسینانەی بەلشەویك و پان توركیستەكانی توركیا باوەڕ دەكات، بۆ كورد پیاوێكی تیا هەڵنەكەوتووە بیكەن بە مەلیك یا شا یا سەرۆكی كوردستان. هەروەها كورد كەی لەگەڵ سوڵتانەكانی توركیا نێوانی خۆش بووە. كورد چەند جار دژی عەبدولحەمیدیش ڕاپەڕیوە (وەك خومەینی چۆن ڕاپەڕینی كوردەكانی ڕۆژهەڵاتی كوردستانی بە لایەنگری و هێنانەوەی شا تاونبار

دەکرد و فەرمانی جیهادی دژی کوردەکان ڕاگەیاند کە ناوی دەبردن بە دوژمنانی شۆڕشی ئیسلامی).

لە وتاری چواردەی مارتی *1925*دا دەڵێت: ئەم بزووتنەوەیە جگە لە قورستر کردنی باری ژیانی کوردەکان شتێکی تری بە دواوە نابێت. ڕاپەڕینەکە دژی سەربەخۆیی تورکیا و دەستکەوتەکانی گەلی تورکیایە بەسەرۆکایەتی کەمال پاشا کە بە خوێن هاتوونەتە دی و وڵاتەکەی لە ڕژێمێکی سوڵتانییەوە گۆڕیوە بۆ کۆماری و دەوڵەتێکی سینترالیزمی یەکگرتووی ناوەندی پێکهێناوە کە جاران وانەبوەو گوایا جاران دەسەڵاتی ناوەندی لاواز بووە.

ئاشکرایە کوردەکان جاران نیوچە دەسەڵاتێکیان هەبوەو وەك ڕژێمەکەی کەمال هیچ کاتێك دەسەڵاتی تورك لە کوردستان نەبوە، تورکیای نوێ یا کۆماری تورکیا کە ئیمپراتۆرە دۆڕاو و گەنیوەکەی پاش شەڕی جیهانی یەکەم تەنیا کوردستانی لە ژێر دەسەڵاتدا ماوەتەوەو هەرچی گوشار و هێزی تورکە ڕەگەزپەرستەکانە پاش شەڕی یۆنان، خراوەتە سەر کوردستان، ناونانی کۆمار لە پاشماوەی ئەو ئیمپراتۆرییەتە، گوایا ڕێگایەکی دیموکراتی و پێشکەوتنخوازانەی گرتووە بەر و لەوەی سوڵتان باشترە. بەبۆچوونی بەلشەویکەکان هەر هێز و جووڵانەوەیەك دژی کۆماری ئەتاتورك راوەستێت، دەچێتە ڕیزی دوژمنانی تورکیای نوێ، بەبێ ئەوەی ئەم ڕژێمە فاشیستە هەنگاوێکی نابێت بۆ سووککردنی باری ژیانی گەلی کورد، یاشتێکی پێ ڕەوا دیبێت جگە لە بە تورك کردنی زیاتری کورد و کوردستان، تورکیای نوێ هیچ هەنگاوێکی هەڵنەگرتووە، چونکە لە توانایدانەبوە هەم ئابوورییەکەی هەم پارەکەی روخابوو وەك ئیمپراتورییەکەیان تا بڵێین ڕژێمەکەی ئەتاتورك هەنگاوێکی بۆ ئاوەدانکردنەوەی وڵات هەڵگرتبێت و فیودال و ئاغا و شێخەکانی کورد دژی بن، هەروەها دەڵێ برایانی کۆنەپەرست خۆیان لە سیمای شێخ سەعیددا دۆزیەوەو یەکیان گرت. ئەوەش کە دەڵێ تورکیای نوێ هەرەشەیە بۆ سەر کولونیالیزمی ئینگلیز ئەوە کەس باوەڕی پێناکات، ئیمپراتورییەتی عوسمانی خۆی لە لایەن ئانتانتەکانەوەو لە پێش هەموویانەوە ئینگلیز لەت و پەت کرا و توانای خۆپاراستنی نەبوو و ملی بۆ هەموو مەرجەکانی

ها وپەیمانان دانەواند. ئێستا تورکیایەکی بچووك و لاواز چۆن هەڕەشــە لـەوان دەکـات و مەترسییە لەسەر ئەوان. یەکیـەتی و هاوبـەندی کەمالیسـت و بەلشـەویکەکان تورکیـای ئەمڕۆی هێشتەوەو یۆنان و کوردستانی تووشی شکست کرد.

بەلشەویکەکان مووسڵ بە بەشێکی جیانەکراوەو موڵکی تـورك دەزانـن هـەر بۆیـە داوای گەڕانـەوەی دەکـەن بـۆ تورکیــا و شۆڕشــی کوردیــش بــەوە تاوانبــار دەکــەن کــە دەیانـەوێ مووسـڵ بـە نەوتەکەیـەوە لـە تورکیـا دابـڕن و بیدەنـە ئینگلیـس لەبەرئـەوە ئینگلـــیز دەوڵـــەتی ســـــەربەخۆی کوردســـــتانی ڕاگـــەیاند و ئـــــەرکی پاراســـــتنی بەرژەوەندییەکانی خۆی خستووەتە ئەستۆی کوردستان.

لەبەشێکی تری ئەم وتارەدا نووسەر دەڵێت: بەم چەشنە کوردەکان بـۆ گەڕانـەوەی تورکیای کۆن، بۆ بەرژەوەندییە نەوتاوییـەکانی ئینگلـیز، بـۆ کردنـەوەی دەرگاکـانی بـە ڕووی کاپیتاڵی ئینگلیزیی و بۆ هێشتنەوەی کولوینالی ئینگلیز خەبات دەکەن. بەڵام ئایا ئەو شتانە هـەر بـە سـەرۆکایەتی کـەمال نـەکراون. بەلشـەویکەکان بـاش دەیـانزانی کـە کەمال کێیە، بەڵام ڕاستەوخۆ نەیاندەویست لەسەری بنووسن و خەڵکی تریـان لـە بـاتی وی تاوانبـار دەکـرد و دەیـانگوت دەبـێ دوژمنـانی شـۆڕش بـێ بەزەییانـەو بەشـێوەیەکی توند و بە دەستێکی ئاسنین سەریان بکوترێتەوە.

ناسیونالیسـتە تورکـەکان دەبـێ بزانـن کـە بـەبێ تـیرۆری بـە کۆمـەڵ هیـچ شــتێك ڕێگایان لێناگرێت و نابێ بەزەییان بە هیـچ کەسـدا بێتـەوە، ئەمـە هەڵوێسـتی پـارتێکی کۆمۆنیست و ئەنتەرناسیونالیستییە بەرامبەر بە گەلێکی بێ بـەش لـە هـەموو مـافێك. بەلشەویکەکان بە قسەی خۆیان بێت، دەبێ یارمـەتی گـەلانی چەوسـاوە و بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازی گەلان بدەن، بەڵام نەك هـەر یارمـەتییان نـەداوە، بـەڵکو لەسـەرکوتکردنی ڕاستەوخۆی بزووتنەوەی کورددا بەشدارییان کردووە.

چیچیرین، وەزیری دەرەوەی پێشووتری سۆڤێت لـە مـانگی مـارتی *1925* دا کـە بـۆ بەشداریکردن لە کۆنگرەی چوارەمی شوورا لینینییەکان دەچێتـە ئـەوێ، دەڵـێ: نـاتوانم ئـەوەش نـەڵێم کــە لــەم کۆبوونەوەیــەدا هاوڕێیــانی کــورد هــەن و لــەم ناوچەیەشــدا دانیشـتووانی کـورد دەژیـن و زۆربـاش بـوو ئەگـەر ئەوانـە لـە سـەرکوردەکانی دەرەوەی

کۆمارەکەی ئێمە دەوریان هەبوا و کاریان تێکردبان تا نەکەونە داوی کۆنەپەرستانی جیهانییەوە. من دەزانم و هەمووماں دەزانین کە هیچ ناوچەیەکی یەکیەتی سۆڤێت وەك ناوچەی لینینییەکان لە دەستی دراوسێکەمانەوە (واتە تورکیا) زیانی لێ نەکەوتووە، بەڵام هاوڕێیان ئێمە دەبێ ئەو فاکتە مێژووییەمان لەبەر چاو بێت کە تورکیا یەکەم دەوڵەتی موسوڵمانی ڕۆژهەڵاتە کە ئایینی لە دەوڵەت جیا کردووەتەوەو سیستمی خەلافەتی لەناو بردووە، بە گشتی جێگایەکی پێشڕەوانەی گرتووەو دژی ئیمپریالیزمە، لەم کاتەدا کە تورکیای نوێ بەرامبەر سەرمایەداریی و کۆنەپەرستی جیهانی راوەستاوە، ڕاپەڕینی کوردەکان ناتوانێت نەبێتە چەکێك بە دەستی ئیمپریالیزمەوە بۆ روخاندنی تورکیای نوێ، ئەو هاوڕێ کوردانەی لێرەدا ئامادەن دەبێ بزانن کە ڕاپەڕینەکە لە خزمەت ئیمپریالیزمی جیهانی دایە.

ئەحمەد شوکری سەر نووسەری ڕۆژنامەی (وەتەن) کە دێتە سۆڤێت و چەند شارێك دەگەڕێ لە باتوم وتو وێژی لەگەڵ دەکەن (*14/ی* مارتی *1925*) پاش بەد ناوکردنی بزووتنەوەی کوردان، دان بەو ڕاستییەدا دەنێت و دەڵێ: سەرکردەی کوردەکان ناتوانن دەست لەو سەربەخۆییەی کە لە سەردەمی سوڵتاندا هەیانبووە، هەڵبگرن و لە یادی بکەن، ئێس تا بێ بەشن لەو شتە، بۆیە دەستیان داوەتە هێرش و پەلامارو دژایەتی کۆماری تورکیا، هەروەها دەڵێ تورکیا لە ئاڵۆزترین ڕۆژانی خەباتی بۆسەربەخۆیی و یەکپارچەیی نیشتمانەکەی ئەو یارمەتییە لە بیر ناکات کە یەکیەتیی سۆڤێت پێی گەیاندووە.

زاریا وەستوك بۆ ترساندنی کوردەکانی سۆڤێت و دابەزاندنی ورەیان، کۆمەڵە هەواڵێك بڵاو دەکاتەوە لە ژێر سەر دێڕی "ڕاپەڕیوەکان گەمارۆدراون"، "ئاڵقەی گەمارۆی ڕاپەڕیوەکان ڕۆژبە ڕۆژ تەسکتر دەکرێتەوە"، "ڕاپەڕیوەکان هەڵدێن" "شێخ سەعید بە فەرمانی کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان کە لە بەغدا کۆبووەتەوە دەستی داوەتە ڕاپەڕین و کاربەدەستانی تورکیا نامەیەکیان لەم بارەوە لەو دوو کەسە بە دیل گیراوە کەوتووەتە دەست و.. هەروەها هەواڵی یارمەتیدانی هەندێ لە هۆز و عەشیرەتەکان بۆ سوپای تورك دژی بزووتنەوەکەی بڵاو دەکرێتەوە".

ڕۆژنامەی پراڤدا چواری مارتی 1925
-ڕا پەڕینی دژی شۆڕش لە تورکیا و گرنگییەکەی-

سەردێڕی وتارەکە:

-گۆڕینی یاسای باج، دوژمنانی شۆڕشی لە شوێنە کشتوکاڵیەکانی ناوچەکانی ڕۆژهەڵات بەهێز تر کردووە.

-بەشێك لە بورژوای ئەستەنبووڵ هاوسۆزن لەگەڵ ڕاپەڕیوەکاندا.

-ڕاپەڕ ینەکە بە پێی بەرژەوەندییەکانی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی ڕێکخراوە.

-ڕاپەڕین پەیوەندی هەیە بە هاتنی کۆمیسیونی (کۆمەڵەی نەتەوەکان)ەوە بۆ مووسڵ.

ڕۆژنامەی (حاکمییەتی میللی) ئورگانی ڕەسمی دەوڵەتی تورکیا لە وتاری سەرەکی خۆیدا، بە تەواوی ئاماژە بۆ ئەو فاکتە دەکات کە ڕاپەڕینی ڕۆژهەلاتی ئەناتولی بە هیچ شێوەیەك ناوچەیی و سەربەخۆ نییە. ڕۆژنامەکە دەنووسێت "نابێ وەك ڕاپەڕینێکی ناوچەیی تەماشای ڕووداوەکانی گەنجە بکەین، مەترسی کۆنەپەرستی لە سەرانسەری وڵاتدا وەك یەك هەیە، چونکە جم و جووڵی کۆنەپەرستانە لە هەموو شوێنێك بەرچاو دەکەوێت. ئەم ڕاگەیاندنەی ڕۆژنامەی ناوبراو هیچ گەورە نەکراوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە. ڕووداوەکانی ئەم چەند مانگەی دوایی بە تەواوی ئەو ڕاستییەمان بۆ دەرئەخات کە بڵێین دژە شۆڕش دەستی بە خۆ ئامادەکردن و کۆکردنەوەی هێزەکانی کردووە لە سەرانسەری وڵاتدا و لەم بارەشەوە هەندێ سەرکەوتنی بە دەست هێناوە.

کام لایەن لە ناوەوەی وڵات لە پشتی ئەم ڕا پەڕینەوەیە؟.

گۆڕەپـانی بزووتنەوەکـەی ئـەمڕۆ تـەنیا لـە خـاکی کـوردا نییـە، بـەڵکو لـە ناوچەیەکدایـە کـە فیودالـیزم دەسـتەڵاتی بـە دەسـتەوەیە تیـایدا. بزووتنەوەکـە چـەند نـاوەڕۆکێکی نەتەوایـەتی یـاخود عەشـایەری هـەبێت ئـەوەندەیش بـەرژەوەندی چینایـەتی تیـا بـەدی دەکرێـت، واتـە بـەرژەوەندی خـاوەن موڵـك و بـورژوای تێدایـە، لەبەرئەوەیـە کـە ڕاپەڕینەکـە لـە لایـەن چینـی چەوسـێنەری فیـودال و خـاوەن موڵکـە گەورەکانی تەواوی تورکیاوە کـە دوورن لـە ناوچـەکانی ڕۆژهـەڵاتی تورکیـاوە هاوسـۆزی لەگەڵ دەکرێت.

ویلایەتـەکانی ڕۆژهـەڵات لـە مێـژە کـردەوە پێشـکەوتنخوازەکانی ئانکـارا پەسـەند ناکـەن و بـە باشـیان نـازانن، وەك چـۆن لـە مەجلیسـی دەورەی یەکـەم و هـەروەها لـە دەورەی دووهەمیشدا نوێنەرانی ناوچەی ڕۆژ هەڵات لە مەجلیس چ کورد و چ تورك زۆر لەسـەرخۆ و بـە بـەردەوامی نوێنەرایـەتی بـەرژەوەندی فیـودال و خـاوەن موڵکـەکانیان کـردووە، لـە کـاتی خۆیشـیدا ئەوانـە دژی لـەناوبردنی دەسـەڵاتی سـوڵتان بـوون و لـە پێناویشیدا خەباتیان دەکرد و تا ئێستاش ئەوانەلەگەڵ لەناوبردنی پاپـای تورکیـا واتـە خەلیفە ناتوانن سازش بکەن و بە توندی دژی هەر چەشنە ڕیفۆڕمێـك بـوون کـە بـاری ژیانی جوتیاران کەمێ سووکتر بکات.

ئوردوگای فیودالە کێوییەکان بەهۆی گلاڵەی یاسـای بـاج و دەیەکـەوە کـە دەوڵـەت دەری کـردووە ترسـێکی گـەورەیان لـێ نیشـتووە، ئـەو یاسـا چەوسـێنەرەی سـەدەکانی ناوەڕاست کە هیچ شتێکیان بـە جوتیـاران و وەرزێـران ڕەوا نـەدەبینی و گەیاندبوونیـە رادەی مەمرەو مەژی. فیودالەکانی تورکیا بەم ڕیفۆڕمـە هەسـتیان بـە گورزێکـی گـەورە کرد. لەویلایەتە دوورەکانی ڕۆژهەڵات (نەك هـەر تـەنیا لـەویش) دانـان و دیـاریکردنی

بڕی باج و کۆکردنەوەی هەر بە دەستی دەرەبەگەکان بووە، بە ناوی دەیەکەوە و هەندێ جاریش (*30-40*) لە سەد و بگرە پەنجا لەسەدی تەواوی بەرهەمی جوتیار و وەرزێرانیان لێدەسەندن ئیتر باسی ئەوە ناکرێت کە دەوڵەت بەشێکی زۆر کەمی ئەو باجەی پێدەگەیشت ئەمە سەرچاوەی هەرە گەورەی دەوڵەمەند بوونە کە دەرەبەگەکان بەهۆی ئەم یاسا نوێیەی باجەوە لەکیسیان دەچێت، هەر بۆیە نابێت گومان لەوە بکرێت کە یاسای لابردنی (یەك لە دە) کە لەم ڕۆژانەدا مەجلیس پەسەندی کرد ڕۆڵێکی گرنگی هەبوە لە سەرهەڵدانی ڕاپەڕینەکەدا.

بەڵام پێویستە ئەوەشمان لە بیر نەچێت کە دوژمنانی شۆڕش تەنیا خاوەن موڵکی گەورە و دەرەبەگەکان نین، هەر چەند ئەمانە کادری سەرکردایەتی شەڕەکانن، چونکە هاوپەیمانەکانیان لە باری فیکری و داراییەوە بەشێکی گەورەی بۆرژوازی بازرگانی و پیشەسازی ئەستەنبوڵ و ناوەندەکانی تری وەك شارە بەندەرییەکانی تورکیان، بورژوای دەوڵەمەندی بەندەرەکانی تورکیا، لە پێش هەموویانەوە شاری کوستانتینەبول، تا شۆڕشی نەتەوایەتی تورکیا، پردێك بوون بۆ تێپەڕبوونی سەرمایەی سەرمایەدارە فەرەنسی و ئینگلیزییەکان و تێپەڕاندن و جێبەجێکردنی ئیش و کاری کۆلۆنیالیستانەیان لە ناوەوەی وڵاتدا.

بورژوازی کۆمپرادوری دوژمنێکی گەورە و دڵڕەقی شۆڕشی نەتەوایەتی تورکیایە و بەهۆی توانا و هێزی ئابووری و پەیوەندی لەگەڵ سەرمایەدارانی فەرەنسا و ئینگلیز دوو ئەوەندە دەوڵەتی نیشتمانی تورکیای تووشی مەترسی کردووە.

لەم مانگانەی دواییدا تاقمە کۆنەپەرستەکان دەستیان داوەتە کۆکردنەوەی هێزەکانی خۆیان و لە کۆتایی ساڵی *1924*دا باڵی ڕاستی پارتی گەل جیابوویەوەو یەك ڕۆژ دوای جیابوونەوەکە، دروستکردنی "پارتی جومهوریی پێشکەوتنخواز" ڕائەگەیەنێت و بەرنامەی خۆی کە پێشتر ئامادەی کردبوو بڵاو دەکاتەوە، لە ریزەکانی ئەم پارتەدا لایەنگران و هەوادارانی ڕۆژئاوا و ئەوانەی کە دەیانەوێ بەرامبەر بە ڕۆژئاوا و کاپیتاڵی ڕۆژئاوا پاشە کشە بکەن، هەروەها ئەوانەی کە دژی قووڵ بوونەوەو پەرەسەندنی شۆڕشی نیشتمانی ئێستای تورکیان بەرچاو دەکەون.

لەگەڵ ئەوەشدا کە پڕۆگرامی ئەم پارتە نوێیە پروگرامێکی ئوڵترا دیموکراتییە چاپەمەنییەکانی ئەوروپای ڕۆژئاوا، هەر بە شان و باڵی ئەم پارتەدا هەڵدەدەن دیلی تەلەگراف، لە *27*ی نۆڤەمبەری *1925*دا لەسەر پڕۆگرامی ئەم پارتە دەنووسێت: کە یەکەم خاڵی گرنگ لەم پڕۆگرامەدا ئەوەیە کە دەڵێت پێویستە سەرمایەی وڵاتانی دەرەوە رابکێشرێت بۆ تورکیا و بارودۆخێکی باش بڕەخسێنرێت بۆ ئەو سەرمایانە.

بە گوێرەی ئاژانسی تیلگرافی ئاناتولی:

شێخ سەعید هەندێ ڕاپەڕینەکەی دواخستبوو تا کوڕەکەی لە ئەستەنبوول بگەڕێتەوە، کە بۆ هەندێ پەیوەندی کردن چوو بووە ئەوێ، لە بانگەوازەکەی شێخ سەعیدەوە دەرئەکەوێ کە بزووتنەوەکە دەیەوێ سوڵتان و خەلیفە بگەڕێنێتەوەو مەبەستی لە ناوبردنی دەوڵەتی نەتەوەیی کافر و مولحیدی ئێستایە، بەڵام سەرەڕای پەرەسەندنی ڕاپەڕینەکە، کە ناوچەیەکی بەدرێژایی *500* کیلۆمەتر و بە پانایی *250* کیلۆمەتری گرتووەتەبەر، ئەو راستییە یەکسەر بەرچاو دەکەوێت کە بزووتنەوەکە بە باشی ڕێك نەخراوەو لە ناو خۆیشیدا ڕێك و پێك و یەکدەست نییە، لە تەلگرافەکاندا دیار بوو کە ڕاپەڕینەکە لە مێژە ئامادە دەکرێت و دەبوا لە کۆتایی مانگی مارتدا دەستی پێکرابا، بەڵام سەرهەڵدانە لە ناکاوەکەی گەنجە بوو بەهۆی پێشخستنی ڕاپەڕینەکە.

گەرچی ئێمە ئەوەندە دەنگوباسی پێویستمان بە دەستەوە نییە کە بڵێین بۆچی وا زوو دەستی پێکرد، بەڵام لە ڕێگای بەراوردکردنی هەندێ فاکتەوە دەتوانین بە دڵنیاییەوە بڵێین کە پێش خستنی ڕاپەڕینەکە بە تەواوی لە خزمەتی بەرژەوەندی ئیمپریالیزمی ئینگلیزەکاندا بووە، چونکە هەر لەم کاتەشدابوو کە کۆمیتەی کۆمەڵەی نەتەوەکان هاتە ناوچەی مووسڵی نزیك سنووری تورکیا. ئەرکی ئەم کومیسیونە تەنیا چارەسەرکردنی کێشەی مووسڵ نەبوو، بەڵکو بۆ دیاریکردنی چارەنووسی ئەو ناوچەیەی تورکیا بوو کە ئەکەوێتە باکووری مووسڵەوە و لە کونفەرانسی

ئەستەنبووڵی ساڵی پاردا ئینگلیزەکان داوای پێکەوە لکاندنی ئەو ناوچە تورکیانەی کرد بە مووسڵەوە کە گرنگترینیان ناوچەی هەکاری بوو، ئەو جێگایە کە هێلانەی ڕاپەڕینەکەی شێخ سەعید بوو.

لە کۆتایی مانگی سیپتامبەری ساڵی ڕابوردوودا گۆڤاری "دی دیبا" لەسەر گرنگی ئەم ناوچەیە نووسیبووی: پێوە نووساندنی ناوچەی هەکاری بە مووسڵەوە، ئینگلیز دەکاتە خاوەن قەڵایەکی شاخاویی کە زاڵە بەسەر مووسڵدا و کۆنترۆڵی ڕێگاکانی بەرەو میزوپوتامیا دەکات، ڕێگاکانی تەخوم و ڕەواندز کە سوپای قەیسەری ساڵی *1916-1915* بەوێدا گەیشتە میزوپوتامیا و بەم چەشنەیش دەکەوێتە دەستی ئینگلیزەکان. ماوەیەك لەمەوبەر ڕۆژنامەی تایمزی لەندەنی ئاماژەی بە گرنگی ئەم ناوچەیە کردبوو بۆ هێمنایەتیی وڵاتەکەی و ڕێگاکانی بەرەو هیند، ئەو شاخە بەرزانەی کە ئینگلیز داوایان دەکات دەتوانێت ببێتە هۆی پتەوکردنی ئەو گۆڕەپانەی کە لەوێوە ئینگلیز بەسەر ناوچەی وان و دیار بەکر و ورمێ و تەواوی ئەو ڕێگایانەی کە بەرەو ئەرمەنستان و قەوقاز و ئێران دەڕوات.

بەم چەشنە ئێمە دەبینە شاهیدی ڕێکەوتێکی باش، واتە ئەو کاتەی کە کومیسیونی کۆمەڵەی نەتەوەکان دێتە ناوچە سەر سنوورییەکانی تورکیا، واتە بۆ ئەو ناوچەیە کە ئینگلیزەکان دەیانەوێ لە تورکیای دابڕن، ڕاپەڕین دەست پێدەکات ئەویش بە سەرۆکایەتی کابرایەکی نەناسراو "کەسایەتییەکی نەتەوەیی" واتە شێخ سەعید. دەستەی نوێنەرایەتی تورکیا لە کۆنفەرانسی ئەستەنبووڵ پێشنیاری ئەوەیان کرد کە کێشەی مووسڵ بە ڕێگای ڕاپرسییەکی گشتی لەناو دانیشتووانی ناوچەکە چارەسەر بکرێت. دیپلۆماتەکانی ئینگلیز نەیانتوانی دژی ئەم پێشنیارەی تورکیا بچووکترین دەربڕینێك بۆ ڕەتکردنەوەی دەربڕن بەڵام ڕاپرسی گشتی بۆ ناوچەی مووسڵ و ناوچەکانی تر لە پێشدا دیار بوو کە بە واتای دەست کێشانەوەی لە دەسەڵاتداریەتی خۆی بەسەر ناوچە ناوبراوەکاندایە کە لە باری ستراتیژییەوە زۆر گرنگن، لەبەرئەوە ئینگلیز بۆ ئەوەی کار بکاتە سەر دەستەی نوێنەرایەتی کۆمەڵەی نەتەوەکان و هەروەها "بیروڕای گشتی" خەڵك بەلای خۆیدا ڕاکێشێت هەڵبژاردنی گشتی خۆی دێنێتە سەر

شانۆ، واتە ڕاپەڕینی شێخ سەعید دروست دەکات. کە ئەم بزووتنەوەیە بە پێی پلانی ڕێکخەرەکانی، دەبێ بە یەکجاری بە کۆمەڵەی نەتەوەکانی بسەلمێنێت کە نەك تەنیا دانیشتوانی مووسڵ. بەڵکو ناوچەکانی ڕۆژهەلاتی ئەناتولیش لە دەوڵەتی نیشتمانی تورکیا بێزارن.

ئەمە ئەو هۆیە بوو کە ئینگلیزەکانی ناچار کرد ڕاپەڕینەکە پێش بخات بێ ئەوەی گوێ بداتە ئەوەی کە ئەمە زیان ئەگەیەنێ بە بزووتنەوەکە خۆی.

بە پەرەسەندنی ڕاپەڕینەکە ئیمپریالیزمی ئینگلیس بۆ پێش خستنی مەبەستەکانی تری، خۆ وە درەنگ ناخات، پێکهێنانی "کوردستانێکی سەربەخۆ" و نوێکردنەوەی دەوڵەتی "قانونی" سوڵتان و ...هتد.

کام هێزە دەتوانێ بەرامبەر بە دەوڵەتی نەتەوەیی تورکیا ڕابووەستێت گەر بلۆکی هاوبەشی دوژمنانی شەڕی ناوخۆیی و ئیمپریالیزمی ئینگلیز نەبێت؟ پێش هەموو شتێك دەبێ یەکیەتیەکی نزیك لەگەڵ کۆمەلانی فراوانی جوتیاران ببەسترێت. تا ئێستا دەوڵەت هەنگاوی تەواو و ڕادیکاڵی لە بواری ریفۆرم بۆ جوتیاران هەڵنەگرتووە. لابردنی (دەیەك) تەنیا یەکەم هەنگاوی ئازایانەی بوو، دەوڵەت دەبێ بەرانبەر ئەو ڕاپەڕینە کۆنەپەرستانەیە، ریفۆرمەکانی خۆی بە پەلە جێبەجێ بکات و دەست بکا بە لەناوبردنی سیستمی فیودالی - موڵکداری و هەر چەندە بە خێرایی و زووتر بەرامبەریان خەبات بکات ئەوەندە زووتر و خێراتر دەتوانێ کۆمەلانی جووتیاران کە ئێستا لەناو بزووتنەوەکەی شێخ سەعیددان لێیان دابڕێت.

لە ساڵی *1921*ەوە جێگای وا نییە کە ئینگلیزەکان تیایدا هەوڵی لەناوبردنی کۆماری سەربەخۆیی تورکیایان نەدابێت و هەوڵیان نەدابێت بۆ ئەوەی هەموو شتێك بگەڕێننەوە بۆ بارودۆخی کۆن بەلام هەمووی بێ کەڵك بووە ئێمە باوەڕی پتەومان هەیە کە ئێستایش بانگەوازی ئیمپریالیستی ئینگلیز بۆ "گیانە مردووەکان"ی "تورکیای کۆن" دەمرن و نامێنن... س. بریکی.

هەر لەو ژمارەیەی براڤدا ئەم بابەتە نووسراوە.
کۆنە پەرستانی تورکیا خۆیان دەردەخەن و بانگەوازی گەڕانەوەی خەلیفە دەکەن.
کێ یارمەتی ڕا پەڕیوەکان دەدات؟. هەڵوێستی ڕا پەڕیوەکان.

ئانکارا. *3/* مارتی/ *1925*.

کار بەدەستانی دەوڵەت رایانگەیاندووە کە پێویستە لەسەر ئەو ناوچە بەر بلاّوە کەڕاپەڕینەکەی لە خۆ گرتووە و ناوچەیەکی شاخاوییە حەسابی لەسەر بکرێت. ئەو شوێنانەی کە هێزی سەرەکی ڕاپەڕینەکەی تێدا کۆ بووەتەوە ئەمانەن: لە پالووە بەرەو باکووری دیاربەکر و پاشان بەرەو باشوور بەو هێڵەدا شۆڕ ئەبێتەوە کە تەواوی ویلایەتی خارپوت و سەرچاوەکانی (پۆرمەنگەنات) ئەگرێتەوە: بەو پلانەی کە دەوڵەت دایناوە، کۆکردنەوەی سوپا و ناردنی بۆ ئەوێ کاتێکی زۆر دەخایەنێت، بەلاّم جارێ بوردومان کردن تەنیا بە هۆی فرۆکەوە جێبەجێ دەکرێت.

بەپێی ئەو هەوالاّنەی دەگاتە ئێرە تەواوی خێڵە کوردەکان هێشتا تەسلیمی ئاژاوەکەی شێخ سەعید نەبوون. دەوڵەتی ئانکارا تا ئێستا لە لایەن چەند سەرکردەیەکی خێڵەکانەوە، بەڵێنی پێدراوە کە بەرامبەر بە دەوڵەت ڕانەوەستن و لایان وایە کە شێخ سەعید دار دەستی ئینگلیزەکانە. باشووری کوردستان بەرامبەر بە دەوڵەتی ئانکارا هەر بە وەفاداری ماوەتەوە. ناوەندی سەرەکی ڕاپەڕینەکە بتلیسە و ژمارەی ڕاپەڕیوەکان نزیکەی حەوت هەزار نەفەرن.

دەستەی نوێنەرایەتی ڕێکخراوە جیاجیاکان لە ئەستەنبووڵ و ئەدەنە بروسکەی پشتگیری خۆیان ناردووە بۆ دەوڵەت و ئامادەییان دەربڕیوە بۆ بە دەنگەوە چوونی "یەکەم بانگەوازی دەوڵەت بۆ پاراستنی کۆمار".

بەپێی ڕاگەیاندنی ڕۆژنامەی جومهورییــەت، ئۆرگـانی ڕەسمـی دەوڵـەت، دیاربـەکر، مالاتیا، ئارگانا، لە دەستی ڕاپەڕیوەکاندایە، هــەروەها دەرسیمیشـیان گرتـووە، ڕۆژنامـەی (تانین) لەو باوەڕەدایە کە گرتنی دەرسیم بـۆ ڕاپـەڕیوەکان زۆر گرنگـە، چونکـە دەست گەیشتن بەو ناوچەیـە زۆر زەحمەتـە و هێرشـی سـوپای دەوڵـەتی دژی سـەرهەڵداوەکان دەتوانین بڵێین بە هیچ شێوەیەك جێبەجێ نابێت و سەرناگرێت. سـەبارەت بـە گرتنـی دیاربەکر لەلایەن ڕاپەڕیوەکانـەوە، هێشـتا کاربەدەسـتانی دەوڵـەتی هـەواڵی تـەواویان لا نییە.

کێ لە پشت کۆنە پەرستانەوە خۆی شاردووەتەوە؟

لە بەیاننامەو ڕاگەیاندنەکانی ڕاپەڕیوەکان کە لە ناوچەکەدا بڵاویان کردووەتـەوە هاتووە، "خەلیفە چاوەڕێتان دەکات"، "بەبێ خەلیفە ئیسلام نابێت". "دەوڵەتی ئێسـتا بە هەموو هێز و توانای خۆیەوە دەیەوێ گیانی ئایینداری خـەڵك لـەناو ببـات"، "ژنـان بــەبێ چارشــێو دەچنــە دەرەوە"، لــە قوتابخانــەکان وانــەی بــێ دینــی و خوانەناســی دەڵێنەوە.

ئــەم بەیاننامــە و ڕاگەیاندنانــە بەشــێوەیەکی تــەکنیکی بــڵاو دەکرێنــەوە، کە زەحمەتە ئـەم تەکنیکـە لـە بەردەسـتی شـێخ سـەعیددا بێـت. ئەوانـەی کـە بـە دیـل گـیراون جلوبــەرگی بێگانــەیان لەبــەردا بــووە، ئــەم دوو فاکتــە هیــچ شــکو گومــانێك ناهێڵێتـەوە لـەوەدا کـە ئەمانـە هاودەسـتیان هەیـە لـە دەرەوە. جگـە لـەوە لــە گیرفـانی دیلـەکاندا، پــارەی بێگانــە دۆزراوەتــەوەو، هــەندێ لــەو دیلانــە چــەکی دروســتکراوی بێگانەیان پێ بووە.

پراڤدا 4ی ئۆکتۆبەری 1925
-نەوت و مەسیحییەت لە مووسڵ.
-ئاسوورییەکان لە 7٪ی دانیشتووانی مووسڵ پێکدێنن.

-ئیمپریالیستی ئینگلیزی بە دەستی کوردەکان ئاگرەکە دەکوژێنێتەوە.

15 /ی سیپتەمبەری ئەمساڵ، نوێنەرانی ئینگلیز یاداشتنامەیەکیان دایە کۆمەڵەی نەتەوەکان، تیادا تورکیا تاوانبار دەکەن بە دەرکردنی بەردەوامی مەسیحییەکان لە ناوچەکاندا. هەروەها بە ناوی عێراقەوە داوای کردووە کە هێڵی سنووریی نێوان عیراق و تورکیا کە لە کۆنفرانسی برۆکسل دیاری کرابوو، بە ڕەسمی بناسرێت، بەم چەشنە ئینگلیز دەوری بەرهەڵستکاریی مەسیحییەکان دەبینێ لە ناوچەی مووسڵ کە کێشەی لەسەرە. ئیمپریالیزمی ئینگلیزی غیرەتی ئایینی جووڵاوە. هەروەها ڕۆژنامەی (مورنینگ پۆست)ی کۆنەپەرست دەنووسێت کە ئینگلیز ئەرکی پاراستنی مەسیحییەکانی سووریای گرتووەتە ئەستۆی خۆی، چونکە ئەوانە لە کاتی شەڕی جیهانیدا پشتی هاوپەیمانانیان دەگرت. بەڵام هۆی راستی مەسەلەکە ئەوەیە کە لە پەیمانی سێڤەردا، فەرانسە بە تایبەتی پێی لەسەر ئەوە داگرتبوو کە کوردستانێکی سەربەخۆ لە ژێر چاودێریی ئینگلیز و فەرەنسادا دروست بکرێت و کوردەکانی ویلایەتی مووسڵیش بگرێتە خۆ و لە چوار چێوەی ئەودا بن. بەڵام ئەم پلانە سەری نەگرت. کێشەی مووسڵ وەك کێشە یەکی سەربەخۆ مایەوە. بڕیار درا کە کۆمیسیۆنێکی تایبەتی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەکان بۆ چارەسەرکردنی کێشەی مووسڵ لە ڕێگای ریفراندومەوە پێکبێت و دەبێ ئەم کۆمیسیونە بچێتە ناوچەکە و بڕیاری چارەسەرکردنی تەواوی کێشە کە بدات، کۆمیسیون هاتە مووسڵ و گەڕایەوە و ئەو ڕاپرسییەی کە بڕیاریان لەسەردابوو نە لەلایەن تورك و نەلەلایەن ئینگلیزەکانەوە

پەسەند نەكرا. ئینگلیزەكان ئێستا لە هەوڵی فڕوفێڵێكی تردان و داوای ئەو ناوچەیەی سەرووی مووسڵ دەكەن و بەم چەشنە دەیانەوێ توركیا ناچار بكەن كە بەرامبەر بە كێشەی مووسڵ پاشەكشە بكات و ئەمانیش لەو ناوچەیەی سەروو مووسڵ بێنە دواوە و بیدەن بە توركیا.

سیاسەتی ئینگلیز كە لە ژێر پەردەی پاراستنی مەسیحییەكانەوە بەڕێوە دەچێت، پێش هاتنی كۆمیسیونی كۆمەڵەی نەتەوەكان بە ئاسووری و مەسیحییەكانی ڕاگەیاند كە بگەڕێنەوە شوێنی نیشتەجێبوونی پێشووی خۆیان. ئەم كردەوەیە بۆ ئەوە بوو كە ئەوانە بكا بە بیانوو بۆ هێرش كردنە سەر توركەكان كە گوایا بەرژەوەندی مەسیحییەكان دەپارێزێ. توركەكان بەرامبەر بەم پیلانەی ئەوان ڕاوەستان و لەچەند ناوچەشدا چەكدارە ئاسوورییەكانیان دەركرد. ئەمە بوو بە هۆی ئەوەی كە ئینگلیزەكان دەست بكەن بە بڵاوكردنەوەی ئەو كارەساتە پڕ لە مەترسی و خەمناكەی كە توركەكان بەسەر مەسیحییەكاندا هێناویانە.

بەڵام بۆ بارودۆخی مەسیحییەكانی مووسڵ وایە؟ زیاتر لە نیوەی دانیشتووانی ناوچەی مووسڵ كە *801*/- هەزار نەفەرن واتە *494*/- هەزاریان كوردن. ژمارەی مەسیحییەكان لەناویاندا تەنیا *61*/- هەزارە واتە *7.5*٪ مەسیحییەكان لە ئاسووری و نەستوورییەكان پێكهاتوون كە لە خێڵە هەرە جەنگاوەر و چالاكی چیاكانن، كە دیپلوماتە ئینگلیزەكان دەیانەوێت دەوڵەتێكیان بۆ دروست بكەن لەگەڵ مەسیحیە خالدییەكاندا. جگە لەوە بە پێی سەرچاوە ئینگلیزییەكان *26* هەزار یەزیدی بە ئایینی نهێنی و شاردراوەو تایبەتی خۆیانەوە دەژین، هەروەها یانزە هەزار جوولەكەی لێ دەژی.

ئەگەر لە میتودی كولونیالیستی ئینگلیزەكان ورد ببینەوە، بومباران كردنی گوندەكان لە لایەن فرۆكەوانەكانی ئینگلیزەوە كە خەڵكی بێ تاوانیان تیابوو بە بیانووی نەدانی باج و.. هتد، كێشەی مەسیحییەكان لەناو كورد و عەرەبدا بۆمان دەردەكەوێت كە هەراو هۆریای خۆشەویستی و پاراستنی مەسیحییەكان لە لایەن ئینگلیزەكانەوە هیچ مانا و بنچینەیەكی نییە و هەمووی درۆیە و هەر بۆ ئەوەیە كە

نیشانی دونیا بدات کە نەك تـەنیا مەسـیحییەکان بـەڵکو کـوردە موحەممەدییـەکانیش، ئینگلیزیان لە تورك پێ باشترە.

بەکرێ گیراوەکانی ئینگلیز بەهۆی پارەوە توانـی فیودالـە کوردەکـان بـەلای خۆیـدا رابکێشـێت و کوردەکـانی هێنایـە ڕیـزی ئاسـوورییەکانەوە و یـەکی خسـتن و ئـەوە بـوو دە ستدرێژییان کردە سەر ئەو ناوچەیە کە گێرەو کێشەی لەسەر بوو، پاش تێکهەڵچوون لەگەڵ تورکەکان، کوردەکان شکستیان هێنـا و ڕایـان کـرد بـۆ ناوچـەی مووسـڵ. لێرەش دووبارە پیلانێکی تـر دروسـت کـرا، بـە پـارەو چـەکی ئینگلـیز ڕاپـەڕینی کوردەکـان لـە ئەناتولی ڕێکخرا، ئەم ڕاپەڕینـە وەك ئاشـکرایە لـە ماوەیـەکی کورتـدا لـە لایـەن سـوپای تورکیاوە سەرکوتکرا، لەگەڵ ئەوەشدا ئینگلیزەکان پێیـان وایـە سـەرکەوتنیان بەدەسـت هێناوە، ئەوان لایان وایە کە توانیویانە جیهان تێبگەیەنن کە کوردەکان نایانەوێ لەگەڵ تورکەکان بژین و خۆشیان ناوێن و راپرسی گشـتیش بـۆ مووسـڵ پێویسـت نییـە. بـەڵام تورکەکانیش بە کەڵك وەرگرتن لـە ڕاپەڕینەکـە توانییـان سـوپای خۆیـان بنێرنـە سـەر سـنوورەکان کـە ئێسـتا نزیکـەی سـەد کیلۆمـەتر لـە مووسـڵەوە دوورن و مەترسـی و هەڕەشەی چوونە ناو مووسڵ (دەستکەوتی ئینگلیز) دەکەن.

س. ئەرکئیر.

لەناوبردنی ڕا پەڕینی دژی شۆڕش

لەماوەی *10-13*ی مانگی ئەپریلی *1925* دا سـوپای تورکیـا توانـی نزیـك بـە تـەواوی ڕاپەڕینەکـەی شـێخ سـەعید لـەناو ببـات. سـەرکردەی ڕاپـەڕیوەکان لەگـەڵ هـەموو ئـەندامانی سـەرکردایەتییەی بـە دیـل گـیران، کومیسـاری کاروبـاری نـاوخۆی تورکیـا (جەمیل بەگ) لەوتووێژێکدا لەگـەڵ چاپەمەنیـەکاندا، ڕایگـەیاند کـە بـە گرتنـی شـێخ سـەعید هێشـتا تـەواوی ڕاپـەڕیوەکان چـەك نـەکراون، ژمارەیـەکی زۆریـان لـە چیاکـان خۆیـان شـاردووەتەوە، بـەڵام ئەمانـە چـەند گروپێکـی پـەرت و بـڵاون، ئەوانــە ورەیـان

بەرداوەو بێ سەرکردەن و هیچ مەترسییەکیان لێناکرێت، دەوڵەت گلاڵەی پرۆژەیەکی ریفۆرمانەی بۆ ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات بە دەستەوەیە و دەرەبەگایەتی لەناو دەبرێت لە کوردستان و خێڵە کۆچەرەکان نیشتەجێ دەکرێن، کوردەکان چەك دەکرێن. لە باری ئیداری و بەڕێوەبردنەوە گۆڕانکاری دەکرێت لە ناوچەکەدا و ویلایەتەکان کەم دەکرێنەوە.

کاری دادگا سەربەخۆکان

ئەم دادگایانە لەسەردەمی ڕاپەڕینەکەی شێخ سەعیددا دامەزراون، یوسف زیاء، نوێنەری پێشووی بیتلیس لە مەجلیسی تورکیا، پالکوڤنیك خالید جیرانلی و هەندێ کەسی تر کە بەشداری ڕاپەڕینەکەیان کردووە، بە مەرگ تاوانبار کران.

-کۆمیتەکانی پڕوپاگەندەی بیروباوەڕی کۆماریی تورکیا، کە لە قوتابییەکانی ئەستەنبوول پێکهاتوون دەنێردرێن بۆ کوردستان بۆ ئەو ناوچانەی کە ڕاپەڕینە دژ بەشۆڕشەکە گرتبوویەوە.

-ئینگلیزەکان دەستیان کردووە بە گرتنی ئەو نوێنەرانەی کە داوای یەکگرتنەوەی مووسڵ دەکەن لەگەڵ تورکیادا، هەروەها دەستیان بە ناردنی چەکداری ئاسووری کردووە بۆ سەر سنووری تورکیا، ئەمەش دوای ئەوەی کە ڕاپەڕینی کوردەکان ئەنجامێکی بەدواوە نەبوو بۆیان.

دەنگوباسی بزووتنەوەی کرێکاری لە تورکیا

کۆنفیدراسیۆنی کاری تورکیا، بە بۆنەی بەدیل گیرانی شێخ سەعیدەوە بروسکەیەکی ناردووە بۆ مەجلیسی تورکیا بەم چەشنەی خوارەوە:

بەبۆنەی بەدیل گیرانی شێخ سەعیدەوە پیرۆزباییتان لێ ئەکەین لە ناوبردنی ڕاپەڕینی دژی شۆڕش ڕێگایە بۆ لەناوبردنی کۆنەپەرستی کە دەست درێژی دەکاتە سەر کۆمارەکەمان.

ئەندازیار عەبدی سەرۆکی کۆمیسیۆنی کونفیدراسیونی کاری تورکیا.

سکرتێری سەرۆك کۆمار وەڵامی پیرۆزباییەکەی بە بروسکە داوەتەوەو سوپاسی هەستی نیشتمان پەرستی کونفیدراسیۆنی کردوەو وەڵامەکە لە بولیتونی ژمارە (*1*) سەر بە بەشی ڕۆژهەڵاتی کومینترن، بڵاو کراوەتەوە.

- (*29*)ی ئۆکتۆبەری ساڵی پار لە کۆبوونەوەی شووڕای کۆمەڵەی نەتەوەکان لە بروکسل بەسەرۆکایەتی وەزیری بلجیکی (گومانس) بڕیاری هێشتنەوەی (ستاتوسی - کڤو) لەسەر مووسڵ دەرکرد، کە تورکیا و بەریتانیا کێشەیانە لەسەری. ئەم بڕیارە چییەو چی دەڵێت؟ بۆ ڕوونکردنەوەی پێویستە کورتەیەکی مێژووی کێشەی مووسڵ بزانرێت. مووسڵ ناوچەیەکە لە کوردستان کەسەر بە ئیمپراتورییەتی عوسمانی بوو، زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی کوردن، ئەم ناوچەیە کەوتووەتەسەر ناوەندێکی ستراتیژی کە ڕێگاکانی بەرەو ئەرمینیای سۆڤێتی، میزوپوتامیا و کوردستانی ئێران یەك ئەخاتەوە.

گرنگی ناوچەی مووسڵ، ئەو ناوەی کە لەم ڕۆژانەدا لەسەر پەڕەی ڕۆژنامەکانی جیهان دوور ناکەوێتەوە ئەوەیە کە کانگای لەبن نەهاتووی نەوتە. لاتان ئاشکرایە کە ئەم کەرەسە شل و سووتەمەنییە چ دەورێکی مەزن لە بواری پیشەسازی و ترانسپورتەوە دەبینێت. تێکۆشان لە پێناوی نەوتدا بووەتە یەکێك لە کێشە گەورەکانی سیاسەتی ئیمپریالیزمی جیهانی.

ئیمپریالیزمی بەریتانیا، پێش دەست پێکردنی شەڕی وێرانکەری ساڵانی *1914*-*1918* چاوی بڕیبووە سەر ئەم ناوچە گەورە نەوتاوییە. ئەوەتا کاتێك شەڕ بەسەرکەوتنی هاوپەیمانان بەسەر بەرەی نەمسا – ئەڵمانیادا کۆتایی هات، ئینگلیزەکان بە پەلە بۆ پتەوکردنی جێ پێی خۆیان لە میزۆپۆتامیا مووسڵی لە دەوڵەتی تورکیا بە

ئەنقەست و بەمەبەست دابڕی و خستیە بەردەم کۆمەڵەی نەتەوەکان و ناوچەی مووسڵی خستە سەر خاکی عێراق. لە راستیشدا هەر لەوکاتەدا هەوڵی دەدا لە ناوچەی مووسڵ دەوڵەتێکی پووکەڵی بە ناوی کوردستانی سەربەخۆ دروست بکات. بەڵام کاتێك کە دەرکەوت زۆربەی دانیشتووانی حەز بە تورکیا دەکەن، پیاوانی ئینگلیز بە خەت کێشان -راستتر وایە بڵێین بە سەرەنێزە- کوردستانی سەربەخۆیان هەڵوەشاندەوەو لکاندیان بە عێراقەوە. تورکیای شۆڕشگێڕی لاو نەیتوانی لەگەڵ فاکتی داگیرکردنی مووسڵ بێدەنگ بێت کە لە *60٪*ی دانیشتووانی ناوچەکە کورد و تورکن. دوای کونفرانسی لۆزان، پاش گفتوگۆیەکی دوور و درێژ بڕیار درا کێشەی مووسڵ بە جیا لێی بکۆڵرێتەوەو باس بکرێت و هەر دوو لا واتە تورکیا و ئینگلیز لە ماوەی یانزە مانگدا پاش چۆڵکردنی ئەستەنبووڵ بڕیاری لەسەر بدەن، ئەگەر هەردوو لایەنی کێشەکە نەگەیشتنە هیچ ڕێکەوتنێك ئەوا جارێکی تر ڕووبەڕووی کۆمەڵەی نەتەوەکان دەکرێتەوەو هەردوولا لەو شوێنانەدا دەمێننەوە کە لە کاتی کۆتایی هاتنی کۆنفرانسی لۆزان تێیدا بوون.

لە مانگی ئەپریلی *1924* دا لە کوستانتینەپول کۆبوونەوەیەك کرا لە نێوان تورکیا و بەریتانیادا بۆ چارەسەرکردنی کێشەی مووسڵ. نوێنەری مەکدونالد، کومیساری بەرزی عیراق، میستەر کۆکس، ئەو کەسەی کە بۆردومانی گوندە عەرەب نشینەکانی دەکرد کە ئامادە نەبوون خۆیان بدەن بە دەستەوە داخوازییەکی ئەوتۆی پێشکەشکرد کە بە ئاشکرا ناوەڕۆکەکەی پەسەند نەکراو بوو و مەبەستی تێکدانی کۆنفرانسەکە بوو، ئینگلیس داوای داگیرکردنی ناوچەی هەکاری دەکرد کە بە ئاشکرا ناوچەیەکی سەر بە تورکیایەو زۆربە ی دانیشتوانیشی تورکن و لە لایەن تورکیاوە بەڕێوە دەچێت.

نوێنەرانی تورکیا هەر ئەوەیان بۆ مایەوە دەست لە داخوازییەکەیان هەڵبگرن و بڕۆن و خاچێکیش لەسەر کۆنفەرانسەکە دابنێن. تورکەکان داخوازییەکی زۆر دیموکراتییانەیان هێنایە پێش، کە بریتی بوو لە ئەنجامدانی ڕاپرسییەکی گشتی لەناو دانیشتووانی ناوچەی مووسڵ بۆ ئەوەی بزانرێ دەیانەوێ سەر بە چ دەوڵەتێك بن. ئەمە بەڕاستی گورزێك بوو نەك لە برۆ بەڵکو لە چاوی میستەر مەکدۆناڵد درا، ئەو

کەسەی کـە بەسـەرزارەکی هـاواری بـۆ دیموکراتییـەت دەکـرد، بیرسـی کوکسـی نوێنـەری مەکدۆناڵد بە ئاشکرا ئـەو داخوازییـە حـەق و بەجێیـەی تورکیـا، وا ڕاپرسـی پێشـنیار کراو لە لایەن دەستەی نوێنەرایەتی تورکیاوە ڕەتکردەوە.

بۆ لێکۆڵینەوە لە کێشەکە کار گەیشتەوە کۆمەڵەی نەتـەوەکان کـە لـەوێ زۆربـەی دەنگەکان لە بەرژەوەندی ئینگلیسەکاندا بوو. لە مانگی ئەیلولدا لە کۆبوونـەوەی بەشـی تایبەت بە کۆمەڵەی نەتەوەکان بە بەشداریکردنی ڕێبەری خێرخوازی ئەنتەرناسیونالی دووهەم سەرۆك وەزیرانی ئەمڕۆی سوید سوسیال دیموکرات برونتینگ کێشەی مووسڵ باسکرا. شایانی باسە کـە تـەواوی رونـاکی ئینتـەر ناسـیونالی دووهـەم کەسیاسـەتمەداری دوو ئـاگرەن وەك، پــول، وانکـو، (بــانکو)، فـاندیر ڤـالدو هیـتر دادگـای بــەرزیان رازاندووەتەوە بڕیاریاندا کە کۆمیسـیونێکی تایبـەتی لەلایـەن کۆمەڵـەی نەتەوەکانـەوە، بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر کێشەی مووسڵ بچێتە ناوچەکەوە. ئەو کاتـە مـەکدونالد سـەرۆك وەزیرانی بەریتانیا بوو، ئینگلیزەکان بڕیاریاندا بـە یارمـەتی بـەکرێگیراوانی ئاسـووری، لەو ناوچە سەر سنوورییەی کە کێشەی لەسەر بوو داگیر بکەن، بـەم چەشـنە کۆمەڵـەی نەتەوەکانیان خستە بەردەم حاڵەتێکی ڕووداوەوە. (ئاسوورییەکان پاشماوەی ئاسوورییە خالیدییەکانن).

ئینگلیزەکان دەستیان کرد بە چوونە ناوەوەی گوندەکـانی ناوچـەی سـەر سـنووری تورکیا بە مەبەستی گرتنی دۆڵ و چیاکان. تورکـەکان دەسـتەوئەژنۆ لێـی دانەنیشـتن و هێزێکیـان بـەرەو ڕووی هێزەکـانی ئینگلیـز بــەرێ خسـت و هێنــدەی نــەمابوو ببێتـە شەڕێکی تەواو لە نێوانیاندا. ئەنجا مەکدونالد بە بروسکە بەناوبانگەکەی بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکان داوای چارەسەری کێشەکەی کردو ئەوە بوو کـە لـە ڕۆژی (*29*)ی ئۆکتۆبـەردا کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەو بڕیارەی دەرکرد کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، کـە هـەر دوولای کێشەکە بەو چەشنەی کە ئێستا تێیدایە لە ناوچەی مووسڵ رایبگرن.

بە لێکۆڵینەوەیەکی وردی ئەم بڕیـارە دەرئەکـەوێت کـە کۆمەڵـەی نەتـەوەکان، لـە خزمەتی بەرژەوەندی ئینگلیزەکاندایە و بـەگوێرەی توانـایش نایـەوێ تورکیـاش تـووڕە بکات و بەرامبەر بەم منداڵە ساوایە کەم یا زۆر پاشەکشەی کرد. بەڵام لە ڕاسـتیدا ئـەم

بڕیارە لە دادگایی کردنەکەی حەزرەتی سلێمان دەچێت وەك لە تەورات داهاتووە کە بڕیاریدا ئەو منداڵەی کە دایك و باوکەکەی کێشەیان هەبوو لەسەری بە شمشێر بیکەن بە دوو کەرتەوە. ئەگەر چی ئەم بڕیارە وەك میستەر برانتینگ دەری بڕیوە ناوەڕۆکێکی کاتی هەیە، تا ئەو دەمەی کە کۆمەڵەی نەتەوەکان بە تەواوی دەرفەتی ئەوەی دەبێ کە بە باشی لە کێشەکە ئەکۆڵێتەوە.

ئێمە لێرەدا بەوردی لەسەر ئەم بڕیارە "ژیرانە"یە نادوێین، تەنها هەر ئەوەندە دەڵێین کە تەواوی ناوچەی مووسڵ -ناوچەکانی سەر سنوور- جیاکراوەتەوەو لەمێژە پارچە پارچە کراوەو ژمارەیەکی زۆر لە گوندەکان کراونەتە دوو بەش یا زیاتر، تەنیا شتێك کە بۆ تورکیا مابێتەوە، ناوچەی هەکارییەکە (بیرسی کوکس) داوای دەکات بەلام نابێ بە تەواوی لە بیرمان بچێت کە هەکاری ناوچەیەکی تورکیایە و کۆمەڵەی نەتەوەکان دەبوا بەتورکیایان بنوساندبا بەرامبەر بە ناوچەی سلێمانی کە بۆ ئینگلیزەکان ماوەتەوە. دواپین بڕیاری کۆمەڵەی نەتەوەکان لەسەر مووسڵ لە مانگی سی باشەشی ساڵی ئایندەدا دەردەچێت، بەلام هەر لە ئێستاوە دیارە کە لە بەرژەوەندیی بەریتانیا دەبێت.

تورکیای شۆڕشگێڕ، لەگەڵ بڕیاری دادگاکەی سلێمان بەشێوەیەکی کاتی پێکهات ووەو هیوادارە کە بەشێوەیەکی ئاشتیانە بگاتە مەبەستی خۆی کە ئەوەش جێی گومانە. بەلام پێش هەموو شتێك تورکیا ناچارە پەنا بەرێتە بەر چەك وەك تەنیا شتێك کە کاریگەری هەیە لەسەر ئیمپریالیستەکان و بە چەك نەبێت مووسڵ لە قورگی شێر دەرناهێنرێت.

بڵاوکراوەی حەفتانەی دەنگوباس ژمارە (*3*) ساڵی *1925*
بەشی ڕۆژهەلاتی کۆمینترن.

نەرمی و هەڵنەگرتنی هەنگاوی توند و تۆڵ، دەوڵەتی فەتحی بەگی ناچار کرد بەرامبەر بە دەستی ئاسنینی بێ دەستەوانەی عیسمەت پاشا، پاشەکشە بکات و جێگای

بۆ چۆڵ بکات. پارتی گەل بە لە پێشگرتنی سیاسەتی روونی خۆی دوای سەرکوتکردنی ڕاپەڕین لە کوردستان پێشکەوتووی و توانای خۆی دەرخست، وەك هەڵوەشاندنەوەی تەواوی سیستمی بەڕێوەبردنی ویلایەتەکان لە ڕۆژهەڵاتی تورکیا، لەناوبردنی پاشماوەی سوڵتان و لایەنگرانی، سینترالیزەکردنی وڵات، لەناوبردنی پاشماوەی فیو دالیزم کۆتایی هێنان بە گەرمیان و کوێستان کردنی خێڵەکان و نیشتەجێ کردنیان، نەهێشتنی دەسەڵاتی شێخەکان، ناردنی سوپا بۆ ئەناتولی بەرەو سنوورەکانی تورکیا – ئێران، سەرباز گرتن لە کوردەکان و ناردنیان بۆ ڕۆژئاوای ئەناتۆلی.

سەرکردەکانی ئۆپۆزسیون لە زۆر کێشەدا ناکۆکن لەگەڵ پارتی گەلداو بە ئاشکرا دژی سیاسەتی توندوتیژیی دەوڵەتی تورکیان سەبارەت بە نەهێشتنی سەربەستی خێڵە کوردەکان و مەترسی ئەوەیان هەیە کە دەستدرێژی کردن بۆ لەناوبردنی بنەمای ژیان و ئایینی ئەوان کۆمارەکە دەخاتە ناو گێژاوێکی نوێوە. هەروەها دەڵێن کە لە بارودۆخێکی وادا خێڵە کوردەکانی کوردستانی ئێران بێگومان لەگەڵ کوردەکانی تورکیا بەرامبەر بەو دەستدرێژییانە یەك دەگرنەوە.

جیاوازی پارتی گەل و سەرکردەکانی ئۆپۆزسیون سەبارەت بە ڕۆڵی بەریتانیاو فەرنسا لە کاروباری کوردەکاندا

ئانکەرە بەرپرسیاریەتی گەورە ئەخاتە ئەستۆی کۆنەپەرستانی تورکیا کە بەهاندانی کۆمەڵانی تاریکی پەرست و ئایینی – فەناتیکی، دەیانەوێ بە یارمەتی ئەوان دەسەڵات بگرنە دەستی خۆیان، هەروەها ئاماژەش بۆ ئەوە دەکات کە ئەو کۆنەپەرستانە پەیوەندییان هەیە لەگەڵ ئینگلیزەکاندا. ئۆپۆزسیون پێیان وایە کە تەواوی ئەم ڕاپەڕینانە و کێشەی مووسڵ و بە گشتی ململانێی فەرنسا و بەریتانیا لەسەر کێشەکانی ڕۆژهەڵاتە.

بەپێی بۆچوونی ئانکەرە، فەرانسە کە دەرفەتی تێپەڕبوونی سوپای تورکیای لە ڕێگای سووریاوە داوە (ئالبو - ئورفە) بەپێی پەیمانی فەرانسە – تورکیا بووە کە لە

ساڵی *1922* دا لە نێوان ئەو دوو لایەنەدا بەسترا.بەڵام بۆچوونی ئۆپۆزسیۆن ئەوەیە کە بەندەکانی ئەو پەیمانە هیچ پەیوەندییەکی بەو کێشەوە نییە، بەڵکو ناردنی سوپای تورکیا بە ناوخاکی سووریادا، تەنیا لە کاتی تێك هەڵچوون و نائارامیی ناوخۆ و هەروەها دەست درێژی ئینگلیز بووە بۆ سەر تورکیا.

ڕاپەڕینی کورد

بزووتنەوەی سەر هەڵداوەکان لە گەنجە بەڕێبەرایەتی شێخ سەعید ناوەڕۆکێکی کۆنەپەرستانەی هەیە و دژی کەمالیزمە و شێخ سەعید هەر لە سەرەتاوە ڕایگەیاند کە دانیشتووانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەلات بە کورد و تورکەوە چونیەکن و تەنانەت بە جیاواز سەیر کردنی گەلی کورد و تورکی یاساغ کردبوو، بزووتنەوە کە بەوتەی ئەو، دژی کەمالیستەکانە کە ئایین رەت دەکەنەوەو خەلیفەیان دەرکردووەو.. هتد. بەڵام هۆی سەرەکی ڕاپەڕینەکە ئاژاوەی ئینگلیزەکانە زۆر سەرچاوە و دەنگوباس ئەم ڕاستییە دەرئەخەن. لە ئێرانەوە ڕادەگەیەنن:

لە سەرەتای مانگی یەکەمی *1925*دا، دەستەیەکی نوێنەرایەتی هەردوو کوردستان کە ژمارەیان چواردە کەس بوون لە خێڵەبەناوبانگەکانی کورد لە ئێران و تورکیا و سکاڵای خۆیان لەسەر تەنگ پێ هەڵچنین و چەوساندنەوەی گەلی کورد بە دەستی دەوڵەتانی تورکیا و ئێران دایە چیمبرلین و داوای پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆیان کرد. چیمبرلین وەڵامی دانەوە کە کێشەی کورد و ئەرمەن لە ناو لیستی ئەو پرۆژانە دایە کە لە ماوەیەکی نزیکدا لێکۆڵینەوەیان لەسەر دەکرێت و پێیان دەگوترێت کە دەبێ زۆر بە هیوابن کە کێشەی سەربەخۆیی کوردستان چارەسەر کردنەکەی پۆزەتیڤانە دەبێت. دەنگوباسی زۆریش هەیە ئیسماعیل ئاغای سمکۆ دەیەوێ بگەڕێتەوە ئێران، ناوبراو چەند جار هاتووەتە ناوخاکی ئێرانەوە و نامەی بۆ بەرپرسی ناوچەی سابلاخ یوسف خان و ئەمیر لەشکەر نووسیوە، ئەوەی دووهەمیان

وەڵامی داوەتــەوە کــە دەوڵــەت دژی ئــەوە نییــە بگەڕێتــەوە بــۆ ئــێران، بــەڵام دەبــێ ئــەو مەرجانەی کە بۆی دادەنرێت پەسەندی بکات.

لــەم بــارەوە هــەندێ بەڵگــەی دەوڵــەتی تورکیــا هەیــە کــە ئێمــە بــە نــهێنی لــە کۆمیســاریای کاروبــاری نــاوخۆی کۆســتەنتینەپول چاومــان پێکــەوت تیــایدا هــاتووە کــە ڕاپەڕینی گەنجە بە دەست و ئاژاوەی ئینگلیزەکانە کە دەیەوێ لاوازیی ئێمە و نەبوونی ئارامی لە وڵاتەکەماندا بخاتە پێش چاوی جیهان و بیروڕای گشتی کۆمەڵەی نەتــەوەکان بــۆ بــەرژەوەندی خــۆی ســەبارەت بــە چارەســەرکردنی کێشــەی مووســڵ بــەلای خۆیــدا ر اکێشێت. ئەم فاکتە بە بەڵگە ئاشکرا کراوە، هەر لەبەرئەوەشە کــە دەیــەوێ دەست بــە دروستکردنی ڕێکخراوێکی نهێنی بکات بــۆ ئــەوەی کــە بــەردەوام لــە ڕەوتــی ڕووداوەکــان ئاگــادار بێــت. وا پێدەچێــت کــە چــالاکیی بەلشــەویکەکانیش لــەم هەلومەرجــەدا پەرەبستێنێت و لە ئاســتی ئەوانیشدا بــە زووتریــن کــات کومیســارەکانی تورکیــا ئاگــادار بکرێنەوە.

لەبەر ئەوەی کە ناکرێت بــارودۆخی ســوپایی لــە کونســتانتینە پــول ڕابگەیــەنرێت ئەم بەڵگەنامەیە دراوەتە تەواوی هێزەکانی ئەوێ بۆ ڕاگرتنی هێمنایــەتی و پــەیوەندی نزیــك بــە قوماندارەکانــەوە، تــا لــە کــاتی پێویستدا بــە زووتریــن کــات بــە بــێ ئیجــازە وەرگرتن لە ناوەند هەنگاوی پێویست هەڵبگرن. هەروەها دەرکەوت کە لەبەر ڕاپــەڕینی کوردەکــان، دەوڵــەت ئاگــاداری جموجــووڵ و چــالاکیی پروگریســتەکان بــوو و بــۆ بەربەرەکانی کردنیان دەستوری تایبەتی درابوو بە قوماندارى کوستەنتینە پول.

هــەروەها گــەلێك لــە مووچــە خــۆر و کارمــەندی دەوڵــەتی و پۆلیــس دەســتوریان پێدراوە لە هەموو بارێکەوە هێمنایەتی ڕاگرن. دەزگای پۆلیسی نهێنیشیان دروستکردوە بۆ خەبات دژی بەلشەویزم و دەستوریان پێدراوە چاودێریی ئــەو کەســانە بکــەن کــە لــە ڕووسیاوە دێن، یا پەساپۆرتی ئینگلیزییان هەیە و بە بەلشەویك دەناسرێن. بە تــەواوی ناوەندەکانی پۆلیس دەستوور دراوە کە گەڕەك بە گــەڕەك و مــاڵ بــە مــاڵ بپشــکێنرێ و سەیری بەڵگەنامە و ناسنامە و پاسپۆرتیان بکرێت و ئەوانەی کــە گومانیــان لێدەکرێت دەبــێ چاویــان لەســەر هەڵنــەگیرێت. ئەوانــەی کــە پاســپۆرتی ڕووســی یــا ئینگلــیزی یــا

ئەمریکییان هەیە، زۆربەیان گومان لێکراون و ئەگەر هـاتن و داوای مۆڵەتی نیشتەجێ بوونیان کرد بیان نێرن بۆ بەڕێوەبەرایەتی گشتی پۆلیسی کوستەنتینەپول.

هـەموو ئەمانـە ئـەوە نیشـان دەدەن کـە بزووتنەوەکـە زۆر جیـددی بـووە و بـۆ لەناوبردنی، هێزێکی یەکجار زۆری دەوێ لەگەڵ هەندی هەنگاو بۆ ڕاگرتنی هێمنایـەتی لـە ناوچـە ناوەندییـەکان. ئـەم بزووتنەوەیـە ئـاژاوەی ئینگلیزەکانـە و مەبەسـتی دروستکردنی "کوردستانێکی سەربەخۆ"یە لە ناو خاکی تورکیا و ئێراندا.

سەرچاوەی پێشوو. ل *17-21*.

بۆ سەرکردایەتی کۆمینترن – ڕاپۆرتی بەشی ڕۆژهەلات.

کۆبوونەوەی فراوانی بەڕێوەبەرایـەتی کۆمینـترن کـە ماوەیـەك لەمەوبـەر کۆتـایی هـات، بـە تایبـەتی ئـەوەی دەسـت نیشـان کـرد، کـە بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی کـە بـەم دواییانـە لـە تـەواوی وڵاتـانی ڕۆژهـەڵات و کۆلونییـەکانی ئـەفریقاو هـەروەها لەسـەر ڕۆخـەکانی ڕۆژهـەڵاتی ئۆقیانووسـی ئـارام دەسـتی پێکـردووە، وەك ڕووداوەکـانی چـین، میسر، مەغریب، وێنەیەکی ڕاستەقینەی ئەم خەباتەن.

ماوەیـەك لەمەوبـەر کـە بزووتنـەوەی دژە شۆڕشـی دەرەبەگـە کوردەکـان لـە ناوچـەکانی ڕۆژهـەڵاتی تورکیـا و هـەروەها لـە باشـووری ئـێران سـەرکوتکران نیشـانەی ئـەوەن کـە پەرەسـەندنی بزوتنـەوەی ڕزگـاریخوازیی لـە ڕۆژهـەڵات دژی ئیمپریـالیزمی ئینگلیس و فەرەنسا و ژاپۆن و ئەمریکا و.. هتد تا ئێستا، ئەوەندە بەهێز نەبوە.

بەشی ڕۆژهەڵاتی کۆمینتێرن لەم ساڵانەی دواییدا لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەم چالاکییانەی نواندووە.

تورکیـا. چـەند مـانگێك لەمەوبـەر نوێنـەری لێپرسـراوی بەشـی ڕۆژهـەلاتی کومینتـێرن نـێردرا بـۆ تورکیـا و لـەوێ لەگـەڵ کۆمیتـەی نـاوەندی پـارتی کۆمۆنیسـتی تورکیا کاری کردووەو لەسەر چـەند پرسـیاری ڕێکخراوەیـی و تـاکتیکی یارمـەتی پـارتی کۆمۆنیستی تورکیای داوە، ئیش کردن لـەوی زۆر سـەختە، سـەرەڕای پشـتیوانی کردنـی

کۆمۆنیستە تورکەکان لە دەوڵەتی کەمال و هەنگاوە شۆڕشگێڕانەکانی، بە مەبەستی جێبەجێ کردن و بە ئەنجام گەیاندنیان کۆمۆنیستەکانی تورکیا کەوتوونەتە بەر شالاوی تەنگ پێ هەڵچنینەوە، بە تایبەتی لە کاتی ڕاپەڕینی ئەم دواییەی کوردەکان/*1925*، بە ڕوونی دەرکەوت، ئەویش لە کاتێکدا بوو کە تەواوی چاپەمەنییە ئازادەکانی پارتی کۆمۆنیستی تورکیا یاساخ کران. بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا پارتی کۆمۆنیست بە هاوکاری کۆمینتێرن لە دەوری گۆڤاری "ئایدنلیك" کۆبووەتەوە کە بە زۆری پەیوەندی بە کاروباری کرێکاران و سەندیکاکانەوە هەیە.

بیرۆی کۆمەنتێرن، هەروەها توانیویەتی لەگەڵ سەرکردەی ڕاپەڕیوەکانی مەغریب "عەبدولکەریم" پەیوەندی دروست بکا، هەروەها بانگهێشتی نوێنەرانی بزووتنەوەی کۆمۆنیستی لە جەزائیر و تونس کردووە بە مەبەستی بەستنی کۆنفەرانس و بۆ دووبارە ڕێکخستنەوەو بەهێز کردنی بزووتنەوەکەیان لەم وڵاتانە.

هەروەها لەگەڵ بزووتنەوەی نەتەوەیی - شۆڕشگێڕی جەزائیر لە ڕێگای نامەوە پەیوەندی کراوەو لەگەڵ سەرکردەکەیان ئەمیر خالید پەیوەندی کراوەو پارتی کۆمۆنیستی فەرنسی بەرپرسی پەیوەندی زیاتری لەگەڵ ئەمیر گرتووەتە ئەستۆی خۆی.